MARIN PAVLINOVIĆ

MIHOVIL PAVLINOVIĆ
I NARODNI PREPOROD U DALMACIJI OD GODINE 1848. — 1887. U SVIJETLU NEPOZNATIH IZVORA

ZAGREB 1936 — VLASTITA NAKLADA PISCA

TISKARA „UNITAS“ ZAGREB, MEDULIĆEVA ULICA BROJ 30

24209

MARIN PAVLINOVIĆ

MIHOVIL PAVLINOVIĆ
I NARODNI PREPOROD U DALMACIJI OD GODINE 1848. — 1887. U SVIJETLU NEPOZNATIH IZVORA

ZAGREB 1936 — VLASTITA NAKLADA PISCA

TISKARA „UNITAS“ ZAGREB, MEDULIĆEVA ULICA BROJ 30

Hrvatu Petru u znak starog prijateljstva.

Zgb. 11 IV. 1936.

A. Pavlinović

Blagoj uspomeni Msgn. dra **FRANE BULIĆA** prigodom stogodišnjice narodnoga preporoda — posvećuje

PISAC.

U V O D

Prije desetak godina pohodio sam blagopokojnog Msgn. dra Frana Bulića, našeg čuvenog učenjaka, u arheološkom muzeju, da mu se poklonim i da ga zamolim, da bi mi pritekao u pomoć svojim moćnim savjetima i kojim značajnim izvorom za moju monografiju **o Mihovilu Pavlinoviću,** koju sam već onda bio nakanio napisati. Buliću me je dovelo uvjerenje, da će mi svojom susretljivošću i naučnom rutinom autentičnije no itko osvijetliti koji važniji i intimniji događaj iz života i Pavlinovićeva i njegovih političkih prijatelja i suradnika u doba narodnoga preporoda u Dalmaciji i Primorju između godine 1860. i 1887. Osim toga, imao sam i drugih razloga, koji su me potakli, da se posavjetujem s vrlim učenjakom, koji je sam proživio sve te borbe, šta više, sam u njima učestvovao sve do same smrti narodnoga vođe u Dalmaciji Mihovila Pavlinovića (g. 1887.). Nekoliko ću razloga iznijeti ovdje, da se vidi, zašto se sve dosada nije moglo pristupiti sistematskoj obradbi historije narodnoga preporoda u Dalmaciji i naučnoj monografiji glavnoga predstavnika samog preporoda.

1. Izvori, do kojih sam dotada bio došao kao i ostale bibliografske bilješke, nijesu me još nipošto ovlastile, da se primim toga posla; jedno zato, što je ta građa bila vrlo skromna, drugo zato, što se samo od česti odnosila na historiju narodnoga preporoda u Dalmaciji, ličnost Pavlinovića i njegovih suradnika.

2. Neobjavljena rukopisna pisma glavnih ličnosti iz toga doba (g. 1860.—1887.) kao i drugi važniji bibliografski podaci, ležali su decenijima u kovčegu, zapečaćeni »sa sedam pečata« i predani na čuvanje čovjeku, koji je stekao čvrsto uvjerenje, da to ne smije nikuda i nikom iz sanduka. Taj je čovjek umro ... Iz sanduka i njegove blizine nestajali su izvori, raznosila ih djeca, koja nijesu znala procijeniti važnost tih blijedih, trošnih i zaprašenih pisama, bilježaka, novina i njihovih izrezaka. Na taj način nestalo je i mnogo dragocijenih spisa, koji su, kako se čini, za nauku definitivno izgubljeni.

3. Neobjektivnost i nekritičnost mnogih dotadanjih izvora nijesu mi ni izdaleka podavale konture književnoga, kulturnog i političkog reljefa Pavlinovićeva, nego su ga one stva-

rale nekakovim čudovištem, kojem je usud nametnuo neprirodne, i izvještačene odnose; ne onakove, kakovi su bili **prvotno dati,** nego onakove kakovi su pristajali konačnim nakanama njihovih stvaralaca.

4. Heterogenost pogleda na historiju narodnoga preporoda u Dalmaciji uopće, a na Pavlinovićev rad napose, pretvorila me postepeno u takova skeptika, da mi je zadugo bila pokolebala volju, da se prihvatim toga teškoga posla.

5. Mnogostranost i povezanost problema tako su se velike učinile, da mi je bilo upravo nemoguće iz kompleksa tih različitih pitanja izdvojiti samo ona, koja se odnose ili na historiju narodnoga preporoda u Dalmaciji ili na monografiju najtipičnijeg predstavnika tog doba: Mhovila Pavlinovića.

Odmah me je dr. Bulić upozorio, kad se bio upoznao s mojim stajalištem, da je teško u nestašici izvora, koji bi nam u vezi s drugim izvorima i arkivskom građom pružili vjernu sliku Pavlinovićevu, pa me savjetovao, da stvar odgodim, dok ne pribavim izvornu građu, koja se nalazila u Pavlinovićevoj rodnoj kući. Obećao mi je, da će on naći koji podatak o ličnoj vezi s Pavlinovićem i da će mi ga poslati poštom u Podgoru, ali da se ustrpim. Zatim je nastavio pričati svoje uspomene iz Beča; kako je Pavlinović odlazio prijatelju Metelu barunu Ožegoviću-Barabaševačkom s prijateljima drom D. Vitezićem, drom M. Klaićem, drom K. Vojnovićem i s njim (Bulićem) u Hitzing kod Beča; kako su tamo raspravljali o različitim političkim pitanjima, tako o jeziku, sjedinjenju , pohrvaćenju škola, ustanova, nagodbi s Ugarskom, odnosima izmedju Beča i Pešte, usudu Strossmayera, K. Vojnovića, Pavlinovića i drugih. Bulić mi je opširno govorio i o odnosima u staroj narodnoj stranci, njezinim prvacima do pobjede narodne misli (g. 1870.), od pobjede narodne misli do konačnog rascjepa između dalmatinskih Hrvata i Srba (g. 1879.) kao od rascjepa do Pavlinovićeve smrti (g. 1887.). Pri tom mi je upalo u oči, da Bulić nastoji naročito i s nekom osobitom pažnjom precizirati te odnose i kao da mi želi naglasiti, da je u objektivnom preciziranju tih odnosa glavna zadaća historika narodnoga preporoda u Dalmaciji i monografa Pavlinovićeva. Kad te odnose preciziramo na osnovi autentičnih izvora, onda će nam Pavlinović i njegovi drugovi postati pred novim pokoljenjima ne onakovi, kakovi su nam djelomično iznijeti, nego onakovi, kakovi oni historički **jesu** — završio je o tom Bulić.

Najedamput se sijedi učenjak podigao, pošao prema knjižnici i za čas se vratio noseći u rukama poznato djelo dra Vladimira Zagorskog »François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatiae (1928—1894)« Paris, 1909, pa će mi sjedajuć do mene: »Evo Vam ovu knjigu, pa kad bude pogodnije vrijeme, okušajte se i Vi na sličnom

poslu!« Zatim uze pero i napiše na bilježnici, koju sam imao sa sobom ovaj naslov: »Mihovil Pavlinović i renesansa kulturna i politička u Dalmaciji od god. 1848.—1887.«. Kako je već bilo vrijeme poodmaklo, dignem se, pozdravim Bulića i primim mu na izlazu iz muzeja — posljednji put — staračku ruku.

*

Prošlo je od tada dosta vremena, a ja nijesam iz Podgore primao nikakova glasa. Zato se god. 1925. obratim iz Zagreba na Bulića pismom, u kojem ga molim, da me obavijesti, da li je što za mene poslao u Podgoru. On me obavijestio, da je uputio bibliografske bilješke i pismo u Podgoru već 17. XII. 1925., ali su mu to iz Podgore povratili, jer nijesu znali o čemu se to zapravo radi, a ni gdje se ja nalazim. Monsg. Bulić piše mi iz Splita: »Kada ste god. 1925. Vi meni pisali na 9. IX. da.... ja silno bio zaposlen, da Vam **in merito** odgovorim. To učinio dne 17. XII. 1925. Nego pismo, pa ono iz Podgore, kamo Vas tražio povraćeno.«[1] Međutim ni ja nijesam u to vrijeme mirovao, već sam tražio bibliografske podatke u Zagrebu, Osijeku, gdje sam služio na gimnaziji, pa u Đakovu i t. d., te sam izdao nekoliko manjih radova, koji obrađuju neka važnija preporodna zbivanja. Zato Bulić u svom pismu i veli dalje: »Medjuto Vi štampali ... što ja nabavio i čitao. Ob ovom prigodno usmeno. Medjuto čekam odgovor. Vami i drugovima pozdrav«.[2] Što se pak tiče same stogodišnjice Pavlinovićeve Bulić mi piše: »Primio Vaše i drugova pismo, te odmah odgovorio, da **adlatis consiliis** javi mi se kako da predložim ... Mnenja sam — opetujem — da sama **komemoracija malo je«.**[3] U drugom pismu piše mi iz Splita: »Primam,[4] odgovaram. Duhovi su na vratima. Pisaste da ćete doći za ove Blagdane amo. Ili na polasku ili na povratku iz Podgore da se vidimo. A medjuto ja neću učiniti nikakvi korak, dok se ne sporazumimo. Dakle do vidjenja.«[5] Sam Bulić nadodaje jednu vrlo značajnu bilješku na istom pismu, koju treba dobro upamtiti: »A mogu odmah reći, da inicijativu za .... mo-

[1] U pismu od 9. V. 1931. (rk.).

[2] Ib. Bulić pozdravlja one, koji su potpisali pored mene predstavku, kojom smo ga bili zamolili, da izvoli kao »nestor hrvatske nauke« na izvjesnim mjestima predložiti, kako bi se što svečanije proslavila stogodišnjica rođenja Mihovila Pavlinovića.

[3] Ib.

[4] Bulić prima moj prijedlog o načinu na koji bi se imala 100-godišnjica proslaviti, o čemu smo se imali potanko dogovoriti ili na mom prolazu iz Zagreba kroz Split ili na povratku iz Podgore kroz Split za Zagreb.

[5] U pismu od II. V. 1931 (rk.).

rala bi uzeti Matica Hrv, ne Jug. akad., a naravski sve zavode i nije interesirati«.[6]

Radovi koje sam tiskao i na koje Bulić aludira u svom pismu od 9. svibnja 1931. dijelom su bili pretiskani, a dijelom prvi put tiskani. Tako su pretiskani ovi radovi: »Narodna stranka i njezini pogledi na državu (str. 70—73), »Odgovor Marku Caru na članak o S. Bjelanoviću« (str. 78—91), dok su prvi put u posebnoj knjizi tiskani »Mihovio Pavlinović i dr. Eugen Kvaternik« (str. 65—69) i »Epilog osvrtu na Marka Cara« (str. 92—96).[7] Svi su ti radovi bili, razumije se, napisani bez izvora, koje mi je bio Bulić otposlao u Podgoru i koje poslije nikada nijesam vidio. Kulturna prepirka između mene i M. Cara, koja je tiskana u mojoj knjizi (str. 74—96), pisana je bez izvornih pisama, koja sam ja dobio kasnije, nego li je ona većim dijelom bila izišla u »Obzoru«.

*

Kad sam iza tolikih muka i dugog iščekivanja uspio da dođem do izvornih pisama prvih ondašnjih ličnosti vođi preporoda u Dalmaciji, Mihovilu Pavlinoviću, pošto sam ih marljivo proučio, odmah sam se uvjerio, da su bile posve umjesne riječi starog učenjaka, kad mi je naglasio potrebu preciziranja odnosa između predstavnika narodnog preporoda u Dalmaciji uopće, a između njih i Pavlinovića napose. Neposredno iza toga napisao sam ove radove, u kojima sam se po prvi put poslužio izvornim pismima: »Narodna stranka i njezini pogledi na državu«, »Mihovio Pavlinović i dr. Eugen Kvaternik« (u prigodi 100-godišnjice rođenja). »Iz korespodencije dubrovačkih političara s M. Pavlinovićem«,[8] »Mihovio Pavlinović i njegovo značenje«,[9] »Fragmenti iz preporoda u Dalmaciji (uza šest dosada neobjavljenih pisama Stj. Ljubiše — Pavlinoviću)[10] »Kulturni i politički odnosi između Dalmacje i Istre«.[11] Osim tih publiciranih radova, trebali su biti publicirani i ovi radovi: »Mihovio Pavlinović prema pravašima — odgovor dru B. Jurišiću«, »O kriterijima na preporodna zbivanja«, »Odgovor političkom historičaru »Politike« i pjesniku tercina«, ali su — zahvaljujući uviđavnim ljudima — netragom nestali.

Dok sam tako pisao te manje radove, kupio sam građu za djelo »Mihovil Pavlinović i renesansa kulturna i politička u Dalmaciji od god. 1848.—1887.«, koja se u toliko povećala, da sam već prije dvije godine bio odlučio, da napišem prvo svoje sistematsko djelo pod tim naslovom. Kako sam pak

[6] Ib.

[7] Isp. M. Pavlinović, Studije . . ., p. 65—96.

[8] Rešetarov Zbornik, p. 199—206.

[9] Hrvatska Smotra, g. 1833., br. 5—10.

[10] Misao, g. 1930. p. 368—378.

[11] Jadranski Kalendar, p. 195—199.

naskoro doživio velika razočaranja s ljudima, s kojima sam imao urediti i izdati prepisku upućenu Mihovilu Pavlinoviću od njegovih mnogobrojnih prijatelja, mogao sam doći do tih pisama tek iza dvije godine. Toj neprilici pridružile su se i druge neprilike, koje su mi prouzročili ljudi, kojima je bio zazoran moj rad, te sam se, skučen službom i neprilikama svake vrste, morao teška srca za izvjesno vrijeme odreći toga posla i latiti ove monografije, koju smatram dijelom prije spomenutog djela, za koje sam nekoliko godina prikupljao građu.

Radnja je pisana u najžalosnijim časovima moga života, dok su izvjesni ljudi, iza kulisa, radili o mojoj sudbni, na način, koji se teško može naći u analima našega naučnog i javnog života. Pisana je **krvlju** u časovima bolesti, bijede, borbe, za ona načela, koja iz nje kao iz drugih mojih radnja **nužno** proizlaze.

Ona ima biti u prvom redu doprinos boljem i točnijem poznavanju kulturne historije druge polovice XIXog vijeka u Dalmaciji, kao i boljem poznavanju međusobnih veza glavnih ličnosti tog doba. Zatim ima osvijetliti, na temelju neobjavljenih rukopisnih izvora, mnoge važnije preporodne događaje u zemlji i van nje. Iznoseći i objašnjujući novu građu u njoj će se voditi računa i o onom što je već izneseno, a interpretirat će se na taj način, da će se istraživati, što od **datog** može ostati potpuno, djelomično ili što treba posve odbaciti kao historički neosnovano i netačno. Tako bi radnja bila u metodološkom smislu neki kompromis između istraživalačkoga i objašnjavalačkoga metoda.

O samoj **građi**, koju sam upotrebio u ovoj knjizi imam da kažem nekoliko riječi.

Što se u njoj pozivam na **posebno tiskana Pavlinovićeva djela,** to je zato, što je sam Pavlinović u njima dotjerao svoje radove, koje je prvotno bio tiskao, pa su kao takovi bogatiji sadržajem i značajniji za njegovu duhovnu fiziognomiju. Osim toga, premda u njegovim tiskanim djelima nijesu iznesene sve radnje, ipak su tiskane uglavnom sve značajnije, koje mi korisno poslužiše. Ukoliko je trebalo segnuti za prvim tekstom pojedine radnje, to sam i učino, naznačivši dotični časopis, dnevni list ili publikacju ili sam ili isporeden s onim tekstom, u kojem je po drugi put izišlu radnju redigirao sam pisac.

Pisma, koja kao takova i pod oznakom (rk) citiram, mahom su manusskripti, izvorni i neobjavljeni, koje prije mene nitko nije iskoristio. Zato su ti izvori od osobitoga naučnog interesa, ili radi historičkih ličnosti, koje ih ispisaše, ili po njihovu sadržaju, koji nam iznosi izvjesne događaje u posve novom svijetlu, dok druge djelomice ili iz temelja mijenja ili postavlja na posve drugo mjesto ili odnos prema drugim događajima. To je i razlog, da sam te manusskripte u svojoj

radnji iskoristio, koliko sam više mogao, premda sam bio potpuno svijestan, da česta upotreba ide na štetu metodološke harmonije, jedinstvenosti i konciznosti same radnje. Ja sam u ovoj radnji išao u prvom redu za tim, da nauci dam koliko je više moguće, novu i nepoznatu građu, koja se odnosi na Mihovila Pavlinovića, njegove prijatelje i suradnike kao i na doba u kojem su živjeli i djelovali. To sam smatrao svojom glavnom dužnošću, jedno zato, što sam imao sreću, da i ja nauci pridonesem skromni obol, drugo zato, što mi je upotreba tih mnogobrojnih rukopisnih izvora nadomjestila oskudicu **arkivske građe**, koju u svojim prilikama nijesam mogao u tolikoj mjeri sakupiti. Tako je nauka dobila novih poticaja za daljnja istraživanja historije druge polovice XIX. vijeka u Dalmaciji, a nije izgubila mogućnosti, da se i arkivska građa s promjenom nesnosnih prilika znatno umnoži, ukoliko se odnosi na glavne ličnosti i pitanja u ovoj radnji.

Upotreba tih pisama tekla je uporedo s književnom, kulturnom i napose političkom djelatnosti Mihovila Pavlinovića i ostalih ličnosti u radnji. Ta pisma jasno dokazuju, da je Pavlinović bio duša čitavog preporoda u Dalmaciji, osobito između god. 1860.—1887., kad ga je najednom srušila teška i duga bolest. Zato sam pisma i upotrebljavao onako, kako su bila pisana, bez naročitih ispravaka. Ukoliko sam koji citat popravio, učinio sam to samo s gramatičkoga ili pravopisnog stajališta toliko, da ga riješim krupnijih pogrešaka i učinim razumljivijim. Ukratko, nastojao sam sačuvati potpuni značaj i vjerodostojnost izvora, koliko radi naučne objektivnosti, toliko radi što vjernijeg iznošenja Pavlinovićeve ličnosti, njegovih sutrudbenika i prijatelja kao i vremena, u kojem su razvijali svoju djelatnost.

Pisma sam citirao uvijek iz originala, pa i onda, kada sam upotrebio citate iz onih pisama, koje sam publicirao na drugom mjestu, a i onda, kad sam citirao Botićeva pisma upućena Nikoli Vežiću. To mi je bilo moguće, jer sam ona pisma, koja je Mihovil Pavlinović tiskao u svom uvodu u »Pjesme« Luke Botića, našao među ostalim pismima, koja su mi bila pri ruci, dok sam pisao ovu monografiju. Ako sam možda na kojem mjestu citirao publikaciju, u kojoj sam već publicirao koje izvorno pismo mjesto samog pisma u izvoru, to sam učinio ne zato, što ne bi imao to izvorno pismo pri ruci, nego zato, što sam to navlaš htio, da bi građa bila raznovrsnija.

Možda sam i previše upotrebio ta pisma, pa će mi se valjda zamjeriti da je koji citat neumjestan ili nezgodno upotrebljen. Ako se uzme u obzir moja prvotna svrha, da podam nauci što više nepoznate građe, a tek onda, da kritički osvjetljujem događaje, mislim, da mi se to neće toliko upisati u grijeh.

Periodične publikacije iskorišćavao sam ukoliko mi je bilo moguće da ih pribavim u prilikama u kojima sam pisao Pavlinovićevu monografiju. Naravno, da neke, koje bih jamačno korisno bio upotrebio, nijesam mogao naći, dok sam opet druge našao, koje nijesam mogao upotrebiti zbog ovih razloga: 1. nijesu pružale ozbiljnu građu, 2. pružale su ozbiljniju građu, ali je njihov sadržaj odviše ličan ili partijski produhovljen u tolikoj mjeri, da bih došao u sukob s naučnom istinom i zakonom o tisku i 3. pružale su građu, koju nijesam imao zgode upotrebiti.

Što se tiče **knjiga**, koje sam upotrebio u svojoj radnji, imam da naglasim, da sam upotrebio uglavnom ona izdanja, koja sam našao u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Čitava je građa popisana alfabetskim redom na koncu i to u četiri dijela: Pavlinovićeva tiskana djela, rukopisna i tiskana pisma, periodična literatura, knjige.

Konačno ljubazno zahvaljujem svima, koji su me pri radu sokolili, savjetovali ili tehnički pomogli, kao i onoj gospodi koja su me pri mom radu ometala direktno ili indirektno i tim pokazala svoju plemenitost i širokogrudnost.

I. DIO

KNJIŽEVNI RAD

POGLAVLJE PRVO

OPĆI PREGLED KNJIŽEVNOG RADA MIHOVILA PAVLINOVIĆA

Mihovil Pavlinović smatra se općenito tvorcem narodne ideologije u drugoj polovici XIX. vijeka u Dalmaciji i Primorju. Gotovo kroz tri decenija narodnih borba u Dalmaciji (1860.—1887.) bio je »prvi umni i značajni borac i barjaktar«.[1] Sve one, koji su se već god. 1849. oko njega okupili (»Regimenta ne boj se«), mladi, poletni i talentirani Pavlinović znatno je nadmašio na književnom ,kulturnom i političkom polju. O tom nam svjedoče njegove umjetne i pučke pjesme, parlamentarni, saborski, crkveni i prigodni govori, koji se mahom odlikuju rječitošću, govorničkim vještinama, bujnim i jezgrovitim mislima; zatim, putopisi, historičke rasprave, članci i refleksije. Bio je jak i izrazit novinar: širokih vidika, kulturan, konstruktivan, spreman, ratoboran i okretan, uvijek budan kritičar, oštar i rutiniran polemičar, odličan stilist, praktičan lingvist, poznati, neumorni i zdušni sakupljač narodnoga blaga (pjesme, fraze, riječi, priče, gatke itd.).

Kad se pažljivo čitaju njegovi spisi »ne možeš se — piše dr. Stojković — dosta načuditi kako dubokom pronicavom umu, opsežnoj katoličkoj kulturi, tako čistom jeziku i blagu narodnih riječi«[2] O njegovu rijetkom stilu pišu pohvalno svi njegovi kritičari, a i prvi pisci toga doba. Tako A(ugust) Š(enoa) piše: »Nevezani slog Pavlinovićev jednako je liep kao vezani. Misao za mišlju provire iz umne glave, osjećaj za osjećajem plame iz rodoljubiva srdca, a sve je odjenuto slikom živom, besjedom krepkom«.[3] Njegov najbolji prijatelj i poznavalac, dr. Kosta V(ojnović), o njemu kao čovjeku piše: »Mihovio Pavlinović čovjek je čelična značaja, iskren, riedak prijatelj, a tvrd mlat protivnikom, ugladjen i surov, idealan i realan u činu, kao njegov(o) Biokov(o) obično ozbiljan i kršan, a kadšto ravan i šaljiv kao pravi primorac«.[4] O njegovim govorničkim odlikama piše K. Vojnović: »Svojom

[1] Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 30.
[2] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 46, p. 146.
[3] Vijenac, g. 1873., br. 36, p. 573.
[4] Vijenac, g. 1875., br. 27, p. 441.

izvanrednom govorničkom vještinom, dubokom vjerom i živim primjerom silno zna djelovati, a kada je na izbornom polju i u saborskom klubu tako vješto osnovati i hitro izvesti shvaćeni plan kao što napisati knjigu i izpjevati pjesmu«.[5] O Pavlinoviću kao književniku piše isti njegov biograf: »Kao književnika svak ga broji medju prve hrvatske spisatelje, a u govorničkom stilu nema mu para. On je znao osvojiti vlastitosti zapadne kulture, kao još nitko izmedju nas, te ih pretvoriti hrvatskim sokom, a da ne ostane traga tudjinštini. Pučki dogovor i znansvenu raspravu umie istom vještinom na kraj dovesti«.[6] Prof. Šime Urlić pišući raspravu o njegovom jeziku vrlo tačno piše: »Ničim se (Pavlinović) milije nije bavio što hrvatskom poviješću i hrvatskim jezikom. Iako je napisao više povijesnih crta i u svojim »Hrvatskim Razgovorima« gotovo svu povijest hrvatsku u kratko pribrao, ipak se ne može reći, da je što znatno za tu struku privredio«.[7] Kada se pak Urlić osvrće na Pavlinovićevo nastojanje oko narodnoga jezika, mnogo povoljnije o tom sudi: »Bilo je — veli — uspješnije. Njegove (Pavlinovićeve) će se zasluge oko hrvatskoga jezika s vremenom sve to više cijeniti«.[8]

Vatroslav Jagić u svojoj kritici drugog dijela Broz-Ivekovićeva rječnika (Archiv für slavische Philologie, sv. XXIV., str. 230—242) zamjera im, da se nijesu osvrnuli i na neke istaknutije hrvatske književnike kao Ivana Mažuranića, Ivana Trnskoga, Augusta Šenou, a napose Mihovila Pavlinovića. Za njega Jagić veli od riječi do riječi: »Pavlinović me se kao političar ništa ne tiče,[9] ali je on kao hrvatski pisac vladao bogatim dalmatinskim jezikom na način, koji zaslužuje svako poštovanje, i ne bi bilo na odmet akademičkom rječniku, kada bi preuzeo Pavlinovićev jezik u svoje jezično blago«.[10]

[5] Id.

[6] Id.

[7] Glasnik Matice Dalmatinske, knj. III., p. 281.

[8] L. c.

[9] Na prvi pogled čini nam se čudnovato, da Jagić izgovara u svojoj kritici Broz--Ivekovićeva rječnika ove riječi: »Pavlinović geht mich als Politiker nichts an«; to više, kad se zna, da je uvelike poštovao Pavlinovića i dra Klaića kao političare. To nam dr. Stj. Bosanac obrazlaže ovako: »Hoteći obilježiti svoju hladnu naučnu objektivnost, otele su mu se te riječi, i ako je dobro znao, kako je Pavlinović svojim upravo apostolskim političkim radom bio svima Hrvatima mio simbol otporne snage i borbe protiv Talijana!« (Isp. Vijenac, g. 1924., knj. III., p. 366).

[10] »Pavlinović geht mich als Politiker nichts an, aber als kroatischer Schriftsteller beherrschte er die reiche Sprache Dalmatiens in einer Weise, die alle Achtung verdient, und es hätte dem akademischen Wörterbuch gar nicht zum Nachteile gereicht, wenn es die Pavlinović'sche Sprache in seinen Wortschatz aufgenommen hätte«. (Isp. Archiv für slavische Phil. sv. XXIV., p. 237).

Zatim Jagić na osnovi Pavlinovićeve knjige »Pjesme i Besjede« (Zadar 1873.) i epopeje »Kotari« (str. 35—84) iznosi one riječi, koje bi trebale da budu u svakom srpskohrvatskom rječniku. Tako iz »Kotara« Jagić nabraja 137 riječi, koje se uopće ne nalaze u Broz-Ivekovićevom rječnku, ako se pak koja i nalazi, upotrebljena je u drugom značenju ili obliku nego u Pavlinovića.

Kad bi se analogno Jagićevu postupku izabrale druge riječi iz svih Pavlinovićevih spisa, koje nijesu zabilježene u Broz-Ivekovićevu rječniku, dobili bismo, kako drži Š. Urlić i V. Rožić, omanji rječnik. Osim ove dvojice, koji vjeruju, da bi se iz njegovih spisa nakupio »malen rječnik«, ma i takovih, koji su uvjereni, da bi Pavlinović, ako samo hoće, mogao prirediti i vrlo impozantan i opsežan rječnik poput Cruskina. Tako Tommaseo piše dru Đuri Puliću u Dubrovnik: »Gospodin duhovnik Pavlinović poslao mi je svezak Slavenskih spisa, u kojem razabirem stvari dostojne svake hvale, usuđujem se, da zaželim, da bude još slavenskiji i još stariji i još noviji i da uzmogne pomoći i proslaviti domovinu. U trinaest godina proigranih uzaludno, mogao je pripraviti dragocjen materijal za veliki rječnik sav dalmatinski, i baš upravo radi toga ... još izrazito slavenskiji i uopće još klasičniji, tako da bi se mogao uporediti, u pogledu onoga što je doista znanstveno, sa Rigutinievim i onim francuske Akademije, te bi mogao ostaviti daleko iza sebe Kruskin rječnik. Ako hoćemo još je na vrijeme«.[11]

Premda je Pavlinović bio zaokupljen političkim, stranačkim, publicističkim i drugim poslovima i brigama, uvijek je našao vremena, da ode po hrvatskim zemljama i da sabire narodno blago. Na tom sakupljanju počeo je intenzivnije raditi god. 1874. Kako je on upravo te godine pratio prijatelja Strossmayera po njegovoj prostranoj biskupiji, kako se to razabire iz njegove knjige »Puti«, nije isključeno, da ga je i Strossmayer na to potakao. O tom Strosmayer javlja prijatelju dru Fr. Račkom: »Mijo ide sa mnom na Krizmu; poslije ide u Bosnu«[12]

Svijestan da je narod tvorac jezika i da je jezik najbolje

[11] »Il sign. Ab. Pavlinović mi mandò il suo volume di scritti Slavi, nel quale riconoscendo assai cose degne di lode, ardisco desiderare ch'è sia ancora più slavo, per essere insieme e più antico e più nuovo, e per veramente giovare e fare onore alla patria. Nei tredici anni sciupati così malamente, poteansi preparare materia preziosa, d'un grande dizionario, tutto dalmatico, e perciò appunto più prettamente slavo e genéralmente più clasico, da mettersi a paragone, per tutto ciò che è meramente scientifico, con quelli del Rigutini e dell'Accademia di Francia, e da lasciarsi di gran lunga addietro il Dizionario della Crusca. Se vogliamo c'è ancora tempo.« (Pulić Pavlinoviću u pismu 22. IX. 1873 — rk.).

[12] F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. I., p. 312.

ogledalo i mjerilo kulture naroda, Pavlinović je putovao Hrvatskom, Slavonijom, Bosnom i Hercegovinom, da zaviri u narodnu dušu, da čuje narodne želje, da uvidi narodne mane i da im traži uzrok i lijek. Premda politički čovjek, ideolog, apostol i vođa hrvatske državopravne misli u Dalmaciji, upravo humano saosjeća s narodom i toga ne taji. Tako piše: »Ja iz prikrajka razpitujem ćuti, sabirem riječi, pišem nosiva, izpijam cvjetove duše. Od silna sjaja oči zablještile; od smilila prsi mi ustale. U to čujem glas: gle krasnih rožnika i lastavica, samara i kubura, što udjelala hrvatska ruka. To je bio glas biskupov, koji bio ili nebio umoran, nastojao da u lakomi moj torbak smetne po koju nepoznatu rieč.«[13] On nije samo putovao po Hrvatskoj i Slavoniji, već je udovoljio svojoj staroj želji, da ode u Bosnu »ponosnu«. »Ima više od dvadeset godina — piše Pavlinović — da mi je kopalo po glavi: valja ti u Bosnu, da izvršiš zavjet s pokojnim Lukom Botićem.[14]

Kad se izuzmu ovi sakupljači: fra Grga Martić, Jukić, Vuičić, Šunjić i drugi, koji su u Bosni radili i živjeli, Pavlinović bi bio **prvi sakupljač**, koji se usudio da dođe u tursku Bosnu i da u njoj djeluje. To naglasujem upravo zato, jer je danas teško razumjeti, kako je tada bilo opasno putovati Bosnom, koja nije bila povezana gotovo nikakvim prevoznim sredstvima, a i život je bio neprestano u opasnosti. Tkogod će možda misliti, da Pavlinoviću nije bilo teško prijeći u Bosnu s urednim ispravama i zastupničkim imunitetom, ali to nije ispravno, jer se zna, da je na granici bila najstroža kontrola i da su turske vlasti budno pazile, da se ne bi u Bosnu prenijela kakova tiskana knjiga. Poznavajući odlično Pavlinović te prilike pustio je bradu i brkove, naturio fes na glavu i pod turskim pusatom prešao Savu i dospio u Banjaluku. Odmah se latio posla te stao sakupljati narodne pjesme, izraze, riječi i običaje (sakupljao je i različite stvari za Strossmayerov muzej). Nema sumnje, da je on, kao politički čovjek, dolazio u toj prigodi u vezu sa bosanskim franjevcima te ih poticao i upućivao, kako će podignuti narod (raju) na obranu od turskog zuluma.[15]

[13] Puti, p. 81.

[14] Pavlinović se zavjetovao sa Lukom Botićem još god. 1850., da će pohoditi Bosnu, da tamo upoznaju narod i jezik.

[15] Dr. M. Stojković iznosi jednu epizodu, koju je navodno Pavlinović pričao starim Podgoranim. Zbog njezine interesantnosti iznijet ću je u cjelini: »Kako je jednom putujući (Pavlinović) na konju susreo nekoga bega i s njime se zavrzao u razgovor na dugo i široko, a beg će mu jednom: »Čuli smo, da je ovamo neki Pavlinović, pa majku mu kaursku, ne će odnijeti žive glave, ako ga se dočepamo«, i u znak srdžbe trže nož iza pripašnjače. Don Mijo onda trže nož govoreći: »Ni ja mu ovim ne bih oprostio!« Na povratku pisa don Mijo ovom begu pismo: »Taj i taj dan na putovanju kroz to i to mjesto, grozio si se Pavlinoviću, a on je bio s tobom i pozdravlja te«. (Isp. Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 44).

Pavlinovićevo boravljenje u Bosni dalo je njegovim neprijateljima povoda, da su ga stali neprestano napadati kao da »kupi **riječi** oko ustaških logora u ponosnoj Bosni«.[16] Drugi su opet (valjda nesvijesno i pod utjecajem tih napadaja) izražavali sumnju, da je Pavlinović na taj način doznavao planove i upoznavao s njima vladu.[17] Ali, premda bi to politički bilo posve razumljivo, ipak to shvaćanje treba kao neosnovano odbaciti, jer je Pavlinović bio s jedne strane žestok i uvjeren neprijatelj bečke vlade, s druge je strane god. 1874. u Beču iznio Strossmayeru detaljno svoje planove i nakane, koje mu je biskup potpuno odobrio i obdarivši ga prije odlaska u Bosnu »brašenicom« (putnim troškom).

Da je Pavlinović potpuno, uza sve poteškoće i opasnosti, u Bosni uspio, jasno se vidi iz Strossmayerova pisma Račkom »Vi ćete se sjećati, — piše biskup — da je naš vrli Mihovil Pavlinović donio iz Bosne silu stvari. Te su stvari, mislim, popisane i u muzej poslane. Ja sam Bošnjakom obećao odštetu, a do dan-danas nijesam ništ učinio«.[18] Rački javlja Strossmayeru, da je također primio od Pavlinovića **pismo** u stvari knjiga- koje treba otposlati u Bosnu preko Höppergera i da je s njim (Pavlinovićem) razgovarao u samostanu (mil. sestara).[19] U istoj stvari Strossmayer javlja Račkom iz Beča: »Evo — veli — kod mene Mihovila Pavlinovića koji mi veli, da se za stvari, koje smo muzeju nabavili iz Bosne, knjiga pošalje u Bosnu u vrijednosti od 300 i više for. Molim Vas obavite tu stvar **čim prije** u sporazumljenju sa bratom Kostom«.[20]

Pavlinović se na tom putu upoznao sa biskupom Vujičićem, koji je sakupljao imena različitih trava i biljaka, te je do njegova dolaska u Bosnu bio već sakupio preko hiljadu imena. U toj zgodi Vujičić je predao sva ta imena Pavlinoviću, a on ih poslao u Zagreb Bogoslavu Šuleku. Šulek mu odgovara: »Vi se u svom odgovoru kratko izgovarate: daj mi Bože više takovih »dužnikah«, koji i nepozvani plaćaju sto na sto kamate, kao što Vi učiniste, poslavši mi riečnik biskupa Vuičića, koji ću po Vašem naputku upotriebiti«.[21] Pošto je Šulek objasnio Pavlinoviću, kako će postupati s tim »biljarskim riečima« kao i onim, koje već ima (»imam ih — veli — koju hiljadu«), prelazi na drugu molbu: »Doista — nastavlja u pismu — poznajete koga, koji znade hrvatska imena svake vrsti voća i cvieća i molim Vas sklonite ga, da pobilježi te različite vrsti, svaku napose, na pr. jabukah, krušakah, šlji-

[16] M. Car, Sava Bjelanvić, p. 25.

[17] Stojković, Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 44.

[18] Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 136.

[19] O. c., p. 140.

[20] O. c., p. 218.

[21] U pismu od 12. XII. 1875. (rk.).

vah itd. Zatim povrća i domaćega cvieća. Doista znadete i Vi koju rieč, pa izvolite onda popuniti, da složnim silami iznesemo na vidik blago hrvatskoga jezika«.[22]

Da su Pavlinovićeva putovanja urodila obilnim plodom, vidi se jasno iz svih njegovih spisa, u kojima je nagomilano silno jezično blago. Tako Strossmayer ushićen njegovim radom piše mu zanosno: »Moj prjatelju, Vaš je rad vrlo spasonosan za narod, Vi ste nužniji narodu, nego ja. Ja sam Vam skoro iznemogao. Samo da mi je još crkvu dograditi!«[23] Dr. Nikola Voršak iz Repetta 108 piše Pavlinoviću pismo, u kojem se među ostalim osvrće i na naziv, koji je on dao svom putopisu po Bosni, pa veli: »Kako tvoji **Puti** (a zašto ne i Putovanja? jer posvuda je u nas i u vas put — via, strada; a putovanje — viaggio.)? Nezaboravi na mene; i ako ti je još uzmožno popravi naslov«.[24] Strossmayera naslov »Puti« ne smeta i on pod utjecajem Pavlinovićeva uistinu rijetkog stila piše mu: »Čitali smo ovih dana Vaše putovanje po Slavoniji. Bog Vas blagoslovio, Mijo brate. Vi pišete upravo zlatnim perom«.[25]

Pavlinović, osim Strossmayera, Šuleka i bosanske raje nije zaboravio ni hrvatskih naučnih i kulturnih institucija. Tako je Jugoslavenskoj akademiji poslao veliku zbirku narodnih pjesama, četiri hiljade riječi za njezin Rječnik, a Matici Hrvatskoj (g. 1878.) drugu bogatu zbirku narodnih pjesama, koju je sakupio po Bosni, Slavoniji i Dalmaciji. Prije nego je darovao tu zbirku riječi Jugoslavenskoj akademiji, predsjednik njezin Rački piše mu vrlo interesantno i informativno pismo, a među ostalim i ovo: »Iz Vašega pisma, kano također iz ustiju gosp. Ljubića bijaše mi milo razumjeti: da svoju zbirku naških riječi uredjujete. Ona će nam dobro doći, kak nesumnjam, da će ju Akademija štampati. Samo gledajte znamenovanje svake rieči frazom ustanoviti i utvrditi«.[26] Obiljem riječi, koje je Pavlinović marljivo u narodu sakupljao, poslužio se obilno i o. dr. Dragutin Parčić u svom Hrvatsko-talijanskom rječniku, što i sam Parčić u IIom izdanju od god. 1874. lojalno priznaje: »Znameniti broj od više tisuća riječi, što mi je ustupio preč. kanonik M. Pavlinović iz vlastite svoje zbirke, sve većinom prostopučkoga izvora, a dosele još ne objelodanjenih, koje će se naći pismenom (P.) u dotičnih mjestih pobilježene«.[27]

Pavlinović nije samo sakupljač narodnoga blaga, već

[22] L. c.

[23] U pismu od 2. I. 1874. (rk.).

[24] U pismu od 31. V. 1878. (rk.).

[25] U pismu od 23. I. 1875. (rk.).

[26] U pismu od 2. IX. 1867. (rk.).

[27] D. Parčić: Rječnik hrvatsko-talijanski, Zadar, 1901. (Predgovor k drugom izd. p. VII.).

je i odličan teoretik i komentator narodnoga duha u njemu, te rijetki poznavalac narodne pjesme. Kako je poimao važnost narodne pjesme, vidi se iz njegova predgovora »Narodnim pjesmama«, koje je izdala u Zadru Matica Dalmatinska god. 1887. **»Narodne** su pjesme — piše on — do danas najslavniji plod uma slovinskoga: one nose u jezgri cio život našega pjesničtva. Dapače, učenjaci misle, da će se iz ove jezgre razvijati traci cieloj umjetnosti slovinskoj, na uveličanje i na razplod uljudnosti evropejske. Učenjaci sude po knjizi, a narod ćuti po srcu, da bez svoje rieči, i bez svoje misli, nema svoga života«.[28] Pišući o duhu narodne pjesme kod različitih slavenskih naroda te osobinama toga duha, prelazi na naše narodne pjesme i veli: »U naših narodnih pjesmah ima nešto više, nego u ostalih slavenskih pjesmah«.[29] »One — piše dalje— bez godina i brojeva i stanovitih imena jezgrovito i vjerno pronose zgode i nezgode, kroz koje se narod proturao do današnjega stanja«.[30]

Dr. Nikola Andrić, pišući o Pavlinoviću kao »sabiraču« »Matičinih« hrvatskih narodnih pjesama, ističe odmah na početku svoje radnje, da je Pavlinović začetnik Matičinih izdanja: »Pravim duševnim začetnikom i pokretačem — piše Andrić — Matičinih izdanja »Hrvatskih narodnih pjesama« bio je dalmatinski publicista, pjesnik i političar Mihovio Pavlinović . . .«[31] God. 1876. šalje odboru »Matice Hrvatske« zbirku ženskih narodnih pjesama, a malo iza toga razlaže odboru i svom prijatelju Ivanu Kostrenčiću »kako je upravo Matičina dužnost, da izadje pred svijet s velikom i hrvatskoga naroda dostajnom zbirkom muških i ženskih pjesama«.[32] U svom zborniku narodnih pjesama kao i njegovom značenju, naš sakupljač u svom pismu na Kostrenčića piše: »Ove su pjesme mnogobrojne i reći ću zanimljve i podpunije nego Vukove, tako da se uzdam, da će one postati monumenat za hrvatsko pjesništvo«.[33] Iste godine (1876.) ustupa Matici i svoj zbornik narodnih pjesama, kojih je bilo dvije hiljade i koje su imale služiti kao materijal uz onaj, koji je pridošao sa drugim zbornicima (njihov broj se popeo na **sto i pedeset**)[34] Andrić govori i o tom »kako je

[28] Narodna pjesmarica, p. III.

[29] O. c., p. VI.

[30] Id.

[31] Glas Matice Hrvatske, g. 1908., p. 105.

[32] Id.

[33] U pismu od 18. II. 1876. (Iz Andrićeve radnje G. M. h. g. 1908., p. 105).

[34] Među tim pjesmama ima 1058 štokavskih, 266 čakavskih i 401 kajkavska; među tim pjesmama nalazi se 211 istarskih i primorskih poslovica.

Pavlinović bio izvrstan redaktor narodnih pjesama«,[35] »kakvim je sjajnim shvaćanjem on slušao i sabirao narodne pjesme«[36] O »Putima« Andrić izražava vrlo povoljan sud: »Ovaj se putopis — veli on — računa u najbolja Pavlinovićeva djela, pa je vječna šteta, što ga pisac nije dovršio, jer mu je smrt otela pero iz ruke. Radi vanrednoga sjaja i jezičnog bogatstva, kojim je Pavlinović ispisao svoje putne doživljaje i opisao ljude i krajeve, kojima je putovao, ostat će ova knjiga klasična i hrvatskoj novoj literaturi«.[37] Vrijedno je konačno ovdje istaknuti, da je Andrić u svojoj radnji iznio i jednu značajnu bilješku, koja ima izvjesno književno-historičko značenje za proučavanje pjesnika »Bijedne Mare«.[38]

On nije sakupljao narodne svetinje samo zato »da nauči nešto jezika«, nego zato, da upozna narodnu dušu i potrebe, da lakše uzmogne braniti djelom i riječju i ostale narodne svetinje u Dalmaciji, gdje je bio neosporni vođa. Tako ustaje u IXoj sjednici dalmatinskoga sabora (19. srpnja g. 1883.) i zanosno brani naziv jezika: »Naziv srbsko-hrvatski to je sa filologičkoga gledišta hibridni naziv. Jer ili su dva jezika, ili jedan. Ako su dva, tad i dva imena; ako jedan, tad što je hrvatsko to je i srbsko«.[39] Odgovarajući u dalmatinskom saboru zastupniku prof. Luki Zori na pitanje: »koje je ime našem jeziku? — odgovara Pavlinović: koje i narodu. Zatim je nastavio prema Zori: »Ovi politički narod hrvatski ima svoj jezik hrvatski. Mi kao političko zastupstvo sklapamo za taj politički narod a ne bavimo se pravilim pravopisnim i disertacijami filologičkimi«.[40] Svoj govor završava zahvaljujući Zori »radi njegove sućuti prama slogi i jedinstvu naroda, izraženoj u otvoritoj želji za združenjem. To odgovara slavnoj prošlosti Dubrovnika. To je iskreni izraz politički, koji se razlikuje od platoničkih izjava ljubavi, što se pak izvrgavaju u protimbu«.[41]

U Xoj sjednici sabora (21. srpnja) ponovo se diže Pavlinović u obranu jezika. »Talijanskom jeziku čast, — veli on — mi znamo što smo dužni tom jeziku i mi ćemo ga ljubiti, ali mi hoćemo svoje!«[42]

Pavlinović je svoje bogato poznavanje jezika i narodnoga blaga poklanjao svim onim, koji su ga trebali: na-

[35] Glas M. h., p. 106.

[36] O. c., p. 107.

[37] L. c.

[38] Ta bilješka glasi: »Po pjesmi »Zlosretkinja Mare Biteljkinja Pavlinovićevog rukopisnog zbornika (II. br. 438) spjevao je Botić svoju »Bijednu Maru«. (Isp. G. M. h., g. 1908., p. 107., bilj. ispod teksta).

[39] Narodni List, g. 1883., br. 55.

[40] Id.

[41] Id.

[42] Narodni List, g. 1883., br. 56.

rodu, u svojim mnogobrojnim djelima, međusobnom saobraćaju i čuvenim govorima; političkim prijateljima i suradnicima djelima, riječju, savjetima i primjerom. Tako mu njegov prijatelj Nad (Natko Nodilo) piše iz Zadra još god. 1854. među ostalim »tužljivim glasim« i ovo: »Moje su me nade prevarile što se tiče slavenskih knjiga, bio si me obavijestio da bi bilo za mene knjiga za kojih dvanaest forinti, naprotiv Vežić mi reče, da neću primiti nego samo treći svezak Pjesama Ste(fanovića) i Rječnik istoga, što ću ja kupiti, ali o tom u stvarnosti neznam što da činim«.* U drugom pismu Nodilo piše prijatelju Pavlinoviću: »Srpsko Ogledalo i slovnicu Stefanovića rad bih bio dobaviti: ako ti je zgodno možeš ih naručiti u Beč, i tako isto čini i od ostalih knjiga, ako su koje«.[43] Zatim Nodilo obavještava svog »jedinog prijatelja« na ovaj način: »Odlučio sam, jer mi bolest puno poslovati ne dopušta, upamtiti za ova tri mjeseca koji dio našega jezika, i također koješta nimačkoga, Što se tiče ričih odnoseći se različiti znanstava malašni ter malašni broj na ruku mije. Ono što si ti dosad skupio pošalji«.[44] Dalje dolazi vrlo značajna ispovijed Nodilova, koliko za intimnije odnose između njega i Pavlinovića, toliko za ondašnji tuđinski duh, koji je vladao u Dalmaciji. »Razabra sam se — piše Natko — malo od dubokog sna u koga ka' pravi mrtac bio sam upa; s toga možeš mi često pisati, a' ja ću često takodjer odgovarati, zamrčivši po listu malo besida: i ovo pismo biće u isto vrime blago tišenje ožalošćenome prijatelju, mojim ranam lik«.[45]

Vinko Brajević piše, kako se Jure Biankini, čim je položio ispit zrelosti, »obratio jednim pismom Pavlinoviću, da ga naputi, kako bi mogao što bolje i temeljitije da izuči svoj materinski jezik, da popravi u njemu (sebi) ono, što je u njemu tuđinska škola iskvarila«.[46]

»Pavlinović mu je — veli dalje Brajević — odgovorio lijepim pismom u kojem ga odvraća od gramatičkog proučavanja i napućuje ga na narodne pjesme, kao najbolji izvor čistog narodnog jezika i lijepoga narodnog izražavanja«.[47] Kad se Biankini god. 1870. latio posla da prevede »i drugu besjedu«, koju je Pavlinović izrekao pred svojim biračima,

* ... »Sono stato deluso nelle mie speranze sui libri slavi; mi facevi intendere che vi sarebbero volumi per me per una dozzina circa di fiorini, e invece Vežić mi disse che non riceverò se non il solo volume terzo delle Canzoni dello Stef(anović) e il Rječnik del medesimo, che io prenderò ma del quale in realtà non so cosa fare«. (U pismu od 21. VIII. 1853 (?) — rk.).

[43] U pismu od 29. IV. 1854. (rk.).

[44] Ibidem

[45] Ibid.

[46] Almanah Jadr. Straže, g. 1928.—9., p. 559.

[47] O. c.

obavješćuje ga i izražava bojazan, da njegov talijanski prijevod ne će zadovoljiti »čistunca« jezičnog. »Ali bojeć se ja — nastavlja Biankini — da nebudem shvatio koji potonji i uzvišeniji pojam, šaljem Vam prvi dio prevoda, — do mala ću drugi — i ponizno Vas molim e da biste ga pregledali i do potrebe popravili, pak ga izručili momu prijatelju, pomoćniku Vašemu, Ivanu Boriću, da bi ga on, Vašim dopuštenjem, uprav poslao »Nar. Listu« za tiskanje«.[48] To Biankinijevo »dosađivanje«, o kom piše u svom pismu, temelji se na povjerenju, koje mu je Pavlinović iskazao još god. 1867., kad ga je (Biankini) »bio zamolio za dobrostivi svit o učenju našeg jezika« i kad ga je uputio i obećao mu svoju »pomoć za unapried«.[49] God. 1871. pozvao je Pavlinović Biankinija u mjesto svoga rođenja, Podgoru, gdje je tada župnikovao, pa kako u pismu nije spomenuo, zašto ga zove, »Biankini nije ni izdaleka pomišljao da je predestiniran za časnu i tešku zadaću urednika »Narodnoga Lista«.[50]

Pavlinović je tražio od svakoga, pa i svojih najintimnijih prijatelja, da pišu i govore samo materinskim jezikom i da se nekite »tudjim perjem«. Tako se Nodilo u jednom pismu bez godine, koje pripada svakako u prve godine Nodilova školovanja, opravdava: »Nemoj se čuditi, ako ti pišem talijanski; ja ne običavam ne izvršiti svojih obećanja«.[51] On je i sam u tom prednjačio, premda je poznavao nekoliko evropskih jezika, osim toga bio je odličan poznavalac grčkog, latinskog i staroslavenskog jezika. Dinko Politeo o tom piše: »U njegovim spisima nećeš naći ni rieči, koja bi ti dozvala u pamet koji tudji jezik; nećeš naći ni izreke, iz koje bi mogao zaključiti, da je Pavlinović jednu samo misao započeo po tudjem kalupu. Sve je u njemu hrvatsko pismo, kao i rieč, rieč kao i duša, duša kao i misao«.[52] »Ako ima spisatelja — piše dalje Politeo — koji mu sliči u slogu, toga ne smijemo tražiti izmedju naših: sliči Tommaseu«.[53] Pišući Politeo dalje o Pavlnovićevu slogu veli: »U njegovom slogu nema ništa, što bi te posjetilo na Cicerona; ali dok te sve sjeća na jezgrovitost Tacita, on umije tu jezgrovitost spojiti sa nekom majestatičnošću Livija. Od Herodota nema ništa, ali zato ima mnogo od Tukidida«.[54]

[48] U pismu od 27. VII. 1870 (rk.). — Ovo je pismo vrlo važno i zato, jer se iz njega vidi, kako je već »slavni Pavlinović« zapazio Biankinija, kojega je kasnije obdario velikom naklonošću, častima i prijateljstvom do smrti.

[49] Ib.

[50] Almanah Jad. Straže, g. 1928.—9., p. 559—560.

[51] »Non ti stupire se ti scrivo italiano; io non uso mancare alle mie promesse«. (U pismu od 9. VIII. 1853. (?) (rk.).

[52] D. Politeo, Izabrani članci I. dio, I. sv., pp. 212—213.

[53] Id.

[54] Id.

O Pavlinoviću kao književniku mogu se čitati najrazličitija mišljenja; zato ću ih u ovom općem dijelu i navesti nekoliko. Tako njegov biograf don Frane Ivanišević veli: »Njegova književna djela ne smiju se čitati na mahove kao kakovi pomamni romani; hoće se ozbiljne pomnje i duboka proučavanja, dok se ne uživeš u njegov duboki način mišljenja i klasični način pisanja«.[55] O Pavlinovićevim tendencijama pri pisanju piše isti pisac: »Njegovo književno pero nezna za **»l'art pour l'art«** poput talijanskoga Leopardа, Alearda, Monta, Parina; on je narodni hrvatski pjesnik, buditelj spisatelj u kolu Sundečića, Pucića, Buzolića i drugih mu savremenika i suborilaca«.[56] O Pavlinovićevim pjesmama Ivanišević veli: »Njegove se pjesme ne odlikuju niti najelastičnijom formom, jer u njegovim stihovima posvuda prevladjuje teška misao nad laganim čustvom, um je jači od srca; ali iz njegova stiha progovara prava pjesnička duša, puna poleta i zamišljaja, koja se velebno uzdiže do širokih vidika i proizvadja u čitaocu duboki utisak«.[57] A(ugust) Š(enoa) pišući o Pavlinovićevoj knjizi »Pjesme i Besjede« hvali ga kao pisca, »jer malo ćeš naći — piše Šenoa — u nas pisaca, koji bi toli samonikli, krepki, jedri i izvorni bili kao što Pavlinović«.[58] »Rieč mu izvorna, krepka, jezgrovita ali opet nije izprebirana. Glas mu se — nastavlja Šenoa — povodi za narodnom pjesmom, al opet mu se pjesme nedulje do dosade; slike su mu bujne, žive, vadjene iz srdca naroda, pa se vazda mienjaju, otvarajući nam neprestano nove vidike, ne sliedeći stereotipno oblike narodnoga pjesničtva; zanosne njegove misli potresti će ti dušu. Kad čitaš pjesme popa Mihovila, kao da vidiš gorski vrutak, gdje iz kamena pršti, te prodiruć česvine, slapom udara niz krš, te se potlje gubi kitnom dolinom selima u sinje more«.[59] Kad Šenoa povlači paralelu između njegova vezanoga i nevezanog sloga, dolazi do ovog interesantnog zaključka: »Nevezani slog Pavlinovićev jednako je liep kao i vezani. Misao za mišlju prodire iz umne glave, osjećaj za osjećajem plame iz rodoljubiva srdca, a sve je odjenuto slikom živom, besjedom krepkom«.[60]

Dr. Nikola Andrić naziva Pavlinovića »ovaj veliki naš književnik«.[61] Dr. Kosta Vojnović piše: Kao književnika svak ga (Pavlinovića) broji medju prve hrvatske spisatelje«.[62] O njegovom pjesništvu piše: »Pavlinović je znanstven i filozo-

[55] Fr. Ivanišević, Mihovio Pavlinović, p. 34.

[56] Id.

[57] Id.

[58] Vijenac, g. 1873., br. 36, p. 573.

[59] Id.

[60] Id.

[61] Glas Matice Hrvatske, g. 1908., p. 107.

[62] Vijenac, g. 1875., br. 27., p. 441.

fičan pjesnik one škole, koju je u Italiji zasnovao neumrli Leopardi, kako je to dokazao u **»Ognjišaru«** i **»Poslanicah««.**[63]

Dr. Ante Petravić u svojoj raspravi »Evolucija poezije u Dalmaciji« od početka XIX. vijeka do smrti Pavlinovića i Despota (str. 150—173), osvrćući se na Pavlinovića »velikog heroja u borbi za osvješćivanje naroda u Dalmaciji i za povratak njegovih prava« kao pjesniku veli: »Čitav Pavlinovićev život bijaše posvećen narodu. Pa kao što je osobit i originalan tip kao rodoljub, takav je kao pjesnik, i kao što je čitav njegov rad bio rodoljuban, i narodu posvećen, tako je i njegova poezija sva ne samo protkana rodoljubnom tendencijom, nego rekao bih još i više: Pavlinović je pjevao jedino da dade oduška svojem rodoljunom osjećaju, pjevao je zato, da i pjesmom doprinese postignuću mete, za koju se borio«.[64] Dalje ga Petravić karakterizira na ovaj način: »... Što ga više čitaš, to više nahodiš u njemu poezije; što ga više opetuješ, to manje nahodiš one opornosti i tvrdoće, koja te u prvi mah odvraćala. Uviđaš, da se pod onim izvanjskim na oko oporim ruhom, nahodi jezgra prave poezije, krije se pjesnička duša, koja se ne samo divi ljepoti svoje domovine, nego je zna i plastički opjevati«.[65] »On je — piše dalje Petravić — kao pjesnik, Pavlinović, osobit heroj narodne borbe, u kojega je sve junački i poezija i proza i život i rad«.[66]

Arsen Wenzelides ubraja Pavlinovića uz Fr. Kurelca, N. Nodila, Ivu i Luju Vojnovića, Brlić Mažuranićevu, Iliju Bošnjaka i A. G. Matoša »u rijetke klasike naše književne proze«.[67] Dr. Marijan Stojković piše o njegovim pjesmama, da se odlikuju divnim jedrim narodnim jezikom, umnim refleksijama i rodoljubnim čuvstvom«.[68] Stojković se u svojoj radnji ne slaže s mišljenjem da se Pavlinović povodio za Leopardijem pogledom na njegove pesimističke nazore o svijetu. »da, mislim — piše Stojković — samo u rodoljubnim refleksijama o nesretnoj domovini svojoj, u tihoj sjeti i u odbijanju osuđivanju sjajne no lažne i štetne kulture, ali nikad ne u pesimizmu i očaju, što je glavna nota u Leopardija«.[69] Nikola Šimić, urednik »Iskre« piše iz Zadra samom Pavlinoviću: »Pa je moje stalno uvjerenje da u politici tako i u književnosti, Vi ste jedini kadri, da budete vođa, da udarite novi pokret, koga ste već poduzeli u Vašim knjigam. Mladost će se u Vas ugledati, Vas će sliediti, te će obljubiti naš jezik, jer će u

[63] L. c.
[64] Glasnik Mat. Dalmat., knj. II., p. 170.
[65] Ibidem, pp. 170—171.
[66] Id.
[67] Književne Studije, p. 52.
[68] Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 39.
[69] Id.

njemu upoznati svu krasotu; a s druge opet prestat će i ukor koji se danas pomiče, da Hrvati neznadu pisati, da im nevalja jezik«.[70] Dr. Petar Karlić iznoseći Pavlinovićevu biografiju veli za njega od riječi do riječi: »Po svom književnom radu bijaše književnik, pjesnik i govornik. Književni rad bijaše obilan, što nam najbolje dokazuju izdana djela: »Pjesme i besjede«, »Različiti spisi«, »Hrvatski razgovori«, »Hrvatski razmišljaji«, »Puti«, »O vjeri i politici«, »Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji od god. 1848. do god. 1882.«, »Poslanice«, »Kotari i župnikovanje« i »Ognjištar«.[71]

Pavlinoviću nijesu podavali samo događaji inicijativu za duševno stvaranje i potrebe, već i oni muževi, koji su većinom bili s njim vezani intimnim prijateljstvom ili su pak s njim djelovali na političkom polju. Po sebi se razumije, da su ti pozivi, upravljeni na Pavlinovića, puni opravdavanja i dotičnog obzira, što nije nikakovo čudo, ako se uzme u obzir, kakvim je poslovima bio zaokupljen kao politički vođa, duša narodne stranke i »Narodnog Lista«; zastupnik u Zadru, Zagrebu i Beču; govornik, pisac, publicist, crkveni čovjek itd. Ti su pozivi upravo mnogobrojni i pravo je čudo, da je taj neumorni konstruktivni duh mogao naći toliko vremena, da im se gotovo svima odazivao i zdušno im izlazio u susret. Naravno, da su ga katkada morali upozoriti po drugi i treći put, ali tome nikada nije bio uzrokom nehaj, nego ili važni politički, stranački, kulturni, književni uzroci ili kakovo još nedovršeno obećanje, koje ga je prije vezalo riječju.

Tako ga Strossmayer obaviještava (iz Đakova), da je dobio dopuštenje iz Rima o preštampanju liturgičkih knjiga: »Iz novinah ste bez dvojbe čuli, da će (ju) se naše liturgičke knjige preštampati. Stvar može postati za nas od neizmjerne važnosti. Samo nam je u današnjih okolnostih biti mudrimi, ko što su mudre zmije«.[72] U drugom pismu razlaže Strossmayer, od kolike će važnosti biti te liturgične knjige »medju braćom na jugu«, jer je među njima pogledom na religiju posve mala razlika. Zatim biskup nastavlja: »Kad bi nestalo neznanstva i predsuda, lahko bi se i tu složili. Biti će jednoć, kad uzbude u nas svećenika učenih, mogućih i slovom i životom, ljubećih Boga i vjeru, kao i narod i napriedak njegov. Kolika bi to sreća bila«.[73] Zatim mu Strosmayer javlja, da je imenovao i njega u odbor (»bratski skup«), koji će urediti i preštampati liturgične knjige i da je već o tom pisao zadarskom nadbiskupu Petru Dujmu Maupasu, da dopusti njemu

[70] U pismu od 14. II. 1883. (rk.).
[71] P. Karlić, Matica Dalmatinska, p. 99. (ispod teksta).
[72] U pismu od 7. III. 1868. (rk.).
[73] U pismu od 30. III. 1868. (rk.).

(Pavlinoviću) i Berčiću, jer oba spadaju pod njegovu dijecezu. O samom pozivu Strossmayer piše: »Uz skup bratski,

koji bi se imao ovim poslom baviti, uvrstio sam Berčića, pak molim nadbiskupa da to odobri. Imenovao sam i Vas. Osim toga označio sam Račkog, Hatalu, Jagića. Vi bi se imali pred bježno sastati u Zagrebu i fiksirati načela, na kojih se ima rad osnivati, kako dobijem od arcibiskupa odgovor, odmah ću daljnje korake učiniti«.[74] O tom Strossmayer obavještava dra Fr. Račkoga: »Iz Dalmacije — piše biskup — biti će zato dakako Berčić, komu bi ja trošak amo i tamo dao. Dobro bi bilo i Pavlinovića pozvati. On revnuje za tu stvar, a mogo bi se tom zgodom s nami uopće dogovoriti«.[75] U pismu na nadbiskupa Maupassa Strossmayer mu javlja, zašto je taj i takav odbor konstituirao i koji ga ljudi sačinjavaju. Prelazeći Strossmayer u tom pismu na odobrenje nadbiskupa Maupasa za Berčića i Pavlinovića, kako bi mogli nesmetano sudjelovati u radu oko preštampavanja liturgičkih knjiga — veli od riječi do riječi: »Dvije su stvari, koje u tom pogledu molim od dobrostivosti Vaše Preuzvišenosti (ekselencije): prva, da se udostoji podijeliti svome svećeniku dopuštenje, da može biti članom pomenutog odbora; druga, da i ostale članove ovdje spomenute, izvoli svojim ugledom potvrditi. Ako bi Vaša Preuzvišenost imala bilo protiv kojeg kakav prigovor, rado ću se složiti sa mišljenjem i sudom Vaše Preuzvišenosti, kao što ću se u opće smatrati veoma sretnim, kad saznam da je moj prijedlog vlašću i dobrotom Vaše Preuzvišenosti usvojen«.[76]

Pavlinović javlja (iz Podgore) Strossmayeru, da se ne čuje ništa »da bi prabiskup privolio na odbor« i da lica po njemu (Strossmayeru) predložena »mogu pod svakim vidom plemenitoj zadaći odgovoriti«.[77] U svom pismu dalje Pavlinović predlaže biskupu, da bi Berčiću trebalo imenovati pomagača »revna i vješta, kakav je na pr. o. Dragutin Parčić. koji mu je i u dosadašnjih radnjah, ono što je bio Daničić Vuku«.[78] »Što se tiče moje osobe — nastavlja dalje Pavlinović — tu joj može biti mjesta jedino kao **empiričkom** glagoljašu i crkvenom čovjeku, što može biti šamar crkvi o prisvojenju ispravaka i nedostataka«[79] Kako nadbiskup Maupas nije htio tu stvar riješiti na svoju ruku, pisao je bečkom nunciju između ostalog i ovo: »Pošto u ovoj stvari nijesam mogao upoznati nikakove druge muževe (ljude), koji bi bili sposobniji od ovih, odlučio sam, udovoljiti molbi preč. biskupa Strossmayera, nadajući se, da ni Vaše gospodstvo (kojem neka ne bude teško, mene čim prije o tome obavijestiti) ne može imati ništa protiv toga«.[80]

Kad je već riječ o glagoljici, potrebno je istaknuti i to, da je Pavlinović bio odličan pobornik i poznavalac tog prastarog slavenskog pisma. Pa kao što je uvijek govorio hrvatski, tako je uvijek vršio službu Božiju glagoljicom. On je glagoljicu branio kao svećenik i crkveni mislilac, ali ju je isto tako branio i kao političar u Zadru i Beču »u svakoj prigodi i potrebi — piše Fr. Ivanišević — on je odvažno dizao svoj glas na obranu glagolice«.[81] Dok je župnikovao u Podgori (g. 1855.—1870.) neprestano je govorio misu staroslavenskim jezikom, a to je činio i poslije god. 1870. sve do svoje smrti (g. 1887.). Tako je on u svom znamenitom govoru, koji je održao g. 1863. u Splitskoj čitaonici, rekao: »Uvidio je mudroslov Ćiril u ljepoti u bogatstvu slovinskoga jezika jezgru izvornoga umienstva: vidio je da u narodu toli privržena obitelnoj zadruzi, toli zaljubljena u svoju posebnu župu, i toli prikladna oblasti, da u toga naroda, rekoh, nahode se klice uljudstva, iz kojih se mogu plodoviti mlazovi kršćanskoga života izvoditi«.[82] U podržavanju kulta prama glagoljici Pavlinović je bio upravo fanatično dosljedan.[83]

Ivan Kostrenčić piše mu iz Beča: »Ti si po svoj prilici dobio moje pismo, koje sam poslao putem uredništva »Nar. Lista« na Tebe i nesrdi mi se, ako Ti evo iznova uzpišu i Te molim, da nekasniš da mi pošalješ obećane članke za čitanku, jer je već skrajno vrieme, a ja nebih mogao pregoriti, da Tvoje članke neuvrstim u čitanku«.[84] U istom tom pismu

---

[74] Ib.

[75] Šišić, Korespondencija, knj. I., p. 56.

[76] »Duo sunt, que hoc sub obtutu a benignitate Excellentiae Vastrae exoro: primo, ut suo sacerdoti facultatem elargiri dignetur, ut dicti consortii membrum esse possit; secundo, ut reliquos quoque viros, hicce nominatos, sua auctoritate confirmare dignetur. Quodsi contra unum alterumve exceptionem haberet. Excellentia Vestra, libenter iudicio et consilio Excellentiae Vestrae deferam, uti in genere me felicissimum reputabo, si conatum meum auctoritate et binignitate Excellenxiae Vestrae confirmari et retihaberi intellexero«. (Isp. Šišić, Korespondencija, knj. I., p. 63.).

[77] U pismu od 30. III. 1863. (rk.). (Ispisao na naleđici Strossmayerova pisma).

[78] Ibidem.

[79] Ibidem.

[80] »Cum egomet nullos alios his magis peritos in hoc renoverim, vota rev. episcopi Strossmayer secundare decrevi, spe fretus etiam dominationem Vestram (cui non sit grave desuper quamtocyus mentem suam aperire) nihil in contrarium habere posse«. (Isp. Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 431).

[81] Jadranska Straža, g. 1929., p. 300.

[82] Pjesme i besjede, p. 214.

[83] Tako se često spominje, kako je Pavlinović jednom došao iz Beča u pohode svom prijatelju barunu Metelu Ožegoviću u Hitzing. Kako se teško razbolio mjesni župnik, pozvaše Pavlinovića, da zamijeni na Tijelovo župnika. On je u toj zgodi vršio službu Božiju i ostale obrede samo staroslavenski. (Isp. Karlić, Matica Dalmatinska, p. 99 — bilješka).

[84] U pismu od 29. V. 1875. (rk.).

Kostrenčić ga moli, da mu napiše jednu historičko-kulturnu radnju; »zar nebi — piše on — Ti, moj junače ,to napisao, a pošto će se to kao poslednji komad čitanke tiskati, to bih ja to trebao **za stalno** dobiti do **prvoga julija**«.[85] Fr. Š. Kuhač piše Pavlinoviću u pismu iz Zagreba: »Molim Vas, prečasni gospodine, dakle sada najponiznije, da mi djelo preporučite po Dalmaciji i po Beču, pa ako Vam nije odveć dosadno, da mi sami sakupite nekoliko pretplatnika i pripomoć toli je mala, da se do zla Boga mučiti, skrbiti te i dosta stradati moram, ne bi li djelo ka kraju priveo«.[86] Pavlinovićev »stari prijan« Kostrenčić javlja mu iz Zagreba: »Baš ovaj čas — piše on — bio je kod mene prijatelj profesor Kosta, i donio mi Tvoje mnienje o Koranu. Hvala Ti na trudu«.[87] Biankini mu piše iz Zadra: »Ako Vam zdravlje bude dopuštalo, molim Vas, pošaljite mi za mlado ljeto, ali na vrieme jedan od onih Vaših **élit**-članaka, nek se malo probudimo«.[88] Urednik »Iskre« Nikola Šimić piše mu iz Zadra: » ... Buduć uvjeren da bi Vaše pero u velike diglo ugled listu, znajuć da **ste** Vi kod nas jedini, koji bi mogli biti našoj mladeži uzor pisanja i stila, to cienim vršiti dužnost rodoljuba, moleć Vas da se kad i kad odazovete«.[89]

God. 1885. odlučila se Matica Hrvatska, da izda među svojim izdanjima spise Luke Botića, da tu knjigu — kako tajnik Matice Kostrenčić piše svom prijatelju Mihovilu Pavlinoviću »poklonimo Dalmaciji a napose Splitu«.[90] U istom tom pismu Kostrenčić mu javlja, da će prof. dr. Fr. Marković napisati estetičnu ocjenu Lukinih pjesama i da ima nalog od odbora Matice da ga (Pavlinovića) zamoli, da napiše životopis Botićev.[91] Kostrenčić izražava uvjerenje, da se Pavlinović tom poslu neće izmicati, jer je »čovjek i vičan poslu i ovomu trudu najdostojniji«.[92] U drugom pismu javlja mu Kostrenčić, da nije još od njega primio nikakova odgovora radi Botićeve biografije, pa veli: »Mi bi veoma željeli imati tu biografiju od Tebe napisanu ...«.[93] U narednom pismu Kostrenčić požuruje stvar: »Botića ćemo — veli on — početi ovih dana tiskati. Sad Te molim, da se požuriš i da mi pošalješ biografiju što prije, jer i Marković mora Tvoju biografiju prije u rukama imati,

[85] Ibidem.
[86] U pismu od 29. VI. 1879. (rk.).
[87] U pismu od 3. III. 18870. (rk.).
[88] U pismu od 21. XII. 1881. (rk.).
[89] U pismu od 14. XII. 1883. (rk.).
[90] U pismu od 6. VI. 1885. (rk.).
[91] Ibidem.
[92] Ibid.
[93] U pismu od 10. III. 1885. (rk.).

nego svrši i dogotovi svoju ocjenu »Botićevih pjesama«.[94] Kako se očito vidi u »Pjesmama« Luke Botića, Pavlinović je i u toj zgodi, kao i uvijek, izvršio svoje obećanje. Botićevu biografiju dovršio je u Zadru, (gdje je u to doba bio zaokupljen mnogim političkim, stranačkim i publicističkim poslovima) i tako je predgovor mogao biti dovršen »u oči Božića 1885«, pod kojim je u »Pjesmama« i tiskan (str. III—XX).

Biografija Botićeva vrlo je interesantna, koliko zato što je napisalo Pavlinovićevo »zlatno pero« (Strossmayerov izraz) toliko što je napisao ideolog i vođa dalmatinskoga preporoda, o svom intimnom prijatelju, pjesniku »Bijedne Mare«, za koju mu je — kako je to iznio Andrić — Pavlinović podao motiv u narodnoj pjesmi »Zlosretkinja Mare Biteljkinja«.[95] O tom patniku iznosi Mihovil koncizno i plastično vrlo interesantne fragmente iz njihova zajedničkog đakovanja ili iz njihova ličnog, odvojenog života: »Dakako tim životom — piše Pavlinović — prepunim nauke, mačte i ljubavi, tim družtvom, u kojem se začimao bolji dio naraštaja, koji se danas u Dalmaciji ističe, preplitalo se sjemenišnih urota, buna, stranaka, pa bilo i osudjenika, bilo i mučenika, bilo i gdjekojih izdajica«.[96] Botićeve patnje i stradanja u Bosni Pavlinović opisuje ovako: »Botiću bilo po Bosni goleme pogibli, golema straha i ljute patnje; ali bilo njegovu zatravljenu srcu i vanredna užitka«.[97] Iznoseći u Botićevoj biografiji dalje, kako su mu propala (»mnoga meni vatra progutala«) mnoga Lukina pisma »za Lapennova pašovanja« iznosi sedam njegovih pisama, koja su se našla kod Nikole Vežića, zajedničkog prijatelja obojice.[98] Ova su pisma upravo dragocjen prilog za upoznavanje Botića kao čovjeka ,rodoljuba, pjesnika-zanešenjaka, te njegova shvaćanja na ondašnje prilike i ljude.

Okrećući se Pavlinović prema sjeni svoga pobratima, uznosi ga govornički zanos i on mu izriče apoteozu ovim značajnim riječima: »Luka Botiću, ti si u cvietu mladosti izpio svoju gorku čašu, za se, za prijatelje i za narod svoj! Ti si, brate, miomiris svoje čestite duše ostavio u pjesmi svojoj. Ona bila cviet za kapom tvomu preporodjenomu Splitu, a braći Tvojoj bila nezaboravna uspomena najmilijeg prijatelja, najpožrtvovnijeg rodoljuba, da vjerno vrše zavjet s tobom učinjen, dok se sastanu na istini, na izvoru svih naših uzora!«[99] U toj Botićevoj biografiji iznosi Pavlinović na koncu

[94] U pismu od 21. X. 1885. (rk.).
[95] Isp. rukopisni zbornik »Matice Hrvatske« II., br. 438.
[96] L. Botić, Pjesme, p. V.
[97] Ib., p. VI.
[98] Sva se ta pisma, objavljena u Botićevim »Pjesmama« nalaze u originalu kod pisca ove knjige i bit će na drugom mjestu ove knjige, prema potrebi, citirana.
[99] Botić, o. c., p. XXI.

kako je starac Frane Kurelac, kad su pratili smrtne ostatke pjesnika »Bijedne Mare« na brežuljak u Đakovu (2. kolovoza 1863.) glasno naricao: »Siromah Luka! tek Hristovih let, pa mora u grob!«[100]

Kao što se na Pavlinovića obraćao Strossmayer, Kostrenčić, Biankini, Kuhač, Šimić i drugi, tako su se obraćali Rački, Mrazović, Pucić, Vojnović, Metel Ožegović, Klaić, Bulat, Sundečić, Martić, Milinović, Petranović, Ljubiša i drugi muževi iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bosne i Hercegovine i ostalih hrvatskih zemalja. Naravno, da su se svi ti muževi obraćali pismeno na Pavlinovića u najrazličitijim prilikama, a i zbog najrazličitijih stvari, kako književnih i kulturnih, tako čisto političkih i stranačkih. Po sebi se razumije, da se većina obraćala na njega u krupnijim pitanjima kao na vođu i ideologa narodnoga preporoda u Dalmaciji, dok je manji dio (te smo spomenuli u ovom općem pregledu) bio na njega upućen kao na odličnoga poznavaoca jezika, misaonog književnika, pjesnika i moćnog protektora.

[100] Ibidem.

POGLAVLJE DRUGO

POSEBNO O PAVLINOVIĆEVU PJESNIČKOM RADU

Sva su djela trajne umjetničke vrijednosti odraz vremena i sredine u kojoj su nastala, kao i umjetničke ličnosti, koja je u umjetnosti i poeziji sve (Ekermann). Književnost je — kao sastavni dio umjetnosti — onoliko vrijedna, koliko je karakterna. Karakternost pisca, a nipošto talenat utvrđuje joj pravu vrijednost kod čitalaca. Samo veliki ljudi mogu biti veliki pisci: »To uvjerenje — piše Eduard Engel — tako je staro kao što je stara ljudska civilizacija, tako staro kao umjetnost«.[1] Samo takav veliki čovjek-pisac može da osjeti ono, što osjeća drugi čovjek, narod i društvo, štaviše, on može osjetiti ono, što osjeća čitavo čovječanstvo i stvoriti djelo, da pripadne čitavom čovječanstvu.

Naravno, da ja neću imati samo ovo mjerilo pred očima, dok budem pisao specijalnije o književnom radu Mihovila Pavlinovića, jednoga isključivog romantičara, koji je pred očima imao jedini cilj: književno, kulturno i političko podizanje svog potlačenog naroda.

Doba, u kojem Pavlinović izlazi svojim prvim pjesmama pod skupnim naslovom »Iskre«, ishod je preporodne misli, koja je našoj historiji dala plejadu velikih ljudi. Tri prva decenija (g. 1850.—1870.) označuju uspon nacionalnog duha i svijesti, pobjedu hrvatske narodne misli, cvat književnosti

[1] »Diese Überzeugung ist so alt wie die menschliche Gesittung, so alt wie die Kunst«. (Isp. E. Engel, Was bleibt? Die Weltliteratur, p. 569.)

uopće, poezije napose u otuđenoj dotada Dalmaciji. To doba zastupaju dostojno ovi romantičko-herojski eposi: »Cvijeta«, »Ognjišar«, »Pobratimstvo«, »Grobnik«, Sigetski junak« i »Krvava košulja«. U njima se iznose patriotske narodne tendencije (Ognjišar, Sigetski junak, Krvava košulja) ili romantično-ljubavne zgode, koje su kroz čitavu epopeju protkane bratskom snošljivošću i ljubavlju, pobratimstvom, bratstvom i slično (Pobratimstvo i Bijedna Mara). Ona se dijeli u dva dijela: prvi od god. 1850.—1860. i drugi od god. 1860.—1870. Prvi dio ispunjen je prvim pripravama narodnih vođa i samog naroda za borbu koju će narod grčevito voditi protiv moćnih neprijatelja; drugi dio ispunjen je samom borbom oko najviših narodnih svetinja. To se doba s pravom smatra: erom narodnoga zanosa i oduševljenja. U tom oduševljenju pjevaju se — osim eposa — ode, davorije i poslanice, koje su prožete tim narodnim oduševljenjem. Zato je i čudnovato, da su na sve te naše pjesnike ipak utjecali talijanski pjesnici Prati, Leopardi, Monti i drugi; ali tko pozna duh preporoda u Dalmaciji, jasno mu je, da su se narodnjaci služiti istim onim sredstvima u borbi protiv »autonomaša« i Nijemaca, kojima i borci za ujednjenje Italije.

»Iskre« se dijele u osam pjesama (Ustaj!, Želja blaženstva, Šta ja želim?, Zavjet otudjenog rodoljuba, Narodna riječ, Slovinkinja, Oj ljepoto!, Ban Milutin), od kojih je samo jedna ljubavna (Oj ljepoto!), a ostale su sve patriotske. U pjesmi »Ustaj!«, koju Pavlinović pjeva još g. 1860. na ogromnom kamenu iznad Pavlinovića — kuća (»Crljeni —kuk«) budi uspavani narod na borbu, koja ga čeka, jer je toj borbi već »ciknula zora«. Treba se riješiti »krvoloka«, »susilnika« i »nevjernika«, koji nastoje narod »naružiti« i »nagrditi« i hoće da liju njegovu krv ... utaman! U drugoj pjesmi »Želja blaženstva, pjesnik susreće »ljepotu djevojku«, koja ga ne može razveseliti, »dok ne cvaneš vječnim duhom, iz tjelesne otruhline, na miline na visine, višnjeg žara divotnoga«. U trećoj pjesmi »Što ja želim?« ispovijeda pjesnik kako on zamišlja svoj narod i što mu on želi.[2] Želje, koje u ovoj pjesmi nabraja njezin autor, iste su one, koje će on — kako ćemo vidjeti — živo propagirati u svom kulturnom i političkom radu. To su one želje, koje su kasnije služile kao duhovna podloga, kako za kulturni i politički program narodne stranke; tako i za opće narodno osvješćenje i probuđenje na rođenoj grudi. On želi »jezik majke« svoje, da mu »bratac« (narod) upozna svoj jezik i da odbjegne »tudje dvore«, zatim želi »kapu — crljeniku«, »vienac — trepetljiku«; želi »kolo da igramo« i da se zagrlimo kao djeca »majke jedne i **trojedne«;** želi »pravdu«, da se jednom Slaveni oslobode i da ih

[2] »Želim ime da procvjeta, — naše ime uznosito; — od kraj do kraj biela svieta, — da postane glasovito«.

mine »robstvo kleto«. Imajući pred očima patnje bosanske raje i njihovo oslobođenje od turskog jarma pjesnik pita: »Koje mogu ljudske oči već gledati bratske jade? Koga tuga ne ukoči, uz te smradne turske gade?« Imajući pjesnik pred očima vječne kompromise između Zapada i otomanskoga carstva na štetu Slavena uopće, a južnih Slavena napose, iznosi nehaj Zapada, koji gleda izbiti korist.[3] Konačno se okreće »Bogu milom«, da mu brani narod od takovih »prijatelja«, jer će ga naskoro braniti njegovi, narodni »sužnji«, t. j. domorodci. U »Zavjetu otudjenog rodoljuba« iznosi, kako će se boriti za narodni jezik »pod prokletstvom tudjeg slova«.[4] U »Narodnoj rieči« zaklinje narod, da čuva majčinu rieč, da je širi i da ona (riječ) krene »kolom bratske cjeline!« Na taj način Hrvati će postati pravim narodom.[5] U »Slovinkinji« slavi Pavlinović kao što su slavili i stari Iliri (Vraz, Nemčić, Trnski i dr.) ljepote rođene grude, koja je »tužna« i »siromašna«, ali i svijesna o svojoj ljepoti i zadaći.[6] Pjesma »Oj ljepote« jedina je ljubavna pjesma u duhu Anakreontova: **Eis to ear**; ali i ona ima romantično-patriotsku tendenciju, koja je karakteristična za čitav Pavlinovićev pjesnički rad.[7] U zadnjoj pjesmi »Ban Milutin«, koju je spjevao po narodnoj pjesmi, opisuje muke, patnje i stradanja bosanske i hercegovačke raje od zuluma turskoga.[8]

Iz ove analize jasno se vidi, da se Pavlinović sprema, da oko sebe skupi najbolje i najčestitije rodoljube dalmatinske, da narod oslobodi od svih neprijatelja, zvali se oni Nijemci, Talijani, Turci ili pak izvršitelji njihovih pogubnih planova i intencija. U njima se vidi **jezgra programa narodne stranke, koji će se tek kasnije stvoriti** (1. ožujka 1862.). Sve te romantičarske budnice i davorije odišu čežnjom za pravdom, slobodom, bratstvom, majčinim jezikom i sl.; one istodobno nagovješćuju borbu, koju će njihov veliki tvorac započeti sa svojom malom i biranom četom, a narod će je s njim prihvatiti i voditi do konačne pobjede... Sve su one čeda prilika, u kojima se narod nalazio kao i vremena, u kojem su nastale; one odišu istim slobodarskim duhom, kojim su odisale i neke pjesme Leopardija, Aleardija, Montija i Parinija, u kojima oni propovijedaju slobodu i ujedinjenje talijanskih zemalja u jednu državnopravnu zajednicu. Čini se na prvi mah čudnovato — a ipak je tako — da su te prve Pavlinovićeve pjesme prvi kamenčić kod izgradnje njegova političkog programa, jer one, iako su već po svojoj formi čisto književne, opet su po sadržaju čisto političke.

Iza ciklusa »Iskre« Pavlinović je izdao u Zadru g. 1865. svoje najbolje pjesničko djelo »Ognjišar«, u kojem je opjevao narodne borbe u Dalmaciji g. 1864. To je romantičko-herojska epopeja s posvetom: »Narodnom umlju (inteligenciji) pripjevano«. Po tom svom eposu Pavlinović je poznat kao što je Luka Botić po »Bijednoj Mari«, Medo Pucić po »Cvijeti«, Antun Kazali po »Zlatki«, Jovan Sundečić po »Krvavoj košulji«. »Ognjišar« je ispjevan u desetercu i osmercu, isprepleten je brojnim slikama i imenima iz grčke i slavenske mitologije, narodnim, odgojnim i moralnim aluzijama, koje narod sokole i upućuju na rad, borbu, samosvijest i slobodu. Ognjišar (Prometej) bio bi —po dru Stojkoviću — sam pjesnik, koji je stupio u vilinsko kolo, da bude narodu u borbama vođ, učitelj i apostol.[9] Prof. Š. Urliću Pavlinović »oličava pod Ognjišarom (Prometeom) narodnu borbu te godine«. (1864.)[10]

U »Ognjišaru« pjesnik prolazi u duhu tri kulture: helensku, latinsku i kršćansko-evropsku; konačno se vraća na Balkan i gleda balkanske narode ogrezle u krvi i neprestanim borbama s Turcima. Najednom pjesnik zaspi i usni, kako se na argonautskoj lađi vozi po Crnom moru, koja plovi po zlatno runo, a na glavi broda guslar pjeva »vilenpjesme«, da su izletile »na kola« mlade Nerevke, koje Pavlinović vrlo plastično i na umjetnički način prikazuje.[11] Kad su došli »brdu na pomolku, guslar zapjeva o velikom jadu »Veljeg Ognjišara«. Pjesnik se prene iza sna, a pred njim se ukažu dvije vile: Jelenkinja i Slovinkinja, koja ga potakne da širi bratstvo i propovijeda slogu i ljubav među balkanskim narodima, da radi na kulturnom, prosvjetnom i političkom polju, da sakuplja narodno blago. Konačno se pjesnik posestrimi s vilom Slovinkinjom i obeća joj, da će se uvijek boriti za pravdu, istinu i slobodu svoga naroda. Tako se i u ovoj Pavlinovićevoj epopeji vidi ona patriotska nota, kojom narod hoće da pouči, podigne, sokoli u borbi, koja je već započela u početku g. 1860.[12] Pavlinović je u »Ognjišaru«

[3] »Tudjin za te i ne pita, — nego kad se s Turci gadja, — da mu bolja budu mita, — da te jarmu njim podvaja«.

[4] »Umirat ću, al prokletstvo tudjeg slova odbijat ću; umirat ću al na pravdu živog Boga vapijat ću«.

[5] »Sjaj danice, e nam sunce grane, — nek se Roda težka sreća mane, — neka Hrvat Hrvatom postane«.

[6] »Tvojoj ruci trava se privija, — jer se biela tudjini ne svija«.

[7] »Slavuj pjeva žubor — vodi — oj ljepote, oj! Milka pjeva rodu dike, — oj ljepote! oj!«

[8] »A ja gledam, ne vidio! — gdje šibaju mrtve glave, — medju djecom zablenutom«.

[9] Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 37.

[10] Glasnik Matice Dalmatinske, sv. II., p. 170.

[11] Hitro kosam, lice osjenule, — susretale, obletile ladju: — zaoblile iz ramena ruke, — pomolila do pasa ljepota; — bilaksa se more od milinja: — kupaju se, igraju se, Ljeljo! (V. Pjesme i besjede, p. 6.).

[12] Ovaj prometejski motiv prikazan je u »Ognjišaru« po Eshilovoj tragediji, a po naučnom komentaru Alberta Revillea, što Pavlinović u svojim primjedbama »Ognjištaru« i priznaje.

nastojao pohrvatiti sve kulturne riječi — kao: tišme (kaos), sopac (vulkan), tankoumnik (ideolog), utjelova (inkarnacija), žirnjak ili žirovnjak (realist) i t. d. On je i grčkim bogovima nadjenuo hrvatska imena — tako: Gladoljet (Saturn), Perun (Zeus), Znavorka (Palada Atena), Šepo Nakovnjak (Vulkan, Hefaist), Dobropan, Dobran (Hermes, Merkur), Miljevke (Gracije), Hrelja (Herkul, Heraklo), Ognjišar (Prometej), Leljo (Eros, Amor).[13] To je značajno za sam Pavlinovićev rad u ono doba, kad se narodno-preporodna misao u Dalmaciji uhvatila već u koštac sa ugnjetavalačkom tuđinštinom. —

»Ognjišar« je primljen kao veliki događaj i po njegovoj književnoj vrijednosti i po veličanstvenoj temeljnoj ideji. Ivanišević o njem piše: »Pavlinovićev Prometej sjeća nas ovim stihovima na mladoga genijalnoga pjesnika Vladimira Nazora i njegova Jarila u »Utvi Zlatokriloj«.[14] A(ugust) Š(enoa) ocjenjujući Pavlinovićeve »Pjesme i Besjede« piše među ostalim i o »Ognjišaru« ovo: »Pjesmotvor taj je u toliko smion, što je Pavlinović uzeo grčku priču za povod pa je sva mitologična imena ponašio. Kraj svega toga mu je uspjelo djelo«.[15] Kosta Vojnović o Pavlinoviću kao pjesniku uopće, a »Ognjišara« napose veli: »Pavlinović je znanstven i filozofičan pjesnik one škole, koju je u Italiji zasnovao neumrli Leopardi, kako je to dokazao u **»Ognjišaru«** i u **»Poslanicah«.**[16] Marin Sabić navodi nekoliko stihova iz »Ognjišara« kao primjer valjana pjesništva i u toj zgodi piše: »Navedeni stihovi Pavlinovićevi i mnogi drugi, koje ne navadjam s nedostatka prostora, za me su ne samo izmedju najljepših, kojimi se može podičiti ne samo naše pjesništvo, nego ih ja ubrajam i u najljepše što no sam igdje po tudjim književnostim pročitao«.[17] Iznoseći Sabić ove krasne stihove iz »Ognjišara«:

.... se ljeskaju talasi
u celovu zraka sunčanijeh.
Izletile na kola djevojke
pomorkinje mladjahne Nerejke;
hitro kosam lice osjenule,
susretale, obletile ladju:
zaoblile iz ramena ruke,
pomolila do pasa ljepota,
bilaska se more od milinja:
kupaju se, igraju se, Leljo!

hoće da na njima dokaže, kako je Pavlinović imao razvijenu **umjetničku savjest,** pa veli: »Ja neznam što bi moglo bolje svjedočiti umjetničkoj saviesnosti Pavlinovićevoj, od onog žarkog, slikovitog opisa, gdje je tjelovna ženska ljepota ocrtana toli smiono, ali vjerno, toli ukusno, fino, čisto, bez ikakove pornografske pritrune, gdje je čar ljepote izražen toli nježnom poetičnošću onim krasnim stihom« (Bilaska se more od milinja).[18]

[13] Isp. Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 38.
[14] Fr. Ivanišević, Mihovio Pavlinović, p. 35.
[15] Vijenac, g. 1873., br. 36, p. 573.
[16] Vijenac, g. 1875., br. 27., p. 441.
[17] Iskra, g. 1886., br. 18., p. 146.

Ističući Sabić s pravom, kako bi drugi pjesnik pružio u Nerejkama »protuestetičnu grupu zalizanih pariških horizontalkinja«, nastavlja o našem pjesniku svoj vrlo pozitivan sud: »Pavlinović, zdrav, savjestan, umjetnik, čuvajući se i jedne i druge skrajnosti, pušta slobodne ruke svojoj vili al ova, rišuć mladjahne pomorkinje, ne ide preko izvjesne granice već pogadja pravu mjeru, i prikazuje nam žensku ljepotu živo, no ponipošto nedično. Ovako — nastavlja Sabić — Pavlinović ide za pravim pjesnicim, koji u prikazivanju ženskih čara, ma koliko bili smioni, slobodni, slikoviti, nisu nikad u pravom smislu rieči pornografični«.[19] Izlažući svoja vrlo interesantna mišljenja o Pavlinovićevim individualnim pjesničkim karakteristikama a napose »plemenitoj ozbiljnosti u izbivanju poetskog predmeta, te ona ne obična otmenost kojom znade opjevati izabrani predmet«,[20] prelazi Sabić na »Ognjišara«, pa veli: »Tomu je tvrd dokaz »Ognjišar« — ta možda najzanimljivija Pavlinovićeva pjesma, radi svoje uzvišene tendencije i uopće radi svog bogatog pjesničkog sadržaja —«.[21] Natko Nodilo, kad hoće da autoru »Ognjišara« izrazi svoje kompetentno mišljenje, čini to vrlo sporo, jer je »Ognjišara« potrebno dobro proučiti i samom njemu, da uzmogne donijeti svoj doličan sud. Zato Nodilo i piše: »Ne dam ti danas svoj sud o onom tvom radu (Ognjišaru), jer hoću da ga čitam treći put«.[22] Pod prvim, jakim utiskom, što ga je »Ognjišar« učinio na Nodila, on ne može, a da ne poda i ovom zgodom neke već utvrđene općenitije sudove o tom Pavlinovićevom djelu. »Temeljna je ideja — veli Nodilo — veličanstvena i ima odlomaka, koji dosižu jake Eshilove komentare. Meni se čini da lirski dio, koji bi na toj podlozi trebao biti prvoklasan, nije iscrpen. Prijelaz od deseterca na osmerac ne čini mi se uvijek opravdan i po jednom starom nazoru osmerac bi morao biti potpomognut rimom, ili pak podvostručen, kao u Šćepanu Malom, također s pot-

[18] Ibidem.
[19] Ibid., p. 147.
[20] Ib., p. 160.
[21] Id.
[22] »Non ti do oggi il mio giudizio su quel tuo lavoro, perchè lo lo voglio leggere una terza volta«. (U pismu od 11. VII. 1865. rk.).

porom rime«.[23] U drugom pismu Nodilo javlja Pavlinoviću, da je poslao po jedan primjerak »Poeme« svakoj redakciji slavenskih listova (»dei fogli slavi«) i da je potaknuo Ivana Nikolića da je prevede na talijanski jezik, »stvar, koju je on — piše Nodilo — započeo raditi s mnogo dobra uspjeha u koliko mi se čini«.[24] Zatim mu Nodilo dalje piše: »Kad prijevod stigne i pjesma se tako objavi svoj dalmatinskoj javnosti, u Nazionalu će se pojaviti recenzija u podlistku«.[25] Osvrčući se Nodilo ponovo na »Ognjišara«, moli Pavlinovića, da dođe u Zadar, da se porazgovore o političkim poslovima (»de nostri affari politici«). »Govorit ćemo — piše Nodilo — također o »Ognjišaru« u kojem ćeš mi objasniti neke tačke prije negoli napišem književnu recenziju«.[26]. U tom istom pismu Nodilo mu javlja, da je Nikolić već preveo polovicu pjesme, i da se želi (Nikolić) s njim posavjetovati o daljnjem poslu. God. 1868. još uvijek nije Nodilo napisao ocjenu, koju je Pavlinoviću obećao napisati, kako se to lijepo vidi iz njegova pisma: »Recenziju — piše on — o Ognjišaru ne ću moći još da dam za dobar mjesec dana. Potrebno je, da učiš koju stvar, a sada da ti pravo rečem fali mi potrebiti mir«.[27] Čini se, da Nodilo nije ispunio svoje obećanje te nije nikada napisao te »književne recenzije«.

God. 1866. izlazi Nikolićev uspjeli prijevod »Ognjišara«,[28] koji Nikolić posvećuje samom autoru. Ja ću izabrati dva ponajteža mjesta iz originala i prijevoda, pak da se odmah vidi, kako je prijevod ispao i kako se iz samog prijevoda osjeća duh Leopardija, Montija, Parinija i Aleardija, kod kojih se bez sumnje, inspirirao i pjesnik »Ognjišara«.

[23] »L'idea fundamentale è grandiosa; e ci sono dei pezzi che radono i robusti comenti di Eschilo. Mi (mi) pare che la parte lirica che in tale soggetto dovrebbe essere primissima, non sia esaurita. Il passaggio del deccasilabo all' ottonario non mi sembra sempre giustificato, e secondo una mia vecchia idea l'ottonario dovrebbe essere sostenuto dalla rima, o anche fatto doppio, come nello Šćepan Mali, col sostegno pure della rima«. (U pismu od 11. VII. 1865. — rk.).

[24] »... Cosa ch'egli ha cominciato a fare con molto buon successo per quanto mi pare«. (L. c. — rk.).

[25] »Quando la traduzione sorà comparsa e il carme così si farà noto a tutto il publico dalmato, nel Nazionale comparirà una recensione nell'Apendice«. (L. c. — rk.).

[26] »Parlaremo anche dell'Ognjišar in cui tu mi chiarirai alcuni punti prima che io ne faccio una recensione letteraria«. (U pismu od 2. I. 1865. — rk.).

[27] »La reccensione dell'Ognjištar non la potrò dare di un buon mese. Bisogna che studi qualche cosa, e adesso per dirti il vero mi manca la tranquilità necessaria«. (U pismu od 5. V. 1868. — rk.).

[28] Il Nazionale, g. 1866., br. 28., p. 30—31.

A) tekst:

Glavom tresa a prsima riče:
— »Amo da ste, bozi i boginje,
Da stvaramo ljepotu za sviet;
Da ponese i moje darove,
Na tu zemlju ognjem pretvorenu«.

Tko Peruna da pogleda srdna?
Tko li kobnoj da s' ogluši rieči?

Trče Šepo i nabada krupno,

Dokle smiesi u napun djevojče.

Od gnjile ga majstore smiesio,
Al' je kleto od umjetne ruke
Staše bozi darivat je dari:
Dobran dao svoje meke rieči,
Što bi čedo majkom rastavile;

B) Prijevod:

Agita il capo, e dal profondo petto
Grida: venite a me, numi d'Olimpo
Tutti; alla terra dal celeste fuoco
Riuscì bella. Allor de' doni loro
Si che un riso di Giove anche l'alegri
Disse: chi Giove sostener può irato?
Chi chiudere l'orecchio alor che impera?
Primo accorse Vulcano; e zoppicando
Plasmò d'argilla una virginea forma
Ma dall'esperta man mirabilmente
Riuscì bella. Allor de' doni loro
Le fûr cortesi dell'Olimpo i Numi.
Mercurio le spirò si dolci accenti,[29]
Che alla madre stroppor varriano il figlio

C) Tekst:

Bielo ruho bielu kriva,
Svilo-kose vienac glavi,

Poljski liri viencu rese
Misli gusle niz ramena:
Sjaj se ospe zrake žive
Osmjehnu se divotinka
Pa zaklanja stidno lice:

D) Prijevod:

Candido vel copria
L'angelica sua forma, e il crine aurato
Composto in serto il giglio le fioria;
Pendea dal divo lato
D'altri pensier la gusla eterna fonte;
E l'inspirata fronte
Un lume ricingea di paradiso.

Donosim još jedan odlomak Nikolićeva prijevoda Pavlinovićeve pjesme »Putni spomenik god. 1864.«, da se vidi, kako je njegovo misaono pjesništvo također plod poznavanja klasičkih izvora starih i novih, a nipošto »djetinske književnosti« »Danice Ilirske« i »Zore Dalmatinske«, gdje je kroz **pištularski** jezik provirivala sva siromaština misli tih naših prvih književnika.«[30]

Prendi il bordon del pellegrino, o Slavo!
Dai lidi e dalle vette ardue d'intorno
L'occhio volgendo, sulla curva il posa
Dell'oceán, che lorbido a' tuoi piedi
Freme, l'antica compagnia bramando,
L'antica compagnia di vele e navi.[31]

[29] Ibidem, br. 30.

[30] Iskra, g. 1887., br. 16., p. 90.

[31] Prije osvojenja Venecije Slaveni bijahu vrlo jaki na Jadranskom moru (opaska prevodioca).

Sulla fumante prua rapido il solco
E tra l'azzuro che inzaffira al golfo
Slavo l'onda tranquilla, or l'insolette,
Belle gemme del mar, or le cittadi
Dalmatiche vagheggia, or la marina
Che la bagna, le fascia e l'inghirlanda,
E fida amica in lor verso tesori —
Varca securo alla croata Fiume,
E ammirati di lor, che dietro il solco
Dal temerario Ligure dischiuso,
Quarda con ausia; a te chi vive in pianto
Dal cor sospira, misero! che vede
Ancor la cena a Lazzaro funesta,
E Kosovo fatale invendicato.[32]

To Pavlinovićevo ushićenje za starom helenskom i latinskom kulturom te savremenom talijanskom, dovelo ga je dotle, da je pjevao u svojoj mladosti talijanskim jezikom. Jelačićeve vojne god. 1848. i drugi važni događaji u Austro-Ugarskoj monarhiji ne odvedoše ga putem, kojim je krenuo njegov veliki zemljak Tommaseo, nego ga vratiše narodu, za koga će žrtvovati sve svoje duhovne sile. O svojoj ljubavi za talijanskom kulturom i književnošću Pavlinović nam svjedoči u ovim svojim stihovima:

Romoglasi Vile talijanke... Što mi mlade dane uzrujaše
Podražiše uspomene stare, Kad uzdisah po tudju cvietnjaku.[33]

Kad je Stjepan Buzolić objelodanio u »Kaledaru Matice Dalmatinske« g. 1886. pjesmu »Moja ćud«, Pavlinović mu je odgovorio velikom pjesmom »Kotari i župnikovanje« (Zadar, 1867.). Tu knjižicu posvećuje: Preuzv. J. J. Strossmayeru, hrvatskom biskupu. »Kotari« i »Župnikovanje« su deskriptivno-odgojne pjesme. U prvom dijelu opijevaju se krupniji događaji iz hrvatske historije kao znatniji gradovi: Nin, Novi, Bribir, Vrana, Bilgrad »dika primorske Hrvatske«, Zelengrad, Norin i Starigrad, koji su nekada bili ponos narodni. Kad se pjesnik prenosi iz slavne prošlosti na sadašnjost, rezignirano konstatuje:

Sve to bilo, sveg toga nestalo,
Sve to crno razgradilo vrieme.

Zatim pjeva o navalama Rimljana na Ilire, o hrvatskim kraljevima, Obrim, Ugrim, Tatarima, Mlečanima, Turcima, Uskocima i td. Osobito veliča kralja Petra Krešimira (»Državu si krunom okrunio«) i njegove velike zasluge za narod i državu. Ističe dalje naš pjesnik, kako su se Ugri poklonili »stolnom Biogradu«, kako su Hrvati primili Kolomana za svoga kralja g. 1102.), pošto izumriješe kraljevi hrvatske krvi, ali s tim nije nipošto izumrlo hrvatsko kraljestvo. Prelazeći na biranje Ladislava, kojega su Hrvati pozvali u Knin,[34] slavi taj grad u kojem Tatari nađoše svoju grobnicu. Naravno, da su Tatari ginuli i po drugim mjestima Kotara: Obrovcu, Starom gradu, Ražancu i uzduž podgorskoga zaljeva (Canale Morlacco), a i njihov kralj pade u Većkoj kuli. Tatarskog kralja smaknuo je — po Pavlinoviću — neki biskup. Prelazeći pjesnik na Mlečane i njihov imperijalistički »zavjet« veli:

Eto, Mleci zavjet izvršili: Al' ne osta ni zdravica prazna
Okupili sve jadransko more. Što u Spljetu nazdravi Hrvoja.

O zlodjelima Turaka, koji su opustošili Kotare, osvojivši Knin, Skradin, Ostrovicu i Vranu; koji su udarajući neprestano na tvrdi Klis (g. 1521.—1573.), konačno ga osvojili i njegova slavnog branitelja »Kružića bana« pogubili, pjesnik se vrlo plastično izražava sa sama dva stiha:

Paša ljubi u Klisu primorke, Turci stežu kolan u primorju.

Govoreći o nesložnim Slavenima veli, da je Bog pustio vuka »da obakla ovce razbludnice« i upravo radi te slavenske nesloge Bugarska gubi svoju samostalnost, Srbija i Bosna padaju pred Turcim. Sada se pjesnik pita: tko još brani gradove hrvatske. Pun divljenja prama »Splitskom pastiru«, t. j. prema nadbiskupu Bernardu Zani, koji pohrli na gradske bedeme (g. 1507.) da sam brani grad od Turaka,[35] uzdiže njegove zasluge, prikazujući nadbiskupa, kako stoji na bedemu u svećeničkoj »odeždi«, zagrlivši svoj krst i kliče svojim junacima:

»Hajde sinci, da svetimo duše, »Da ju Hrvat na zavjet položi
»U obrani Vjere, Domovine: »Da se lieči od nesloge; nikad
»Nek Spljet bude gluka košturnica, »Spljet nebio tursko valjalište!

Dalje pjesnik živo opisuje bana Berislavića, biskupa vesprimorskog, rodom Trogiranina, kako hita od Otočca do Bi-

[32] Il Nazionale, g. 1866., br. 33.
[33] Iskra, g. 1887., p. 90.
[34] O Kninu i njegovu značenju u to doba piše Pavlinović na koncu ove knjižice u »Primjetbama« (str. 57.) ovo: To je bilo god. 1396. Knin je izmedju najznamenitijih gradova u hrvatskoj povjesnici. God. 1493. još se brojilo u Kninu do stotine plemenskih obitelji.
[35] Isp. Kotari i župnikovanje, p. 58—59.

haća i do »polja Drežničkoga«. Živim bojama opisuje dalje tragiku slavnoga bana, koji se »zagnao« u Turke progoneći ih nemilo, dok mu ne poklekne konj, a Turci ga opkoliše.[36] Komemorirajući sjenu slavnog bana Berislavića s nekoliko emocionalnih stihova, prelazi na drugog junaka, Šimuna Kožičića-Bognu, biskupa Modruškoga, rođena Zadranina, koji je u Saboru Lateranskom (g. 1513.) iznio patnje i zasluge Hrvata za čitavo kršćanstvo u borbi s Turcima. Isti biskup ne propusti nijedne zgode, da ne istakne velike zasluge Hrvata »za krst časni i slobodu zlatnu«. Tako se on uputi u Rim (g. 1527.), da i tu u prijestolnici Petrove crkve još jednom istakne te jade i patnje Hrvata i njihovih slavnih junaka u borbi za kršćanstvo, kulturu i slobodu Zapada.[37] Pavlinović s uspjehom opijeva u »Kotarima« i druge junake iz narodne historije; tako usud senjskog biskupa i trojice splitskih kanonika; fratra Antona Lena i šibenskog biskupa Marcela (g. 1598.), koji zajednički branjahu grad Šibenik protiv 4000 Turaka, te ga konačno i obraniše, a Turke potjeraše sve do Petrovapolja.[38] Zatim prelazi na junačka djela znamenitog popa Šurić Cetinskoga, biskupa Kačića iz Makarske, poljičkih svećenika, koji su se borili s Turcima kroz čitav sedamnaesti vijek.

Konačno pjesnik šiba poroke u samim Kotarima, a ti su poroci: međusobno krvarenje, osveta paležem i poljskim porazom, grabež, otmica, ubistva, te prelazi na narodne predrasude kao čuvanje djece od vještica i gatanje iz »bravlje lopatice«.

Jel' ognjišta, jeli zakloništa,
Kroz Kotare da naslonim glave?
Zlo ti zaklon, gore ogrijanje;
Sve potriemi i jare zagorske.
U potriemu žalosne zadruge;
Gdje se momče vere po šumenu,
Da napase metiljavu ovcu;
A djevojče na po golo srta
Da navuče kupre i glibeži;
Gdje se mladost lomi u pijanstvu,
Starcu ljeta broje po zločinstvu;
Gdje te majka diveselom čuva,
Otac uči od pleća mudrosti.
Tu je vjera: Bog i Bogorodica;
Cio zakon: posta nemrsiti;
Tvrdi oklop: u perčinu moći;
Pobratimstvo: krvi nazdravica;
Oporuka, mržnja do koljena.
Sve začinja sliepo sudbovanje,
Što kotarim sudba sudbovala:
Da brat brata kopa iz temelja.

U drugom dijelu epopeje »Kotari i župnikovanje« pjesnik pokazuje put, kojim treba da stanovnici u Kotarima krenu, da ne propadnu »bez spasa«. Na postavljeno pitanje: hoće li Kotari propasti odgovara jasno: neće, jer pjesnik

[36] Sam se bori, al' Turkom se neda — Dok Tvorcu žrtvu nepokloni.
[37] Ib., p. 59.
[38] Id.

vidi viziju dvojice braće »po obličju i po desnoj ruci.[39] Koja su to braća?

Jednom je brada do pojasa,
A drugom dolama do tala;
Jedan idje od istoka sunca,
Drugi stupa od zapada sunca.

Ta braća, dva svećenika, jedan zapadne, drugi istočne crkve, koji se susreću »kroz maglu«, pozvat će taj narod, da se osvijesti da radi, pa onda »bit će Kotar što je jednom bio«. Dalje opisuje neprilike mladoga svećenika, koji je došao da župnikuje u »ravnim Kotarima«, kako ga neće u početku da razumiju i kako mu ne iskazuju nikakovo povjerenje. Malo pomalo narod ne vidi u tom župniku »lacmanliju« nego svoga iskrenog prijatelja i pastira, koji je spravan u svako doba da s njima dijeli isti usud. Opisujući Pavlinović u »Župnikovanju« narodne običaje, slika živim bojama vjenčanje djevojke u Kotarima, koja je vrlo lijepa, ali ima jednu veliku manu »nema njojzi djevojačkog vienca«. Živo opisuje i druge narodne običaje; odvraća od zlih običaja (otmica, praznovjerje i dr.), a preporuča dobre. Upoznaje nas dalje, kako narod daje svom popu pristojbu (redovinu), ali je on uzima jedino u slučaju, kad djevojka nije izgubila »carstva djevojaštva«, a ako toga »carstva« nije, on ne prima dara, a sramota ostaje zauvijek »sljemenu«, da ni pop nije htio uzeti dar. Zato su se i počele djevojke u Kotarim natjecati »Za 'no svoje krasno djevovanje«, da ih nevjeste ne budu koriti. Pavlinović iznosi, kako narod postepeno napušta predrasude, pa tako i **dodole** i zamjenjuje ih »litijom« i molitvama u vjerskom duhu. Tako se narod u Kotarima konačno oporavio, podigao, osvijestio i ublagostanjio, blagodareći svom čestitom i radišnom popu.[40] Dalje nam opisuje slikovito lipu, koja treperi »na rudini«, oko koje se spustio »hladak«, ona »bdije nad grobnicom«. Po grobnici skakuću bezbrižna djeca, dok u blizini prolijeću zadarske kočije pune gospode, koja se izruguje toj jadnoj bosonogoj sirotinji i njihovoj sirotinjskoj nošnji. Tu sirotinju gleda i njihov pastir; nju mu je poklonila »ruka Svevišnjega«, da je odgaja vjeri i domovini. Djeca trče »milomu pastiru« ljube mu ruke i slušaju njegovu blagu riječ. Pjesnik upravlja konačno tom pastiru, svome drugu i političkom prijatelju Stjepanu Buzoliću ove značajne stihove:

[39] Ib., p. 60. (Primjedbe).
[40] Kotari su napojeni žedni; — Kotarci su nahranjeni gladni; — Svome popu Kotar blagodari.

Oj ti pope vesela ti duša!
I tvojeme jednoliku drugu!
Neostali na vami Kotari;
Neg' pridošle izmjene uzdane,
Od dva druga da se jato nadje;
Pa obleti u nakrst Kotare,
Da dozove uboge Kotarce,
Da zakrili opale Kotare:
Bit će Kotar što je jednom bio;
Pjevaj, Stiepo, da ga dopjevamo!

God. 1864. Pavlinović je proputovao u društvu svoga pobratima Jovana Sundečića Hrvatsku, Srbiju i Crnu Goru. Svoje bogate impresije s tog putovanja opjevao je u pjesmi »Putni spomenik« kao što je g. 1872. opjevao u »Hrvatskim crtama« impresije s putovanja po hrvatskom Zagorju. O pjesmi »Putni spomenik« piše vrlo pohvalno Šenoa: »Upravo divan je putni spomenik iz Krapinskih toplica. Opis Zagorja plastičan je, živ, slikovit. Ima tu, doduše ponešto smionih figura n. pr. prispodoba Zagorja sa djevojkom ,ali kraj poleta i živahnosti zaboravlja se ta hiperbola«.[41] Tu je pjesmu Sundečić pretiskao u »Orliću«, pošto mu je Pavlinović to predhodno dopustio i obećao mu svoju suradnju. »Tvoj prilog — piše mu Sundečić — za »Orlića« nestrpljivo izgledam, i uhvam se da me nećeš zaboraviti«.[42] U drugom pismu Sundečić obavještava sa Cetinja svoga pobratima, da je list već u tisku, zato da se požuri s prilogom. »Orlić« je — piše Sundečić — već u radnji, i željno izgleda na tvoj prilog. Svakako me obznani moguli mu se nadati, ili ne, radi moje uprave«.[43]

U prvom broju »Orlića« g. 1866. upadaju na čelu ovi značajni Pavlinovićevi stihovi:

Gle, na pragu urezano stoji
Jedno ime, jednoga naroda;
U svakoj ti prevješene kljeti,
Svoje braće krvave košulje:
Kroz grlo ti svako udaraju
Jedne pjesme jedinoga glasa:
Svaka duša prionut će tvojoj,
Jednim mukam uz spomene jedne.

U prvom godištu »Orlića« tiskani su ovi Pavlinovićevi radovi »Iz povijesti crnogorske i arbanske«, historična raspravica napisana u Podgori g. 1865. (str. 25—36), pjesma »Zbogom« na odlasku put Crne Gore popu Jovanu Sundečiću (s. 40—42) bit će još govora kad budem govorio o »Poslanicama« (str. 40—42) i pjesma »Što ja želim«? (str. 41—42). Na čuvenu Pavlinovićevu poslanicu »Zbogom« odvraća Sundečić u istom broju »Orlića« (str. 42—45) sa jednako jakom pjesmom »Odpozdrav« pobratimu M. Pavlinoviću. O pjesmi »Zbogom« bit će još govora, kad budem govorio »Poslanicama, dok ću ovdje samo naglasiti da je pjesma »Što ja želim?« važna, ne toliko po svojoj pjesničkoj vrijednosti, koliko po svjoj sadržini, koja je značajna za Pavlinovićevo političko naziranje. U drugom godištu »Orlića« (g. 1867.) tiskana je Sundečićeva pjesma »Osvećenom krštenju kneževne Milice Vidosave Petrovića Njegoš« na Cetinju dne 13. listopada 1866., koju je spjevao u prigodi krštenja kneginje Milice.[44] Od Pavlinovićevih književnih radova tiskana je poznata njegova budnica »Ustaj!«, koju je spjevao na podgorskom »Crljenom kuku«[45] iznad Pavlinovića kuća. Iza toga (s. 62) tiskan je prvi dio Pavlinovićeve historičke rasprave pod glavnim naslovom »Starostavne knjige« i podnaslovom »Crna Gora«. Naslov »Starostavne knjige« upotrebio je zato, jer je kanio napisati više rasprava. Kako je pak »Orlić« već slijedeće godine (1868.) prestao izlaziti, to je i glavni naslov »Starostavne knjige« ostao iznad ove jedine raspravice, koja je zapravo veliki retorski penegirik junačkoj Crnoj Gori.

Pavlinović je surađivao u »Kaledaru« Matice Dalmatinske.[46] Tu je tiskao radnju »Primorje i Primorci« u kojoj majstorski i vrlo plastično crta Makarsko primorje i primorca sa svim njegovim karakteristikama. Iza te radnje tiskana je pjesma »Putni spomenik god. 1869.« (s. 71—74), koja je pretiskana u »Orliću«, pak **narodna** pjesma »Sužanjstvo Bilića Stipana (s. 80—82), **ženske narod.** pjesme »Bili lipo pogledati bilo?«, »Divojka je cviće brala«, »Djevojaška plaća«, »Pletilja«, »Sestrina ljubav«, »Volim spavat na šumici«, »Zec i zečica«, »Znade Marko što hoće divojka«; **djetinske nar.** pjesme »San me mori«, »Iš«, »Pelin moj« (s. 95); **zagonetke** (s. 96).

Osim tih stvari Pavlinović je opjevao u narodnom duhu izborne borbe u Dalmaciji g. 1873. u ciklusu pjesama »Dalmatinka«, »Imotska«, »Donjo-primorska«, »Vrgorska«, »Neretvanska«, »Gornjo-primorska« i »Makarska«[47] kao i veliku pjesmu u dva dijela »Podbiokovka«, koja je postala prava narodna, te se i danas pjeva u Makarskom primorju. U nje-

[41] Vijenac, g. 1873., p. 573.
[42] U pismu od 18. (30.) kolovoza 1866. (rk.).
[43] U pismu od 18. X. 1866. (rk.).

[44] Ovu pjesmu spominjem, premda je riječ o Pavlinovićevim pjesmama zato, jer Sundečić spominje u svom pismu od 18. X. 1866. povod za tu pjesmu ovim riječima: »...koji (Lešjanin) je skoro ovde bio da zastupa kneza Mihajla pri krštenju novostećene ćeri kneza Nikole odpravio sam ga, s jednim Srbinom i s više Crnogoraca, u Beograd preko Turske sa crnogorskim pasušom«.

[45] Crveni kuk nalazi se deset časaka daleko od rodne Pavlinovićeve kuće u Podgori na cesti Makarska—Podgora—Drašnice—Igrane—Žigovošće. Na tom ogromnom kamenu Pavlinović se često odmarao ili sam ili u društvu sa prijateljima gledao okolicu, koja dobiva u predvečerje neku osobitu čar i ljepotu. Sa toga kamena vide se otoci Brač, Hvar, Korčula, poluotok Pelješac, a može se kadkada vidjeti i Split.

[46] Isp. Narodni Kalendar Matice Dalmatinske, g. 1865.

[47] Pučki spisi, p. 9—33.

govim »Pučkim spisima« tiskana je i njegova pjesma »Neretvanka« (s. 326—332), koju je spjevao g. 1873. u prigodi »goda narodne čitaonice, na kojem je držao i svoj znameniti govor (30. rujna 1873.). Sve te pjesme narodne ili po narodnu spjevane, imaju zabavnu ili odgojnu svrhu, dok one u »Pučkim spisima« imaju, osim toga, veliku političku svrhu. Njima Pavlinović podiže i sokoli narod u borbi protiv njegovih neprijatelja.

Pavlinović je ispjevao ove **poslanice: Hrvatski prognanik** nauč. (Dr) Gjuri Puliću (g. 1863.), **Vilina poruka** Jovanu Sundečiću (g. 1868.), **Jêsa** kapetanu Nikoli Dubokoviću (g. 1868.); **Vjera** Vicku Didoliću (g. 1869.); **Rat francusko-pruski** pobratimu Kosti Vojnoviću (g. 1870.); **Italja** Ivanu Nikoliću, »hrvatskih pjesama pjesniku — prevoditelju talijanskomu« (g. 1872.).

Sve se te poslanice odlikuju bogatim, jedrim i plastičkim jezikom, dubokim i uzivšenim refleksijama, žarkim domoljubnim osjećajem i snažnim pjesničkim figurama. Ako dobro proučimo prvu poslanicu dru Đuri Puliću, osjetit ćemo, da Pavlinović čitaoca znade u toj refleksivnoj pjesmi ganuti do suza; da je posve originalan u izražavanju misli kao i u formi u koju zaodjeva te duboke misli. Taj plašt nije plašt riječi i fraza, nego čvrsti oklop građen od jezičnog granita kao što su granitne izvorne i jedre njegove misli. On ne pjeva ni po kakvoj šabloni i kalupu, već onda, kad osjeti unutranju potrebu, koju mu diktira ona božanska iskra i njegove velike namisli. Zato te poslanice nijesu nipošto kakovi časoviti diletantski produkti, već ozbiljna poezija krupnog pjesnika, koja je proizašla iz jedne velike čovječanske i narodne duše, a sa svrhom da vrši uzvišenu zadaću i ostane za novija pokoljenja. U poslanici Puliću osjeća se jaka emocija, koja dira naša srca i sili nas da dijelimo pjesnikove osjećaje u teškim časovima nesreće njegova »Bogom pobratima«. Nesreća **muža, kojega gone iz svoje zemlje** zato, jer im sreća **muža, kojega gone iz svoje zemljeDjbeniardgovrudgo** ne da da gaze i oskvrnjuju narodne časti, dira i nas, jer je u njegovu usudu jedan do našega usuda kao i čitavoga čovječanstva. Zato posve tačno piše dr. Petravić »da Pavlinović zna i nježno osjećati i do suza ganuti«.[48] On je romantičnorefleksivni pjesnik koji umije i osjeća poput Leopardija kao što očito dokazuje njegov »Ognjišar« i sve »Poslanice«; pjesnik je propovjednik slobode, koja se osniva na prošlosti, hrv. državnom pravu, zato njeguje narodnu historiju u svojim pjesmama kao što je njeguje Petar Preradović, Ivan Mažuranić i dr. »Historičko pjesničtvo — veli K. Vojnović — majstorski je pokušao u »Kotarih«[49]

[48] Glas Matice dalmatinske, knj. II., p. 171.

[49] Vijenac, g. 1875., p. 441.

U poslanici pobratimu Jovanu Sundečiću[50] i u pjesmi »Sbogom«[51] Pavlinović pjeva u posve slavenofilskom duhu kao što pjeva Fr. Marković, Preradović, Šenoa i drugi. Pjevajući u tom duhu odava priznanje »hrabrom vojniku narodnih prava, koji je bio ostao bez kruha i kasnije ga našao u Crnoj Gori«[52] Neki drže, da je Sundečić izgubio službu zbog »Krvave košulje«, u kojoj vapije za osvetom, što nije tačno. Pavlinović u svojoj bilješci (5) u »Primjetbama« poslanici Jovanu Sundečiću[53] veli, da je »Sundečić lišen svake službe zbog narodna osjećaja i od pizme vladičine«.[54] Ja mislim, da i to Pavlinovićevo mišljenje treba osvijetliti i proširiti nekim arkivskim podacima da nam ta stvar postane jasna. Tako dr. Aleksa Ivić u »Arhivskoj građi«[55] iznosi izvještaj šefa zagrebačke policije (28. travnja 1864.) bečkom ministarstvu unutranjih poslova o kretanju Sundečićevu i Pavlinovićevu u Zagrebu kao i njihovu najskorijem putu u Beograd (Inf. Biro za 1864. Broj 4455). U svom izvještaju iz Dubrovnika (9. lipnja 1864.) neki konfident izvještava šefa zadarske policije, da su oba slavenska duhovnika (»die beiden slavischen Geistlichen«) Sundečić i Pavlinović bili u Dubrovniku dobro primljeni i da su pošli u Konavlje (»Canosa«) do fanatičnog tamošnjeg župnika Franasovića, gdje su potajno održali jednu aneksionističku konferenciju. Tu je — javlja isti konfident — stvoren i plan, kako b se, bilo kako, udaljilo iz Dalmacije potpredsjednika baruna Rossnera.[56] Šef zadarske policije Garjup u svom izvješću (30. lipnja 1864.) obznanjuje šefa bečke policije Schtrobacha, da su Pavlinović i Sundečić otputovali preko Rijeke u Ljubljanu i da su pohodili tamošnju čitaonicu. U Zagrebu su se ovi — nastavlja Garjup — sastajali s ultraliberalnim novinarom Šulekom, Cepulićem, Vrbančićem, Dutkovićem, Kresićem, Jakićem i sa studentom Mazzurom. Garjup ih sve označuje kao ekstremne Hrvate, koji naginju opozicionoj stranci, dok je predmet njihovih razgovora bio sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, što je najmilija ideja tih »umišljenih patriota«. Dalje Garjup nastavlja, kako su pošli u Đakovo biskupu Strossmayeru, odakle će put Beograda, kako su ih dalmatinski studenti dočekali u Gracu s velikim ovacijama i td. Nema sumnje, da su te i druge zakulisne dojave bile glavni uzrok, što je Sundečić ostao bez službe, a Mazzura morao napustiti iste godine (1864.) zagrebački univerzitet.

[50] Narodni list, g. 1864., br. 22.

[51] Ib., br. 95.

[52] Politeo, Izabrani članci, dio I., sv. 1., p. 214.

[53] Pjesme i besjede, p. 128.

[54] Id. (Primjedbe).

[55] Zbornik za istoriju . . . Srpske akad., knj. III.

[56] Ibidem, p. 280—281.

Poslanica kapetanu Nikoli Dubokoviću o »Jelsi« vrlo je uspjela, kako sa formalnog, tako sa sadržajnog stajališta. U njoj ima vrlo uspjelih i izvornih poredaba, opisa i slika; tako su upravo klasični završni stihovi te poslanice:

Oj ti zemljo, ti hrvatska zemljo,
Od vjekova mrtva nategnuta,
Daj mi radjaj od srdca poroda,
Kakva' no si u Jesi rodila!
Novim ću te ruhom zaodjeti:
Siedu glavu gorom ti nakitit,
Bliedo lice izasuti klasjem,
Cviećem, biljem, rodnim miloduhom!
Past ću te, zemljo, zazgojenu,
Čarobnicom pomamni — tkanicom
Željeznica, cesta, brzoglasa;
Skitit ću ti skute u nabore
Tihih luka, župnieh pristupa;
Da sklanjaju ladje doplovnice,
Sa svieh kraja prostranoga svieta
Ka uljanik medene pčelice.
Tišma, trka, veselje, obilje!
Zacmilit će kola i čekrci,
Zazuknut će hitri samokreti
Zašumit će uz vitilje tulci,
Zaruknut će mrki parostroji;
Zatutnjit ćeš, zemljo, od obilja,
Uleknuta pod milim bremenom:
Ti ćeš s' svakim izmećati blagom
U ljubavi, u skladu, u radu;
Da se ptići junak do junaka,
Da te radost od poroda nadje
Radjaj, zemljo, viek slovinskih puca!

O tim stihovima posve ispravno sudi M. Sabić: »Ovi su stihovi za me prava živa, duboka poezija; u njim(a) nema nikakva retoričkog uresa, u njim(a) se nespominju nit zviezde, nit ruže, nit lahori; u njim(a) nema ni traga kojekakvim šarenim maštanijam, ili boležljivim čuvstvom; tu je sve istinito i zdravo; tu se ne pjeva nego o pukim, prostim realnim stvarim; al baš su s toga ovi stihovi toli liepi i živi, jer nema čišće, divnije poezije od one koja prodire iz gole realnosti; naravno tek onda kad pjesnikovo djelo nije suhoparno nabrajanje, iznašanje realnih okolnosti, nego iskrena slika stvarnoga života, obasjana onom unutarnjom svjetlošću, koja prosjeva pjesnikovom dušom, kad se zagleda u realnost, da ju sebi i drugim predoči u umjetničkom obliku«.[57] Ovaj Pavlinovićev isklesani spomenik prijatelju kap. Niki Dubokoviću, koji je »svojom žilavom djelatnošću, svojom živom ljubavlju prama domovini uzkrsnuo svoju Jelsu i u knjizi narodnoga preporoda na otoku Hvaru upisao ime svoje svijetlim slovima«,[58] ima sve pozitivne odlike pjesme, koja ostaje i koja nas zanosi za višim, izvanmaterijalnim ciljevima. Ona uključuje i sve one druge pozitivne karakteristike drugih poslanica Vicku Didoliću, Kosti Vojnoviću, Ivanu Nikoliću, pak se zato i ne ću na njima opširnije zabaviti. Poslanicu Dubokoviću hvali i Šenoa: »Izmedju poslanica — piše on — odlikuje se osobito ona Dubokviću pod imenom Jêsa namjenjena. Jedan kraj hrvatskoga otoka opisan je živimi bojami, da ne možeš ljepše. Živo nas sjeća ta pjesma pjesničkog sloga Horacija i Katula«.[59] I tako, dok Šenoa pozitivno sudi o toj poslanici ne sviđa mu se poslanica Kosti Vojnoviću. »Taj odlomak — piše Šenoa — gdjeno se slavi liljan Bourbonaca, opire se nekako slobodnjačkomu duhu ciele knjige«.[60] Premda je sud Šenoin uglavnom tačan, ipak ga treba ublažiti činjenicom, da je Kosta Vojnović bio uvjeren vjernik, katolik, i klerikalac, pak da nije nikakovo čudo, ako mu se Pavlinović, njegov najintimniji prijatelj i pobratim u toj poslanici pokušao što više približiti. Poslanica Didoliću, starom bračkom kremenjaku »koji je pored svih neprilika osvojio Brač za hrvatsku stvar«,[61] puna je liepih opisa Brača, oluje na moru, »viernog konjica«, sluge i t. d. Ona je također izraziti dokaz Pavlinovićeva vjerovanja u Boga, tvorca svega vidljivoga i nevidljivog, kao i njegove osude onih mislilaca, koji »ludost na znanost navrću, koji »čovjeku-bogu nazdravljaju«, da ga kao najvišeg idola popnu »na vis Vavilonu«, da ga s toga visokog piedistala »nesviest« obori sa svom »kulom uma i razuma«. Odbijajući Pavlinović tako sva materijalističko-panteistička naziranja na svijet kao i svaku negaciju kršćansko-metafizičkog života, obara se na poznato Heckelovo naučavanje o **genezi** čovjeka-majmuna[62] kao i na svaki vjerski **racionalizam,**[63] koji na koncu sam sebe negira. Taj slobodar — po Pavlinoviću — ide za tim »da rob bude puti i pohoti«, t. j. ide k **eudaimonizmu.** Dalje on napada ateiste, koji hoće da sami budu »zakonoše svojoj duši; zatim svaki vjerski indiferentizam:

Ili stanca zagrli kamena
Na koji te Vjera namjestila;
Ili će te poplava zanieti
Užirnjaka brlogu nehaja;

Svaki narodni vođa, borac i rodoljub mora da u sebi uključuje sve te vjerske odlike, koje trebaju narodu u časovima njegove borbe, to više, što su im mnogobrojni zajednički neprijatelji:

Tri zakona, sedmeri susjedi;
Svi sedmeri strašni nametnici;

Sve te **racionalističke teorije** — kako misli Pavlinović — vode lako do krvološtva, licemjerstva, kamatnjaštva, razbludništva, udvorstva, odmetništva, pa tako, dok »izrod« pišti »znavori« blebeću . . .:

A narod se vrza u nesviesti;
Narod mladjahan, krjepostan, bezazlen;
Dok bahatom tudjin se razmeće
U najljepšem svieta zavičaju.

[57] Iskra, g. 1886., p. 145.
[58] Politeo, Izabrani članci, dio I., sv. 1., p. 114.
[59] Vijenac, g. 1873., p. 573.
[60] Id.
[61] Politeo, o. c., p. 114.
[62] Neki, pobro, opice pozivlju, — Da im budu prvoroditelji.
[63] Slave razum, da razum zanieču.

U toj poslanici ističe se pjesnikova molitva, u kojoj moli Boga, da prosvijetli narodne prvake, da sataru najprije »tudjina u sebi«, t. j. nevjerstvo, koje je čedo »znanstva« (filozofije), što nam diže sve kreposti, a narod ponizuje. Konačno Pavlinović završava poslanicu ovim stihovima:

Daj ti Srbu sunca i proljeća,
Da potraži svoju braću dragu,
Da ogrije Bugara susjeda;
Da mu mlijeko nebude prokleto,
Kojim ga je majka zadojila...
Daj nam, Bože, vrlina duševnih,
Kakve same pridići nas mogu,
I na pravu okrenuti stazu;
Kroz te tmice nevjernih susjeda,
Da nadjemo tebe Stvoritelja,

S tobom, Bože, narod i slobodu!

Da me ne zavede predaleko analiza i ostalih poslanica, završit ću o Pavlinovićevu pjesničkom radu s nekoliko misli. Pjesnički Pavlinovićev rad prožet je duhom romantizma, koji je u to doba vladao u čitavoj Evropi, a napose u Italiji, koje je on novije pjesništvo poznavao u tančine. Iz tog rada jasno se vidi, da je odličan poznavalac klasčkog grčkoga i rimskog pjesništva i da je te klasične pjesničke elemente znao vješto spojiti s elementima velikih talijanskih pjesnika Leopardija, Aleardija, Porinija, Montija i drugih, te ih onda iznijeti u doličnom narodnom ruhu. Iz toga još ne valja nipošto zaključiti da on nije izvoran, jer se ovdje radi samo o kulturi stvaraoca tako ozbiljne poezije, kakovu nam je dao nacionalno-romantički pjesnik; Mihovil Pavlinović. No, koliko god je dao jaku i zdravu poeziju, pjesnik »Ognjišara« »Kotara«, »Župnikovanja«, »Hrvatskih crta« i »Poslanica«, nije još nikada dobio priznanje, koje po svom pjesničkom radu zaslužuje.

Neki su mislili, da je Pavlinović tražio izraze i riječi, da je izvještačen, usiljen i preumjetan. Tako mu piše njegov pobratim Kosta Vojnović između ostalog: »O tvojim pjesmama ima obćena ona mana, koju su ti već prigovorili — da su pre(m) umjetne. Taka im je vrsta. Čini se i meni da bi ti bio bolji uspjeh, kad bi malo niže letio, i služio se jasnijim jezikom. Ova su vremena, u koja valja u korist istine, za koju ljudi kao ti se bore, sniziti se i s formom«.[64] Ja držim, da su te primjedbe sa književno-kritičkog stanovišta neumjesne, kao što su možda umjesne sa vjersko-kulturnog stanovišta Koste Vojnovića, jer Pavlinovićeva forma ne predstavlja a ma nikakovu disharmoniju sa sadržajem, šta više, ona, premda na dostojnoj visini, nije nipošto adekvatna misaonoj sadržini njegove poezije. Pavlinovićeva je poezija — kao i njegov čitav rad — nacionalna, zanosna, značajna i borbena; on je u njoj »apoštol«, koji budi, koji osvješćuje narod, apoštol, koji

[64] U pismu od 22. XII. 1870. (rk.).

propovieda sveta narodna načela i narodnu vjeru«.[65]

Razlog, zbog kojega Pavlinović nije priznat kao veliki hrvatski i slavenski pjesnik, poput Preradovića, Mažuranića i Markovića, M. Sabić nalazi u njegovoj otvorenosti u prosuđivanju ljudi i događaja: »Komu je — pita Sabić — ta kritička neovisnost i bezobzirnost, u sebi toli plemenita i dostojna počitanja pribavila toliko antipatija koliko Pavlinoviću?«[66] Zatim posve ispravno nastavlja: »Naravno je da se čovjek tako iskren odaje vas u svojim djelim, vas sa svojim samotnim talentom, sa svojom krepkom, strogom čudi, sa svojim čeličnim značajem. Eno vam ga — veli pisac — u njegovim pjesmama a osobito poslanicama«.[67]

Zbilja. Ako nitko, a ono je Pavlinović dao sebe u svojim pjesmama, a zatim u svom ogromnom kulturnom i političkom radu. Sve svoje velike i rijetke osobine on nam podaje u svojoj pjesmi: iskrenost, lapidaran izraz, plastične i bogate slike bez usiljenosti i traženja — a to su oznake velikih pjesnika i velikih ljudi, koji ostaju dok i oni, koji u njih vjeruju. Istina; u njegovim pjesmama ima nedostataka: preveliko simboliziranje, prevelika upotreba imena iz grčke i rimske mitologije, uvođenje mnogih riječi i izraza; ali i same te negacije po sebi utvrđuju njegovu široku klasičnu kulturu i poznavanje jezika, što je u doba, u kojem on pjeva, bilo za svakoga narodnog intelektualca u Dalmaciji osobita i rijetka vrlina. Sve se te negacije gube pred pozitivnim značenjem Mihovila Pavlinovića kao pjesnika i čovjeka. Očito je, da sve njegove pjesme nijesu jednako umjetnički vrijedne, kao što nijesu jednako vrijedni ni pojedini odlomci iste pjesme međusobno; ali je jedno svakako tačno, da u njegovim pjesmama ima upravo klasičnih ulomaka, koji bi mogli biti na ures koje bilo svjetske književnosti. »Nego cienim također — veli Sabić — da bi ti ulomci, uz neke komade Preradovićeve i Mažuranićeve, mogli najdostojnije stati u ime hrvatske poezije u ma bilo kojoj svjetskoj pjesničkoj zbirci.[68]

Pavlinović je, da tako kažem, stvorio ili odgojio mnoge političare i kulturne radnike u Dalmaciji, a osjetno je utjecao kao savremeni književni velikan na mnoge hrvatske književnike (Šenoa, Kumičić, Gjalski, Matoš, Vojnović i drugi), što i sami lojalno priznaju. O tim Pavlinovićevim političkim, kulturnim i književnim utjecajima mogla bi se napisati vrlo opširna i zanimljiva knjiga. Ja ću iznijeti samo nekoliko riječi, da se vidi, kako se ta krupna ličnost ili uspomena na nju dojmila mnogih narodnih i umjetnih pjesnika. Tako mu Janko Cipiko pjeva g. 1867. veliku pjesmu punu pohvala i pri-

[65] Politeo, Izabrani članci, dio I., sv. 1., p. 114.
[66] Iskra, g. 1886., p. 144.
[67] Id.
[68] Istra, g. 1886., p. 145.

znanja za njegov veliki rad.[69] Fra Grga Martić u Pjesmi »Putovanje« opijeva svoj put u Podgoru, da vidi pobratima »što ga slavi ciela Dalmacija, — a poštiva Sveslavija majka«.[70] Jure Kapić, pučki pjesnik, pjeva »Pismu o Mihovilu Pavlinoviću« u kojoj iznosi i hvali zasluge »prvoga sina Dalmacije«, »spasitelja naroda« i oca »Uskrsa našega«.[71] Hugo Badalić pjeva veliku i vrlo emocionalnu pjesmu u prigodi Pavlinovićeve smrti (g. 1887.), u kojoj oplakuje preranu smrt toga velikog muža.[72] Poznati komponista F. S. Vilhar spjevao je i uglazbio za muški zbor »Tužaljku«, koju je splitsko pjevačko društvo »Zvonimir«, pod dirigiranjem samog Vilhara, pjevalo u Podgori nad Pavlinovićevim otvorenim grobom (20. svibnja 1887.).[73] Božo Lovrić pjeva sonet »Mihovilu Pavlinoviću«[74] s puno poštovanja prama sijeni velikana, koji se je pojavio narodu kao spasitelj u najtežim časovima:

Al ti se diže Miho, ko gora Čvrst, dubok, mišlju poput sinjeg mora.

Nikola Šimić pjeva panegirig[75] u prigodi Pavlinovićeve smrti, u kojem iznosi njegove velike zasluge za narodno osvješćenje i pobjedu narodne misli u Dalmaciji:

Govor mu oganj živi
Sagorijevao dušmanski logor
Osvijetlavao i orijavao borce oko sebe
Glas mu grom budionik spavajućima u mrtvilu.

Šimić vidi dalje u Pavlinoviću »vojnika slobode«, koji vojuje protiv puzavosti i robstvu četvrt vijeka, dok u »orijaškoj borbi« ne satre za drugoga sebe. Ali ta »viteška duša« nije izdahnula bez traga, ona je ostavila velike i značajne rezultate dugogodišnjega rada: **djela.** Tim djelima narod će se kroz vijekove »osvietlavati, duhom zadahnjivati, imenom ponositi«.

Kad bih nabrojio sve te pjesme i druge književne radove, koji govore o Pavlinoviću ili su pod njegovim utjecajem, otišao bih predaleko, to više, što sam i ovo naveo, da dokažem, kako je on direktno ili indirektno utjecao na našu književnost, a napose na poeziju.

POGLAVLJE TREĆE
POSEBNO O KNJIŽEVNOM RADU PAVLINOVIĆA

Kako sam već u prvom poglavlju naglasio, Pavlinović je bio **govornik** prvoga reda. U svojim govorima bio je katkada veći pjesnik-vizioner negoli u samim pjesmama. Kad

[69] Pjesma narodna... Split, 1867.
[70] Iskra, g. 1885., p. 33.
[71] Pučki list, g. 1894., br. 1—3.
[72] Vijenac, g. 1887., br. 22., p. 337.
[73] O. c., p. 394—395.
[74] Hrvatsko Kolo, g. 1910., p. 268.
[75] Iskra, g. 1887., p. 58.

govori uvodi nas u nevidljivo misaono carstvo velikoga klasičnog duha, ali nam svojom bogatom umjetničkom fantazijom dočarava to carstvo silnim umjetničkim poletom, plastičkim slikama i bojama. U svim govorima bez razlike, bili oni saborski, crkveni, društveni, politički ili akademski, Pavlinović je pokazivao svoje rijetko govorničko umijeće, veliku rutinu, vidovitost i intuiciju. Nikada nije bio usiljen, ukočen, razvučen, umjetan, već je bio klasik riječi, gesta i misli kao što su bili i njegovi veliki uzori Massilon, Bossuet i Fenelon, koje je on u tančine poznavao. Premda je bio od prirode nadaren velikim govorničkim darom, savijesno je učio govorništvo kao Demosten, pa nije onda ni čudo, da se njegov slog mnogo približavao slogu velikoga Grka[1] Njegovi govori ipak su najbliži govorima rimskog govornika Segnerija, ali je i tu ostao izvoran i svoj. »Svaki njegov govor — piše Dinko Politeo, jest pravo umjetničko djelo, koje bi se moglo kao uzor predočiti«.[2]

Pavlinović je počimao svoje govore tiho, ali na takav način, da bi probudio i osvojio posredan i neposredan interes slušatelja, zatim bi se počela sve to više osjećati bujica misli i riječi. To »nije bila — piše Politeo — tiha voda kakovoga potoka svojim sladkim romonom: bili su to valovi govorništva, koji su jedan za drugim sliedili«.[3] U svojim govorima nije bio nikada ličan, sitničav, dosadan nego uvijek općenit i sintetičan; dok je znao biti polemičan, oštar i često ironičan. Osvrćući se Politeo na njegova govornička svojstva veli: »Kao govornik bio je velik, kad je bio svečan, kad je apostrofirao. Imao je glas za to prikladan. Tako je bila neodoljiva moć njegova u govorničtvu, da mi poznamo razne odlične ličnosti, koje mu nisu bile prijazne, ali koje su se njemu kao preobratile, pošto su ga čule«.[4]

Za tri decenija Pavlinović je mogao biti narodni idol najviše zbog svoje govorničke bogodanosti. Nju su u velike cijenili i prvi muževi ondašnjega doba. Dr. Eugen Kvaternik u svom pismu iz Zagreba piše Pavlinoviću: »Ali čitajući ja **nedavno divni Vaš govor kojeg prosboriste javno na otoku nevaram li se, Hvaru,** uvažio ja ona goruća čuvstva razvito

[1] O govorničkoj veličini Pavlinovića žive i danas u narodu čitave legende. Tako je pisac ove knjige često slušao od svoga oca i ostalih Podgorana, da je Mihovil rano ustajao i nadvikivao vodu, koja je jurila vodenicom i vrtila kolesa mnogobrojnih mlinica... On je uvijek — pričaju — trenirao, kad bi se spremao za velike bitke u saboru ili parlamentu, a iza toga bi se povratio kući ili bi pošao u svoj park »Miholjac«, da nastavi posao t. j. da piše članke, rasprave, pisma i slično, što je uvijek činio stojeći na nogama.
[2] Izabr. članci, dio I., sv. 1., p. 216.
[3] Id.
[4] Id.

neustrašivo na korist našeg nesretnog, pokopanog naroda hrvatskoga: o, tada nestade u duši mojoj neizvjesnosti ja bi držao **zaboravnostju** svakog obzira, nuždna spram mile nam braće za-velebitske; kad bi oklevao i jedan hip, te bi se zadržao i nadalje neoglasiti se Velečasnom gospostvu Vašem iz onog bo plamtečeg nagovora s neizrečenom sam radosti razabrao, da imadem u Vami štovati istog onog čistog **hrvatskog** rodoljuba, kojeg i kakvog sam imao čast cieniti g. 1861-ve, kad no mi izkazaste ljubav i posietiste me u stanu mojem.[5] Nikola Vežić piše Pavlinoviću u Beč te mu javlja, kako je na narod djelovao njegov govor u Beču: »Tvoj je govor amo podpuno zadovoljio svakoga, koliko učeni, toliko i neučeni (svijet) koi su štili oli čuli siti jesu se nasladili u njemu. Ako Klaić bude izabran, biti će u kripost tvoga govora, koi pozivlje narod da osvitla svoje poštenje, i da njega (dra Klaića) sama ima poslati u Beč.[6] Nikola Šimić pišuć o utjecaju Pavlinovićevih saborskih govora na same poltičke neprijatelje veli: »U zadnjem zasijedanju sabora, zašto su najkršniji Vaši politički protivnici rado slušali i hvalli Vaše govore, dočim sami Srbi priznali su Bjelanovićevu, Bakotićevu i Petranovićevu mizeriju napram Vami?«[7]

Njegovi su govori znali proizvesti i strepnju u samoj narodnoj stranci, kad bi navijestio: rat. Tako je (g. 1885.) njegov govor, ili kako ga vole zvati »proglas biraćima«, proizveo prava čuda u stranci, jer je među drugima napao namjesnika baruna Jovanovića i stare zastupnike u Beču. Dok je taj Pavlinovićev »proglas biraćim« ostao u zastupničkom klubu, još je nekako išlo, ali, kad je on izdao Biankiniju naredbu, da ga tiska u »Narodnom Listu«, nastalo je pravo zaprepaštenje u narodnoj stranci i narodu. Pavlinović navijesti rat! Najuži njegovi prijatelji zaklinju ga, da taj govor ne tiska, jer je »neminovan — piše Kazimir Ljubić — javni rat drugovim, koji bi odmah odgovorili da se brane; razdor u stranci, sutradan po pobjedi zadobivenoj slogom; skandal u zemlji, kojim bi se znali okoristiti dušmani. Ti valja — nastavlja Ljubić — da ukloniš taj skandal, koji bi težko škodio općoj stvari za koju radimo«.[8] »Budi uvjeren — piše mu Ljubić — da bez proglasa ti možeš većeg dobra učiniti; tebi je zadaća, da u Beču radiš okolo drugova nek izvadjaju što više onoga što je u tvom proglasu, ali bez triske i skandala«.[9] Jure Biankini upoznaje Pavlinovića o razgovorima, koje je vodio sa Ljubićem te o najnovijim željama zastupničkog kluba; zatim prelazi na njegov proglas te veli: »Da Vam iskreno kažem moje mnienje, ja sam uvjeren da Vaš govor

[5] U pismu od 10. IX. 1868. (rk.); isp. studije, eseji, prikazi, p. 135.).
[6] U pismu od 18. I. 1874. (rk.).
[7] U pismu od 14. II. 1883. (rk.).
[8] U pismu od 19. VI. 1885. (rk.).
[9] Ibidem.

danas može doista štogod odnemoć stvari radi beštialne naravi Jov(anovića), ali da može sve pokvarit, srušit, nisam uvjeren«.[10] Slijedeći Ljubićev primjer Biankini izražava povjerenje Pavlinoviću kao šefu stranke ovim riječima: »Ovo su čini, a sada Vi odlučite što Vam se bolje svidja u korist narodne stvari, i **računajte na moju privrženost**«.[11] U drugom pismu Biankini apelira na Pavlinovićevu prokušanu velikodušnost i moli, da ne inzistira na tom, da se njegov govor tiska, jer »u ovim okolnostima — piše Biankini — možete sami uviditi kako je težko raspravljati o pitanjima domaćima, o kojima visi sloga naroda«.[12]

Koliko je Pavlinović bio nepopustljiv i postojan u svojim odlukama, vidi se iz toga, što Biankiniju nije ni na jedno njegovo pismo odgovorio, već mu je poslao »poklisara« i tražio da bezuvjetno govor tiska, ili da ga preda uredništvu »Katoličke Dalmacije«. Biankini mu je povratio govor upozoravajući ga na posljedice, ako govor tiska u »K. D.« ili bilo gdje. Pošto je Biankini neopravdano predvidao »da će nastati u Dalmaciji škandal, kakova se nije još doživilo« u narodnoj stranci, upravlja Pavlinoviću ove riječi: »Možda taj škandal žele neki, koji hoće da se otresu Đ. Mije, ali ga nežele pravi prijatelji Don Mijini i naroda nevoljnog«.[13] Kako Biankini nije htio »uljesti« u tu »nebratsku i ubitačnu borbu« — kako on veli — ili tačnije, pošto je došao u sukob sa Pavlinovićem, šefom narodne stranke i dušom »Narodnoga Lista« radi uskrate poslušnosti, nije nikakovo čudo, da mu (Pavlinoviću) je stavio na raspoloženje mjesto urednika »Narodnog Lista« i mandat zastupnika vrgorsko-metkovsko-makarskog kotara. Povukavši Biankini konsekvencije, daje Pavlinoviću do znanja, da će slično učiniti i drugi zastupnici: »Mogu Vas uvjeriti da će moj primjer slieditи i još tkogod, jer nitko, ma ako i malo čuti ljubavi za narod, neće moći gledati ravnodušno gdje se prvaci narodne stranke u Dalmaciji javno čupaju«.[14] Konačno Biankini na ovaj način zaklinje Pavlinovića: »Ako što još vriedi kod Vas rieč 14. godišnjeg **vriednog sluge,** čujte savjet **ludog djeteta:** nedajte se na meku! Utvrdite prije meterize, pa bude li baš sudjeno, onda dielite megdan«.[15] Po nalogu Pavlinovića Šimić je pošao Biankiniju i zatražio da mu smjesta vrati Pavlinovićev govor, ali mu ga Biankini nije htio vratiti. »Od prvog časa — piše Šimić — što ste mi pisali ja sam svaki uboga dan pitao Don

[10] U pismu od 21. VI. 1885. (rk.).
[11] Ibidem.
[12] U pismu od 5. VII. 1885. (rk.).
[13] U pismu od 6. VII. 1885. (rk.).
[14] Ibidem.
[15] Ibid.

Juru što misli, a on, tako ovako, onako, oteži oklijevaj — da sam razumio, da mi on vašega govora nije nipošto voljan da dade«.[16] Dr. Kosta Vojnović moli također Pavlinovića da pregori svoj govor: »Pregori tvoj govor — piše Kosta — za ljubav slogi: i tako tvoji izbornici jur znadu što misliš, te si se napram njima odužio, a i obće mnenje znade kako ti misliš o današnjoj situaciji. Pružit će ti se prilika za ovo zasjedanje da svoje nazore razvijaš«.[17]

Svi ti savjeti prijatelja nebi bili koristili, da nije dr. Klaić konačno prihvatio svih pet tačaka, koje mu je Pavlinović predložio i koje reguliraju međusobne odnose u narodnoj stranci.[18] Što zapravo sadrže te Pavlinovićeve tačke? 1. tačka traži, da bude »Narodni List«, jamčevina, tiskara s obrtom, pokućstvo u uredništvu i upravi i tiskari« svojina svih dioničara po razmjeru njihovih dionica«; 2. tačka traži, da se firma tiskare ima pred vladom nazvati Klaić-Pavlinović; 3. tačka traži, da se novci »Narodnoga Lista« ne smiju ubirati ni u kakovu drugu svrhu nego u napredovanje lista i u primjerene dividende; 4. tačka traži, da se nove dionice ne smiju primati, »da se ne poremete imovni odnošaji na škodu utemeljitelja, koji su za 25 godina list uzdržavali«, pa da ne bi ostali bez ikakova dobitka to više, što su mnogo puta bili u opasnosti, »da izgube i samu glavnicu«; 5. tačka traži, kad se novi primjerci dionica izdadu »tad uz promjenu prvotnih prava urednikovih valja nadostaviti, da se dionice ne smiju prodati nego upravi »Narodnoga Lista«, i da nedioničari nemogu zastupati dioničare na skupštinama.«[19] Osim onoga, što sam iznio u ovih pet tačaka, posve je sigurno, da je bilo još mnogo i mnogo toga u čem su se Pavlinović i Klaić razilazili. Dr. Klaić nastojao je pomalo zauzeti isključivo privilegovano mjesto u stranci, što mu Pavlinović nije htio ni za čas dopustiti. » . . . ne mogu pustiti — piše mu Pavlinović — da me ćuškaš od sebe; a najmanje ne mogu pustiti da u poslim N. L. i stranke nada mnom imaš bilo kakve prednosti«.[20] Pavlinović mu je iznimno, jer ih je narod smatrao jednako potrebnim, dopuštao jednakost i iskazivao najviše povjerenje. »Mislim — piše Pavlinović Klaiću — da sam ti i u poslu zastupničtva i u poslu dioničarstva dokazao prijateljstvo i

[16] U pismu od 6. VIII. 1885. (rk.).

[17] U pismu od 22. VIII. 1885. (rk.).

[18] Iz koncepta Pavlinovićeva pisma, kojeg je pisao u Beču dru. M. Klaiću, jasno se iz jedne bilješke vidi, da je to isto Pavlinović od Klaića tražio više puta, ali da se Klaić nećkao da pristane. Bilješka glasi: »Pošto ništa ne opremio (dr. Klaić), ni uslijed kašnjega moga pisma 28. V. — ovo mu pisao u Beču«.

[19] U pismu (koncept) na Miholjdan 1885. (rk).

[20] Ibidem.

pouzdanje, koje težko da bi meni ili tebi ikakav mješćanin ili svojta; nekmoli drugi pokazao«.[21]

Nesamo da je Klaić morao pristati na ovih pet opravdanih tačaka, koje mu je Pavlinović postavio, nego je morao u Beču dati i neke vrste političko očitovanje, da umiri Mihovila. »U ostalom — piše mu Klaić — znaj da ja ne namjeravam zapovijedati nikome, da je moja namjera sada kao vazda i u buduće raditi na korist narodne stvari u dogovoru sa tobom i sa svim članovima narodne stranke i tražiti da je unapredim ljubavi i slogom. Meni nigda neće ni na kraj pameti doći prietiti sa secesijom ni medjusobnim napadanjem, a kamoli šta sličnog izvesti«.[22]

Svi su Pavlinovićevi govori stilski dotjerani, lapidarni, misaoni, pronicavi, a neki su upravo klasički (sv. Jerolim i sv. Ćiril, ban Zrinović, O hrvatskom pravu, O nezakonitu izboru zastupnika, O nadzoru učione, Hrvatstvo, Srpstvo, Slovinstvo i narodne Čitaonice, Hrvatsko pravo i dr.). Njegovi znameniti govori, isklesani duhovnim dlijetom velikoga i bogodanog retora imat će uvijek veliku književnu, kulturnu i političku vrijednost još u većoj mjeri negoli njegove pjesme i ostali književni spisi. Oni će ostati uzori u narodnoj historiji radi rijetkih osobina, koje u sebi kriju. U njima je Pavlinović dao sebe sa svim karakteristikama kao što je sebe dao i u svojim pjesmama; a više ne možemo tražiti ni od Mihovila Pavlinovića.

Pavlinović se odlikovao i u dijalozima, u kojima je volio pisati za puk. »Kao grčki mudrac Sokrat, — piše dr. Stojković — svojom dijaloškom vještinom i Pavlinović je puku razvijao pojmove, izvodio sudove, drobio nauku i stvarao uvjerenja o najpotrebnijim narodnim i političkim poslima: o narodu i narodnosti kao daru Božjem, o samostalnosti, združenju s Hrvatskom, o ustavu, o izborima, o hrvatstvu, jugoslavenstvu i slavenstvu«.[23] Da ti razgovori budu što vjerniji i narodu bliži, pisao je uspješno o različitim narječjima (primorskom, splitskom, dubrovačkom i bokeljskom), kako se to vidi u »Hrvatskim razgovorima« (Zadar, 1887. IV. izdanje). Njegovi su »Hrvatski razgovori« imali silan utjecaj na narod i na politički život u Dalmaciji devedesetih godina prošloga vijeka, ali ne toliki, da bi prouzrokovali spor između Hrvata i Srba u Dalmaciji.[24]

Gotovo u svim svojim spisima Pavlinović pokazuje veliku ljubav za hrvatsku nacionalnu historiju. U samim »Pučkim spisima« i »Hrvatskim razgovorima« sakupio je u kratko čitavu historiju Hrvatske, a na način, koji očito dokazuje, da je u tančine poznaje. Ali, on je njegovao tu historiju i

[21] Ibid.

[22] U pismu od 12. X. 1885. (rk.).

[23] Hrvatsko Kolo, god. 1931., p. 39—40.

[24] Isp.Studije, eseji i prikazi, p. 86—87.

u drugim djelima, tako u »Pjesmam i besjedam«, »Različitim spisim«, »Kotarim i župnikovanju«, »Putim«, »Hrvatskim razmišljajim«, »Radiši Bog pomaže«, »Ognjišaru« i t. d. Da nije uvijek jednako uspio pri iznošenju historičkih događaja, posve je prirodno, kad se uzme u obzir, da je on pisao uglavnom za narod i na način, koji mu se zato činio najzgodniji. No, uza sve to, svugdje vidimo iskušanoga rutinera, koji događaje najprije fiksira, pa ih zatim analizira: pojedinačno i u skupinama, da s pomoću apstrakcije stvori nove, življe, jasnije i trajnije elemente narodnoga mišljenja i tako obogati i oduhovi narodnu svijest. Način na koji on iznosi historička zbivanja, ili je književan ili pak neki kompromis između književnoga i naučnog. Strogo naučnih, sistematsko-metodoloških radova Pavlinović i nema, ne zato, što ne bi imao sva svojstva dobra učenjaka, nego zato, što mu je pred očima bila glavna svrha, da narod književno, kulturno i politički pridigne i pripravi za one borbe, koje mu je »providnost božja« namijenila. Njemu nije bila svrha: naučna istina nego: sretna narodna budućnost zasnovana na historičkoj istini (hrvatskom državnom pravu). On je uvijek bio kulturni i politički ideolog, pa i onda, kad je pisao pjesme, članke, rasprave, dijaloge, historičke crtice o Primorju i Primorcima, Trogiru, Braču, Crnoj Gori, Skenderbegu, Poljicima i slično. U svakom njegovu radu treba gledati političkog velikana, koji sve svoje goleme duhovne snage otvoreno i iskreno stavlja narodu na raspoloženje, da ga osvijesti, podigne i povede do pobjede. O njemu kao historičaru piše dr. Stojković: »Kao povjesnik, filozof Guizot, kao Gioberti u Italiji, Balmes u Španjolskoj pozivao se na povjesnicu, da potvrdi svoja izlaganja, narodna prava na slobodu i samostalnost; na hrvatkoj povijesti osnivao je i svoj politički program, u politci se oslanjao više na hrvatsko državno pravo, koje je mogao obilno potkrijepiti i potvrditi iz riznice hrvatskih prava, povelja, kraljevskih zavjernica i t. d., nego na prirodno pravo«.[25] Njegov borbeni polemički duh stvorio ga je kritičarom historičkih zbivanja; kritika historije filozofom hrvatske nacionalne historije; filozofija historije nepokolebljivim braniteljem i sljedbenikom hrvatskoga državnog prava, na kojem je izgradio onu granitnu koncepciju svojih državopravnih naziranja kao i sve one glavne tačke u programu narodne stranke.

Možda nije nitko tako umno, jezgrovito i lapidarno govorio o političkim promjenama u Hrvatskoj od g. 1858.—1884. i hrvatskim strankama kao Pavlinović u svojoj dragocjenoj knjižici **»Hrvatski razmišljaji« (Zadar, 1884., p. 39.).** Ta knjižica, koju on posvećuje i stavlja »Hrvatskoj omladini na dušu« puna je jedrih i dubokih misli, političkih istina i je-

[25] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 46., p. 149.

zičkih finesa. Dok je čitamo i nehotice nas podsjeća na stil velikih Rimljana Salustija i Tacita. U prvom dijelu (Miene godine 1859—72) crta političke prilike u Austriji i položaj Hrvatske, koji nije ni »tako loš« ako se to uzporedi s onim što imadu druge neugarske i nenjemačke zemlje u monarhiji«.[26] Hrvatska će zauzeti prije ili poslije »častan« položaj, »ili putem zakonitim, što joj poviesti i životu odgovara; ili putem vanrednih preokreta, što Desnica Božja na vremena svoja napušta u sviet. Hrvatsku, ako se hotimice sama neponišti, čeka njezin dan«.[27] U drugom dijelu (Plima umišljenstva, Strossmayer 1859—67) Pavlinović upravo virtuozno karakterizira političke prilike toga doba: Strossmayera, koji mu označuje umišljenstvo (idealizam), baruna Raucha, koji označuje tvarstvo (materializam), Ivana Mažuranića, koji označuje razborstvo (prakticizam) i dra Antu Strčevića, koji označuje naučanstvo (doktrinizam) u političkom životu Hrvatske u drugoj polovici XIX. vijeka.[28] Na osnovi tih oznaka isklesao je ostale članke u toj knjižici: Oseka tvarstva (materializam — Rauch 1868—72), Tišina razborstva (prakticizam — Mažuranić (1870—1880), Šćiga plićavi (Ciganije Pejačević-Khuenove g. 1880—84.), Zasukanost naučanstva (Starčević), Hupatanja sljedbe (Starčevićanstvo).

U »Hrvatskim razmišljajima« Pavlinović brani narodnu stranku i Strossmayera od napadaja Starčevića i starčevićanstva, koje mu »širi u društvenom životu nesgrapnost, mržnju, grdnju na svakoga, koji se s stope nepiše u **Stekliše,** u bezuvjetne poklonitelje Ante Starčevića i svih njegovih mušica«.[29] Tim napadajima na Starčevića i starčevićance navukao je Pavlinović na sebe mržnju Starčevićanske omladine, koja je tu njegovu umnu knjižicu nazvala »pamfletom« i odgovorila mu knjižicom »Razmišljaji i istina«.[30] Naravno; omladina nije tada znala ocijeniti te duboke misli iskusnog političara, koji je sam bio upoznao značenje rada onih ljudi, koje onako umjetnički iznosi i karakterizira, ali što nije znala omladina onda ocijeniti, to je ocijenilo najsigurnje mjerilo u prosuđivanju ljudskih vrednota: **vrijeme.**

Vrlo uspio prijevod i preradba Smilesove knjige »Self-

[26] Hrvatski razmišljaji, p. 7.

[27] Ibidem, p. 8.

[28] O. c., p. 9.

[29] O. c., p. 31.

[30] Razmišljaji i istina tiskana je u Zadru, 1884. tiskom I. Vodicke — anonimno. Nju prepisaju don Ivi Prodanu; tako je u azbučnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Zagrebu popisana pod signaturom 151181 na Prodana. Ja sam osvjedočen, da nju Prodan nije napisao, nego neki Rihtarić. To se uostalom vidi iz Biankinijeva Pisma od 2. II. 1885 (rk.). pisana Pavlinoviću: »Ovdje sad u obće svak kaže da je **Rihtarić** glavni sastavitelj one porkarije proti Vami« . . .

Helf« ponovo utvrđuje, da je Pavlinović odličan stilist i poznavalac jezika. On je svojoj knjizi dao naslov »Radšu Bog pomaže« (Zadar, 1871.) prema talijanskom Strafforellijevu prijevodu »Chi si aiuta, Iddio l'ainta«. Knjigu je preradio prema našim potrebama, objasnio i popunio životopisima i događajima iz naroda i narodne historije tako, da daje dojam potpuno izvorna djela. U njoj je Pavlinović pokazao svoje umijeće u stilu i jeziku, pa nije nikakovo čudo, da je ta knjiga služila kroz decenije u srednjim školama kao poluslužbeni udžbenik zbog svoje književne vrijednosti, odličnog stila i jezika. Dr. B(laž) L(orković) ocjenjujući tu knjigu veli: »Nećeš skoro u hrvatskoj literaturi naći knjige ove vrsti, koju bi mogao tolikom koristću čitati, kao »Radišu«.[31]

Dr. Kosta Vojnović piše o istoj knjizi: »Upravo se je htjela ova knjiga za naše potrebe u Dalmaciji, jer »Radiša« nas uči, što sve može umnim i ustrajnim trudom učiniti pojedinac. Radiša bi imao biti ne samo u rukama svakoga izobraženog mladića, nego bi ga i učitelji srednjih zavoda mogli upotrijebiti za čitanje i poučavanje jezika u gornjim razredima. Čudorednost, rodoljublje, um, srce, slog i jezik naći će tu obilate hrane«.[32] O samom načinu Pavlinovićeve preradbe Dinko Politeo piše: »I najsjajnije je u toj svojoj namjeri uspio, pa se knjiga, slavljena sadržajem u cielom svietu, u hrvatskoj preradbi odlikuje jezikom i slogom, koji mogu služiti uzorom. Možda bi težko bilo naći u hrvatskom jeziku proze, koja se s prozom ove preradbe može natjecati«.[33]

Knjige »Različiti spisi«, »Pučki spisi«, »Hrvatski razgovori«, »Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji . . .« i »O vjeri i politici« imaju više političku i kulturnu vrijednost negoli književnu, pa se neću potanje ovdje na njih osvrtati. Na njih sam se osvrtao, kao što ću se i osvrtati, kada, gdje i koliko bude potreba.

O knjižici **»O vjeri i politici« (Zadar, 1885.)** potrebno je napisati na ovom mjestu nekoliko riječi, to više, što je ona značajna, koliko za Pavlinovića kao polemičara, toliko za njegove političke i kulturne nazore. Ona je polemičkog karaktera, misaona, oštra i otvorena, a služi kao odgovor Nikši Matovu Gradiju, koji je u »Slovincu«[34] pisao o vjeri i politici, te se tom zgodom dotakao »popa« Pavlinovića i njegove politike. Željeznom logikom i jakom naučnom argumentacijom temeljito pobija tvrdnje Gradijeve, te na osnovi potpuno ganskih i kršćanskih pisaca utvrđuje potrebu, snagu i spasonosnost vjere za ljudsko društvo i zadrugu. »Neka gospodin Nikša Gradi — piše Pavlinović — oprosti — ako opuhnuv mu

[31] Vijenac, g. 1873., p. 143.
[32] Fr. Ivanišević, Mihovio Pavlinović, p. 48.
[33] Izabrani članci, dio I., sv. 1., p. 207.
[34] Slovinac, g. 1884., br. 36., p. 584.

lepuh i gosparska nazdrikanja, jezgra njegova nešto tresne pred narod da lakše vidimo na čem je on i njegovi jednomišljenici, ako ih gdje ima«.[35] Prelazeći na potrebu vjere veli: »Vjera oplemenjuje vremeniti život spajajući ga s vjekovitim. A kako smrt nije nego preminutak, prelaz od ovoga na oni sviet, vjera ju preobrazuje, i daje njoj novo i čudno dostojanstvo. Vjera krasi smrt, i sliku razspa što čovjeka stravi, pretvara u angjela blagovjestnika, izbavitelja iz ove tužne doline, u kojoj se i neživе nego kapi. Vjera smrt preporadja u pravi život«.[36] Odbacujući »blagodati« franačkog pokreta, kojima Gradi pjeva ditirambe, od riječi do riječi veli: »Mahnimo se umišljenih blagodati franačkoga prevrata za čovječanstvo; jer čovječanstvo je riječ, veli glasoviti razložar (filozof) Oxfordski, Max Müller, rieč koju uzalud tražimo van kršćanstva. Pojam naroda ljudskoga ko jedine obitoli, ko sinova jedinoga Boga, to je pojam kršćanski. A nekmoli lakrdije o slobodi pojedincem i narodu što nam donese prevrat«.[37] Pišući u drugom dijelu te umne knjižice o narodu i narodnoj politici vrlo uspjelo popravlja Gradija i njegove političke naroze. »Pa ovo svoje **Nešto** g. N. Gradi bi — piše Pavlinović — htio, da dalmatinski zastupnici zamiene s hrvatskim državnim pravom, uz koje stoji ciela naša povjesnica; povjesnica naročito Dalmacije od kad je god došla u odnošaj sa vladajućom dinastijom, i prije i posle mletačke zapreme; stoji naše državno pravo; stoje medjunarodni najstariji i najnoviji ugovori; stoji naš napredak duševni i tvarni, kako ti sam g. pisac izpovieda«.[38] Prelazeći u trećem dijelu na srpsku stranku pobija Gradija jednim vrlo snažnim izvatkom iz svoje poznate radnje »Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji« (Zadar 1882.) u kojoj iznosi genezu i evoluciju narodne misli u Dalmaciji od g. 1878.—1882. Prelazeći pak u zadnjem dijelu na samu hrvatsku narodnu stranku i na »onog popu« piše: »Što no spominje g. Gradi o **studenom,** o **prećinjenom zanosu za Zvonimirom** i o **hrvatskom ustavu,** to nije ozbiljno; pa ga je pustiti njegovoj **temeljitoj sumnji** da pod Zvonimirom **po vragu što drugo ne zvoni«.**[39] O sebi konačno Pavlinović veli: »U svom političkom djelovanju evo dvadeset i pet godina, od toga programa, ko što narodna stranka dalmatinska, tako ni onaj popo nije se dlake odmakao«.[40]

Pavlinović je izvan svake sumnje jedan od **prvih hrvatskih putopisaca.** U svojim putopisima podao je primjer kla-

[35] O vjeri i politici, p. 5.
[36] O. c., p. 17.
[37] O. c., p. 26.
[38] O. c., p. 31.
[39] O. c., p. 38.
[40] O. c., p. 39.

sičnog stila, visoke kulture i rijetke dinstinkcionalne moći, kakvu je rijetko naći i u putopisaca velikih kulturnih naroda. U putopisima po Italiji i Austriji, koji su tiskani u »Različitim spisima« (Zadar, 1875., p. 406.—427.) pod naslovom »Iz moga putopisa godine 1856.«, crta on svoje impresije iz Trsta, Beča, Venecije, Padove, Tridenta, Brešije, Bergama i Milana. U njima se susreće s vrlo uspjelim opisima, slikama, karakteristikama, zapažanjima najtipičnijega i bujicom riječi, boja, pokreta — života. Ja ću navesti samo nekoliko karakterističnih primjera Pavlinovićevih zapažanja. »Gledajući svjetne vience na zarudjenim kosama ražali mi se ka' da pri svem veličanstvu kršćanskih obreda, pratim ih na posvetilište nesitoj boginji razblude«.[41] O savremenom kazalištu piše: »Naputa današnjeg kazališta, odgovara onom mlitavom vieku; krjeposti hvaljene su; ali su predstavljene kao mučne, stroge, nemile i nemoguće. Zločinstva su kudjena, ali su podnosiva, obćena i donekle mila«.[42] Bečki »Volksgarten« opisuje na ovaj način: »Gorostasna stabla brazdom su poredana; kitnasti zidovi, granjem prepleteni, u gredu su skošeni; granami svodi saviti; livade smišljene, raznoliko cvieće namješćeno; razputice izvedene i zavite; česme kroz kamenja izčinjene; lokve udubljene; ribice zatvorene; visi izdignuti; zvieri i ptice svakoga skota i svakoga podneblja pribavljene; saci svakovrsni i naslonjaci vojami razasuti«.[43] Zatim izvorno i snažno opisuje on »Schönbrunn«, Prater, Gradski muzej, u kojem gleda Prorokov barjak, koji su Turci vijali na Kalembergu više Beča, paču (glavu) velikog vezira Kara-Mustafe, Nijemce, gdje se bore s Rimljanim; Hrvate, Talijane, Madjare pod Matijom Korvinom; Švajcare, njemačke knezove, habzburške dike, koplja, strijele, puške, buzdovane i oklope svake ruke...«[44] Mladi Pavlinović, oduševljen ljepotama talijanskih gradova, kulturom i prosvjetom talijanskog naroda značajno kliče: »Slavna zemljo, ja te možda više pohoditi neću, jerbo drugamo zavjeti su moji; ali prilike tvoga veličanstva i tvoje dičnosti, bit će primjeri momu srdcu u narodu mome, bez prosvjete i bez veličanstva«.[45]

Čedo romantizma, fanatički domorodac, Pavlinović, vrlo je često putovao po Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, da zaroni u narodnu dušu, da upozna ljepote domovine, odlike i mane naroda, da prouči na izvoru narodni jezik, običaje, pjesmu i t. d. Ta su njegova putovanja — kako znamo — urodila obilnim plodom, koji je jedna od podloga ove radnje. Svoje impresije s tih putovanja iznio je Pavlinović u

[41] Različiti spisi, p. 408.
[42] O. c., p. 409.
[43] O. c., p. 411.
[44] O. c., p. 414.
[45] O. c., p. 425.

svojoj poznatoj knjizi »Puti«, koja je tiskana u Zadru tek godinu dana iza njegove smrti (g. 1888.). Doduše, nešto je i prije bilo tiskano u različitim listovima; »no pokojnik, kašnje (je) mnogo što izpravio, nadopunio, i prosliedio, tako, da sad »Puti« izlaze u sasvim novu ruhu«.[46]

Da je Pavlinović već g. 1880. imao gotov jedan dio svoga rukopisa, vidi se iz pisma Ivana Kostrenčića, u kojem ga ovaj moli, da mu pošalje putovanje po Bosni, da ga tiska u »Matici Hrvatskoj«. »Ti imaš — piše mu Kostrenčić — Tvoje putovanje po Bosni a i koješta drugo liepo opisano. Zar ne bi Ti htjeo, da Ti to »Matica« tiska?«[47] Urednik »Iskre« Šimić također ga je zamolio, da bi mu poslao svoj putopis »po Bosni« za »Iskru«, što je on i učinio, kako se to vidi iz Šimićeva pisma. »Najprvo je — piše Šimić — da Vam se zahvalim na »po Bosni« što sam primio. Razgodit ću u 4 puta, kako ste to vi zabilježili. Proštio sam sve i razumio, stoga neće biti od potrebe da vam šaljem za drugo popravljanje«.[48] Šimić je odmah tiskao, što mu je Pavlinović poslao.[49] Kako su pak »Puti« bili od naroda primljeni, pa i kod čitalaca »Iskre«, Šimić ponovo zamoli Pavlinovića, koji je već bio obolio, da mu pošalje nastavak svog putopisa »po Bosni«, što on i učini, kako se iz samog Šimićeva pisma vidi. »Primio sam — piše mu Šimić — vaše pismo, nastavak »po Bosni«, što ću odmah početi tiskati u »Iskri« i napose pretiskavati, kako smo ugovorili. Znam, da vam sad nemože biti, da nastavite dalje, al Bože vam daj zdravlja, što se ufam da hoće, ostaje vremena«.[50] Već u sedmom broju »Iskre« (8. travnja) Šimić nastavlja tiskanje »Puta«,[51] dok u osmom broju (24. svibnja g. 1887.)[52] »Iskre« ne ugledamo crni okvir i u njemu osmrtnicu **Mihovila Pavlinovića,** koji je zauvijek sklopio svoje oči 18. svibnja god. 1887. Pokojnikovi »Puti« izlazili su i dalje u »Iskri«, ali ih nikada njegovo »zlatno pero« nije moglo dovršiti — na veliku štetu hrvatske književnosti.

Premda su »Puti« ostali iza smrti njihova velikog autora u fragmentima, ipak imaju veliku književnu vrijednost i aktualnost, »da ništa — kako veli uvodničar te knjige —, rad silna bogatstva jezika i uprav klasična opisivanja mjestija i doživljaja, ko što u obće rad izvorna načina, u čemu će Pa-

[46] Puti, p. 1.
[47] U pismu od 3. III. 1880. (rk.).
[48] U pismu od 6. VIII. 1885. (rk.).
[49] Iskra, g. 1886., br. 4.—13., p. 15—20.
[50] U pismu od 2. IV. 1887. (rk.).
[51] Iskra, g. 1887., br. 7.—12.
[52] Datum 24. travnja g. 1887., koji stoji na osmom broju »Iskre«, nije tačan i treba da stoji datum 24. svibnja g. 1887.

vlinović za dugo ostati prvak u našoj književnosti«.[53] Lingvisti naročito utvrđuju veliku jezičnu vrijednost toga Pavlinovićeva posmrtnog djela. Tako dr. Stojković upravo s poštovanjem govori o »Putima«: »Ti su »Puti« — veli — znameniti nesamo radi čista jezika i obilja narodnih riječi, radi opisa narodnih običaja i života i s primjerima pjesama i rečenica, nego i radi rodoljubnih promatranja i prosvjetnih opažanja iz prošlosti i sadašnjosti«.[54] Prof. Šime Urlić, dok piše o Pavlinovićevu jeziku, navodi nekoliko biranih ulomaka iz knjige »Puti«, da dokaže vještinu, tačnost i zdušnost njegovu pri sabiranju narodnoga blaga.[55]

Značajno je ovdje utvrditi činjenicu, da su mnoga Pavlinovićeva djela zapazili i dostojno ocijenili muževi velike naučne reputacije, dok ih naši službeni književni historici nijesu gotovo ni zapazili. Tako ga dr. David Bogdanović u svojoj omašnoj književnoj historiji[56] jednostavno prešućuje, dok na pr. za Dragojlu Jernevićevu nalazi u knjizi i odviše mjesta. Dr. Đuro Surmin dospijeva da spomene tek neka Pavlinovićeva djela, dok se na knjigu »Puti« osvrće samo sa nekoliko riječi. »Putopisne su mu crte »Puti« (1877!?), gdje govori o putovanju svojem iz Slavonije u Bosnu, te živo opisuje narodni život spajajuć svoja opažanja s prošlošću hrvatskih zemalja«.[57] Ovdje treba odmah ispraviti Surminove tri ne male pogreške. Pavlinović se nije rodio god. 1834., kako piše Surmin u svojoj »Povijesti književnosti«, nego 28. siječnja 1831. Isto tako nije tačno, da su Pavlinovićevi »Puti« dotiskani god. 1877. nego ravnih jedanaest godina kasnije ili god. 1888., dok je Pavlinović umro godinu dana prije (18. svibnja 1887.). Isto je tako netačno i čudnovato, kad Surmin tvrdi, da Pavlinović u »Putima« govori »o putovanju« svojem iz Slavonije u Bosnu, jer on ne govori o putovanju iz Slavonije u Bosnu, već opisuje svoje dojmove putujući kroz Hrvatsku, Slavoniju i Bosnu. Da je Surmin samo otvorio »Pute«, vidio bi, da ta knjiga ima 123 stranice bez popisa knjiga, »koje se nabavljaju kod tiskare »Narodnoga Lista« u Zadru«. Zatim je Pavlinovićev put po Hrvatskoj i Slavoniji, od Zagreba do Morovića, opisan u drugom manjem dijelu »Puta« (p. 84.—123.).[58] Da naši historiografi otvore knjige, o kojima pišu, jamačno ne bi pravili takovih pogrešaka, to više, što se te pogreške prenose s jedne generacije na drugu!

Nije, na žalost, bolje ni sa manjim književno-historičkim priručnicima. Tako prof. Mate Ujević piše vrlo površno o

[53] Puti, p. 1. (predgovor).

[54] Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 41.

[55] Glasnik Matice Dalmatinske, knj. III., p. 288.

[56] Pregled književnosti hrvatske i srpske. Zagreb, 1914. (1918.).

[57] Povijest književnosti, p. 202.

[58] Isp. Puti.

Mihovilu Pavlinoviću i narodnom preporodu u Dalmaciji.[59] Ujević doduše govori o Pavlinoviću kao buditelju »narodne svijesti u Dalmaciji i stvaranju čitave generacije javnih radnika poštenih na riječi i djelu svijesnih svojih političkih ciljeva i svojih snaga«.[60] Ujević govori posve ispravno o Pavlinoviću kao novinaru, koji je pripadao onoj vrsti novinara, »koji pišu dušom i srcem«, kao vrsnom prevodiocu i t. d., ali nam ne govori u knjizi »Hrvatska književnost« o pjesniku »Ognjišara«, »Kotara i župnikovanja«, »Poslanica«, književnih i kulturnih rasprava, a napose o piscu poznate knjige »Puti«; ne govori nam o Pavlinoviću kao pjesniku, književniku i putopiscu. Nije dosta nabrojiti polovicu njegovih djela, nego je trebalo o tim djelima i nešto kazati; ako pak nijesmo htjeli ili imali što kazati, onda ih je trebalo sve nabrojiti, da ih znadu oni, koji će iza nas doći i koji će možda više od nas kazati. Ujević nabraja samo pet Pavlinovićevih knjiga, ali tako, da petu krivo zove; nisu naime »Putovi«, nego »Puti«, kako se jasno vidi na naslovnoj stranici te knjige.

Prof. Cherubin Šegvić također ne nalazi mjesta za sva Pavlinovićeva djela osim za »Ognjišara«, »Narodnu pjesmaricu«, »Radišu Bog pomaže« i »Puti«, »gdje (Pavlinović) — piše Šegvić — živo prikaza narodne običaje i poroke«.[61] No, ako i oprostimo Šegviću, što se osvrnuo na glavnija — po njemu — djela Pavlinovićeva u tako ograničenom prostoru, ne možemo mu oprostiti jednu pogrešku, koju on nije smio učiniti. U svojoj knjizi Šegvić veli, da je Pavlinović umro god. 1886., što nije tačno, jer je on umro god. 1887.

Nedostatak historičkog kriticizma upravo je očit kod ovih službenih predstavnika naše novije i najnovije književne historiografije. Zato će i budući književni historici osjetiti neminovnu potrebu da podvrgnu kritici rad tih praktičkih historika, koji i nehotice usporavaju rad na našem skromnom književno-historičkom polju. Mi još uvijek nemamo kritične historije novije i najnovije književnosti. Dosta je uzeti u ruke koju od ovih njemačkih književnih historija Vogt-Koch-a, Alfreda Biese-a, Wilhelma Scherera, Eduarda Engela,[62] pak da se vidi, kako i koliko smo u tom zaostali! Zato treba krenuti drugim putem, da se uzmogne predočiti

[59] Hrvatska književnost.

[60] O. c., p. 107.

[61] Kratka povijest hrvatske (srpske) književnosti, p. 126.

[62] **Vogt-Koch:** Geschichte der deutschen Literatur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. 3. Aufl. Leipzig u. Wien, 1910. Bd. 1—2; **Biese A.:** Deutsche Literaturgeschichte. 9. Aufl. München, 1917. Bd. 1—3; **Scherer W.:** Geschichte der deutschen Literatur. 14. Aufl. 2. Abdr. Berlin, 1921; **Engel E.:** Was bleibt? Die Weltliteratur. Leipzig, 1928; **Engel E.:** Kurzgefasste deutsche Literaturgeschichte von der Anfangen bis in die Gegenwart. Ein Volksbuch 32. Aufl. Leipzig, 1930.

i u našoj novijoj književnoj historiografiji potpuna istina; treba više kritičkog studija istinskih izvora, nepristrane pažnje, objektivnog prikazivanja.[63] Sve su to uvjeti, uz mnoge druge, s kojima se dolazi do **naučne istine,** koja ostaje takovom za sva pokoljenja. Sve je povezano međusobnim odnosima, »sve je ovisno« (Ranke).

Cilj je istorične nauke — piše S. Stanojević — da utvrdi potrebno za ocenu prošlosti jednoga naroda. Ali se u težnji, da se ispitaju i utvrde razna fakta u istoriji, često pretjeruje«.[64] Već prema tome cilj je historika, da razluči sve subjektivne elemente u svojim naziranjima i da bude što je moguće objektivniji, (kad mu kao smrtniku nije **dato** da bude apsolutno objektivan). Naravno, da on i ne može razlučiti sve subjektivne elemente, jer »konačno naš subjektivizam dolazi do izražaja već pri izboru građe, pri izboru predmeta, pri grupiranju«.[65] Historičko poimanje mora ići za tim da što vjernije, istinitije — objektivnije rekonstruira prošle događaje pred očima čitalaca, kako su prvotno bili dati. »Historičko mišljenje — piše Wilhelm Bauer — postiglo je svoj idealni cilj, ako mu uspije, da rekonstruira prošasti svijet ukoliko je moguće vjernije kao nešto što se postepeno događa u svim svojim istinskim odnosima«.[66]

Vjerujem, da bi iščezle sve te pogreške, koje nam ne služe na čast, kad bi bar te kriterije naši historiografi imali pred očima. Iščezli bi i svi netačni sudovi, koje bi onda nužno zamijenili tačni, na kojima bi se narodna historiografija mirno dalje razvijala. U svom postepenom razvoju, ona bi se riješila onih problematičnih ili časovitih vrednota, koje su toj nauci zauzimale dragocjene stranice, dok su velike, trajne, istinske vrednote jedva našle spomena. Kratko i jasno: nastala je velika potreba kritičke revizije sudova, mišljenja, hipoteza i teorija u našoj historiografskoj nauci uopće, a novijoj književnoj napose a sa svrhom, da se utvrde vrednote bar onih, koji su učinili »za korist svoga naroda i riečju i dielom i izgledom, sve što na svietu može čovjek učiniti«.[67] Kad se sprovede ta revizija, onda će i Mihovil Pavlinović zauzeti u književnoj, kulturnoj i političkoj historiji

[63] Bernheim, E.: Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, p. 226.

[64] Politika, g. 1935., br. 9570. (božićni broj).

[65] »Schliesslich tritt unser Subjektivismus bereits bei der Auswahl des Stoffes in seine Rechte bei der Wahl des Gegenstandes, bei der Gruppierung«. (Bernheim, E.: Lehrbuch der Historischen Methode ... p. 86.).

[66] »Das historische Verstehen hat sein Ziel erreicht, wenn es ihm gelingt, die vergangene Welt als etwas allmählich Gewordenes in allen ihren Wirklichkeitszusammenhängen so treu als möglich zu rekonstruiren« (W. Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte, p. 78.).

[67] Narodne Novine, g. 1867., br. 64.

ono mjesto, koje mu po njegovu golemom pozitivnom radu i pripada. To vrijeme neminovno evo dolazi... njega će pospiješiti oni skromni i tihi neimari, koji zdušno rade i pokazuju pri svom radu dugi, naporni, ali određeni put. Njihov će rad iskoristiti drugi kao što su iskoristili i rad njihovih velikih predaka i uzora. Glavno je, da se radi, stvara, izgrađuje — živi za veliku ljudsku zajednicu, a ne za sebe, samo za sebe! Ta, što zapravo znači jedno »ja« u moru drugih »ja«?!

Da se povratim na Pavlinovićeve »Pute«, koji su direktno izazvali ovo nekoliko općenitijih refleksija o našoj novijoj i najnovijoj historiografskoj nauci. Pavlinović opisuje u »Putima« najprije proljetne ljepote na svom Primorju, »kad šine — piše on — loza, maslina se resom ospe, a tiho more prima sliku proljetnih oblaka, kao što zrcalo prima sjaj mladenačkog lica«.[68] Premda mu je vrlo teško bilo ostaviti Primorje u to doba, ipak se zaputi preko Trsta u Zagreb, da vidi mnogobrojne prijatelje i lijepu zagrebačku okolicu, taj divni »perivoj«. Ističe siromaštvo Dalmacije i bogatstvo Hrvatske i hrvatskoga seljaka, te povlači vrlo interesantnu paralelu između dalmatinskoga i hrvatskoga gospodina: »U Dalmaciji je — piše on — gospodin tko navodno zapovieda, a ništa ne radi, nego po gradskih ulicah voza; kasno liga, a kasnije ustaje; poljskoga rada ne zna; svoja dobra ne pregleda; tudj jezik govori, i tudje običaje drži; od sela bježi; u tudj sviet putuje, a svoje otačbine ne poznaje; zemlju prodaje, a kuću gradi; dobro svoje zalaga, a svione blazine kupuje; igre se igra, a dugove trpa; ljudsvom se gradi, i želi da ga svak plemićem zove, a ljudstvo mu je oholija: sve mu je plemstvo golo ime«.[69] Hrvatskoga gospodina opisuje kao neku antitezu dalmatinskom; tamo je gospodin »tko na svome sjedi i gospodari: zna oru sidbi, rok žetvi, pregledati volove, pivnicu rediti, ždrebad upregnuti, mobu razredjivati; to je — veli — Pavlinović — plemić od plemstva i od gospodarstva«.[70] Nema pak o tom sumnje, da Pavlinović u »Putima« crta crnim bojama dalmatinskoga gospodina zbog toga, što su ta dalmatinska gospoda u to doba (oko 1867.) bila posve odnarođena. Dalje opisuje dalmatinski i hrvatski sabor, pa kao što je prije oštro sudio o odmetnutoj dalmatinskoj gospodi, (kako je on radije nazivao »latinčad«), tako sada sudi i o dalmatinskome saboru, u kojem gleda one stolce »po učionsku sbijene; i ona birokratska zaduha; i tudj jezik; sve to nešto tišti; sve ti kaže, da tu naroda zastupana nije«.[71] O hrvatskom saboru piše on upravo oduševljeno: »Kad Hrvat

[68] Puti, p. 3.

[69] O. c., p. 5.

[70] O. c., p. 6.

[71] O. c., p. 7.

pogleda na sabor, srce mu se širi. Tu sjede zastupnici kraljujućeg naroda!«[72] Zatim živim bojama opisuje hrvatske vinograde, napose uzorni vinograd prijatelja Zoričića, u koji se dovezao sa vrlo ugodnim društvom, koje se »po hrvatsku proveselilo«, pak berbu i t. d.

Na koncu svibnja iste godine Pavlinović je krenuo iz Zagreba kroz Podravinu, koju vrlo originalno opisuje: »Brdine se — piše on — sliegaju dolinam; vinogradi zagrljaju dubrave; polja se sbivaju rudinami; sjenokoše razmienjuju sa sijanicami; kukuruzi pripinju se uza šljivike; lan se razcvjeće uz konoplje; nepregledni talasi pšenice, raži, jarika, ozimice, nagiblju se kroz stotine plužina: svud jarkom potoci teku, mlinicami vrte, pljuškaju, perivoje natapaju; prostor, na kom živi do dvi sto hiljada žilava Hrvata«[73] Dvorovi hrvatskih velikaša sjećaju Pavlinovića slavne prošlosti; tako prekrasni dvorac trakošćanskih knezova sjeća ga na ime, moć i ponos hrvatski. Upravo je čudnovato i za njega s kakovim razumijevanjem opisuje i tumači taj dvorac, njegov postanak, znamenitosti kao i dolazak grofovske obitelji Draškovića u Posavlje. Dolazeći u neposrednu vezu s narodom, upoznao je mane i poroke zbog kojih strada, pa razmišlja i pruža narodu opomene i savjete u higijenskim, ekonomskim i političkim pitanjima. »Kad putuje — piše dr. Stojković — uvijek i svagdje misli i radi o narodnosti i slobodi narodnoj, svugdje vijući zastavu hrvatske slobode«.[74]

Kad opisuje Slavoniju, svugdje i na svakom mjestu Pavlinović pokazuje veliki interes za narodni život, običaje, narodne pjesme, gatke i priče, koje mu direktno kazuju naizust snaše i inoče. U slavonskim mjestima, u kojima su Hrvati pomješani sa Srbima, Nijemcima i Mađarima, daje upute narodu i njegovim prvim prosvjetnim i kulturnim vođama: župnicima i učiteljima, kako da se najbolje snađu. U svojim opisima on često spominje naročitu misiju slavonskih i sremskih Hrvata prema istoku. »Tomu se hoće — veli — razborna, ali prieka lieka: razborna, da liek ne bude gori od bolesti; prieka, da otezanjem ne metnemo na kocku narodni bitak tu, gdje je sam Bog udomaćio hrvatski narod, na vrši svoje veliko prosvjetno zvanje prama istoku«.[75] Na drugom mjestu opisuje neku gozbu u Brodu, na kojoj su se okupili kršćani i hrišćani, Slavonci, Bošnjaci, Židovi i Turci kao kod svoje kuće. Takovo je uzajamno gostoprimstvo, ćud i medjusobna hrvatska ljubav, da okuplja, združuje i grli sve sinove jedne domovine, bez obzira, kojoj vjeri i narodnosti pripadali. »Ta ćud — piše on — otvara Hrvatskoj prirodne puteve

[72] O. c., p. 8.

[73] O. c., p. 11—12.

[74] Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 41.

[75] Puti, p. 39.

u iztok; dok nebožje spletke s druge strane ciljaju na glupu diobu sinova iste domovine«.[76] O zvanju Hrvata prema Istoku vrlo često govori i u svojim drugim djelima; to hrvatsko zvanje diktira dobrota i promisao Božji.[77] Posve je očito, da je te iste misli Pavlinović našao u djelima Nikole Tommasea, koji ih je gajio prije njega, a da su ih K. Vojnović, K. Ljubić, o. Milinović, o. Zlatović, Biankini i drugi poprimili od Pavlinovića.

U drugom nedovršenom dijelu »Puta« pod naslovom »Po Bosni« opisuje Pavlinović svoj put po Bosni (g. 1874.—1875.). Najprije priča, kako se o tom putovanju razgovarao »proljetos« u Beču sa biskupom Strossmayerom; zatim opisuje svoj dolazak u Banjaluku, gdje mu pada na pamet zavjet, koji je učinio (g. 1850.) s pokojnim Lukom Botićem i koji evo tek sada izvršava. Vrlo interesantno i duhovito opisuje sam prijelaz u Bosnu s Andrijom Frišom, župnikom u Staroj Gradiški u ono doba, kad je u turskoj Bosni bila »težka hajka na knjige«(85). »Kad trupina — piše on — odape svoj kljun od pristupka pod samotrećim porinula do peliša. Prtljagu na koljena, a mi se oba skukali na platici, koja nas je čuvala da nas mutna Sava ne zablati. Srećom ne bilo ni ćuha vjetra; a mi jedva čekali, da se dokopamo preka«.[78]

Da vidimo što nam Pavlinović priča o tom kako je prešao u tursku Bosnu: »Netom se — piše on — pripesmo na obalu Brebirsku (Starogradiške bosanske) dočekao nas turski carinar, i videći svoga komšiju (Friš) u kojeg se po koji put navratio na rakiju, zažmirio očima preko moje prtljage; i pozvao Usu, da nam je nosi u kola, koja su nas čekala, po naručbi moga pratioca«.[79] Iz Banjaluke obilazi druga mjesta Bosne »ponosne«, te živo crta njezine prirodne ljepote: doline, uvale, vodoskoke, guste šume i t. d. Raspituje, kako narod živi, pod turskom vlašću, kakovi su odnosi između kršćana i Turaka, kakove su im pjesme, običaji, jezik, narodno vezivo; kakovi su higijenski, prosvjetni, kulturni i politički uvjeti. »Kad pjevaju — veli on — uz ok i potres hoćeti se tanušna uha, oštra pogleda (jer im se i u oku štije) i duga vježbanja, da shvatiš kud šiba koja poskočnica, koja slika, kojali prava rieč; jer to je tako umjetno sve sklopljeno i previjeno, da je mnogi pjevač sam ne razumi, pa u nerazumu umeće brku, zavrće i rieč i sliku, samo nek mu grlu ne zapne pripjev«.[80] Oduševljen jezikom, kojim govore Bosanci, kao i narodnom pjesmom, koja se dobro sačuvala, oduševljeno

[76] O. c., p. 60.

[77] Pjesme i besjede, p. 210., 219., 238.; Različiti spisi, p. 371., 393., 405., 430.—431.

[78] Puti, p. 85.

[79] L. c.

[80] Puti, p. 117.

govori o svojim »Putima«: »Dao nam je — veli — Bog jezik i krepak i mio, izvoran i slikovan, da ti dušu sapinje. Dao pjesmu, kakvoj bi se Jelin divio. A mi tunjkamo tudje rieči, da se kažemo naučniji. Imamo povjest i slavnu i groznu, da nam se duša širi i ciepa, na tvrde spomene, na mudre upute da gradimo svoju slobodu: a mi se pjevčimo uspomenami tudjih naroda, koji nas ponizuju«.[81]

—o—

Sva književna djela Mihovila Pavlinovića izražaj su romantičnog doba, u kom su i nastala. U njima je teško odrediti granicu između čisto književnoga, kulturnog i političkog. Ipak oštrijem kritičkom oku, koji poznaje duh narodnog preporoda u Dalmaciji kao i rad najodličnijeg predstavnika tog doba, Pavlinovića, lako je opaziti, da je njihov veliki autor u prvom redu krupna i autoritativna politička ličnost, koja svoju kasniju upravo golemu političku djelatnost temelji na prvim dvjema njezinim etapama: književnoj i kulturnoj. Mnogi su oduvijek žalili, što Pavlinović nije posvetio književnosti sve svoje sile, jer bi bez svake sumnje zbog svojih rijetkih književnih odlika bio postao jednim od prvih hrvatskih knjževnih autoriteta. To je mišljenje donekle i opravdano. Ali usud naroda odlučuje često i usudom njegovih sinova. Tako je upravo bilo i s Pavlinovićem, koji je još kao vrlo mlad čovjek uvidio, da od njega mnogo očekuje hrvatski narod, a napose otuđena, ponižena i tuđinskom vlašću ugnjetavana Dalmacija. On je svom narodu stavio sve svoje sile na raspoloženje, da ih narodna svijest razdijeli i upotrebi dijelom na književnom, dijelom na kulturnom i dijelom na političkom polju. »Kad bi mi se dokazalo — piše pisac nedovršene rasprave — da nismo imali potrebe od djelatnosti Mihovila Pavlinovića na političkom polju u borbama za naša prava, o što se najvećma rastrgala njegova književna produktivnost, tad bi žalio što se Pavlinović nije sasma odao književnosti«.[82] Kad se pak zna, koliko je on djelovao upravo na kulturnom i političkom polju i koliko je svojih snaga utrošio u silnim borbama na tom polju, na kojem su mu konačno fizičke snage i malaksale (g. 1887.), moramo se upravo čuditi, kako je i kada mogao stvoriti tolika svoja književna djela. »Ako je politika kriva — piše M. Sabić — što je Pavlinovića smela u književnom radu, eto, o **felix culpa!**«[83]

[81] O. c.,p. 121.
[82] Iskra, g. 1887., p. 89.
[83] L. c.

DRUGI DIO

KULTURNI RAD

POGLAVLJE ČETVRTO

KULTURNI I VJERSKO-KULTURNI RAD

Intimno prijateljstvo, koje Pavlinovića veže s mnogim visokim crkvenim dostojanstvenicima: Strossmayerom, Rudigierom, Davilom, Račkim, Voršakom, Fr. Bulićem, Pulićem, o. Š. Milinovićem, Zlatovićem, Markovićem, Martićem i mnogim drugim, svjedoči nam danas najbolje, kako su ga voljeli i duboko poštovali ne samo ondašnji politički, narodni, nego i duhovni predstavnici. To prijateljstvo nije bilo tek formalističko, ono je, šta više, historički značajno i bilo je kao nužna psljedica važnih kulturno i vjersko-kulturnih događaja, od kojih neki čak i danas imaju opće značenje.[1]

Dr. Andrija Spiletak spominjući Šišićevu Korespondenciju točno zapaža: »U zbirci Strossmayer—Rački korespondenciji nema više nijednog pisma sve do 8. marta 1870. Nema sumnje — nastavlja on — da su pisma iz te dobe izgubljena«.[2] Iza toga Spiletak se osvrće na pojedina pisma iz Šišićeve Strossmayer—Rački korespondencije, počevši sa pismom od 8. marta 1870., koje biskup piše Račkom iz Rima.[3]

Kad se zna, da su Strossmayerove sudbonosne izjave u Rimu uslijedile između 30. prosinca g. 1869. i 2. lipnja g. 1870., lako je onda shvatiti, koliki je interes zavladao u svijetu za te izjave, a isto tako, zašto se pažljivo traže autentični izvori, koji nas imalo sjećaju toga doba. Zato se u naučnim krugovima s pravom ističe ta praznina između 1. siječnja i 8. ožujka g. 1870. i dovodi u vezu s najraznovrsnijim verzijama.

Prvi Strossmayerov govor u vatikanskom saboru održan je 30. prosinca g. 1869., drugi 22. siječnja 1870., treći 7. veljače, četvrti 22. ožujka i peti 2. lipnja iste godine (1870.). Osim tih govora, Strossmayer je potpisao molbu, da se u saboru ne pokreće pitanje o nezabludivosti rimskoga pape; zatim prosvjed protiv mijenjanja dnevnoga reda, a konačno stavlja primjedbe Nacrtu o božanskom primatu.

---

[1] Ja ću u ovom poglavlju nastojati da iznesem najvažnije kulturne tekovine, koje proizlaze iz tih međusobnih veza, služeći se pritom uglavnom **posve novim** izvorima, koji će poslužiti, da se po koji historički događaj što bolje osvijetli ili postavi na svoje mjesto.

[2] A. Spiletak, Strossmayer i Pape, p. 4.

[3] Fer. Šišić, Korespondencija, I. knj., p. 100. i dalje.

Zbog svega toga uvjeren sam, da nije bez naučnog interesa, ako iscrpem sve ono bitno iz izvornih pisama Strossmayera, Voršaka, Račkog, Vojnovića, Pavlinovića i drugih, jer ona bacaju **po prvi put** čas jači, čas slabiji refleks na te i druge događaje, koji su iz njih slijedili. Tako dr. Kosta Vojnović piše iz Splita Pavlinoviću: »Bićeš čuo čudnovate vijesti o pokušaju na osobu Biskupa u Rimu iza onog govora[4] koji je održao u Saboru crkvenome. Bezbožni kažu — nastavlja Vojnović — da su po srije(di) Jesuiti, protiv koje bi on napada(o). A ja prvo vjerujem još dok se vijest ne potvrdi, te bi prvo mislio da je tu bilo magjarsko maslo. Poznavajući dobro odnošaje Stross(mayera) s Isusovcima ne čini mi se vjerojatno da je on na njih napao. Vidjećemo«.[5] Dr. Eugen Kvaternik, nepomirljivi neprijatelj Strossmayera i narodnjaka, udara iz Zagreba nevjerojatno oštro na onoga, »koj' zada u Rimu pljusku vjeri svojoj« . . .[6] Zatim nastavlja uvjeravati Pavlinovića (bez uspjeha), kako je biskup stvorio »skorpionski položaj« — »i da si nitko — nastavlja Kvaternik — nemeće nož za vrat sam bez grozne sile? To razjašnjava držanje rimsko dotičnoga. Što će sada mezimčad Strossmayera, »pravoslavni«, na ono kruto izpovjedanje?«[7]

Strossmayer piše Pavlinoviću iz Đakova: »Drago mi je, Mijo brate, da ćemo se sastati u Rimu. Ja se nadam da će i Rački u Rim. Ja sam ga pozvao. Pozdravljaju Vas svi poznati, i moja sestra i Martić«.[8] Zatim mu biskup javlja, da je mislio prezimiti u Đakovu, ali da mora u Rim, da spasava tamo našu narodnu zakladu, koja je u pogibelji i koju jedini on može spasiti. Kako je u to vrijeme Pavlinović bio u Beču kao zastupnik carevinskog vijeća, pisao je Strossmayeru pismo, u kojem ga moli, da bi zbog vrlo važnih političkih razloga okrenuo preko Beča. Zato mu biskup i piše u Beč: »Ja sam mislio put Zagreba, gdje bi nješto tom prilikom obavio. Uslied Vašega pisma stadoh misliti, nebi li bolje bilo, da idem putem Beča? Ja sam pripravan dvoru se približiti. Ja ću Ara prvom prilikom pohoditi, ali neznam hoću l' ga ovom sgodom u Beču naći?«[9] U pismu koje Strossmayer piše Pavlinoviću iz Rima, govori o stvari njihova zajedničkog prijatelja dra N. Voršaka: »Stvar — piše biskup — našega Nikole ne

[4] Vojnović misli na prvi govor, koji je Strossmayer izrekao 30. prosinca g. 1869. u raspravi o službenom **Nacrtu dogmatske ustanove u katoličkom učenju (Schema constitutionis dogmaticae de doctrana catholica).**

[5] U pismu od 20. I. 1970. (rk.).

[6] U pismu od 27. VI. 1870. (rk.).

[7] Ibidem.

[8] U pismu od 24. IX. 1872. (rk.).

[9] U pismu od 24. IX. 1874. (rk.).

stoji tako zlo ko što se glasalo. Mislim, da su ti zli glasovi[10] proiztekli od ljudi zlobnih, koji su pisali ono što su željeli«.[11] Voršak piše o tom Pavlinoviću iz Ripetta 108 u Rimu u Beč: »Neznam koje viesti kolaju tamo po Beču, ali slutim, da su istovjetne s onimi, o kojih me prijatelji odasvuda pitaju. Tu silnu buku digla je neka čeljad, moji davni neprijaznici tamo po Magjariji i ovdje u Rimu; čeljad, kojoj duša plava, poštenju ter istini odana jest odurna, razvratna ili kroz šarena, a plizavica i himbenica mila, poćudna i naredna«.[12]

Iz Šišićeve Korespondencije, i to iz »Pripisa kanonika Voršaka«, vidimo, da Strossmayer nije bio voljan pohoditi papu Pija IX., i da je Voršak konačno uspio »naputit biskupa, da pođe k Papi«.[13] »Kardinal Franchi — nastavlja Voršak — jurve je posredovao među biskupom i Papom. Koji dan pak ćemo u Vatikan. To je biskup dužan svomu položaju i našem narodu, a inače bio bi i moj položaj ovdje još tegotniji«.[14] Ali, kako iz toga nije još nipošto jasno, **zašto i odkad** Strossmayer ne želi vidjeti papu; zatim, kakovu je zadaću vršio njegov »najmiliji« prijatelj, Pavlinović, pri radu oko zbliženja biskupa i Pape, mislim, da je od velikog naučnog interesa, ako iznesem na svjetlost i ono, što dosada nikom nije bilo poznato.

»Ima ljeto dana, — piše Voršak — da su se nešto pismeno pokeckali (Strossmayer i Pijo IX.), ali po mom sudu pismeno i ponačinili rekši jedan drugomu što imadjaše na srcu«.[15] Sada se od sebe nameće pitanje: koji je razlog da Strossmayer nehtjede k papi? »Biskup misli — piše Voršak Pavlinoviću — (što ja, poznavajući papu i adet kurijin pri posjetih, nemislim), da bi Papa mogao lahko zapodjenuti govor o sbivšem se nesporazumku, pak da bi se obojica mogli uzpaliti; s toga otima se mojemu nagovaranju i moljakanju, ter tako moglo bi se sbit da podje iz Rima i nevidjevši Pape, a davši povod ruženju i kritičarenju svakakovu«.[16] Upozorujući Voršak Pavlinovića na posljedice, koje bi svakako izišle iz slučaja, koji se nije nikada dogodio »po nijednom biskupu za vladanja Pija IX.«, obraća mu se molbom, koja od riječi do riječi glasi: »Dobro bi bilo, da mu (Strossmayeru) Vi čim prije o tom svoju reknete. Mogli biste potegnuti ovako: da nijeste dosada nigdje čitali, da je bio u Pape, pače da neke novine razglasiše (i to je istina) da ne-

[10] Voršak je bio optužen, jer je suradivao s Theiner-om, u čijim je knjigama bila otkrivena »neman proti crkvi i proti sv. Stolici«.

[11] U pismu od 6. I. 1875. (rk.).

[12] U pismu na 3 Kralja, 1875. (rk.).

[13] Šišić, Korespondencija, knj. I., p. 334.

[14] L. c.

[15] U pismu od 3 Kralja, 1875. (rk.).

[16] Ibidem.

kani k njemu (Piju IX.); Vi da toga nevjerujete, jer da nije po ničiju van Vaših i njegovih dušmana korist i veselje da on, svakako gledan u Beču mržen po Magjarih i s Papom u javnom prkosu žive«.[17] Voršak ga vruće moli, da to biskupu predoči **čim prije**, pa nastavlja odmah dalje, »a ja za toga krčit ću svom snagom put, koji liepo i mirno vodi u Vatikan, ko što mi je to Bogu hvala prvo uprav dvie godine pošlo za rukom, kadano biaše istovjetne namisli«.[18] Voršak preporučuje Pavlinoviću potpunu diskreciju: »Nebudi Vam — piše on — ta moja moljba zamjernom, i nebudi očitovana osim Vas nikom«.[19]

Pavlinović je odmah prozrio, da bi taj Strossmayerov čin donio veliko zlo, najprije njemu, a onda čitavome hrvatskom narodu, i da bi mu srozao prestiž pred svećenstvom i narodom. Zato je i pisao Strossmayeru iz Beča, čim je primio Voršakovo pismo. »Tunomadne čifutske neke novine — piše Pavlinović — osobitom hastom prosuše viest da Vaša Preuzv. ne kani pohoditi sv. Oca; dapače da je to izjavila vlastoručnim pismom stožerniku Antonelli-u«.[20] Dalje Pavlinović piše biskupu: »Koliko mi se raztrubljena viest odmah prikazala pukom ludosti presovnih novina, toliko me poglaviti dio te viesti ugnao u misa' motreć položaj Vaše Preuzvišenosti i Vaših najboljih prijatelja; ko što zlobu Vaših i naših najkrućih zlotvora, koji bi rado i svaku najmanju sgodu prihvatili samo da škode stvari, koju zastupa Vaša Preuzv. Meni sad nije do toga da spominjem Preuzvišenosti Vašoj ob redovitom i vanrednom, odnošaju svakog katoličkog biskupa prema Papi danas starcu i poniženom, nego ne mogu da propustim, da Vas upozorim na te glasine«.[21] Na ovo vrlo značajno Pavlinovićevo pismo odvraća Strossmayer pismom iz Rima. U tom pismu najprije zahvaljuje Pavlinoviću »na svietu«; zatim ga uvjerava, da je veliki dio onoga, što se o njemu govori, laž i izmišljotina. »Istina je — piše Strossmayer

[17] Ib

[18] Ib.

[19] Ib.

[20] Ovo je pismo pisano »u nečisto«, a jedva je razumljivo. U njemu su mnoge riječi prekrižene, druge nadodane i opet prekrižene, te je gotovo nemoguće upotrebiti drugi dio pisma. Čini se, da je Pavlinović bio vrlo uzrujan, dok je biskupu pisao to pismo. Ovdje se nehotice nameće pitanje: nije li Pavlinović volio i više puta prekrižiti izraz ili riječ negoli uvrijediti svoga velikog prijatelja, a u času, u kojem su bile u njega uprte oči čitavoga kulturnog svijeta?!... (U pismu od 15. I. 1875. — rk.).

[21] Iz ovog citata jasno se već vidi, da je Pavlinović živo pratio rad svog »pobratima« Strossmayera u Rimu i da je bio dobro obaviješten o položaju, u koji je biskup dospio iz bečke »Neue Freie Presse« i prije nego je primio Voršakovo pismo. (L. c. — rk.).

— da su me Ugri, na pose pako prvostolnik ugarski ljuto osvadili kod Pape prošle zime. Istina je i to da sam punim pravom ogorčen oštrije i osornije odgovorio Papi, nego se pristoji«.[22] Što se pak samog pohoda kod Pape tiče, a što neosporno utvrđuje istinitost moje tvrdnje o vidnoj ulozi Pavlinovića u prigodi likvidacije zategnutih odnosa između biskupa i pape, Strossmayer sam piše: »Ja sam medjutim došao amo dužnost svoju učinio, i današnjim danom vrlo ljubazno primljen bio Papom. Ovo posljednje možete slobodno reći mojim prijateljem. Ono prvo pako ušutimo i prilažimo Bogu kao žrtvu za griehe naše«.[23] O tom značajnom historičkom događaju Voršak također obavješćuje Pavlinovića: »Prije tri sata bili smo u Pape. Bogu hvala, da mi je to iza dugotrajna pogadjanja i ov(i) put za rukom pošlo. Posrednik medju biskupom i Papom biaše stožernik Franchi meni i biskupu puno prijazan«.[24] Braneći u tom pismu prijatelja pok. Theinera od strašnih osvada, Voršak od riječi do riječi veli: »Lud je ko iztire pok. Theinera na nos zloporabu pouzdanja. Ja Vam poštenjem svojim jamčim, da je najmanja čest razopćenih tridentinskih spisa posudjena iz vatikanske pismohrane; a što da ja slovim, kada to liepo povieda sam pokojnik u svom predgovoru. A i one najmanje časti što se tiče, znajte i meni vjerujte, da ju je pokojnik izpisao i za utlaku priredio uz dopust i želju i Grgura XVI. i Pija IX. Osujetili su štampanje sve do minuloga, ne Pij IX., nego ježovani plašeć se po tom za slavicu svoga Pallavicinija«.[25]

Braneći Voršak sebe i Theinera veli: »Ljudi, koji danas veslaju i prvu rieč sboruju o crkvi i njenoj sudbini. Čemu bih Vam i pripomenuo, da se ja o glas takovih zlobnika i neopirem; ali sam rad, da Vi pravično o meni mislite i sudite«.[26]

Osim direktnog uticaja Voršaka i Pavlinovića na Strossmayera, da pohodi papu, treba spomenuti i jedan drugi važan događaj, koji je također utjecao na njega, da posjeti papu, a to je: **dolazak Garibaldi-ja u Rim,** koji je po mišljenju mnogih crkvenih ljudi, pa i Strossmayera, predstavljao izvjesnu opasnost za položaj pape. »Danas amo — piše Strossmayer Pavlinoviću — dospijeva Garibaldi. To je velika ništarija, koji ludi sviet u zviezde kuje. Ovdje se boje urzujanosti! Mislim da je vlada na oprezu, i da osobitim načinom bdije da se Papi i Vatikanu ništ neugodna nedogodi. Nemože se tajiti, da je **sirote starine** položaj vrlo opasan. Bog sam zna, što iz svega toga biti može!«[27] U drugom pismu Strossmayer

[22] U pismu od 23. I. 1875. (rk.); još o osvadama v. Šišić, Korespondencija, knj. I., p. 337—341.

[23] Ibidem.

[24] U pismu od 23. I. (1875.?); isp. Šišić, Korespondencija, knj. I., p. 334.

[25] Ibidem.

[26] Ibid.

[27] Ib.

oštro napada mađarsku politiku u Hrvatskoj. »Oni — piše on — pod zaštitom ili barem pod pasivnom asistencijom tako zvane narodne stranke, izvadjaju sve, što jim je volja«.[28] Zatim obavještava Pavlinovića o ovom: »Ja sam ovd(je) obaviestio o cieloj stvari i S. Oca i kard. Antonellia. Medjutim i ovd(je) popušćaju onomu, koji prepotenciju ima u ruci«.[29] Strossmayer u istom pismu govori o makinacijama Mađara protiv njega ovo: »Magjari u najnovije doba i opet osobitim načinom na mene navaljuju. Pitaju u najnovije doba razlog, zašt ne siedim po dužnosti svojoj u gornjoj kući njihova sabora? Naša podlost i trulost radjaju neobičnu smionost u njih«.[30] U dodatku (pripisu) istog pisma pozdravlja Voršak Pavlinovića, jer ga se bio sjetio, kad je pisao Strossmayeru, a zatim ga obavještava: »Ja ću domala pod tiskalicu Djelovanje Dudićevo i Draškovićevo u sboru tridentinskom, sad mi je pod perom Jurko Drašković«.[31] Pošto se Voršak izrazio u pismu povoljno o Evangelistaru Ivekovićevu, moli Pavlinovića, da mu pošalje »na nakrst« Evangelistar fra Agjića; »lagko ga u samostanu, gdje bivate, nadjete neuvezana. Rad sam napisat prigovor Iveković«.[32]

Pavlinović je u zakulisnoj crkvenoj politici izvršio vrlo krupne zadaće u zajednici sa Strossmayerom i Voršakom. Tako neće biti bez naučnog interesa iznijeti jedan znatan crkveno-politički događaj, koji ne doznajemo iz Šišićeve Korespondencije nego samo djelomično. Tek u vezi sa **posve novim izvorima** o radu i ulozi Pavlinovića u Beču, paralelno sa radom Strossmayera i Voršaka u Rimu, možemo saznati taj vrlo važan događaj, koji zasijeca u nacionalnu historiju.

Strossmayer piše Račkome: »Što sam glede Medjumurja Sv. Stolici i Antonelliju pisao, pisao sam samo za Sv. Oca, i to će kod njega ostati. Jučer sam bio kod Antonelli-ja; dao mi je opet promemoriju glede zamjene, koju Magjari namjeravaju za Medjumurje dati«.[33] Dalje Strossmayer piše Račkom: »Ja sam predao glede neke promemorije Medjumurja kardinalu Antonelliju, ali neće ništ hasniti, ako se Kaptol barem i naša vlada ne opru«.[34] Na drugom mjestu opet piše biskup Račkom: »Ja sam dao glede Medjumurja promemoriju i kardinalu Antonelliju i nunciju bečkom«.[35] Iz toga se jasno vidi, da je Strosmayer vrlo živo radio u Rimu, da se Medjumurje ne odcijepi ni u kakovom slučaju od **arcidijeceze** zagrebačke i da se valpovački distrikt pripoji

[28] U pismu od 4. I. 1876. (rk.).

[29] Ibedem: isp. Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 1—2.

[30] Ibid.

[31] Ib.

[32] Ib.

[33] Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 1.

[34] Šišić, o. c., p. 7.

[35] Šišić, o. c., p. 10.

đakovačkoj biskupiji. Ali nam iz toga još nije poznata zadaća Voršaka i Pavlinovića, koji su paralelno sa Strossmayerom na tom poslu djelovali, i to prvi u Rimu, a drugi u Beču. Tako dok su Strossmayer i Voršak u Rimu predavali promemorije, pisali pisma uz usmene popratnice papi Piju IX. preko kardinala Antonellija, Pavlinović je vršio drugu **jednako** važnu zadaću u Beču. » . . . Ja i biskup — piše Voršak Pavlinoviću — mnogo toga napisasmo o jednom narodu u onoj zemljici, ob okrutnosti ugarskih turaka i nečuvstvenosti tamošnjih biskupa — ter ga vazda uz ustmenu popratnicu izručismo jednom samom Papi, a u triput kard. Antonelliju«.[36]

Bit će najvjerojatnije, da je Pavlinović već od početka — paralelno s akcijom u Rimu — vodio svoju u Beču, jer on, kako se iz Voršakova pisma vidi, izražava želju, da mu (Strossmayer i Voršak) pošalju u prijepisu zadnji spis na ruke u Beč, da ga lično uruči i objasni bečkom nunciju. Voršak mu ga odmah i šalje, »da ga pročati(te) i, vidi li Vam se prikladno i korisno, tomu papinskomu poslaniku izručite, svakako uz svečani primjet, da ta pisma neimaju (se) rabit Vam naposebice i samo njemu, da po duši znade što mu je prigovorit, o što mu se kao zastupniku vrhovne **crkvene** oblasti obočit, kada Madjari s tom pečenicom predanj stupili budu«.[37] Upozoravajući Voršak Pavlinovića »da bi biskupu odzvonilo (po sadanjih magjarskih siledjijah), kada bi ko takove biskupove spise na vidik izneo«,[38] govori dalje o težnjama mađarskih biskupa, čudnovatom postupku sa bosanskim pitomcima u Ostrogonu, izjavama Primaša i franjevačkih glavara đakovačkom gvardijanu. O gledanju Rima na tadašnje naše stvari Voršak piše: »U Rimu žalibože kanda je svaka naša zazorna! i Rim priklanja jačjemu i gospodaru! Uzpnite se za jednu i za drugu našu pravicu što bolje možete«.[39] O Strossmyerovu odnosu prema papi Piju IX. piše Voršak da nije tako loš, ali da nije ni onakav, kakav bi oni obojica željeli da jest. »Kurija — piše Voršak — črnu knjigu olovom piše i na duboko«.[40]

Strossmayer piše Pavlinoviću, da će metropolit sam predvoditi u Rim deputaciju, a zatim se osvrće na kongres austrijskih katolika, na koji je pozvan i on; a kako taj kongres ima nekakav austrijski politički pravac, što ne bi smjelo nikako biti, to se on o kongresu izražava ovako: »Moje je uvjerenje da se taki kongresi nipošto nesmiju pačati u poli-

[36] U pismu od 28. II. 1876. (rk.).

[37] Ib.

[38] Ib.

[38] Ib. — Pod jednom i drugom pravicom Voršak misli državno-političke i crkveno-političke pravice. Kako je Pavlinović bio te godine (1876.) u Beču narodni zastupnik na carevinskom vijeću, imao je prilike da se »uzpne« za obe pravice, o kojima Voršak piše u svom pismu.

[40] Ib.

tiku, i da pravi i čisti katolicizam najprije mora ovim načinom (da) vodi k pravdi obćenitoj i foederaciji«.[41] Kako je odgovorio na poziv, da će svakako doći, ako bude mogao (»ako mi okolovštine dopuste«), Strossmayer moli Pavlinovića, da bi on kongresu prisustvovao i da bi ga o svemu potanko obavijestio, pošto se je »pridomislio«. U toj prigodi Strossmayer veli: »Mi Slavjani koji smo u austrijskom carstvu progonjeni i prezirani moramo biti vrlo providni!«[42]

Kosta Vojnović javlja iz Zagreba Mihovilu, da se Ivo[43] **spravlja za treći državni ispit i da ga namjerava ovog Uskrsa,** ako dobro položi ispit, poslat »s onom tebi poznatom zaslužbom k Puliću u Rim, — da se nauživa prizora čudotvornih djela katoličke crkve i njezinih Poglavara, i da primi blagoslov od otca kršćanstva eda bi dobar Bog u svome neizmjernome milosrdju kroz njega rimske i hrvatske tradicije u mojoj obitelji uzdržao«.[44] U prigodi Pavlinovićeva počasnog kanonikata msgr. Fr. Bulić piše Pavlinoviću između ostalog: »Da bi Vam se radovao na počasnom kanoničtvu, razumio bih Više radovati se s Biskupom, koji se je sjetio sama sebe, i izpostavio svoje odnošaje s Vami, koji prekinuti ili nikad ne obstojeći, bili su na uštrb njegova dostojanstva«.[45] Zatim Bulić nastavlja: »Od ostaloga truda izobila, a ploda malo; suhoparno piskaranje i neplodno dopisivanje niti mi goji pamet niti srdce, pa me kadkad obuzme žalost, da sam se otudjio od mojih nauka, pa se sjećam rado dana provedenih u mojoj skromnoj sobi u Beču, i sati u Vašemu družtvu, da nemam uzora pred očima, koji me bodri na rad«.[46]

Kosta Vojnović u stvari svoje reaktivacije, piše Pavlinoviću: »Naš Metel svojski se zauzeo za mene — a imao sam još i utjehu što je **Rim** zagovarao moju stvar. Sami S. O. izrazio je pred nadbiskupom sarajevskim i Biskupom s njim posvećenim svoje živo sažaljenje glede nesgode koja me našla, — **a nije se pri tom** ostalo«.[47] Iza toga Vojnović razlaže pobratimu Pavlinoviću, kako je zbog otezanja s istragom izgubio mjesto u Dubrovniku. »I nije mi žao — piše Vojnović — pošto je ono moglo biti kvaka, za koju se mogao Ban

[41] U pismu od 24. III. 1879.

[42] Ib.

[43] Ivo Vojnović, stariji Kostin sin, poznati dramatičar i pjesnik.

[44] U pismu od 29. XII. 1879. (rk.).

[45] U pismu od 12. XII. 1878. (rk.).

[46] Ib. — Msgr. dr. Fr. Bulić smatrao je Mihovila Pavlinovića sve do svoje smrti uzorom u svakom pogledu. Nikada neću zaboraviti kakovim mi je zanosnim riječima pričao o Mihovilovoj ličnosti, značaju, radljivosti, nesebičnosti, riječitosti, borbenosti i postojanoj vjeri u pobjedu narodne stvari. Kada bi ga sijedi učenjak spomenuo lice bi se zasjalo, a suza se pojavila na dubokim očima hrvatskog Nestora.

[47] U pismu od 23. XII. 1881. (rk.).

uhvatiti da se izbavi iz škripca«.[48] O političkim prilikama u Hrvatskoj piše mu Vojnović: »Mi ovdje ginemo, umiremo, a nemožemo umrieti od izdajstva nedostojnih sinova Hrvatske, a ne od magjarskih nasilja, **koje naši ljudi omogućuju«.**[49] O Strossmayerovu pozivu, kojim biskup poziva Pavlinovića u Đakovo, Vojnović veli: »Biskup mi piše da te pozvao. Ako ne bi ti bilo **nipošto** moguće doći u Đakovo za Malu Gospojinu (kako bismo u velike želili radi **prevažnih uzroka**), — a ti dodji kasnije kad se budeš imao krenuti za Beč«.[50] »Nigda — nastavlja Vojnović — valjda kako sada (ni)je bilo potrebito da se sastanemo, i da vidiš u naš zlokobni kaos **non ex auditu** nego **de visu** — jer se neda na pismu niti **stoti dio** kazati od ovoga što biva«.[51] U podlistku pisma Vojnović mu piše: »Dodješ li u Zagreb prvih dana rujna — moći ćeš se pridružiti Račku, Smičiklasu i Bregćenskomu koji će se odavle uputiti tako da dodju u Djakovo za rujna«.[52] U prigodi teške Pavlinovićeve bolesti piše mu pobratim Kosta iz Zagreba dirljivo pismo, u kojem želi, da bolest »izliječi korenito« i da čuva zdravlje što bolje može, »jer kako vidiš — piše Vojnović — i zemlja i nebo postali su u najljepši zeman orudja kazne božje«.[53] Zatim mu Vojnović javlja, da je bio u Kostrenčića, koji je opterećen poslovima te mu zaboravio otposlati novac (honorar) u Beč, ali da će to učiniti istog dana (14. svibnja). »Nemoj mu — veli Vojnović — zamjeriti. Rietki je patriotički i spretni radiša, kakovoga nemamo drugoga«.[54] U jednom drugom pismu Vojnović se raduje, da je Mihovilu zdravlje pošlo na bolje i preporučuje mu, da ne ide nikako nastojećeg zasjedanja u dalm. sabor u Zadar, »kojega je — piše Vojnović — oštri zrak opasan za prsne boli, a znaš dobro kako se stoj(i) **in quella baliverna di dieta,** i kako se u klubu puši, i valja govoriti, i sgrijati se i jediti se«.[55] U istom tom pismu Vojnović mu preporučuje neki medicinski recept, što ga je našao u talijanskom listu »L'osservatore Romano« i što ga talijanski medicinski autoriteti uvelike hvale, a »jezgra mu je katran«.[56] Dalje mu se pobratim Kosta u listu žali, pa veli: »Da mi nije usudjeno po vjeri, da »figura hujus mundi transit«, da ne nalazim utjehe u vjeri i obitelji, — prigor obćenitoga razpadnuća chaosa kojemu sam svjedokom srušio bi me od čemera«.[57] U zadnjem svom pismu

[48] Ib.

[49] U pismu od 22. VIII. 1885. (rk.).

[50] Ib.

[51] Ib.

[52] Ib.

[53] U pismu od 14. V. 1886. (rk.).

[54] Ib.

[55] U pismu od 14. XI. 1886. (rk.).

[56] Ib.

[57] Ib.

Kosta Vojnović čestita Pavlinoviću Božić i rezignirano spominje, kako ga se »bolno dojmilo, kad sam — veli — čitao ove riječi Klaićeve na prvu tvoju hrvatsku rieč progovorenu u saboru, a da tebe nije bilo«.[58] »Nego dobri Bog će te — nastavlja Vojnović — opet zdrava povratiti u krilo vjernih pobornika domovine, koji u današnje prevrtljivo i kukavno vrieme sbilja davaju rietki primjer 25 godšnje uztrajnosti«.[59]

Don Ivo Prodan piše Pavlinoviću iz Zadra: »Ja od Vas toliko dobročinstva, moralne i materijalne pomoći, a ne javit Vam se i ne zahvalit Vam barem«.[60] Opravdavajući Prodan svoj nehaj »ovim položajem punim trnja, ovom radnjom bez opočinka«, zahvaljuje Pavlinoviću za sadašnjost i molit (ću) — nastavlja Prodan — Boga, da Vam odvrati što ste djelom svjetom toliko pripomogli da ova katoličko-hrvatska institucija[61] ne propadne; a molit za oproštenje ako je iz mojega pera, uz iskrenu, podpunu zasluženu čast napram Vašem slavnom imenu i riedkom značaju, utekla mi koja na pogled jedka«.[62] Kako ti navedeni citati, tako još više oni, koje ću navesti, najrječitije pobijaju netačna i neumjesna mišljenja, koja su se u prigodi stanovitih pomena na uspomenu don Ive Prodana tendenciozno proturala u javnost, čini se s nakanom, da se Pavlinovićevo značenje umanji.[63] »Znajući ——« piše dalje Prodan — koliko Vama stoji na srcu sve što iole prinaša na korist vjere i domovine, hitam ovu prigodu, da za i unapried preporučim mogućem Vašem uplivu i željenoj blagonaklonosti ovo kukavno glasilo, koje se povlači i dandanas između kapalja i između svakojakih neprestanih, rastućih napadaja«.[64] Zatim Prodan moli Pavlinovića dalje »... ne uzkratite mi svoga savjeta, jer mi Božja pomoć i Vaš savjet osobito sad trebaju, kada je pogibelj za ovaj list na vrhuncu«.[65] Svoje pismo Prodan završava: »Primite, dični sine hrvatske naše majke, izraz najiskreniji mojeg najdubljeg štovanja«.[66]

Prodan je i prije toga bio uvelike odan Pavlinoviću, pa i onda kad ga je on oštro i javno kritikovao. Tako Prodan odgovara iz Zadra Pavlinoviću na njegovo pismo, u kojem je

[58] U pismu od 24. XII. 1886. (rk.).

[59] Ib.

[60] U pismu od 3. IV. 1880. (rk.).

[61] Pod tom »katoličkom-hrvatskom institucijom« Prodan misli na glasilo »Katolička Dalmacija«.

[62] Ib.

[63] Tako je na glavnoj skupštini Matice Hrvatske dne 31. XII. 1933. dr. Blaž Jurišić odbornik Matice i urednik »Hrvatske Revije«, ustvrdio za Prodana, da je »najodlučniji narodni borac za hrvatstvo u Dalmaciji...« (Isp. Obzor, g. 1934., br. 1., p. 2.; Izvještaj Matice Hrvatske, g. 1933., p. 12.).

[64] Ib.

[65] Ib.

[66] Ib.

oštro kritikovao Prodanov rad i njegove »tendencije« prikazujući ga kao neiskrenog »moderatora«. U tom svom pismu Prodan veli: »Ja svačije savjete (a Vaše ponajprije) i svačije mnienje rado slušam, a sliedim pak u koliko mi je moguće bez većeg zla.«[67] Na Pavlinovićeve napadaje na njegov list ostalo brani katoličtvo i hrvatstvo Vi nećete pisati; pa sve ostalo (što bi se mene ticalo) meni je deveta; da sam svoju korist i mir tražio nebi bio amo došo, niti se na četverogodišnje prežalosne kušnje izložio«.[68] To svoje drugo pismo ovako Prodan završava: »Vaše Velečasnosti odan sluga i po osvjedočenju privrženik«.[69]

Biskupski ceremoniar dr. Mihovio Cepelić piše Pavlinoviću iz Đakova i šalje mu okružnicu biskupa Strossmayera, »kojom posvetu mezimice svoje oglašuje«, pa nastavlja: »Slobodan sam primjetiti, da se sa ostalom braćom svojom radujem: da ćemo ove godine imendan najkršnijega Hrvatine u pitomom Djakovu proslaviti«.[70] Posveti đakovačke stolne crkve Pavlinović nije mogao prisustvovati zbog vrlo važnih političkih, stranačkih i publicističkih razloga, a pred same izbore. Njegovu je otsutnost Strossmayer silno osjećao što se jasno vidi iz njegova pisma, kojeg je iz Đakova uputio Pavlinoviću: »Svečanost je, hvala Bogu, vrlo liepo i povoljno obavljena. Neizmjerno bi mi drago bilo, da ste još i Vi prisustvovati mogli. Medjutim, dragi moj brate, Vi znate, da ste kod mene vazda kao brat pravi primljen; da ću se ja osobito veseliti, kad uzbudem mogao Vam sam crkvu i njezine pojedinosti tumačiti«.[71] Strossmayer završava pismo ovim značajnim riječima: »Radite, radite, brate Mijo, i nastavljajte Vaš korisni i za naš siromašni narod vrlo plodoviti život«.[72]

U Šišićevoj Korespondenciji piše Rački Strossmayeru ovo: »Po želji našega Koste pisao sam Pavlinoviću ne bili poslije smrti Pulića htjeo zauzeti mjesto kanonika kod Sv. Jerolima, prem držim s druge strane, da je on u Dalmaciji potrebit i da je veoma dvojbeno, može li on u Rimu našoj stvari toliko koristiti, koliko joj može odmoći, ako ostavi Dalmaciju«.[73] Potaknut pismom Račkoga Strossmayer je pisao Pavlinoviću iz Đakova pismo, u kojem mu javlja, da je umro dr. Đuro Pulić u Rimu i da zavod Sv. Jerolima s njim gubi veliku potporu; zatim biskup nastavlja od riječi do riječi: »U nami se je ovd(e) misao probudila, da bi Vi najbolje mo-

[67] U pismu od 20. III. 1882. (rk.).

[68] Ib.

[69] Ib.

[70] U pismu od 24. VIII. 1882. (rk.).

[71] U pismu od 13. II. 1882. (rk.).

[72] Ib.

[73] Šišić, Korespondencija, knj. III., p. 67.

gli pokojnoga našega Gjuru zamieniti. Mi bi Vam od S. otca isprosili milost, da toliko put odsutni biti možete koliko bi to stvari naše u Dalmaciji zahtievale«.[74] Pavlinović je Strossmayerovu dobrohotnu ponudu odbio, da se može potpuno posvetiti književnom, kulturnom i političkom radu. Strossmayer nanovo izražava želju, da bi što skorije vidio Pavlinovića u Đakovu i da mu pokaže stolnu crkvu.[75] U jednom drugom pismu on pita Pavlinovića: »A hoćete l' kad god još jedamput u ove naše strane, da vidite moju crkvu?«[76] Ante Biankini[77] piše iz Beča svom bolesnom kumu između ostalog: »Ja sam često mislio na Vas, žaleć da nemogu pronać kakovo sredstvo koje da Vam produži život barem još 50 godina, jer ćemo mi poćet cieniti i upoznat tekar Vašu vriednost, kad Vam zamjenika budemo utaman tražili«.[78] Zatim Ante Biankini vrlo značajno u svom pismu nastavlja: »Mi trebujemo da nas još dugo vodite, dok se ljudi opamete a stranka (narodna) već jednom uredi; bez Vas je kaos!«[79] U drugom pismu čestita A. Biankini već teško bolesnom kumu mlado ljeto. U tom pismu A. Biankini nastoji, da zabavi, utješi i ohrabri bolesnog Prometeja, pa veli: »Gledajuć sinoć ovo mračno kišovito nebo, na krilim fantazije poletih do Vašeg podgorskog — Tusculuma; i dočim uspomenom pogladih one liepe dane provedene u mirnoći, u hrvatskoj gostoljubivosti, u otčinskim naputcim; pozdravljajuć zeleni Miholjac i čarobu u svojoj turobnosti Sv. Teklu, ne mogoh da Vam to nebo modro i tu mirnoću iz ovog Pandemonia ne zavidim, samome sebi ozbiljni ukor na toli nemarnosti ne podjelim«.[80]

A. Biankini piše dalje o političkim prilikama u Hrvatskoj, o Pavlinoviću kao »moralnoj glavi« hrvatskoga naroda, o njegovu dobročinstvu za taj narod »na svakom polju«, o njegovu zadnjem »triumpha govoru u Sinju«, o njegovu publicističkom radu, o prilikama u »Zvonimiru«, o zdravlju svoga brata Jure, prilikama u uredništvu »Narodnog Lista« i t. d. Konačno preporučuje Pavlinoviću, da se ne uzrujava i da čuva zdravlje. »Čuvajte si vaše zdravlje; — piše

[74] U pismu od 20. VI. 1883. (rk.).

[75] U pismu od 31. XII. 1883. (rk.).

[76] U pismu od 17. II. 1884. (rk.).

[77] Ante Biankini, brat Jure Biankinija, rodio se u Starom Gradu na otoku Hvaru 31. kolovoza 1860. Svršio je gimnaziju u Splitu, medicinu u Beču, gdje je osnovao hrv. akad. društvo »Zvonimir«. Pavlinovićev kum i mezimac. Iza svršenih studija iselio se u Sjevernu Ameriku (grad Čikago), gdje se kao prijatelj i lični liječnik predsjednika Vilsona živo zauzimao da Sjeverna Amerika uđe u svjetski rat na strani Francuske, Engleske, Italije i nas. Pisao je mnoga medicinska i filozofska djela. Umro je pretprošle godine.

[78] U pismu od 10. XII. 1886. (rk.).

[79] Ib.

[80] U pismu bez datuma, pisanom u prosincu 1886. (rk.).

A. Biankini — prezirajte ko do sada te crne kukavice, a nadajte se uviek povladjivanja i simpatija kod trieznog i cielog diela hrvatskog naroda«.[81]

*

Već iz onoga, što sam u ovom poglavlju iznio, jasno se vidi, koliko je značenje Pavlinovićeva vjersko-kulturnog i kulturnog rada. Sve se to, razumije se, oslanja uglavnom na posve novim i originalnim izvorima, koji su mi omogućili da objasnim nekoliko historičkih događaja, koji se na osnovi dosadašnjih poznatih izvora i prepisaka nijesu nikako mogli objasniti. Ta obilna nepoznata i vrlo važna građa možda će me odvesti i malo predaleko, dok se budem i dalje osvrtao na druga kulturna, kulturno-politička i čisto politička pitanja u ovoj radnji. Ali ja ću nastaviti, pa što se desilo, jer je moja prvotna želja, da iskoristim, što više iskoristim, i ostalu građu, koja mi je u tu svrhu pri ruci.

[81] Ib.

POGLAVLJE PETO

KULTURNO I KULTURNO-POLITIČKI RAD

Već sam iznio, da je Pavlinović odbio ponudu Račkog i Strossmayera, da preuzme mjesto kanonika Sv. Jeronima u Rimu, koje je ostalo ispražnjeno iza smrti dra Gjure Pulića. To je Pavlinović učinio nesamo iz političkih, nego i s drugih razloga, od kojih ću neke značajnije iznijeti.

Strossmayer je — kako je poznato — veliku pažnju obraćao kulturnim idejama, koje je sam ponajviše i sprovodio u djelo. On je dobro znao, da je »kultura osnova za uspješni politički rad«[1], da nema i da ne može biti političkog jedinstva naroda bez prethodnoga kulturnog jedinstva. Zato se on i daje na organizaciju toga kulturnog narodnog jedinstva kao prve etape ka političkom jedinstvu, koje bi neosporno imalo nastati u skoroj budućnosti. Strossmayer je postojano vjerovao u to narodno kulturno i političko jedinstvo. Vjerujući u to jedinstvo osnovao je Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, u kojoj »bi se imali sastati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srpski, slovenski i bugarski«[2], a za bana Ivana Mažuranića Sveučilište (1874.), koje »ima upravo biti ono sveto ognjište, na kom se srca bratska na ljubav, slogu i jedinstvo zagrejati imaju.«[3]

Zato nije nikakovo čudo, da je Strossmayer predlagao Pavlinovića, svoga intimnog prijatelja i velikoga književnog,

[1] Šišić, Ideje Biskupa Strossmayera, p. 22.

[2] Šišić, o. c., p. 23.

[3] Id.

kulturnog i političkog radnika tri puta za člana Akademije.[4] Veliko je naprotiv čudo, da Strossmayer nije mogao skloniti Račkoga, predsjednika Akademije, da pristane na to imenovanje, to više, kad se pozitivno zna, da je i sam Rački uvelike cijenio Pavlinovića, dok ga je Strossmayer u izvjesnim momentima upravo obožavao i fanatički volio. Pošto iznesem razloge, koji su vodili Strssmayera kd predlaganja Pavlinovića i Sundečića za članove, kao i razloge Račkoga kod postojanog odbivanja, prikazati ću i vrlo čudnu ulogu prof. Luke Zore u Rogacu kao i prozirnu tendenciju njegova članka »Bistrina«, kojim je nekim prvacima iz narodne stranke u Dalmaciji »buvu bacio u uho«.[5]

Strossmayer iz Đakova piše Račkom: »Već odavna sam kanio Vam pisati, da bi po momu mnijenju dobro bilo da Pavlinovića i Sundečića imenujemo članovima naše Akademije. Preveć rigorozni — mislim — ne bi smjeli biti, jer će nam inače Akademija izamrieti«.[6] Dalje Strossmayer nastavlja, da bi se u tom slučaju imala uvesti praksa francuske Akademije, po kojoj stariji član akademije napiše o novom članu kritičnu radnju o njegovu radu i tako ga uvede i predstavi, »čim bi se — piše Strossmayer — moglo ponešto, ispraviti i izgladiti ono, što je možebiti odveć absolutno i hrapavo«.[7] U Pavlinovićevu imenovanju Strossmayer vidi i kulturno-politički uspjeh, koji će povoljno u narodu odjeknuti, »osobito ako bi se ujedno i katolički i istoč(ni) svećenik imenovao«.[8] Rački odgovara Strossmayeru i sjeća ga najprije na njihove međusobne razgovore u tom pitanju, a zatim (jamačno još pod utjecajem članka »Vedrine« od Luke Zore) navodi ove razloge: 1. »ni jedan ni drugi ne rade na strukah, koje po akademičkih pravilih spadaju u djelokrug naše Akademije, a to su filologija, historija, pravo, filozofija, matematika, prirodoslovlje sa svim pripomoćnim znanostima; 2. oba nisu se ni jednom raspravom odazvali u spisih Akademije, prem se svaki prilog rado prima. Svaki knjiknjiževnik naški -- nastavlja Rački — koji želi stupiti u naše kolo, treba da se radom prijavi. Kod stranih učenih (ljudi) možemo paziti samo na zasluge njihove na znanost naši valja da sudjeluju. Tko toga ne čini, a umije i može, tim pokazuje, da mu do akademičkoga odlikovanja ništa ne stoji. Ako dakle Pavlinović i Sundečić žele stupiti u naše kolo, neka pišu za Akademiju«.[9]

[4] Strossmayer je predlagao i pjesnika Jovana Sundečića, Pavlinovićeva pobratima, da bi se u imenovanju svećenika jedne i druge crkve i vidno pokazala biskupova nastojanja oko kulturnog jedinstva, koje ima da posluži kao prva etapa ka političkom ujedinjenju.

[5] Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 235.

[6] Šišić, o. c., knj. III., p. 1.

[7] Id.

[8] Id.

[9] O. c., p. 2.

Zatim Rački obavješćuje Strossmayera »misli se — veli — imenovati za akademike nekolicinu domaćih književnika, koji su se posljednjih godina iskazali. U Dalmaciji sada je jedini Zore, koji radi i sudjeluje, i to dobro radi«.[10] Dalje Rački govori, kako kani predložiti »vinkovačkog Schulzera«. Uzalud Strossmayer i **drugi put** preporučuje Pavlinovića i Sundečića za članove Akademije: »Ako je moguće — piše biskup — brate, učinimo što možemo na uhar slozi«.[11] Rački konsekventan prvoj svojoj izjavi izjavljuje: »Imali bi se kojom **znanstvenom** raspravom iskazati i Akademiji prikazati«.[12] Zatim Rački neprestano priča o nekakovom »balastu«, koji Akademija ima i koji treba ubuduće izbjegavati. Da bi se Rački nekako izbavio iz očite neprilike, predlaže Strosmayeru, da Pavlinović preuzme iza smrti dra Pulića mjesto kanonika sv. Jeronima u Rimu, što je Pavlinović — kako smo već vidjeli — s pravom odbio.

Treći put Strossmayer predlaže Račkom da se članovima Akademije imenuju Kosta Vojnović, Pavlinović, Sundečić i Martić.[13] Kad je predsjednik Akademije Rački obavijestio Strossmayera o novoizabranim članovima Akademije, biskup odobrava izbor, ali žali, što među izabranima nema Mije Pavlinovića, Sundečića i Martića. »Ti ljudi — piše on — zaslužuju, a valja Akademiju čvrstiti značajnim članovima«.[14] Rački se u toj zgodi kuša opravdati biskupu: »Na Vašu primjedbu — piše on — glede Sundečića i Pavlinovića ponavljam ono, što već usmeno rekoh, da bi oba bili odavna akademici, da imade u našoj Akademiji razred za liepu knjigu i poeziju, ili da su štogod napisali, što zasijeca u koju struku, koju imade gojit Akademija«.[15]

Sada se nužno nameće pitanje: kako to da Rački najedamput u Pavlinoviću vidi samo predstavnika »lieke knjige i poezije«? Zašto?! Kako to da se Rački najednom toliko razlikuje u gledanju na »najmilijeg prijatelja« Strossmayerova, za kojega biskup izričito veli: »Vi ste našem narodu samo prava božja blagodat. Bog Vam dao 100 godina, da narod lako odvažno i muževno i mudro branite«?[16] Za koga sijedi državnik barun Metel Ožegović veli: »... Ipak sam osviedočen da svi naši ovdje (u Beču) boraveći neće našem narodu toliko koristiti, koliko biste vi sami bili u stanju učiniti«.[17] Kome sam Rački već g. 1866. piše pismo iz Zagreba, da ga pozove u hrvatski sabor i obznani: »Kada se Akade-

[10] Id.

[11] O. c., p. 51.

[12] O. c., p. 52.

[13] O. c., p. 149.

[14] O. c., p. 216.

[15] O. c., p. 218.

[16] U pismu od 31. XII. 1883. (rk.).

[17] U pismu od 1. II. 1880. (rk.).

mija sastavi, onda ćemo imati veći obzir na braću Dalmatince. Sada moramo se — nastavlja Rački — obazrieti na naše, koji su ovdje, da se čim prije sastati uzmognemo«.[18] Kojega Rački u drugom pismu obavještava o radu Akademije: »Gj. Daničić — piše on Pavlinoviću — sakuplja gradju za rječnik. Jagićeve povijesti naše knjige doštampana je I. svezka, te će se ovih dana razašiljati. Isto se štampa I. svezka akad. časopisa. Ja marljivo pišem našu povijest; pak ću možebit još ove zime dovršiti stari viek. Tako se pomalo radi.[19] Ukratko: Zašto Mihovila Pavlinovića nijesu imenovali članom Akademije, premda ga je **tri puta** sam Strossmayer predlagao?

Odmah moram naglasiti, da sami razlozi Račkoga nijesu uvjerljivi, kad se radi o imenovanju Luke Zore i Schulzera. Müggenburškoga, a neimenovanju Mihovila Pavlinovića, Sundečića i o. Grge Martića. Štaviše, kako ću odmah i dokazati, ti razlozi u cijelosti ne stoje. Rački u svome prvom razlogu veli: »Ni jedan ni drugi ne rade na strukah, koje po akademičkih pravilih spadaju u dielokrug naše Akademije, a to su filologija, historija...« Ja ću ovdje isključiti Sundečića, jer bi se donekle riječi Račkoga mogle na njega odnositi, ali za Pavlinovića nikako ne vrijede, jer je on toliko djelovao na filološko-praktičkom polju, da je ostavio besmrtno ime kao tvorac književnog jezika u otuđenoj Dalmaciji, a kao sakupljač narodnoga blaga u Akademiji, Matici Hrvatskoj, Parčićevu rječniku (II. izv. 1874.) i čitavom narodu, što mu i sam Jagić priznaje, kad veli: »... Ali je on kao hrvatski spisatelj poznavao na tu ruku bogati dalmatinski jezik, da zaslužuje svako poštovanje te ne bi zaista bilo na štetu akademijskom rječniku, da se je Pavlinovićev jezik pribrao u njegovo jezično blago.«[20] Ako se Jagićevu mišljenju pridodaju i druga mišljenja o Pavlinoviću kao stilistu, poznavaocu jezika, sakupljaču narodnoga blaga i t. d. koja su izrekli ostali stručnjaci i ljudi nauke, kao N. Tommaseo, N. Nodilo, K. Vojnović, Š. Urlić, M. Stojković, B. Lorković, N. Andrić, I. Kostrenčić, N. Voršak i drugi, biće jasno, da je taj razlog Račkoga, ukoliko se tiče Pavlinovića, bez svake osnove. Ne samo da je on bez svake osnove — iza tolikih stručnih mišljenja — nego donekle obara i drugi razlog Račkoga. »Oba nisu se ni jednom raspravicom odazvali u spisih Akademije, prem se svaki prilog rado prima.« To stoji, ali je Pavlinovića trebalo pozvati na suradnju, pa kao što se on svugdje, gdje je bilo umjesno, odazvao, tako bi se bio jamačno odazvao i svom prijatelju Račkom, ali je on trebao čekati, da se ne bi ispunile riječi Račkoga, »kada se Akademija sastavi, onda ćemo imati veći obzir na braću Dalmatince.«[21] »Svaki književnik naški, — nastavlja Rački — koji želi stupiti u naše kolo; treba da se radom prijavi.« Da, to je tačno, ali za one, koje treba da rad prijavi, ali nipošto za one, koje je davno već prijavio njihov književni, kulturni i politički rad čitavom narodu kao i akademijinu slavnom utemeljitelju biskupu Strossmayeru, koji ga nazivlje svojim »najmilijim prijateljem«. Nije se trebalo javljati — ponavljam — onom, koji ima najvećih zasluga za svoju domovinu i narod »od najdavnijih vremena do Dioklecijana i Hieronima, od ovih do Dominisa i Boškovića i Tommasea.«[22] Najmanje pak onom, pred čijim »likom iščezavaju svi oni velikani, koji su na Hvaru, u Splitu, u Dubrovniku držali goruću luč naše knjige u ono doba, kad je gusta tmina pokrivala ostale krajeve naše domovine.«[23] To nije trebalo »glavnom preporoditelju i poborniku hrvatstva u staroj hrvatskoj kolievci, Dalmaciji.«[24] Rački čudno nastavlja: »Tko toga ne čini, a umije i može, tim pokazuje, da mu do akademičkoga odlikovanja ništa ne stoji.« Iz tih riječi Račkoga slijedi, da oni (Pavlinović i Sundečić) umiju i mogu, ali jer ne pišu u Akademiji, nije im do »akademičkoga odlikovanja«. Medjutim, njima može biti do Akademije, a da u njoj i ne pišu, kao što im može biti da pišu, a da im nije do akademičkoga odlikovanja. »Ako dakle — završava Rački svoje razloge — Pavlinović i Sundečić žele stupiti u naše kolo, neka pišu za Akademiju«.[25] Nameće se pitanje: zašto i sam Rački iza trećeg Strossmayerova prijedloga — kako vidjesmo — priznaje, »da bi oba bili odavna akademici, da imade u našoj Akademiji razred za liepu knjigu i poeziju...«

Ja sam uvjeren, da Pavlinović ne bi bio postao akademik ni onda, da je i postojao razred »za liepu knjigu i poeziju«, štaviše, za narodni preporod: književno-kulturno-politički. Uzroci su posve drugi; oni su prouzrokovali puno zla u javnom dalmatinskom životu, a napose u životu vođe narodnoga preporoda u Dalmaciji. Ti su uzroci uglavnom političke naravi, zato kao takovi i ne pripadaju u ovo poglavlje. Ali ja ću, u njem osvijetliti čudan stav Račkoga prema Pavlinoviću, a na temelju onih izvora, koje u ovaj čas imam pri ruci.

God. 1879. izišao je u dubrovačkom časopisu »Slovinac« (g. 1878—1884.) članak »Vedrina«,[26] koji je napisao

[18] U pismu od 11. XII. 1886.

[19] U pismu od 2. IX. 1867. (rk.).

[20] »... Aber als kroatischer Schriftsteller beherrschte er die reiche Sprache Dalmatiens in einer Weise, die alle Achtung verdient, und es hätte dem akademischen Wörterbuch gar nicht zum Nachteile gereicht, wenn es die Pavlinović'sche Sprache in seinen Wortschatz aufgenommen hätte«. (Jagić, Arch. f. sl. Phil., sv. XXIV., p. 237.).

[21] U pismu od 11. XII. 1866. (rk.).

[22] D. Politeo, Izabrani članci, I. dio, sv. 1., p. 253.

[23] Id.

[24] M. Grlović, Album glasovitih Hrvata XIX. stoljeća.

[25] Vrelo, iz kojeg su ovi citati uzeti, prije sam citirao, pak ga zato ponovo ne citiram.

[26] Slovinac, g. 1879., p. 252—253.

prof. Luka Zore. U tom listu za »književno suzivanje sveza među Hrvatima i Srbima« priča Zore »iz Kiseljaka u Rogacu«, kako se sreo sa Strossmayerom i Račkim, kako su mu razvijali svoje političke ideje, kako se Strossmayer »potpuno slaže« sa »Slovincem«, kako se Rački »gorko razjada na neke kratkovide naše ljude u Narodnoj stranci, toliko odovud, koliko odonud Velebita, koji u narodnim glasilima siju razdor«.[27] Najznačajnije je to, što Zore veli u svojoj »Vedrini«: »O Pavlinovićevijem »Razgovorima« kaza mi (Rački), da ga nijesu uvjerili, zato što se u njima krije Starčević, ako i u blažoj formi, a da jako žali što su ti »Razgovori« postali oružjem u rukama vlade, koja je otkupila u pisca izdanje da tjera d i v i d e e t i m p e r a.«[28]

Taj Zorin članak,[29] koliko inače bio nepismen i pun pogrešaka, izazvao je veliko začuđenje kod svih prvaka narodne stranke u Dalmaciji, koji su i onako bili uznemireni zbog pada dra Mihe Klaića izdajom bukovačkih Srba, t. j. njihova saveza s »autonomašima«. Štaviše, Zorinu »Vedrinu« osudiše i u Hrvatskoj. Tako Miškatović ustaje žestoko u »Obzoru« protiv toga Zorina članka, a Strossmayer u pismu Račkom, primjećuje: »Miškatović se čini nevještim, da nas ne razumije, kako mislimo mi dva uspostaviti i utvrditi slogu medju jugoslavenskimi plemeni, a napose medju Hrvati i Srbi. Kano da radnja i život naš ne daje dosta jasna odgovora«.[30] Pavlinović je bio spreman kidati sa Strossmayerom, kada je doznao, da su on i Rački dali Zori građu za njegovu »Vedrinu«, a pisao je biskupu i vrlo oštro pismo. Strossmayer o tom piše Račkom: »Mijo Pavlinović kuriozno pismo piše na mene, a njegova izjava je ohole i tašte glave, po kojoj sve, što nije po njegovu, posrtava.«[31] Miho Klaić, osvrćući se na Zorinu »Vedrinu«, i ulogu Strossmayera i Račkoga pri tom, piše iz Zadra Pavlinoviću ovo: »Na nas je ovdje (dopis »Vedrina«) najgori utisak učinio. Sumnjam jeli sve vjerno priobćio; ali mi se nevjerojatno čini da je Rački ovako sudio o stvarima, koje nepozna. Biskup mnogo govori, pak i svašta govori, i često koju nesretnu reče. Svakako ono ga je kadro kompromitirati, i gdje drugdje nego li pred narodnom strankom u Dalmaciji.«[32]

To proračunano hvalisanje Luke Zore u »Slovincu«, a napose njegova čudna i neistinita tvrdnja o Pavlinovićevim »Razgovorima«,[33] koju je pozajmio od Save Bjelanovića,

[27] O. c., p. 253.

[28] Id.

[29] Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 232—235. Ovdje Šišić iznaša »Vedrinu« u ispravnoj formi, ali mi nije nikako jasno: čemu je iznaša?!

[30] Šišić, Korespondencija, knj. II., p. 232.

[31] Šišić, o. c., p. 237.

[32] U pismu od 26. VII. 1879. (rk.).

[33] Isp. M. Pavlinović, Studije, eseji, prikazi, p. 82—87.

urodila je dalekosežnim političkim posljedicama, koje su našle živog odjeka u kulturnom i političkom životu Dalmacije. Otkada je Pavlinović izdao svoje »Razgovore«, počeli su o njemu iznositi kojekakve izmišljotine i klevete (jezuit, fanatik, Starčevićanac i t. d.), što je sve apsolutna neistina. Pavlinović sam kliče — odgovarajući Bakotiću u dalmatinskom saboru: »Dodjite amo da se dogovorimo, pa ćete vidit tko je taj fanatik Pavlinović, taj jezuita«.[34] Zatim Pavlinović u svom govoru nastavlja: »Nek se iznese samo jedna rieč, sami jedan fakat, koji bi dokazao moj fanatizam u javnom životu, ali fraze nevriede.«[35] Na Zorinu klevetu (t. j. Bjelanovićevu) u »Vedrini« on je odgovorio u dalmatinskom saboru: »Crna je podvala da sam ja ikad kakve podpore od vlade primo.«[36] O samoj kupnji »Razgovora« Pavlinović je u istom saborskom govoru rekao: »... Vladini su ljudi kupovali, kao što ste i Vi. I to mi je milo. Zato sam i pisao.«[37] Odgovarajući Pavlinović samom Zori u saboru između ostalog uputi mu u lice i ove riječi: »Prije ste stali razdvajati vjerom, pa izgovorom, pa sad eto pravopisom i slovim, dok se napokon došlo do jezika nehrvatskoga, pa i do misli nehrvatske.«[38]

Da je stanovište Luke Zore bilo u skladu s novim kulturnim i političkim kursom Ljubiše, Bjelanovića, Petranovića i njihova novoga stranačkog organa »Srpski list«, o tom ne može biti a ma nikakove sumnje, kao što ne može biti nikakove sumnje da je Zore ogovarao Pavlinovića u Rogacu pred Strossmayerom i Račkim, da sebi otvori put — obični smrtnik — u carstvo besmrtnika. Dr. Eugen Kvaternik piše u jednom pismu, da Pavlinovića neće da »posvete u tajne«, dok u drugom izričito iznosi prilike u Akademiji ovako: »Kako se cvet J u g o s l a v i a d e, »Akademici« Strossmayerovi, međusobno gledaju, paze, sramota je i napominjati! Ova dana — piše Kvaternik — kaza mi Fabković priatelj, da se je Veber izrazio: da neimade većih h u l j a h i l o p o v a h (sic!) nego li su R a č k i, J a g i ć i D a n i č i ć. Tako Vam opet drugi od drugih prijateljski sbore.«[39]

Nakon svega što je izneseno, nije nikakovo čudo, da Rački piše Strossmayeru: »U Dalmaciji sada je jedini Zore, koji radi i sudjeluje, i to dobro radi.«[40]

Fr. Rački javlja iz Zagreba Pavlinoviću (u istom pismu, u kojem mu javlja, da će imati, kad se »akademija sastavi«, »veći obzir na braću Dalmatince«): »Na Vašu radost mogu

[34] Narodni List, g. 1883., br. 50.

[35] Id.

[36] Id. — Bjelanović (a potom i Zore u »Vedrini«) je ustvrdio da su vladini ljudi kupovali »Razgovore« Pavlinovićeve, da ga potpomognu.

[37] Narodni List, g. 1883., br. 50.

[38] Id.

[39] U pismu od 22. VI. 1869. (rk.).

[40] Šišić, Korespondencija, knj. III., p. 2.

Vam javiti, da imademo potrebita novčana sredstva za sveučilište sa tri fakulteta: bogo- pravo- i mudro-slovnim.«[41] Strossmayer piše iz Đakova Pavlinoviću: »Vaše misli o našem sveučilištu crpljene su mi upravo iz duše. Odmah sam ih Rački-u priobčio i rekao mu, da sam spreman, ako je on sporazuman odmah pisati Banu.«[42] Zaista Strossmayer obavještava Račkoga o sadržini pisma, što mu ga je iz Beča[43] pisao Pavlinović; zatim prenosi u svom pismu na Račkoga Pavlinovićeve riječi, kojima je on predložio Strossmayeru prvi put četvorcu učenih Dalmatinaca za sveučilišne profesore. Pavlinovićeve riječi u toj stvari glase: »Kad je spomen o sveučilištu, dopustite mi da Vam napomenem Vojnovića Kostu, Klaića, Pulića i Nodila. Vojnović učenošću i rječitošću svojom postao bi glasovit bilo u ekonomiji političkoj, bilo u kornom pravu. Od Klaića teško da nadjete boljega matematika, od Pulića jedva boljeg flozofa, Nodilo je poznat historik.«[44] U svom pismu na Račkoga Strossmayer izražava potpunu saglasnost s Pavlinovićem uz malu bojazan, da tim ne bi »odveć oslabili Dalmaciju«. »Ja bi — veli dalje biskup — spreman bio o tom pisat Banu, a mislim, da bi te sile bile na ures sveučilišta.«[45]

Pavlinović odgovara biskupu na pismo i izražava veliku radost, što će se brzo sastati u Beču. Zatim ponovo prelazi na izbor četvorice sveučilišnih profesora iz Dalmacije, koje je već bio predložio Strossmayeru. »Netom sam primio — piše Pavlinović — Vašu premilu, ja sam jučer govorio s' Klaićem, koji je jur prispio ovde, i on mi je izjavio, da se nipošto ne bi više primio profesure, pa ni na sveučilištu.«[46] Za Vojnovića piše on, da ne zna bi li se primio profesure, »s pogleda ekonomičkoga«, premda je uvjeren, da bi on (Vojnović) »svojom rječitosti i plemenitosti bio upravo ures Sveučilišta. Svakako — nastavlja — moglo bi mu se ponuditi.«[47] Što se pak tiče Nodila i Pulića, Pavlinović veli: »Za Nodila i Pulića ne bi nikakva šteta lih po Dalmaciju (bila), da se oni namjeste u Zagrebu, jer prvi je i onako van zemlje, a drugi je zakopan u zadarskoj gimnaziji, koja ga nipošto ne bodri da se otrese talijanštine, kojoj je privikao, sa velikom štetom hrvatske knjige. U Zagrebu bi morao predavati hrvatski, i to

[41] U pismu od 11. XII. 1886. (rk.).

[42] U pismu od 22. III. 1873. (rk.).

[43] Značajno je, da Strossmayer prenaša riječi iz Pavlinovićeva pisma tačno, kako ih je Pavlinović napisao, metnuvši ih među navodne znakove, tako da imademo autentične riječi, kojim on predlaže Strossmayeru četvoricu Dalmatinaca za sveučilišne profesore.

[44] Šišić, Korespondencija, knj. I., p. 294.

[45] Id.

[46] U pismu od 22. III. 1873. (rk.). (Na pozadini istog Strossmayerova pisma.).

[47] Ib.

bi potaklo njegovu inače odličnu sposobnost da obljubi bolje i jezik i narod hrvatski.«[48]

Strossmayer piše Račkom iz Đakova, da je Pavlinović kod njega i da iz njegovih razgovora razabira, »da bi Kosta Vojnović voljan bio profesorom biti na našem sveučilištu iz kornoga prava, il makar drugoga predmeta juridičkoga. On bi u stanju bio — piše Strossmayer — cijelom juridičkom fakultetu pravac dati.«[49] Strossmayer piše opet Račkom (2. juna 1874.), između ostalog: »Mirko mi kaže, da je Ban voljan našega Kostu preporučiti za profesora.«[50] Zatim biskup nastavlja: »Dobro bi bilo i sa znanstvene strane, koja je glavna, i sa političke, jerbo bi se tijem moralna sveza medju nami i Dalmacijom potkrijepila. Toga je mnijenja i Mijo.«[51] Rački odgovara na Strossmayerovo pismo (3. juna 1874.), da je brzojavno zapitao Vojnovića, bi li primio profesorsku stolicu i da mu je odgovorio, da prima. Zatim Rački nastavlja: »Tijem odgovorom bijah jučer kod Bana, koji Vas lijepo pozdravlja. Ban je pripravan predložiti Vojnovića. Govorio sam takodjer s trojicom,[52] koji predlažu ostale drugove vladi. Oni se vesele i žele, da Vojnović traži stolicu iz građanskoga zakona, koja predpostavlja praksu, štono je odvjetnik steći može.«[53]

Konačno su izabrani dr. K. Vojnović i dr. N. Nodilo za sveučilišne profesore, a može se slobodno kazati, da su oba dostojno zastupala svoja mjesta u naučnom i u političkom i etičkom pogledu. Tako Strossmayer piše Pavlinoviću u prigodi Vojnovićeva rektorovanja ovo: »Našega je Kosta sam Bog doveo u naše sveučilište. Nemožete misliti, koliko dobro dieluje njegova krasna rieč i još krasniji njegov primjer. Opaziti je, da (je) mladež urednija i prilježnija svakom dobru, od kad je on rektor.«[54] Kad je pak g. 1890. dr. Natko Nodilo bio instaliran za rektora hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu, izrekao je poznati govor o tom, kako »kršćanski narodi boluju, ali ne umiru«. U toj zgodi Strossmayer je uputio rektoru Nodilu vrlo značajno pismo, u kojem između ostalog veli: »Još jedamput čestitam Vam iz svega srca. Taki učitelji, ko što ste Vi, moj presvietli Gospodine i priatelju, zaslužuju pred Bogom i svietom ono slavno ime, kojim se i naš Gospodin ponosio, kad je jednom svojim učenikom rekao: »Vos me dicitis magistrum et bene dicitis, ego enim utique

[48] Ib.

[49] Šišić, o. c., knj. II., p. 307.

[50] Ib., p. 310.

[51] L. c.

[52] Trojica za pravni fakultet bila su: dr. Stjepan Spevec, dr. Aleksandar Bresztyensky i dr. Blaž Lorković.

[53] Šišić, o. c., knj. II., p. 310.

[54] U pismu od 5. XII. 1878. (rk.).

magister sum.«[55] (»Vi me nazivate učiteljem i dobro kažete, jer sam ja uistinu učitelj.«).

Pavlinović nije samo učestvovao u duhovnom formiranju Akademije i Sveučilišta, nego je živo radio i propagirao u Dalmaciji i drugdje njihovo oživotvorenje. Tako kad se u čitavoj zemlji slavila tristogodišnjica smrti sigetskoga junaka Nikole Zrinskoga, slavilo ju je i Đakovo 20. i 21. listopada. Strossmayer nije mogao prisustvovati tom slavlju, jer je bio teže bolestan, ali je zato sutradan (21. listopada) poslao proslavnom odboru pismo i obavijest, da svotom od 50.000 for. udara prve temelje sveučilištu u Zagrebu.[56] Strossmayer u pismu između ostalog veli: »Nesretne okolnosti uzrok su, da nam želja sve do danas osta glas vapijućega u pustinji, pače ni ista proslavna akademija naša ne može do ove podpunosti dospjeti, koju znanost i skrajnja potreboća naroda našega zahtjeva. Zato je, da se toj nuždi doskoči i da se žrtva po sigetskom junaku učinjena djelotvorno u narodu našem proslavi, današnjim danom za sveučilište u Zagrebu polažem 50.000 for. u razteretnih papirih skupa sa couponi, koji se prvim studena izplaćuju.«[57] Taj velikodušni, mecenatski gest velikoga biskupa počeli su odmah slijediti građani, seljaci — narod, i to postojano sve do svečanog otvorenja hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu 19. listopada god. 1874.

S događajima u Hrvatskoj i Slavoniji išli su uporedo i događaji u Dalmaciji. Razumije se, da je to bilo u čednijim razmjerima prema prilikama, u kojima se sirota Dalmacija nalazila. Pavlinović je u toj zgodi bio spreman da se dušom i srcem pridruži hrvatskim narodnim manifestacijama i veselju u prigodi pridonošenja narodnoga obola za sveučilište u Zagrebu. Potaknut primjerom svoga velikoga prijatelja, Pavlinović drži svoj znameniti govor u zadarskoj čitaonici, na tristoljetnicu Nikole Šubića Zrinskoga, koji završava riječima: »I ti, siroto Dalmacijo, kojoj nije obilja ni srebra ni zlata, pristupaj danas vedra lica posestrimam svojim; veselom rukom, zadij cvijet jadranskih obala, daj uzdisaj mladosti i rodoljuba, na grobnicu sigetskomu junaku: da se digne po svietu znamen našega narodnoga preporoda; da se ori uza slavu sigetskoga junaka, prva narodna naša slava uljudnosti i prosvjete.«[58] Njegov govor učinio je na nazočne vrlo jak dojam, pa su se stali natjecati, da što više pridonesu u zakladu sveučilišta. Tako je za nekoliko časaka bilo na stolu »tisuću zlatnih stotinjaka«[59] namijenjenih hrvatskom sveučilištu.

[55] Novo Doba, g. 1934., br. 204., p. 5.

[56] Pavić-Cepelić, Strossmayer . . ., p. 660.

[57] Ib., p. 661.

[58] Pjesme i Besjede, p. 241.

[59] Id. (Bilješka).

Glas, koji se pronio Dalmacijom, da će se hrvatsko sveučilište u Zagrebu svečano otvoriti 19. listopada g. 1874. i da će otvorenju kumovati sam biskup Strosmayer »kao prvi začetnik sveučilišta«, našao je doličnog odjeka na samoj svečanosti u Zagrebu. Možda nikakav kulturni događaj — kako sam napisao na drugom mjestu — nije toliko veselio narodnu Dalmaciju i njezine vođe, koliko o t v o r e n j e h r v a t s k o g a s v e u č i l i š t a u Zagrebu. Sve što je u Dalmaciji bilo duševne elite, spremilo se, da prisustvuje toj velikoj hrvatskoj i slavenskoj svečanosti. Veliki biskup Strossmayer, Rački i drugi htjeli su, da se svakako taj dan u Zagrebu nađu svi velikani Dalmacije, a naročito oni, k o j i s u s v e s v o j e s i l e s t a v i l i u s l u ž b u u j e d i n j e n j a i p o n a r o đ e n j a č i t a v o g a h r v a t s k o g a n a r o d a. Stale su se spremati delegacije svih staleža iz svih krajeva, da odu u hrvatsku metropolu i da prisustvuju danu, koji će narodu i njegovim pokoljenjima donijeti najviše koristi. Pavlinović je naročito sretan, hita u Zagreb, da dočeka u njemu svoga velikoga prijatelja.[60] Na stanici (17. listopada) dočekao je Strossmayera ban Mažuranić, gradonačelnik dr. Vončina s gradskim zastupstvom, saborski zastupnici, rektor dr. Mesić sa profesorskim zborom, pravnički proslavni odbor i mnoštvo naroda. Pavlinović u toj zgdi pozdravlja biskupa Strossmayera »u ime dalmatinskih Hrvata«.[61] U prigodi proslave Pavlinović je govorio i banu Mažuraniću, te mu u ime Dalmatinaca i tada naglasio hrvatsko javno pravo (»il diritto pubblico croatto«), koje će »moći biti puno bolje i prije ostvareno sa novom vezom, koja će još više sjediniti duše sinova jedne iste zemlje, ne izloženim više tuđinskom utjecaju pri traženju spoznajnih izvora kod posve raznorodnih naroda i neprijatelja slobodna razvoja našega naroda.«[62]

Kad se doznalo, da je Pavlinović odsio kod prijatelja Račkog, ogromna je masa svijeta grnula na Kaptol gledajući u palaču, koja je skrivala »tolikog čovjeka« (»tanto uomo«) i neprestano je aklamirala sa »Živio!« »Time Hrvati htjedoše dati neki novi zalog ljubavi braći Dalmatincima i istodobno počastiti čestitoga borca javnog prava trojedne kraljevine.«[63] To se očitovalo također iz zanosnoga govora vođe sveučilišne omladine, koja je upravljala večernjom

[60] Hrvatska Smotra, g. 1933., br. 8-9, p. 361.

[61] Pavić-Cepulić, Strossmayer . . ., p. 664.

[62] ». . . patrà essere viemmeglio e prima realizzato col nuovo vincolo che stringerà ancor più gli animi dei figli di una stessa terra, non più esposti alla straniera influenza nel cercare le fonti del sapere presso nazioni del tutto eterogenee e poco amiche allo sviluppo nazionale degli Slavi.« (Il Nazionale, g. 1874., br. 86.).

[63] »Con ciò i Croati vollero dare un nuovo pegno d'affetto ai fratelli di Dalmazia, ed in pari tempo onorare uno strenuo campione del diritto publico dei tre regni«. (Il Nazionale, g. 1874., br. 88.).

rasvjetom. Predstavnik omladine zahvaljuje na koncu govora Dalmatincima, koji su u velikom broju učestvovali u toj općoj narodnoj proslavi, što je očit znak, da se narod s obe strane Velebita duhovno davno ujedinio i već ruši one »barijere, koje je tiranstvo tamnih vremena podiglo da razdijeli braću od braće!«[64] Pavlinović, ganut tolikom pažnjom, izašao je na balkon i odgovorio omladini: »Plemenita hrvatska omladino! Ovaj izlijev oduševljenja u biti tako jedinstven još je jedan dokaz više ljubavi, koja nas spaja. Zahvaljujem vam ganutim srcem, jer mi ono prije svega govori, kako ideja jedne Hrvatske, ujedinjene, jake i slobodne nema samo temelj u pojedinim vladarskim zakletvama niti u potrebi naše sretne (buduće) egsistencije, nego u kreposnom i plemenitom srcu mlade i kulturne generacije. I ovo je siguran dokaz više našoj sretnoj budućnosti! Budite sigurni, da i pravi dalmatinski narodnjaci, kojemgod rodu i dobi pripadali, uvijek su spremni žrtvovati svoj život i imetak toj plemenitoj ideji.«[65] Zatim Pavlinović nastavlja svoj govor ovako: »U ovom jedinstvenom času, moja je međutim najviša utjeha u tome, da mogu ovdje pred vama, braćo Save, kliknuti u ime Hrvata Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine srdačan živio jedinstvu, integralnosti, autonomiji cjelokupnog hrvatskog kraljestva«.[66] Kad je Pavlinović završio svoj govor, nastalo je u narodu silno oduševljenje, a veselju omladine nije bilo kraja ni konca.

Proslava hrvatskog sveučilišta u Zagrebu bila je za Pavlinovića jedna od najljepših, najmilijih uspomena, o kojoj je on uvijek sa nekim naročitim ushićenjem govorio, a nije nikada imao dosta riječi, da pohvali mecenatski gest biskupa Strossmayera prema sveučilištu. To je za Pavlinovića bio historički događaj prvoga reda u životu Hrvata. »Na ta pojav — veli on — i mi rodoljubi što smo ovdje sakupljeni,

[64] »... Le barriere che la tiranide di tempi caliginosi innalzava per dividere fratelli da fratelli!« (Il Nazionale, g. 1874., br. 88.).

[65] »Generosa gioventù croata! Questa dimostrazione in circostanza così solenne è una prova più dell'affeto che ci lega. Ve ne ringrazio col cuore commosso, perchè essa mi dice anzitutto come l'idea di una Croazia unita, forte e libera abbia il suo fundamento non solo nei solenni giuramenti reali e nei bisogni della prospera esistenza nostra, — ma anche nel cuore generoso e nobile della giovine e colta generazione. E questa è l'arra più sicura del prospero nostro avvenire! Siate certi che anche i veri nazionali di Dalmazia, a qualunque ceto ed età appartengono, sono pur pronti a sacrificare vita e sostanze per tal nobile idea.« (Il Nazionale, g. 1874., br. 86.)

[66] »In quest' istante solenne il mio maggior conforto pertanto si è quello, di poter quì in compania di voi, fratelli della Sava, innalzare a nome dei Croati della Dalmazia, Istra, Bosnia ed Ercegovina un cordiale evviva all'unità, all'integrità, all'autonomia ed alla libertà del complessivo regno croatto.« (Il Nazionale, g. 1874., br. 86.).

mi vjerni sinovi naroda jednoga, ugledajmo se u hrvatsko rodoljublje, i ganutim srdcem, položimo novac našega domoljublja na spomenik našoj narodnosti u kolu prosvjetljenih naroda.«[67]

U prigodi dvadeset i pete godišnjice biskupovanja Strossmayerova Pavlinović mu odaje priznanje u svom jezgrovitom ditirambu ovako: »Što je samovolja strmoglavila; što je neznanje zatupilo i uspavalo; što je tudjinština pritisla i otudjila, to je biskup Strossmayer kroz 25 godina svoga biskupovanja podigao i razbudio, izvratio i ponarodio«.[68] Dalje nabraja što je sve Strossmayer učinio za narod: »Djeci učione, učiteljim gojilišta, nemoćnim bolnice, svom narodu Akademiju, Sveučilište; Dvorove umjetničke; Bogu i svojoj pastvi veličanstven Hram.«[69] Konačno o biskupovim dobročinstvima završava ovako: »Ni sirote bosanske, ni zatočnici bugarski, ni Čeh, ni Slovenac, ni Srb, ni Slovak, ni Poljak, nikakav Slovjen ne podje neutišen od biskupa Strossmayera«.[70]

Pavlinović je veliki propagator tih kulturnih i kulturnovjerskih ideja u nekim drugim svojim poznatim govorima. Tako u govoru, koji je održao g. 1863. u splitskoj Čitaonici, veliča sv. Jerolima i sv. Ćirila, pa veli: »Vi znate da govorim o načelu narodnosti. Ali, blago nam, da po djelovanju Jerolimovu i Ćirilovu, to veliko načelo u nas je zazvano od počela, kršćanskim znanjem i životom. Ova dva imena koja danas sjedinjena na ustima slovenskih naroda, s' sobom će nosit do zadnjih vremena znamenje mudrosti kršćanske i ljubavi narodne«.[71] Taj je govor odlično odjeknuo ne samo u Dalmaciji, nego i u Hrvatskoj. »Malo kažem — piše Nodilo — kad velim da je taj splitski govor lijep. Brzojavno su mi zapitali iz Hrvatske rukopis. Stil mi se čini glatkiji nego li u drugim tvojim svtarima, te ima tačaka uistinu riječitih«.[72] U zadarskoj Čitaonici (g. 1866.) na tristogodišnjicu Nikole Šubića Zrinskoga veli: »Misli ljudskoj već zaprieke nije: tiskarna razmeće na sve četiri strane svieta, što um ljudski u mukloj samoti začeo bijaše. Već sud Omarov neće stignuti tvorove veleumnika, tiskarna je zatekla jelinske znanosti, kad s istoka utekoše pod krila k zapadu. Novi sviet, nedostižnih prostorija, razkriva se ljudskoj radinosti«.[73] Prelazeći Pavlinović u istom govoru na »državničke mudrolije«, a imajući kao

[67] Pjesme i Besjede, p. 340—341.

[68] Pučki Spisi, p. 533.

[69] Id.

[70] Id.

[71] Pjesme i besjede, p. 220.

[72] »Dico poco col dire che il tuo discorso di Spalato è bello. Per telegrafo mi fù dimandato il manoscritto della Croazia. La stile mi pare più fluido che nelle altre tue cose, e ci sono dei punti veramente eloquenti«. (U pismu od 24. X. 1863. — rk.).

[73] Pjesme i Besjede, p. 233.

crkveni čovjek pred očima i političko-vjerske intencije veli: »Oj, kukavna državnička mudrolijo, bez Boga i bez čovječnosti, dokle si svojom ludošću dotjerala!«[74] U svom govoru, koji je izrekao (g. 1868.) u dalmatinskom saboru u prigodi zakonske osnove o nadziranju učionice Pavlinović iznosi mnoge vrlo značajne ideje, koje su još značajnije za njegovo poimanje nekih krupnijih kulturnih pitanja. Tako o nastavi veli: »Svaka državnička stranka, i svaka vjerozakonska sljedba već danas priznaje, da je pitanje o nastavi (la questione dell'insegnamento) pitanje evropske budućnosti, pitanje naše vjere i naše uljudnosti, pitanje života.«[75] O cilju slobodne nastave veli: »Sloboda je riječi, da poznanu, cilju shodnu istinu javlja; da istinom umove spaja; da ljude namienjene zadruzi, zadrži i razvija u družtvu.«[76] O vjerozakonu: »Ali tko se — veli — vjerozakona drži kao istine, uzko spojene sa ljudskom naravi, taj vjeronauku ne ostavlja osamljenu«.[77] Pavlinović dalje izlaže, kako je crkva uvijek vršila »božanstvenu zapovijed«: **idite i učite sve narode** i kako bi to morali znati savremeni »nazovi-državnici« — »koji to pravo crkvi danas u ime napredka i slobode odriču, zabacujući svjedočbu svih kršćanskih naroda, koji su svešer držali, kao što danas svejednako drže, da je obuka i gojidba djelotvorni dio vjerozakonja.«[78] Svoj čuveni govor na proslavi jelaške Čitaonice Pavlinović završava: »Plovi dakle, blagoslovljena misli, zadružnoga preporoda hrvatske Dalmacije; plovi od pučina jadranskoga mora ka primorju dalmatinskomu; te izgledom javi, kakove plodove uljudjeni Hrvat zna pobirati od svjetske prosvjete; kaži, koliko je Hrvat dužan Talijancu; i koliko mu on najljepše zna odvraćati uzdarje žarke ljubavi prama narodnosti i slobodi hrvatskoj.«[79]

U svom govoru u katoličkoj skupštini dolnje Austrije u Beču (g. 1874.)[80] veliča borbe Hrvata protiv Turaka; spominje ulogu Hrvatske prama Istoku: »Prodjoše — veli on — ratovi i borbe tristoljetne, što okrvaviše i razkomadaše Hrvatsku. Sve to prodje; ali ne prodje zvanje Hrvatske prama iztoku, to slavnije što miroljubnije; zvanje narodne slobode i kršćanske prosvjete.«[81] Tu ulogu Hrvatske prema Istoku spominje Pavlinović često u svojim spisima; ta je uloga u divnoj harmoniji sa Promislom Božjim: »Mi smo — veli on — osvjedočeni da, kako je narod naš na razkrižju državnog života, t. j. ima li ostati tudjom potragušom kao i dosad, jali put pod noge, da zauzme mjesto koje mu Promisao u kolu naroda namienuo . . .«[82] Taj Promisao vodi i sve ostale narode po svom nahođenju i po svojoj apsolutnoj pravdi: »Mi smo navikli — piše Pavlinović — s našim božanstvenim učiteljem, pokudnim imenim od skriba i od farizejaca; mi smo poslani da izgubljeno nadjemo, a da poderano obnovimo; mi smo odlučeni da služimo istinu, pouzdanjem u Božju Promisao, koja vodi sve narode, i sama dieli pravdu po svietu. Život nam je žetva; a istina nadarje.«[83] Ali taj Promisao Božji ne odlučuje samo sudbinom hrvatskoga naroda u sudbini ostalih slavenskih naroda, nego ona također odlučuje i sudbinom »riešenja slovenske zadaće u kolu svjetskih naroda.«[84]

Sada se Pavlinoviću nameće pitanje: koja je dužnost svakoga pravog rodoljuba i svećenika? Na to pitanje on odgovara posve u duhu Nikole Tommasea, s kojim postojano vjeruje da »sami kler može obnoviti Dalmaciju« (»il solo clero può rigenerar la Dalmazia«). »Buditi sviest vlastita naroda — odgovara Pavlinović — uz ljubav svih naroda; branit pravo i zakonitost, i prama kralju i prama narodu, nijel' to pošteno, nijel' to rodoljubno? Ne dolikuje li to i svakomu otačbeniku i svakomu misniku?«[85]

Pavlinović je bio uvjereni slavenofil kao što su bili i drugi veliki Hrvati: Ljudevit Gaj, Petar Preradović, Franjo Marković i drugi. Zato on i ustaje sad jače sad mirnije protiv »zavidna« i »sumnjičava« Zapada, a vojuje za Istok, kojemu nas vuku običaji i zvanje slavensko. »Kako smo — piše Pavlinović — srednjega vieka kršćanskomu zapadu bili predstraža od nekršćena iztoka, tako smo ti danas pozvani da srbskomu iztoku budemo predstraža od zavidna i sumnjičava zapada.«[86] O ulozi Srbije upravo proročanski veli: »Srbija će biti ognjište neugasimo onom pokretu, kojemu boj sa Turcima nit je najpogibeljniji, niti napokonji.«[87] U oružan sukob između Hrvata i Srba u novoj državnoj zajednici, koju je ovaj naš veliki politički vizioner već onda pred očima gledao, ne vjeruje. Taj je sukob samo »prazna želja bezdušnih političara i notnja prikaza bogumrskih zanešenjaka.«[88] O budućim političkim događajima, koje njegov pronicavi, intuitivni duh vidi **prije po vijeka,** veli: »Hrvati će se razvijati, Srbi će napredovati, jugoslovinstvo će nastati, izim Ru-

[74] Ib. p. 237.
[75] Ib., p. 247.
[76] Ib., p. 249.
[77] Ib., p. 253.
[78] Ib., p. 257.
[79] Ib., p. 281.
[80] Tom su Pavlinovićevom govoru prisustvovali 12 nadbiskupa i biskupa, stotine grofova, knezova, baruna i zastupnika, te više hiljada naroda.
[81] Različiti spisi, p. 371.
[82] Ib., p. 393.
[83] Ib., p. 431.
[84] Ib., p. 100.
[85] Id.
[86] Pjesme i Besjede, p. 268.
[87] Ib., p. 269.
[88] Id.

sije i dalje od Rusije.«[89] O Rusji, ruskom narodu, slavenstvu Pavlinović govori sa zanosom uvjerenog slavenofila. Tako na jednom mjestu: »Mi Rusiju visoko cienimo; mi na Rusiju ponosito gledamo.«[90] Na drugom mjestu Rusi su mu »gorostasno ljudsko pleme, na koje, kada se Jugoslaveni oslone »osjećaju da im je snaga ustostručena.«[91] No, Pavlinović je svijestan i ruskih mana, koje neće da vidi, jer mu nije do toga, nego do »pomoći ruske proti varvarim, i proti njegovim sročnikom.«[92]

Zapad je Pavlinoviću pun buna, prevrata, komunizma, anarhije, koji ide za tim da požarom i kamenovljem prosvijetle ljudsko društvo.«[93] Silni i slavni francuski narod, evo gotovo sto godina, nemože da izcieli ubojitih rana, što mu ih velja **buna** zada. Talijanski narod težko boluje, i Bog zna dokle će bolovati, rad buna mjestimice ponovljenih. Buntovna Španija, šta od sebe radi?«[94] Pa kakovi su ti buntovni zapadni narodi? — pita Pavlinović, a onda na to pitanje odgovara ovo: »Buntovni narodi, to su vam narodi sužnji; mogući i slobodni narodi, to su vam narodi reda i zakonitosti.«[95] On nije samo bio protivnik zapadne moderne (francuske) kulture, nego jednako i sjeverne (njemačke), jer je ona za njega bezvjerska. Njegovi nazori o toj kulturi proizlazili su nužno kao posljedica iz njegovih kršćanskih načela i tadanjih savremenih događaja u Evropi. Ti događaji bili su ovi: požar pariski (Razl. spisi 305.), požar pariske Komune (Razl. spisi 328.), potres Internacionale (l. c.), borba Italije za državno jedinstvo, na štetu papinske svjetovne vlasti, ulazak Garibaldija u Rim, sustav u Cislajtaniji, revolucionarni duh i pad svakog auktoriteta u Evropi.[96]

S obzirom na **rimsko pitanje** Pavlinović je bio bezuvjetni pristaša Pape i papinstva, što nije nikakvo čudo, kad se zna, da su za papinstvo bili gotovo svi ostali veliki crkveni ljudi i mnogi političari u Hrvatskoj. Što je on i aktivno u tom slučaju istupio, učino je to ne kao »župnik« i zastupnik, budući uvijek konservativac i tradicionalist, što mu je po vlastitom priznanju prva značajka u kulturnom radu,[97] nego kao šef narodne stranke, tvorac i vođa narodnoga preporoda u Dalmaciji, koji je kao takav bio opkoljen: s jedne strane konservativcima i tradicionalistima (K. Vojnović, dr. Pulić, K. Ljubić, Antonietti, Biankini, o. Š. Milinović, o. I. Marković, o. Stj. Zlatović, Stj. Buzolić i t. d.); s druge pak strane liberalcima (N. Nodilo, M. Klaić, Vranković, Monti, G. Bulat i t. d.). On nije bio »uvijek konservativac i tradicionalist«, nego je katkada u kulturnim pitanjima naginjao više svojim prvim prijateljima (K. Vojnoviću . . .) negoli drugima (N. Nodilo . . .). Sama strana 37. u »Različitim spisima« koju navodi dr. Stojković, da dokaže, kako i sam Pavlinović priznaje, da bi bio »konservativac i tradicionalist«, ne otkriva nam nikakovo priznanje te vrste. Govor u dalm. saboru (g. 1868.), poslanica prijatelju Vicku Didoliću, članci »Viesti pred sabor vatikanski« — kao i govori izrečeni u Imotskom i Jelsi, otkrivaju samo veliku slavensku dušu, svećeničku uzoritost i ispravnost u gledanju na krupna duhovna i crkvena pitanja. Oni istodobno dokazuju, da Pavlinović nije bio nikakav »konservativac i tradicionalac«, pa ni u vjersko-kulturnom pogledu, a još manje u političkom, nego duhovni mislilac velikog ranga, slavenofil i upravo **ekstremni politički liberal.** Da se on s Klaićem, Nodilom i Vrankovićem nije složio u pitanju papinskog gospodstva, posve je prirodno, kad se zna, što su oni o tom mislili. Tako mu Klaić na pr. piše iz Zadra ovo: Vodimo našu politiku narodnu, kako smo i dosad, a vjeruj mi, da papa bio ili ne bio kralj svietsk, bio nepogrešiv sam, ili skupa sa svom crkvom, to narodu ništa ne pomaže, niti narod zato mari.«[98]

Vrlo je žalosno za naše prilike, vrijeme i gledanja na svijet i ljude, da se u tom narodnom velikanu još uvijek gleda »župnika i zastupnika«, a ne velikoga i značajnog vođu književnog, kulturnog i političkog preporoda u Dalmaciji, koji je dao inicijativu i osnovu narodnoj stranci, kojoj je sve do svoje smrti (g. 1887.) bio pravim i jedinim šefom. Da je Pavlinović uistinu to i bio, vidi se iz mnogih izjava ondašnjih prvaka u narodnoj stranci. Tako ga Natko Nodilo naziva šefom narodne stranke, a stranku njegovom. »Izložit ću ti u isto vrijeme svoje mišljenje o tvom ponašanju sa ljudima tvoje stranke.«[99] Don Mate Ivičević piše iz Splita Pavlinoviću: »A po komu je postalo narodnjaštvo u Dalmaciji, nego po tebi? A tko ga je uzdržao, i tko danas drži, nego ti? Tko je zato pritrpio što si pritrpio ti?«[100] Sam dr. M. Klaić u jednom pismu upućenom Pavlinoviću iz Zadra vapije: »Poslušaj mene, i vrati se u kolo stare družine, to jest onih, koji su s tobom narodni pokret počeli, i koji premda imat će mana, ipak su pošteni i disinteresirani u namjeram.«[101] Biskup Strossmayer, zadivljen književnim, kulturnim i političkim radom Pavlinovića širokogrudno mu priznaje velike zasluge

[89] Id.
[90] Id.
[91] Ib., p. 270.
[92] L. c.
[93] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 46., p. 145.
[94] Besjeda na slavi imotske Čitaonice, p. 19.
[95] Id.
[96] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 46., p. 149.
[97] Id.
[98] U pismu od 25. VIII. 1871. (rk.).
[99] »Ti esprimerò simulamente la mia opinione sul tuo modo di comportarti cogli uomini del tuo partito.« (U pismu od 10. VII. 1866. — rk.).
[100] U pismu od 23. X. 1873. (rk.).
[101] U pismu od 17. IX. 1873. (rk.).

za narod: »Moj priatelju, Vaš je rad vrlo spasonosan za narod. Vi ste nužniji narodu nego ja.«[102] Konačno i sam skromni Pavlinović brani od Klaića svoju »presidijalnost« u narodnoj stranci. »Ovoga puta — piše Pavlinović na pozadini Klaićeva pisma — ti mi činiš čudnu figuru. Možda i neznaš, ali ti mi nosiš kondicije Presdiuma . . .«[103]

Nije bez svake osnove, kad se piše da je Pavlinovićeva kulturna politika u Dalmaciji imala mnogo viđenijih protivnika, ali treba naglasiti i to, da su ti protivnici bili po broju neznatni prama onima, koji su njegovu kulturnu i vjerskokulturnu politiku odobravali i slijedili. Ti kulturni protivnici, ti »antagoniste« Pavlinovićevi (kako ih vole neki nazivati) i nijesu zapravo protivnici, nego njegovi najbolji politički prijatelji i suradnici, premda se nijesu uvijek mogli složiti u jednom ili drugom kulturnom pitanju, što je uostalom i posve prirodno. Tako često spominju Klaića, Nodila, Montija, Vrankovića i Vinka Milića kao izrazitije protivnike njegove kulturne i vjerskokulturne politike. Međutim oni to nijesu bili. Oni su imali katkada svoja odjelita mišljenja, ali ona nijesu bila nipošto uperena protiv Mihovilova, već su proizlazila kao nužna konsekvencija njihovih nazora na svijet. Dinko Politeo o tom piše: »Između njih bilo je onih razlika, koje neizbježivo potiču od razlike ćudi; ali antiteza i opreka nije bilo.«[104] O odnosima između Pavlinovića i Klaića Politeo piše: »Pored svih razlika on je bio iskreni prijatelj Klaića, a u daljnjem mom novinarskom životu uvjerio sam se, da je takav i Klaić bio prama njemu.«[105] Politeo drži, da su najveće opreke postojale između Pavlinovića i dra Lovre Montija, a svoje mišljenje obrazlaže ovako: »Pavlinović je bio čovjek od jednoga komada; a pošto je taj čovjek bio i pop, to nije bilo moguće da se on i Monti slažu.«[106] Ja sam uvjeren, da je i oprezni Politeo, u ovom slučaju, postavio bezrazložno »antitezu« između ova dva dobra politička prijatelja, jer je Monti bio uz Pavlinovića u vrlo važnim političkim pitanjima, pa i onda, kad je (g. 1870.) pukao razdor u narodnoj stranci i među njezinim prvacima. »Kakva god bila medju nas razlika u mnienjima, ipak nevjerujem da su naši prijatelji, koji su u Zadru, od svojih načela odstupili, niti da jih osobne i sebične težnje rukovode u političkome poslovanju.«[107] Zatim Monti vrlo značajno nastavlja: »Može biti drugačije oni svaćaju naš položaj od nas, a vjeruj, brate, mučan je taj naš položaj.«[108]

[102] U pismu od 2. I. 1874. (rk.).

[103] U pismu od 27. VI. 1884. (rk.). (Na poledjici Klaićeva pisma.).

[104] Predgovor Izabr. člancima, p. CC XII.

[105] Id.

[106] Id.

[107] U pismu od 23. VI. 1870. (rk.).

[108] Ib.

Prelazeći Politeo na odnos između Vrankovića i Pavlinovića, spominje, kako bi češće između njih došlo do zategnutih odnosa; »ali to bi se — piše on — uvijek brzo izgladilo.«[109] Što Politeo, Šišić i drugi pričaju o Pavlinovićevom »antagonisti«[110] Natku Nodilu? »Ni Nodilo se nije — piše Politeo — slagao sa Pavlinovićem; ali mjesto prilagoditi se činjenicama, nije više aktivno utjecao u javnom životu.«[111] Pavlinović je mnogo žalio, što se Nodilo povukao iz javnog života Dalmacije, jer ga je vrlo cijenio i volio; oni su bili intimni prijatelji od ranog djetinstva, odgojeni na istim školskim klupama do god. 1854., kad je Pavlinović bio zaređen za svećenika. »Ne znamo, što je razlog — piše prof. Šišić — da se Nodilo na jesen 1856. — dakle nakon dovršene treće godine bogoslovije — odlučio ostaviti svećenički stalež i prihvatiti poziv ravnatelja splitske gimnazije popa Franceschi-Perinovića, da primi mjesto pomoćnoga učitelja gimnazije u svom rodnom mjestu Splitu . . .«[112]

Kako se iz Nodilovih neobjavljenih izvornih pisama na Pavlinovića jasno vide razlozi, koji su ga naveli da ostavi »svećenički stalež« to ću ih iznijeti onim redom, kojim su i nastali. Tako Nodilo u svom pismu iz Segeta kod Trogira piše Pavlinoviću, da ga biskup neće pustiti u Šibenik, ali mu je dopustio da »sadašnju godinu« (1853.) proboravi doma. Zatim se Natko tuži prijatelju, kako mu je teško »u tisnoći ovih župničkih pojata, gdi sad pribivam.« Natko navodi drugi razlog zbog kojeg mu je, kako sam piše, »teška potriba prominiti misto, ne bi (li) se kako oprostio groznice, koja ima dva miseca da me kostolomi.«[113] Na koncu pisma piše Natko: »Što kažeš o hitnome sastanku, na to težim i ja ništa manje od tebe, al' se puno bojim. Sa svim tim radiću o tome, ne bih (li) se kako dilio iz Zadra radi bolesti pri svrhe zime.«[114] U drugom pismu iz Zadra tuži se Nodilo Pavlinoviću na svoju bolest (»malaria tertiana«) i na biskupa, koji ga ne pušta u Šibenik. »Providnost — piše on Pavlinoviću — hoće da mi ove dane učini najgorčijim među gorkim danima moga života.«[115] O svojoj bolesti Nodilo piše ovo: »Tercana nije tako indiferentna, kako se misli; ne uništava samo

[109] Predgovor Izabr. član., p. CC XII.

[110] Isp. Ljetopis Jugosl. akad., sv. 46., p. 155.

[111] Predgovor Iz. čl., p. CC XII.

[112] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 95.; odnosno Hrv. Kolo, knj. VII., p. 282.

[113] U pismu, na Stjepan dan, 1853. (rk.).

[114] Ib. U svim citatima iz Nodilovih pisama zadržavam sve karakteristike njegova pisanja, da se vidi, kako je Natko Nodilo napredovao u poznavanju hrvatskoga jezika, koji je upravo tada — pod utjecajem svog starijeg druga i prijatelja M. Pavlinovića — marljivo učio.

[115] »La Provvidenza vuol far amarissimi tra gli amari di mia vita questi giorni.« (U pismu od 16. III. 1854. (rk.).

fizične sile, nego oduzima također svaku duševnu i fizičku snagu, naročito prvih dana poslije napadaja.«[116] Dalje se Natko tuži na profesore zadarske bogoslovije, koji misle da su strpali u glavu sve znanje (»l'enciclopedia del sapere«), zatim ponovo na malariju i zbog čudnovatih uznemirenja, radi kojih nije ništa radio cijelo polugodište. Zatim javlja Pavlinoviću, da će se posvetiti izučavanju jezika i onog duha, »koji će me — piše on — u kompleksu radosti i patnja dovesti u željenu luku, spasivši me od prokletstva društvu i mojoj egsistenciji.«[117] »Još dvije godine, — nastavlja u pismu Natko — pak ću imati zadovoljstvo da prepišem sam sebi dobro ili zlo što učinim.«[118] U svom trećem pismu Natko se opravdava Pavlinoviću, što mu mora pisati talijanski, jer majčin jezik valjano ne poznaje, te je još »u razumnoj nevidici«. Prelazeći pak na njihovo međusobno bratstvo veli: »I ako narod, ljudstvo isto promotrivši tvoje dilovanje budu te odbacili ka nevaljala, mi dva imaćemo, jer smo dva brata rođena, stalnoga pribižišta, Boga, velju, i prijatelja svoga.«[119] Konačno Natko moli Mihovila, da mu nabavi i drugih narodnih knjiga kao n. pr. Srpsko Ogledalo i Slovnicu Vuka Stefana Karadžića, »ako ti je zgodno — piše Natko — moreš ih naručiti u Beč, i tako isto čini i od ostalih knjiga, ako su koje«.[120]

Razlike, koje su izbile između Pavlinovića i Nodila uzdrmale su njihovim starim prisnim prijateljstvom; »ali ne ni tako ni toliko — tačno zapaža Politeo — da bi staro čuvstvo bilo posvema ugušeno, da se glas starih odnosa ne bi iz njihove duše često pojavljivao«.[121] Što se samog Pavlinovića tiče, može se pouzdano kazati, da nije nikada to prijateljstvo zatajio, već ga je on, šta više, u svakoj zgodi priznavao i o njemu se vrlo pažljivo izražavao. Nodilo se također uvijek

[116] »La terzana non è tanto indifferente, come altri il crede; non solo prostra le forze fisiche, ma intacca anche ogni potenza e di anima e di corpo, inspecialito ne' primi giorni dopo l'accopo.« (L. c. — rk.).

[117] » . . . che nel complesso di gioje e patimenti, mi condurrà al porto desiderato, salvandomi dal maledire alla società e alla mia esistenza.« (L. c. — rk.).

[118] »Ancora due anni, e poi avrò il contento d'imputare a me solo il bene ed il male che avrò fatto.« (L. c. — rk.).

[119] U pismu od 29. IV. 1854. (rk.).

[120] Ib. — U nastavku toga interesatnog pisma jasno se vidi, da Pavlinović direktno djeluje na Nodila, što se tiče jezika i hrvatske narodne svijesti, što i sam Nodilo lojalno priznaje: »Razabra sam se — piše on — malo od dubokog sna u koga ka' pravi mrtvac bio sam upa'; s toga možeš mi često pisati, a ja ću često također odgovoriti, zamrčivši po listu malo besida: i ovo pisanje biće u isto vrime blago tišenje ožalošćenome priatelju, mojim ranam lik.« (L. c. — rk.).

[121] Politeo, Predgovor Izabr. čl., p. CCXV.

ponosio s Pavlinovićevim prijateljstvom, imajući pritom u vidu sva dobročinstva, koja mu je Pavlinović kroz čitav život u Dalmaciji činio. Politeo spominje da je imao prigodu vidjeti pismo, koje je Nodilo pisao Pavlinoviću, kad je ovaj na smrt obolio«.[122]

Pa koje su zapravo razlike postojale između vođe narodne stranke Mihovila Pavlinovića i urednika stranačkoga glasila »Il Nazionale« Natka Nodila? »Pavlinović je — piše Politeo — bio pristaša hrvatskoga državnog prava, Nodilo narodnoga načela, kao što je još i danas. I jedan i drugi mislili su, da su dosljedni prvobitnome programu stranke; u čemu su imali i pravo i krivo toli jedan koli drugi«.[123] Pavlinović je — nastavlja Politeo — pristaša hrv. državnoga prava, nije isključivao narodno načelo; pače protivno. On se je borio za narodno načelo; ali na temelju hrvatske državne misli. Da ni Nodilo pak absolutno ne izključuje državno pravo, dokaz je što po njemu, ako dobro stvar shvaćam, narodno načelo sastoji od tri elementa: od poviesti, od jezika, od narodne privole«.[124] Razlika je dakle između ta dva muža u tom, što je svaki od njih dvojice shvaćao historiju na svoj način. Tako Nodilo »nije davao i ne daje elementu poviesti ni iz daleka onu važnost, koju je davao Pavlinović; što se Nodilo ne oslanja na državno pravo onako svestrano kao što se Pavlinović naslanjao najmanje pak vis-à-vis Srbima, nego obzirom na Beč i Peštu; što Nodilo ograničuje državno pravo na trojednu kraljevinu, dočim ga Pavlinović protezao ne samo na Istru i na slavenske zemlje, nego i na Bosnu«.[125] Dok Politeo iznosi te razloge, prof. Šišić, V. Novak, S. Antoljak i drugi iznose također »nesuglasice« između Nodila i Pavlinovića u **rimskom pitanju** kao jedini uzrok konačnom razlazu Nodilovu sa uredništva »Nazionala«. To nam stanovište jasno precizira Stj. Antoljak — povodeći se za drom. Šišićem — »Kako je — piše on — 1866. u Italiji nastala borba za narodno jedinstvo, to je trebalo cijelu Italiju ujediniti. Zapreka je bila još papinska država (svjetovna). Laici su bili protiv pap. svjetovne vlasti, a svećenstvo za. Nodilo je uređivao »Nazionale« u duhu nacionalno-liberalnom, pa je sasma naravno bilo da se je toga pitanja taktnuo, i došao u sukob s klerom, a onda i sa M. Pavlinovićem, jedinim

[122] Id. — Ovo se pismo nalazi također kod mene i njega ću upotrebiti u III. dijelu ove knjige, u zadnjem poglavlju, a izniјet ću ga u cjelini na koncu knjige između ostalih priloga.

[123] Politeo, o. c., p. CCXVI.

[124] Id.

[125] Id.

od vođa pokreta i kod glavne ličnosti »Nazionala«.[126]

Zbog tih različitih nazora došlo je do nesuglasica između Pavlinovića i Nodila, »koje konačno navedoše ovoga po temeljnoj obrazovanosti i uglađenu stilu upravo idealnoga urednika, da je od svoga odgovornog mjesta otstupio«.[127] Osim navedenih principijelnih razloga, koji su vodili (ne doveli!) do razilaženja dvaju prijatelja, ima i drugih, koji su bili od velike važnosti pri odlasku Nodila sa uredništva »Nazionala«. **Taj odlazak diktirali su i politički interesi ogromne većine narodne stranke i njezinih prvih vođa ispod i iznad Velebita i lični i obiteljski odnosi samoga Nodila.** Sve te razloge iznijet ću u idućem poglavlju, koje je određeno za **žurnalistički rad Mihovila Pavlinovića.**

[126] Jutarnji List, g. 1934., p. 18. (Božićni broj). Isp. Šišić, Ljetopis jugosl. akad., sv. 33, p. 118, odnosno Šišić, Hrvatsko Kolo, g. 1912., p. 298; odnosno V. Novak, Politika (beogradska), g. 1934. (božićni broj). — Ovdje treba tek toliko pripomenuti, da Pavlinović nije »jedini« sa kojim je Nodilo došao u toj zgodi u sukob, nego sa većinom u vodstvu narod. stranke, poimence sa: K. Vojnovićem, Pulićem, Danilom, Antoniettijem, Biankinijem, K. Ljubićem, o. Milinovićem, Zlatovićem, Markovićem, Bulićem i drugim. U Hrvatskoj je također sa svojim pisanjem (pravcem) Nodilo došao u sukob sa prvim ljudima u narodnoj stranci, Strossmayerom, Račkim, koji su — kako ćemo vidjeti —od Pavlinovića tražili, da tome jednom učini kraj.

[127] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 118.

POGLAVLJE ŠESTO

PUBLICISTIČKO-ŽURNALISTIČKI RAD

Stranka koju su osnovali Pavlinović i Klaić s primarnom svrhom, da narodu povrati oduzeta prava i da se dalje bori za njegove svetinje, nije još imala svoga političkog organa sve do god. 1862. Kad se Natko Nodilo vratio u Split na gimnaziju (g. 1861.), našao je tamo Pavlinovićeve uže suradnike i prijatelje Luku Botića i dra. Kostu Vojnovića, koji su ga s veseljem primili u stranku, pošto se je izjavio za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, »pa tako postade — piše dr. Šišić — ne samo članom narodne stranke nego i žarkim apostolom njezinim«.[1] Kako su pak ideje narodnjaka bile u očitom protuslovlju s idejama, koje je zastupala Schmerling-ova vlada u Beču, nije nikakovo čudo, što je Nodilo odmah postao sumnjiv dalmatinskom namjesniku barunu Mamuli kao i splitskim »autonomašima«, te je konačno otpušten iz državne službe na koncu veljače g. 1862.

Upravo u to doba Pavlinović poziva svoje uže suradnike, da se dogovore o osnutku stranačkoga glasila, i, kako

[1] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 106.

sam kaže, »odlukom pet-šestorice praznorukih rodoljuba, ni čuvenih ni vidjenih«,[2] postade »Il Nacionale« (»Narodni List«).[3] Pritom nam odmah nešto pada u oči, da su Pavlinović i drugovi odabrali za svoje glasilo talijanski jezik, »koji su — kako točno piše Biankini — tuđinske vlade narodu nasilno nametnule i kojega se mora čim prije osloboditi, da ga ne uguši«.[4] To je ipak bilo vrlo razborito, i to zato, što je narod na selu bio zapušten i apatičan za svaku političku akciju, a po gradovima odnarođen, potalijančen, i kao takav prezirao sve ono, što je odisalo narodnim duhom. Na selu se čitalo malo, i to talijanske novine, u gradu talijanske i njemačke. Stanje, u kojemu se nalazio naš narod u Dalmaciji prije osnutka narodne stranke i njezinih glasila, lijepo karakterizira Biankini: »Mletačka, a još puno više austrijska vlada, službenom talijanštinom školana po gradovima, i svojom paklenom protunarodnom politikom tako su bile poklopile primorsku Dalmaciju, da ni bolji njeni sinovi — odgojeni italijanskim jezikom za dugih 16 godina školovanja, nisu već bili u stanju da lako, a kamoli perfektno govore i pišu svojim materinskim jezikom«[5] Štaviše, ni prvi muževi u stranci, kao dr. Klaić, Pulić, Vojnović, Nodilo, prof. Danilo, nijesu umjeli da govore u saboru majčinim jezikom.

Kako je Nodilo — nakon otpusta iz službe — bio slobodan i poznavao odlično talijanski, te bio poznat kao učen, talentiran, duhovit i značajan čovjek, nije nikakvo čudo, da su mu na prijedlog Pavlinovićev povjerili uredništvo »Nazionala«, dok su uredništvo priloga »Narodni List« preuzeli Pavlinović i Ivan Danilo. Već 1. ožujka 1862. u subotu izašao je na četiri strane prvi broj glasila narodno-aneksionističke stranke »Il Nazionale« na talijanskom jeziku, a kao prilog »Narodni List« u malom formatu na dvije strane, na hrvatskom jeziku. List je izlazio dvaput na nedjelju i to srijedom i subotom, te se već »u prvim brojevima pokazalo, da

[2] Nova Revija, g. 1929., p. 66.

[3] Ovdje treba istaknuti da je Pavlinović na smrtnoj postelji napisao veliku radnju o postanku narodne stranke i njezinih glasila kao i o gl. ličnostima u stranci za Jubilarni broj Narodnoga Lista, ali je Klaić i Biankini ne htjedoše tiskati, jer ona pogađaše mnoge jeftino stečene **ambicije** ... To je Pavlinovića strašno ogorčilo, a ogorčava danas i nas, jer ta »Krvava radnja, koju je drhćućom, iznemoglom rukom i s velikim naporom napisao, ne izađe onom prigodom u »Narodnom Listu«. (V. Nova Revija, g. 1929., p. 68.). Tim je nanesena uvreda velikom uskrisitelju narodne misli u Dalmaciji i jedinom vođi narodne stranke u Dalmaciji upravo od onih, koje je on politički stvorio. Tim je učinjena nepravda i historiji, jer da je Pavlinovićeva radnja izašla, danas ne bi nitko o tom bio u sumnji, tko je otac preporoda, uskrisitelj hrvatske narodne misli, tvorac i vođa narodne stranke i njezinih glasila u Dalmaciji.

[4] Almanah Jadranske Straže, g. 1927., p. 56.

[5] Id.

je list povjeren pravom majstoru; Nodilovo pero — piše Šišić — sa svojom finom i klasičnom ironijom kao da je bilo stvoreno za to, da protivnike smuti i rasklima«.[6] Uz Nodila u »Nazionalu« surađivali su Klaić, K. Vojnović, L. Monti, knez N. Pucić (Veliki), Matija Ban, Niko Gradi i drugi viđeniji ljudi iz Dalmacije.

Dok je tako »Il Nazionale« u početku imao lijep broj suradnika, bilo je teško za »Narodni List« naći i najnužnije urednike i suradnike. Uzrok treba tražiti — kako već rekoh — u tom, što je u Dalmaciji u to vrijeme bilo vrlo malo učenih ljudi, koji su bili vješti pisanju na majčinu jeziku.[7] Zato su u početku bili urednici i suradnici »Narodnoga Lista« jedino Pavlinović, Danilo i K. Ljubić, kojima je pomagao Laza Tomanović, đak pravoslavnog sjemeništa, kasniji ministar predsjednik u Crnoj Gori. Naravno, da su paralelno s razvojem narodne misli u Dalmaciji i oba glasila, »Nazionale« i »Narodni List«, dobivali nove i nove urednike i suradnike.[8]

[6] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 106.

[7] Isp. Almanah Jadr. Straže, g. 1927., p. 60.

[8] Tako je **Nodilov** nasljednik bio **dr. Lovre Matić,** koji je bio kasnije i narodni zastupnik u dalmatinskom saboru i nadsavjetnik vrhovnog suda u Sarajevu. **Ivan Đunio,** kasnije bilježnik u Kotoru, **Josip Sormilić,** kasnije profesor u Rusiji, i **Kazimir Ljubić,** poslije dugogodišnji tajnik zemaljskog odbora. Ti obični urednici imali su ove što stalne što dobrovoljne suradnike. Isticali su se: 1) **Josip Tončić,** iz Raba, koji je radi svojih članaka u »Nazionalu« bio osam mjeseci zatvoren u Zadru. Kasnije je postao tajnik srpskog državnika Jovana Ristića u Beogradu, a konačno potpredsjednik dalmatinskoga namjesništva u Zadru. 2) **Šime Mazzura,** iz Tijesnoga kod Šibenika, koji je već kao đak pisao članke u »Nazionalu«, koje je zapazio Fr. Rački, M. Mrazović, Lj. Perkovac zbog pisanja morao je napustiti studije u Zagrebu i nastaviti ih u Pragu. Iz Praga se vraća u Zagreb, gdje postaje urednik »Obzora«, odvjetnik, zastupnik i jedan od prvih vođa narodne stranke u Hrvatskoj; 3) **Vlaho Bogdan,** iz Dubrovnika, višegodišnji bečki dopisnik »Nazionala«, kasnije postaje tajnik nadvojvode Toskanskoga i učitelj njegove djece; 4) **Dinko Politeo,** iz Hvara, stalni suradnik »Nazionala« i »Narodnoga Lista«, novinar visokih kvaliteta; 5) **Marin Sablić,** iz Visa, pjesnik i kritičar, dopisnik »Narodnog Lista« i »Iskre«, urednik lista »Diritto Croato«, koji je pisao vrlo dobrim jezikom; 6) **Petar Biankini,** brat Jure Biankinija, upravitelj »Narodnog Lista« i urednik »Gospodarskog poučnika«, pisac gospodarskih knjiga; 7) **Vinko Kisić,** iz Dubrovnika, zadnji suradnik »Narodnog Lista« iz ove periode, kasniji utemeljitelj i urednik splitskog dnevnika »Novo Doba«, odličan novinar i organizator — poput Politea. Umro u Splitu g. 1927.

Zadnji urednik »Narodnoga Lista« Jure Biankini uređivao je list gotovo **pedeset godina** (od 7. X. 1871.—16. III. 1919.), a uređivao bi ga bio jamačno sve do svoje smrti, da ga nijesu Talijani konačno (14. VII. 1920.) zauvijek zabranili »radi reda i mira...«. Tako prestade izlaziti slavni »Narodni List«, koji se dugi niz godina časno borio za narodna prava i slobodu.

Prije nego prijeđem na Pavlinovićev žurnalistički rad, mislim, da nije bez naučnog interesa, ako navedem i druge razloge, koji su bili od presudnog značenja za Nodilov odlazak sa uredništva »Nazionala«. To više, što oni — po mom uvjerenju — svojom autentičnošću obaraju sve one teze, koje idu za tim da isključivo Pavlinoviću imputiraju odgovornost za Nodilovo povlačenje iz javnog života Dalmacije, premda je upravo Pavlinović bio onaj, koji je za Nodilovim povlačenjem najviše žalio. Nodilovo povlačenje nijesu diktirali ni razum ni srce Pavlinovićevo; **njega su diktirali s jedne strane krupni politički faktori iz Hrvatske i Slavonije, s druge pak politički interesi većine u stranci kao i privatno-obiteljski odnosi samog Natka Nodila.** Tako se sam Rački iz Zagreba tuži Pavlinoviću, kako se »u svih izjavah« izbjegava ime hrvatsko. Prelazeći Rački u svom pismu na pisanje »Nazionala« uopće, a njegova urednika Nodila napose, veli: »U tom griješi i naš vrli »Nazionale«. Varamo se, da će se oni, koji se plaše hrvatske zastave, boriti za narodna prava pod zastavom »ilirskom« ili »slavjanskom«[9] Nije to ni jedina pogreška »Nazionala« za Račkoga, pa dalje o tom piše Pavlinoviću: »Neznam ni to, iz kojega uzroka »Nazionale« izbjegava pitanje sjedinjenja. Neprijateljem našim to je po ćudi, ali našemu narodu nije korisno. Ja pače cienim, da se o tom pitanju govoriti bi se imalo i u saboru dalmatinskom, pak i ostala narodna stranka u manjini. Svieť već dobro znade, tko zastupa naš narod u Dalmaciji. Ovakova politika dobroćudnosti ne rodi onim plodom, koji se izčika«.[10]

Kada se još uzme u obzir, da su pred tim prijekorima Račkoga bili važni politički pregovori između dalmatinskih i hrvatskih narodnjaka o zajedničkoj borbi i kooperaciji u pitanju sjedinjenja trojedne kraljevine u jedno državnopravno tijelo; da su Hrvati s oduševljenjem izabrali u Hrvatskoj dvojicu dalmatinskih vođa, Pavlinovića i Klaića, u hrvatski sabor,[11] onda već nije i zato nikakovo čudo, da i

[9] U pismu od 11. XII. 1866 (rk.).

[10] Ib.

[11] O izboru Pavlinovića i Klaića u Hrvatskoj pišu Narodne Novine g. 1865., br. 164. između ostaloga: »Mislimo, da neima nijednoga iskrenoga domorodca s ovu stranu Velebita, koga u duši nebi bilo obradovalo kad je čuo radosni glas, da će i posestrima naša Dalmacija biti barem niekim načinom zastupana na pretstojećem našem saboru; jer ako nam se i neispuni jošte vruća naša želja, da pozdravimo neposredne, prave zastupnike Dalmacije na saboru trojedne kraljevine, a to je opet bistri um i zrela sviest našega naroda sietila se dostojno svoje bratje prekovelebitske pri izborih svojih zastupnika i privukla ih u bratsko kolo...«. U istom broju »Narodne Novine« donose izvadak iz »Obzora«, iz kojega se vidi oduševljenje u Dalmaciji radi izbora dvaju njezinih velikana i miljenika u Hrvatskoj: »Njihov nas je izbor — veli se u izvatku — veselo zatekao, jer su naša braća hrvatska i slavonska pripoznala njihove (Pavlinovićeve i Klaićeve) narodne zasluge i njihovu političku vriednost«.

sam Nodilo povuče iz toga konsekvencije, jer u »Nazionalu« »izbjegava pitanje o sjedinjenju«. Na to se i sam Nodilo bio obvezao prije nego su ga Kosta Vojnović i Luka Botić uveli (g. 1861.) u narodnu stranku. Osim toga čini se, da je Ivan Danilo, koji je bio upravitelj lista, djelovao primjerom na Nodila, i to koliko u pravcu pisanja, toliko i još više u »potrebi udobnosti«. To se vidi iz pisma dra. J. Antoniettija, kojeg piše iz Zadra Pavlinoviću: »S onim blaženim popom (Danilom) veliko je poduzeće kakovi posao kraju privesti«.[12] Prelazeći Antonietti u pismu na samog Nodila, veli: »Od Nodila pak nemožemo se faliti. U prošastom miesecu nije pisao nego sami jedan članak, i u ovome dvoim da neće više«.[13] No ne tuže se na postupak uredništva i uprave »Nazionala« i »Narodnog Lista« samo Rački i Antonietti, tako se Jovan Sundečić gotovo u svakom pismu tuži Pavlinoviću na postupak Danilov pri tiskanju njegovih stvari. U svom pismu iz Cetinja kliče: »Bože daj! te je neuškopi don Ivo, onako nemilo kao Poslanicu«.[14]

Prof. Kerubin Šegvić, pišući o ličnosti Natka Nodila, iznosi još jedan vrlo važan razlog o razilaženju Pavlinovića i Nodila. No prije nego iznesem taj »čovječanski« razlog, iznijet ću i to, da se Šegvić — pukim slučajem istovjetuje s mojim uvjerenjem, da nije moguće — kako Šegvić veli — zampisliti, da se Pavlinović sukobio s Nodilom radi liberalizma i radi djela«,[15] o postanku papinske svjetovne vlasti«.[16] »Nodilo bijaše — piše Šegvić — napustio uredništvo »Narodnoga Lista« i politički život davno prije nego li je napisao brošuru o postanku Papinske svjetovne vlasti. To ga djelo nije osudilo od Strossmayera ni od ostalih Strossmayerovih kolega na sveučilištu . . .«[17] Nodilo je napustio politiku i radi tog »čovječanskog« razloga, jer se »zaljubio u jednu od krasnih kćeri — piše Šegvić — veoma uglednog člana dalmatinskog magistrata Paitonia. Ovaj je postavio Nodilu dilemu: ili Julija ili politika! Julija se naime zvaše Nodilova odabranica«.[18] Premda je Paitoni bio posve oprečnih političkih nazora, ipak se ne može kazati, da bi on bio Nodilu postavio tako odlučnu dilemu radi toga, nego je tim htio, da njegov budući zet pribavi neku sigurniju egzistenciju prije nego se oženi njegovom kćerkom. Ondašnji politički, publicistički i novinarski život, pun napora, borba, opasnosti za život i imovinu, nije davao Paitoniju sigurnih garancija za

[12] U pismu od 8. IV. 1866. (rk.).

[13] Ib.

[14] U pismu od 18. X. 1866. (rk.).

[15] Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (1724.—1774.). Zagreb, 1878.

[16] »Hrvatska Straža«, g. 1934. (Božićni broj), p. 6.

[17] Id.

[18] Id.

sretan i miran život njegove kćeri. Kako je pak Nodilo ljubio Juliju, napuštao je i zanemarivao pomalo svoje uredničke dužnosti, dok nije konačno definitivno napustio i samo uredništvo »Nazionala« (27. II. g. 1867.), povratio se nanovo u školu, »dobio samostalnost« i tako započeo svoju profesorsku karijeru, koja je ozbiljnoj prirodi Nodilovoj bolje pristajala. Iz svega se ovoga jasno vidi, da **Nodilo nije osjećao naročitog poziva za dnevna politička pitanja, koja su tijesno vezana s položajem urednika »Nazionala«, da je potaknut svojim autokriticizmom, savješću, političkim prilikama, savjetima i opomenama prvih auktoriteta u stranci u Dalmaciji i u Hrvatskoj, kao i »dilemom« Paitonija, povukao konsekvencije, te se povukao iz javnoga života, da se dade na naučni rad, tihi obiteljski i društveni život.**

Nakon Nodilova odlaska ostali su između njega i Pavlinovića najkorektniji odnosi, što se najbolje vidi iz Nodilovih pisama. Tako Nodilo piše Pavlinoviću iz Zadra: »Kritiku Ognjišara neću moći završiti za dobar mjesec dana. Potrebno je da proučim neke stvari i da ti pravo rečem sada mi fali duševni mir«.[19] U drugom pismu javlja Nodilo Pavlinoviću o putu namjesnika baruna Filipovića u Beč: »Filipović će ići za koji dan u Beč; ali od njega se ne nadam velikim dobrima, kako bude pošao, tako će se vjerojatno i vratiti, i samo će opći događaji poboljšati stanje dalmatinskih Slavena«.[20] U trećem pismu Nodilo potvrđuje Pavlinoviću primitak 200 forinti, koje je od njega primio u pripomoć »Narodnoga Lista« i koje se Nodilo obvezuje »pridati i isplatiti administraciji istoga »Narodnoga Lsta«, počamši od 1. siječnja 1868., na mjesečne rokove sa 15 for. na mjesec«.[21] Cijeneći pak Pavlinović Nodilove »prošle« zasluge, oslobađa ga obaveze i stavlja svojom rukom na obavezi (koju je prekrižio) ove riječi: »Nodilu sam alalio za njegove prošle zasluge«.[22]

Čini nam se danas čudnovato, da Nodilov odlazak nije prouzrokovao nikakove nervoze u narodnoj stranci, a ipak je tako. To je zato, što je to bilo od koristi i za samog Nodila, njegov nacionalni i naučni razvitak i za narodnu stranku u Dalmaciji, njezinu slogu i kompaktnost u najodlučnijim časovima njezine kulturne i političke borbe. Da je tako uistinu

[19] »La reccensione dell'Ognjišar non la portrò dare di un buon mese. Bisogna che studi qualche cosa, e adesso per dirti il vero mi manca la tranquilità necessaria«. (U pismu od 5. V. 1868. — rk.).

[20] »Philipović fra pochi giorni andrà a Vienna; ma da lui non ispero grandi beni. Come sarà andato, così probabilmente sarà anche tornato, e i soli avvenimenti generali miglioreranno la posizione degli Slavi della Dalmazia«. (U pismu od 25. VIII. 1868. — rk.).

[21] U pismu od 25. XII. 1868. (rk.).

[22] Ib.

bilo, uvjerit će nas izvori. Tako Strossmayer piše Pavlinoviću pismo i odobrava njegovu politiku: »Vi učiniste — piše on — što mogoste. Kukavice su koji misle, da s toga, što danas biva, nestaje trojedne kraljevine«.[23] Ni sam Klaić nije u neprilici zbog Nodilova odlaska i zadovoljan je njegovim zamjenikom na uredništvu stranačkog organa drom. Lovrom Matićem: »Narodni List« — piše Klaić — ide dobro, i Matić je valjano i vridno momče. Dakako da između njegova pisanja i Nodilova velika je razlika; ali je marljiv, i ako mu pomagača ne fali, iće dobro i unapred«.[24]

Od prvih početaka Pavlinović ulaže sve svoje sile, da održi »Narodni List« (»Il Nazionale«), u kojem je sam — kako ćemo vidjeti — najviše pisao. Premda je u početku bio i on za to, da »Il Nazionale« bude glavnim listom, a »Narodni List« prilogom, ipak nije imao mira, dok nije postigao obratno. Zatim je radio o tom, da »Il Nazionale« potpuno nestane, što je konačno i postigao. G. 1870. seli se on u Zadar, gdje postaje »dušom lista«, te ga spasava nekoliko puta od gospodarskog rasula. Financijalna strana lista bila je iz početka vrlo slaba; Nodilo, Danilo, Klaić i Antonietti tuže se neprestano Pavlinoviću i vapiju za hitru pomoć. Tako mu Nodilo piše iz Zadra: »Nazionalu prijeti kriza, koju, plašim se, on neće moći svladati«[25] Obznanjujući Pavlinovića, da se više ne nada »u onu pomoć« (in quel soccorso),[26] predlaže mu, da se tiskara preda Matici. »Ona će imati prije ili kasnije — piše Nodilo — potrebu vlastite tiskare. **Nazionale** bi se tiskao u njoj, i Matici bi se dala dobit od 10 po sto na kapital, koji ona uloži, ali je ishod prijedloga s gospodinom apelacionim savjetnikom Petranovićem vrlo sumnjiv«.[27] Da je stanje lista bilo vrlo kritično, jasno se razabira iz Nodilovih riječi: »Dakle, ako se ne uspije na koji način, ja ću likvidirati račune i objaviti prestanak lista..«[28]

Pavlinović se odmah dao na posao, da namakne potrebiti novac i da spasi list. Iza dugih muka i traženja napokon je i uspio, kako se razabira iz Klaićeva pisma, u kojem mu zahvaljuje, što javlja, da će mu do koji dan poslati 1000 forinti. U pismu Klaić veselo primjećuje: »... Ali sad vidimo

[23] U pismu od 9. IV. 1867. (rk.).

[24] U pismu od 17. IV. 1867. (rk.).

[25] »Il Nazionale è minacciato da una crisi, che io temo ch'egli non possa superare«. (U pismu od 15. IX. 1863. — rk.).

[26] Tu se vjerojatno radi o pomoći, koju je Strossmayer obećao.

[27] »Ella avrà presto o tardi, bisogno di una tipografia propria. Il Nazionale si stamparebbe da lei, e darebbe alla Matica un guadagno, del 10 per cento sul capitale da lei impiegato. Ma col signor consigliere d'appello Petranović è molto dubbio l'esito della proposta«. (U pismu od 15. IX. 1863. — rk.).

[28] »Dunque, se non si riesce a qualche cosa, io liquiderò i conti e annuzierò la cessazione del foglio«. (L. c. — rk.).

da mu (listu) je obstanak sigur.«[29] U drugom pismu iz Zadra Klaić priznaje: »Sinoć s'parabrodom primio sam tvoj list ujedno sa 600 f. a napose list Vežića sa 100. Žao mi je da nije bila sva tisuća, ali kad nije bilo moguće hvala Bogu!«[30] Pavlinović odgovara na Klaićevo zadnje pismo, koje počinje: »U životu niesam se smutio što jedan put i sada kad ti, nemogosmo namučiti sve. Da znaš, kako sam se snizivao i prosio! Ali koje hvajde, prijatelji izmašili se a kamatnici srce neimadu, pa oni hoće ove godine ulagati glavnice, gdje će se dvostručiti. Eto Bogu hvala, kad ćemo isplivati«.[31] Dalje Pavlinović nastavlja, da »Narodni List« mora živjeti **pošteno,** ali svakako živjeti, jer samo poštenje u narodu »bez života nebi narodu prudilo«.[32] Prelazeći u pismu na prilike u Hrvatskoj vrlo točno zapaža: »Hrvatim je mnogo lakše; oni ako i pregore **Pozor,** mnenje Pozorovo u njih živi, i Pozor je istina pokrepljivao, ali je najvećma i služio njihovu javnom mnenju. U nas je obratno. Narodni list i njegovih malo prijateljah širili su i šire po Dalmaciji mnenje pojedinacah, koje raste iako Bog da pretvorit će se naskoro u javno mnenje«.[33]

Već se iz toga jasno vidi, kako je Pavlinović u ovim prvim godinama ulagao sve svoje sile, kredit i veze, da spasi glasilo od ekonomske propasti, koja mu je toliko puta ozbiljno prijetila. Zahvaljujući dakle velikoj brizi Pavlinovića, Strossmayera, Klaića, Danila, Antoinettija i drugih, Nodilo je mogao konačno pisati Pavlinoviću i malo utješljivije pismo s obzirom na ekonomsko stanje »Nazionala«. »Sada —piše Nodilo — kako stoje stvari, učinio sam račun da sa 500 pretplatnika, koji će tačno plaćati, Nazionale može se izdržavati sam od sebe, bez tiskare«.[34]

Pavlinović je redovito pisao u »Narodnom Listu«, i to o najraznovrsnijim temama: članke, historičke eseje, književne rasprave, dopise, izvješća, razgovore, govore, ocjene, poslanice, polemike i t. d. Dio tih svojih sastavaka tiskao je u omašnoj knjizi **»Različiti spisi«** (Zadar, 1875.), dok je u **»Pučkim spisima«** (Zadar, 1876.) tiskao popularno-historičke rasprave pod naslovom »Starostavne knjige«, u kojima iznosi historijat različitih porodica i krajina; drugi dio te knjige sačinjavaju »Pučki razgvori«, u kojima raspravlja različita kulturna i politička pitanja u obliku dijaloga. U toj knjizi tiskao je i nekoliko pjesama u duhu narodnoga deseterca, u kojima je opjevao »Izbore u Dalmaciji 1873.« p. 9—33.) te pjesmu

[29] U pismu od 28. X. 1863. (rk.).

[30] U pismu od 13. I. 1864. (rk.).

[31] Na naledici Klaićeva pisma od 13. I. 1864. (rk.).

[32] Ib.

[33] Ib.

[34] »Ora comme stanno le cose, ho fatto il calcolo che con 500 soci puntualmente paganti il Nazionale può mantenersi anche da sè, senza la stamperia«. (U pismu od 10. VII. 1866. — rk.).

u dva dijela »Podbiokovku« (p. 47.—55.), koja obrađuje izborne borbe Primoraca s autonomašima. Obje knjige (kao i ostali Pavlinovićev publicističko-novinarski rad) imaju veliko kulturno-političko i kulturno-književno značenje.

Naravno, da te obje omašne knjige ne obasižu ni izdaleka sve ono, što je Pavlinović napisao u »Narodnom Listu«, a još manje, što je napisao u »Viencu«, crnogorskom »Orliću«, »Obzoru«, »Kalendaru Matice Dalmatinse«, »Iskri« i t. d. Tko bi htio — piše Politeo — da pročita sve članke Pavlinovića, taj bi dobio potpunu sliku o razvitku političkoga života toli u Dalmaciji, koli s one strane Velebita; razumio bi mnienja stranke i zemlje u obće o svim pitanjima, koja su nastajala; shvatio bi trvenja raznih nazora u zemlji, a i samoj stranci; prodro bi na neki način u duh i u mnienje čitavoga pokreta od početka, pak sve do godine 1887....«[35] Kad već spominjem Pavlinovićev publicistički rad, tiskan od česti u posebnim knjigama, od česti pak rastrkan po »Narodnom Listu« i drugim listovima, treba naglasiti i to, da je veliki broj njegovih rasprava i političkih članaka izgubljen ili uništen iz osobitih uzroka i divergentnih odnosa između njega i drugih prvaka stranke.

On nije bio nipošto običan novinar, niti je kao takav pisao. Po njegovu shvaćanju, članak nije zato, da čitaoca frapira, iznenadi, zabavlja i zablješti, nego da pouči, odgoji, osvijesti i danas i sutra; da ostane kao pozitivan izvor za izgradnju narodne historije. Da članak, rasprava i sl. ostavi dubok dojam na čitaoca, treba da je misaon, izvoran,uvjerljiv, lapidaran, pisan čistim i biranim jezikom, a u narodnom i kršćanskom duhu. Samo takvi članci mogu da odgoje i poуče narod i da ga učine prosvjetnim, kulturnim i političkim faktorom, koji će se moći mjeriti s drugim kulturnim i prosvijećenim narodima. U njima treba iznijeti narodu živo, jezgrovito i plastično ne samo važnije događaje u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori, nego i one u Francuskoj, Italiji, Njemačkoj, Španjolskoj, Rusiji, Engleskoj, kao i u manjim državama: Bugarskoj, Turskoj, Grčkoj i t. d. Ti događaji ne izbijaju redovito sami od sebe, nego su povezani s drugim događajima. prošlim ili sadašnjim, a tim vezama ravna zakon uzročnosti. Zato i nije dosta iznijeti dnevnu vijest (»reportage«), a ni krupniji događaj, nego treba iznijeti sve ono, što je bilo pred tim događajem kao uzrok. Treba povući potrebite analogije između jednih i drugih događaja (koliko je moguće), da se čitalac (narod) što više okoristi i nauči. Da se sve to postigne, treba opće spreme, temeljitosti, kulture i talenta. Ali ni sve to nije dovoljno: treba biti sabran; treba misliti, dotjerivati, ispravljati i stvarati što trajniju i pozitivniju vrijednost.

Dok je Pavlinović u političkim člancima bio vrlo liberalan, dotle je u onima, koji su se bavili vjerskim događajima, bio konservativan i dogmatičan. To nije ni čudo, kad se zna, da je bio u vrlo tijesnim odnosima s mnogim vrlo uglednim crkvenim ljudima, kojih se utjecajima taj jaki značaj nije uvijek mogao oteti. Konačno, posve je i prirodno, da je on, kao crkveni čovjek, ljubimac svećenstva u Dalmaciji i Hrvatskoj, zauzimao onakovo stajalište u važnim crkvenim pitanjima kao što su ga redovito zauzimali i njegovi prijatelji Strossmayer, Rački, Voršak, Dobrila, Pulić i drugi. Povlinoviću je »u velike uviek stajalo do toga, da dokaže, kako se slavenstvo i hrvatstvo mogu složiti i slažu sa najvrućjom i najdubljom odanošću Rimu.«[36] Iz toga gorljivog katoličanstva njegovi su politički neprijatelji izvodili posve pogrešne zaključke: da je narodnu stranku nastojao klerikalizirati i da je izazvao razdor između Hrvata i Srba u Dalmaciji. Međutim sve te tvrdnje, koliko se Pavlinovića tiču, nijesu tačne. Istina je samo to, da je on nastojao god. 1868. sklopiti savez sa zadarskim nadbiskupom Maupasom, kad se je radilo o školskim zakonima, ali se i taj savez ubrzo razvrgao iz ljubavi prama narodnoj stranci. »Pavlinović je — kako točno zapaža dr. Stojković — u interesu narodne stranke, koliko je god više mogao nastojao, da ne dođe do razdora i rascjepa u narodnoj stranci u Dalmaciji, da ne dođe do dva tabora u Dalmaciji: liberalnoga i klerikalnoga, tako ni do posebne stranke hrvatske i srpske, ali nesuglasice, pa čak i secesiju iz narodne stranke nije mogao zaustaviti.«[37]

Interesantno je, da Pavlinovića redovito smatraju i političkim klerikalcem, dok ga ja takova ne mogu upoznati u njegovim političkim člancima, raspravama i govorima. No, ako pod pojmom riječi **klerikalac** podrazumijevamo uvjerenog katolika i crkvenog čovjeka, koji ne dopušta, nikom i nikada, da u njegovoj stranci napada na katoličku vjeru, dogme i kanone, onda je uistinu bio klerikalac. Ako pod pojmom te riječi imamo podrazumijevati političara, koji svoju stranku hoće da pretvori u čisto vjersku stranku, a sa svrhom, da ugrabi svjetovnu vlast, onda nipošto nije bio klerikalac. Premda Pavlinović nije dopuštao udarati na vjeru kao takovu, znao je najpreciznije dijeliti politiku crkve i države. Što je pak uvukao u narodnu stranku nekoliko svećenika iz toga još ne slijedi, da je htio stvoriti kakovu majorizaciju svećenika — zastupnika u samoj stranci, već je vjerovao, da svećenici, koji nemaju obitelji, mogu bolje da posluže narodu i narodnoj stvari. Osim toga, svećenici su tada u narodu vršili presudnu zadaću i kao narodna djeca bili krupnim faktorom u narodnoj borbi i izgradnji preporodne misli u Dalmaciji. Zato je prirodno, da je Palinović radio oko toga, da istaknuti predstavnici klera (Đ. Pulić, I. Danilo,

[35] Izabrani članci, dio I., sv. 1., p. 200.

[36] Politeo, Izabr. čl., dio I., br. 1., p. 208.

[37] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 46., p. 152.

Fr. Bulić, J. Biankini, K. Ljubić, S. Buzolić, o. Š. Milinović, Stj. Zlatović, I. Marković i t. d.) dođu do političkog izražaja, kako zbog njihovih ličnih zasluga i sposobnosti, tako i zbog njihove posvemašnje nezavisnosti od bečke i zadarske vlade. Ali je Pavlinović isto tako nastojao, da dođu do političkog izražaja i ostali istaknutiji i značajniji ljudi izvan svećeničkoga staleža (M. Klaić, N. Nodlo, G. Bulat, L. Matić, V. Milić, Matasović, T. Didolić, Dešković i t. d.).

Nema nikakove sumnje, da su različita vjersko-politička pitanja nalazila živa odjeka u narodnoj stranci, a napose u Pavlinovićevim člancima. Ta su se pitanja počela kod nas raspravljati već god. 1862. u povodu talijanskih težnja za jedinstvom Italije, kada je uskrslo pitanje papinske svjetovne vlasti. God. 1867. počela su se ista pitanja raspravljati i u bečkom carevinskom vijeću, a to su uglavnom ova pitanja: o uređenju odnosa između rimokatoličke crkve i države, o nadzoru nad pučkim školama, o interkonfesionalnim zakonima, o građanskom braku, o redovničkim i samostanskim dobrima. Poslije vatikanskoga sabora (g. 1870.-1871.) živo se raspravlja o nezabludivosti pape i o njegovoj svjetovnoj vlasti. Uz ta krupna pitanja bila su na dnevnom redu i ova, koja su iza njih nadošla: Sylabus Pija IX. (8. prosinca 1864.), rezolucija hrvatskog učiteljstva sa skupštine u Zagrebu g. 1871. i još druga važna pitanja.

Pavlinović je pred sam vatikanski sabor napisao nekoliko vrlo misaonih članaka pod skupnim naslovom »Viesti i mnenja pred vatikanski sabor«, kojega je potrebu i svrhu živo branio. Kako su pak ta krupna i opća pitanja nalazila odjeka i u samoj narodnoj stranci, najbolje se vidi iz pisama političkih prijatelja i prvih suradnika Pavlinovićevih. Ta su pitanja, štaviše, bila presudna na pr. i g. 1871., kad se dr. Klaić živo usprotivio, da Jure Biankini primi uredništvo »Narodnoga Lista«. »Brez imati ikakvih od općenih predsuda, cienim, — piše Klaić — da i na ove obzira valja imati, osobito dan današnji, kad na žalost hoće, da se vjerozakonskim pitanjima na silu dava politički značaj.«[38] Kako je u obrani tih vjerozakonskih pitanja Pavlinović bio neumoljiv i nepopustljiv, vidi se iz pisma dra Matije Mrazovića, koji Pavlinovića nagovara i moli, da ne bude protiv »novovjekih stečevina« i da ne navlači na sebe »sumnje mračnjačke«. »Bez njih nećeš biti — piše Mrazović — ni ti slobodan braniti ženitbu ka svetotajstvo, ni tražiti upliva u školu. Slobodom brani se sloboda; slobodom se drži sloboda u medjah pravednosti. Sloboda mora biti neomedjašena do samom slobodom i pravom drugoga, iskrnjega. Tko to neće da bude, taj je infalibilista, mora se klanjati auctoritetom, mora se odreći slobode.«[39] Klaić piše Pavlinoviću iz Zadra drugo pismo,

[38] U pismu od 24. VII. 1871. (rk.).

[39] U pismu od 20. VI. 1870. (rk.).

u kojem kritizira govor Koste Vojnovića: »Ali osobito — piše Klaić — imao se (Vojnović) nepačati u izbore tih ljudi (liberala), i ne zahtjevati zastupnike **katolike,** i obveze pismene od njihove strane da će se kao taki ponašati.«[40] Mislim, da je dosta navesti samo toliko, da se vidi, da je bilo uglednih ljudi u stranci, i u Dalmaciji i u Hrvatskoj, koji su pokušali djelovati na Pavlinovićevu vjersko kulturnu i vjersko političku politiku, ali je isto tako bio i veliki broj onih, koji su tu njegovu politiku ne samo odobravali, nego, štaviše, na njega često htjeli utjecati, da je sad manje sad više radikalizira.

Tako o. fra. Gabro Puratić piše Pavlinoviću iz Makarske: »Zbilja da ti rečem, kako je žalosno vidjeti, gdje to uredništvo (Narodnoga Lista) nema jednoga stanovitoga pravca u velikim pitanjima, koja svijetom drmaju u borbi poganskog slobodnjaštva sa kršćanskom prosvjetom.«[41] Iznoseći o. Puratić prilike u Francuskoj, a napose ulogu Thiersa i Gambette, prelazi na prilike u narodnoj stranci, pa veli: »Ako taj narodni stanak ne iznese predloženike čisto kršćanskoga vjerovanja, to će biti drugo izdajstvo narodu gore od prvoga.«[42] Da se vidi, koliko su neki Pavlinovićevi prijatelji otišli daleko u svom radikalizmu, najbolje nam svjedoči konac pisma istoga o. Puratića. »Ako bi se i koji autonomaš, pravi kršćanin, uvukao, to ne bi narodnoj stranci škodovalo, a vjeri bi moglo pomoći. Svakako ja bi — piše o. Puratić — prije glasovao za kršćanina i nebio narodnjak, nego za narodnjaka nevjernika!«[43] Kosta Vojnović u pismu iz Splita upravo potcrtava Pavlinoviću potrebu isticanja vjerozakonskih pitanja pred buduće izbore, jer je sigurno, da će ona »doći na dnevni red i da će se pokušati branje prusinskog lovora.«[44] Prelazeći na to, kako bi »Narodni List« trebao pisati, veli: »Zakonita poluga kojom »Narodni List« mora da istakne u svoje vrieme to pitanje jest **vjerozakonska točka adrese.**«[45] Vojnović je pošao čak toliko daleko, da je na splitskom sastanku (on, Cambyj, Morpurgo, Bulat i dr.) tražio, da se svaki kandidat narodne stranke, bio stariji ili mlađi, mora **pismeno** obavezati, da će »podupirati onoga koji stoji za načela obijuh adresa.«[46] U tom pogledu značajan je i svršetak Vojnovićeva pisma: »Za mene svako kolebanje — piše Vojnović, — svaka **prudentia carnis,** božijom pomoći je dovršena, a u tom smislu ja sam podpisao onaj članak u D(almazia C(atolica) i slijedit ću čistim katoličkim i hrvatskim pravcem u javnom životu, koštalo me mržnje kojeka-

[40] U pismu od 20. VII. 1873. (rk.).

[41] U pismu od 3. VI. 1873. (rk.).

[42] Ib.

[43] Ib.

[44] U pismu, uoči Petrovdana 1873. (rk.).

[45] Ib.

[46] Ib.

kve. Ovako sam — veli — i Račku na široko govorio.«[47]

U prosuđivanju Pavlinovićeva javnoga rada uopće, a publicističko-novinarskog napose, treba uvijek imati u vidu, da je on imao obje ove struje u svojoj stranci: **liberalnu,** koja primarno vodila računa o političkim pitanjima, **konservativnu,** koja je više radila o vjerskokulturnim i vjerozakonskim pitanjima, dok je za politička bila nešto manje gorljiva.

Pavlinović, imajući u oba krila stranke svoje odlične drugove prijatelje i suradnike, nije pripadao i nije htio, kao šef stranke pripadati ni jednom ni drugom krilu. Kao izrazito čedo romantizma i borac za narodnu slobodu, on se gotovo uvijek slagao s Klaićem, Nodilom, Montijem, Vrankovićem, Milićem, Matićem i t. d. u čisto političkim pitanjima, dok se u vjersko-kulturnim i vjerozakonskim slagao s Vojnovićem. Pulićem, Ljubićem, Deškovićem, Biankinijem, Buzolićem, o. Puratićem, o. Zlatovićem, o. Milinovićem, Markovićem i drugima.[48] Ipak krivo bi mislio onaj, koji bi iz činjenice, da se on u čisto političkim pitanjima slagao s liberalcima, izvukao zaključak, da bi on i za čas napustio konservativce, i obratno. U onom času, kad su narodni interesi nužno diktirali, da se ta dva svijeta približe i priklone jedan drugome, pojavljivala se **Pavlinovićeva auktoritativna** ličnost za jedne i druge, da svojom grom-riječju, značajem, primjerom, iskustvom, mudrošću i rijetkom pronicavošću, pokaže put kojim treba da krenu — napustivši sve osobnosti — za dobrobit onoga ispaćenoga naroda, kojega su oni zastupnici. Tražio je uvijek, da se poštuje program stranke, a napose kardinalna njegova točka — o hrvatskom državnom pravu, jeziku, školama i t. d. Interesima naroda i vjere ima se — po Pavlinoviću — sve bezuvjetno pokoriti, i tim interesima predano težiti, dok su lične stvari pitanje pregovora i razgovora, ali nikada i nikako razdora, ako je to ikako moguće.

Da je Pavlinović bio **žurnalistički (kao i politički) auktoritet** u preporodu Dalmacije, vidi se iz pisma samog Klaića, kojim ga moli, da mu pošalje nekoliko članaka: »Treba da mi pošalješ — piše Klaić — svakako koji članak živo napisan, za obodriti narod na djelovanje i na slogu.«[49] Zatim

[47] Ib.

[48] Odmah treba napomenuti da je t. zv. Klaićev, Nodilov i dr. liberalizam bio vrlo relativne naravi, jer je bilo pitanja (vjerskokulturnih, vjerozakonskih i vjerskopolitičkih), u kojima su se Klaić i drugovi potpuno slagali sa šefom stranke. Tako na pr. Klaić piše iz Zadra Pavlinoviću: »Na stranu moje subjektivno uvjerenje u mnogim znanstvenim pitanjima, ti znadeš da u praksi ja sam klerikalac mal da ne ko i ti, osobito što se tiče odgoja djece i prostoga naroda.« (U pismu 11. VI. 1879. — rk.).

[49] U pismu od 9. IX. 1873. (rk.).

Klaić nastavlja: »Hoće se tvojih izreka, i tvoje živahnosti za utisak učiniti.«[50] Ivan Kostrenčić iz Beča moli Pavlinovića, da mu pošalje članke za čitanku: »Ti si po svoj prilici dobio moje pismo — piše mu Kostrenčić — koje sam poslao putem uredništva »Narodnoga Lista« na Tebe i nesrdi mi se, ako Ti evo iznova uzpišu i Te molim, da nekasniš da mi pošalješ obećane članke za čitanku, jer je već skrajno vrieme, a ja ne bih mogao pregoriti, da Tvoje članke neuvrstim u čitanku.«[51] Jure Biankini često ga moli, da mu pošalje po koji svoj odlični članak za »Narodni List«. Tako mu piše jednom zgodom iz Zadra: »Ako Vam zdravlje bude dopustilo, molim Vas pošaljite mi za mlado ljeto, **ali na vrieme,** jedan od onih Vaših élit-članaka, nek se malo probudimo.«[52] Drugom zgodom piše mu Biankini iz Zadra: »Nestpljivo čekam Vaše članke o položaju. Fiat lux!«[53] Kazimir Ljubić obavješćuje ga iz Zadra, da su uredništvu »Narodnog Lista« stigli njegovi članci: »Ja i dn. Juro (Biankini) pretresamo — veli Ljubić — tvoje članke, te odlučismo da se moraju tiskati, rekli što rekli dragi prijatelji zadarski. Pa se baš razjariše, gore nego na Dvoru.«[54] Zatim nastavlja Ljubić, prelazeći na neke viđenije ljude u stranci: »Teško je razumiti neke ljude, ili ih valja krivo suditi. Bit će zlovoljan i dr. Miho, ali će se umiriti, ako ga ovdi ne razdraže. Dr. Gajo (Bulat) pa za stalno će pobjesniti; a on (Klaić) vidimo što će u biesu uraditi, a da odkriemo što trizan misli.«[55]

Pavlinovićeve su mnoge izrazite i značajne radove u Zadru ili posve uništili ili za ljubav »sloge u stranci« i ličnih ambicija prekrojili, t. j. izradili kod njega ili njegovih najužih prijatelja na uredništvu »Narodnoga Lsta«, da ih povuče. Tako Klaić često traži od Pavlinovića, da svoj članak preudesi ili ne tiska, gdjegod, kad ne ide, zaklinje ga najvišim svetinjama, da to učini. Tako on piše iz Zadra Pavlinoviću: »Bogom te i domovinom zaklinjem da ga nigdje i nikako ne tiskaš barem za sada.«[56] Ne može se kazati, da bi Pavlinović olako pristajao na principijelne promjene u svojim rukopisima poslanim uredništvu »Narodnoga Lista«, ali je znao dati uredniku Biankiniju i Ljubiću potpuno slobodne ruke, uz jedini uvjet, da mu imaju točno objasniti razloge za promjenu i bit promjene. Kad bi on uvidio stvarnu potrebu, da se što njegovo ne tiska ili promijeni u granicama, koje

[50] Ib.

[51] U pismu od 29. V. 1875. (rk.).

[52] U pismu od 21. XII. 1881. (rk.).

[53] U pismu od 29. II. 1884. (rk.).

[54] U pismu od 2. IV. 1884. (rk.).

[55] Ib.

[56] U pismu od 1. XI. 1873. (rk.). — Tu se radi o govoru, koji je Pavlinović održao 30. rujna 1873. u prigodi proslave narodne Čitaonice u Metkoviću.

nameću viši politički ili stranački postulati, nitko lakše od njega nije na to pristajao i davao **plein pouvoir.** Jedino tako možemo razumjeti ono što mu K. Ljubić piše iz Zadra: »Kako češ viditi, obzirom smo te poštipali, ali od nevolje. Ono pa gorka o osobah zastupničkih valjalo je izostaviti, da ti ne bude prigovora.«[57]

Uza sve to Biankinijevo i Ljubićevo »štipanje«, njegovi su članci napravili silan dojam u redovima i narodne stranke i u čitavoj Dalmaciji. Tako mu Biankini piše iz Zadra: »Klasični Vaši članci podigoše i na me silnu bunu.«[58] Biankini uvjerava Klaića u svom pismu, koje mu je uputio u Beč, da su članci Pavlinovića od velike koristi za narod, »i da će njima moć služit pred vladom novim dokazom, kako zemlja neće već praznih riečih nego fakata.«[59] Klaić ne prima do znanja njegovo obrazloženje, i piše mu: »Kazali Vi što hoćete, objelodanjenje ovih članaka, da nije velika zloća, bila bi veličanstvena **Tactlosigkeit.** Čekam sutra — piše dalje Klaić — treći članak (prva dva poslao mu je Biankini), pa znam što da činim, jer budite uvjereni, da se neću pustiti izigrati od zlobe ni fanatizma ničijega.«[60] U drugom pismu obavještava Biankini Pavlinovića, da »buna koja se je digla Vašim (Pavlin.) člancima u amošnjim krugovima, rekbi da se je već utažila. I dr. Klaić nešto je olakša.«[61] U trećem pismu piše mu Biankini: »Biti ćete čitali odgovor »Naroda«.[62] Bolje zadovoljštine i sjajnije pobjede na novinarskom polju nemožete želiti. To je ovdje opći glas. »Narod« je priznao da ste ga do kosti smrvili onim divnim člancima i polaže oružje, moleći da ga već ne šibate, da će bit dobar. Mislim — nastavlja Biankini — da ćete mu se smilovati, a uz prašinu koja se sad vitla sa svih strana, cienim za sada, da bi bilo i strategično da se ne stvara žešćih protivnika.«[63]

Potreno je ovdje naglasiti, da je Biankini bez ikakova opravdanoga razloga gledao u »Narodu« neprijatelja »Narodnom Listu« i narodnoj stranci, jer je Pavlinović već imao najautentičnije i najpreciznije obavijesti o osnutku i ciljevima »Naroda«. Tako je dr. D. Rendić na njegovo pitanje: da li

[57] U pismu od 2. IV. 1884. (rk.).

[58] U pismu od 10. IV. 1884. (rk.).

[59] Ib.

[60] Ove riječi dra. Klaića prenio je doslovno Biankini, da ih po svojoj savjesti i službenoj dužnosti saopći Pavlinoviću. (U pismu od 10. IV. 1884. — rk.).

[61] U pismu od 18. IV. 1884. (rk.).

[62] Dnevnik splitskih narodnjaka oko dra. G. Bulata, za kojega se u početku mislilo (Biankini, Fr. Bulić, K. Ljubić i dr.), da misli s nekoliko drugih prvaka rascijepiti narodnu stranku. Zato taj dnevnik i njegovu potrebu negirali su mnogi prvaci oko Pavlinovića, naglašujući potrebu izlaženja glavnog glasila »Narodnog Lista«.

[63] U pismu od IV. 1884. (rk.).

je postupak dra Gaje Bulata pri osnutku lista posve korektan, odgovorio ovo: »Dužan sam zato da te obavijestim, da se ne radi o djelu Bulata, nego svih splitskih narodnjaka, koji žele imati organ, koji podupire nacionalne principe i širi se braneći principijelno mjesne interese.«[64] Msgn. Fr. Bulić piše Pavlinoviću iz Splita o nekakovom »komešanju« u gradu radi novog lista (Naroda) i izražava mu opravdanost radi uznemirenja. Prelazeći Bulić na »Narod« i na njegovu potrebu, veli: »U načelu osudjujem — a to sam i samom Politeu rekao — sve novine, što nam kao gljive mlada godina 1884. doniela, ma se krstile one Narod, Iskra, Stekliš, Zora, Obad i t. d.«[65] Zatim Bulić nastavlja: »Nema u Dalmaciji pera za svu ovu nedonoščad, nema novca, da ih se uzdrži, nema potrebe da izlaze, a više manje nanieti će nam sve kvara, raztrovati će nas, jer su više manje osnovane sve na schwindel-u, bilo političkom, bilo književnom, bilo onom osobnih interesa i ambicija.«[66] Sam dr. Gajo Bulat piše Pavlinoviću u toj stvari iz Splita: »Prijateljska je vjera sveta stvar — te ja moram vjerovati onoj staroj prijateljskoj vjeri, kojom se ti podpisuješ u zadnjoj knjizi, **jedinoj** kojoj sam dužan odgovore.«[67] Zatim Bulat govori o svojim namjerama, koje su ga vodile pri osnutku »Naroda«. »Svak se može — piše Bulat — prevariti, ali namjere moje bile su uvijek dobre, i biti će isto unapred. Ja bih želio da svak može čitati u mojem srcu — te onda — osobito moji prijatelji uvjerili bi se: da je File pošten.«[68]

Pavlinovićevi članci prouzrokovali su golemi refleks u stranci, jer su bili direktnim razlogom, da je Klaić tražio od Pavlinovića, da se Biankini makne s uredništva »Narodnoga Lista«, o čemu on dakako nije htio ni čuti. Klaić stavlja svoj zahtjev ovim riječima: »Kako vidiš glavni čvor je »Nar. List«; a moje (je) tvrdo uvjerenje da je D. Gjuro (Biankini) postao nemogućim kao urednik.«[69] U drugom pismu Klaić traži, da se imenuje odbor od trojice, da nadziru »Narodni List« i da mu se dade sankcija. »Pod tom sankcijom, — veli Klaić — urednici imat će pameti, i nigda neće zaboraviti da ne zastupaju sebe i svoje prijatelje, nego narodnu stranku. Gledaj

[64] »Deggio (stari oblik od glagola — dovere) avvertirti però che non si tratta di un atto del solo Bulat, ma di tutti i Nazionali di Spalato, i quali desiderano avere un organo che contenga i principii Nazionali e si dofonda propugnando principalmente gl'interessi locali.« (U pismu od 21. I. 1884. — rk.).

[65] U pismu od 13. I. 1884. (rk.).

[66] Ib.

[67] U pismu od 18. V. 1884. (rk.).

[68] Ib. — Dra Bulata zvali su u Splitu popularnim imenom »Šjor File«, i to je ime bilo krilatica splitskih narodnjaka.

[69] Upismu od 26. VI. 1884. (rk.).

dakle da pristaneš i da se sporazumimo.«[70] Pavlinović energično odbija većinu Klaićevih prijedloga; svoje pismo započinje ovim vrlo značajnim riječima: »Žalim da se ti mećeš kao poklisar ljudi s' kojim se dogovaraš i sastaješ se bez mene i ostale družine. Ovoga puta ti mi činiš čudnu figuru. Možda i neznaš; ali ti mi nosiš kondicije Presidiuma,[71] znam sve.«[72] Pavlinović, uvelike začuđen ovakovim Klaićevim postupkom, nastavlja vrlo zanimljivo dalje: »Razumim Bulata i Vrankovića, koji imaju malo da izgube; ali se nisam nadao od jednoga Mihe Klaića, da će spasti dotle. Ovo je drugi put — piše Pavlinović — Miho, da se ti ročiš s mojim protivnicim proti meni.«[73] Pod tjecajem mogobrojnih uspomena o zajedničkom mnogogodišnjem radu i borbama, Pavlinović se obraća svom političkom drugu i prijatelju i otvoreno ga pita: »Je li ovo na uzvrat moje vjere prema Tebi.«[74] Iza toga Pavlinović brani pred Klaićem Biankinija kao urednika »Narodnoga Lista« i zastupnika, pa veli: »Urednik-zastupnik čovjek je osobita pouzdanja. Odborski zaključci njega moralno vežu«.[75] Zato Biankini, kako misli Pavlinović, treba da ostane na svom mjestu, a on i Klaić zastupat će list prama vlastima i prama vani. Potcrtavši još jednom Pavlinović svoje stajalište u toj stvari, dobacuje Klaiću i svim njegovim »savjetnicima« vrlo energične i vrlo odgovorne riječi: »Razdor na koji ciljaju tvoji savjetnici i Jovanović vjeruj mi, najmanje će pomoći njima i Tebi. Žalim da narod doživi i ovo, ali odgovornost nije moja. Ne treba da se mučiš, više pisat mi. Ne pozoveš li klub prije sutrašnje sjednice, već znamo na čemu smo«.[76] Iza ovih svojih sudbonosnih riječi za slogu i jedinstvo narodne stranke, Pavlinović se odriče svakog »prava kritike« u »Narodnom Listu« i drugim listovima, uz jedini uvjet, da mu se i »neodgovara u listovima stranke«.[77]

Pavlinovića je Klaićev postupak toliko razočarao i ojadio, da je bio već pisao svom prijatelju barunu Metelu Ožegoviću, da više ne će kandidirati. To se jasno vidi iz Ljubićeva pisma, koje iz Zadra piše Pavlinoviću: »Nego me je smeo viešću da je čitao tvoje pismo Ožegoviću, gdi mu kažeš da kandidirati nećeš, jer da su naše stvari u dobrim rukama . . .[78] O tom govori i Biankini u svom pismu: »Klaić je čuo od Ožegovića u Beču, da nećete kandidirati, i o tom je pitao Ljubića netom je došao.«[79]

Pa, kako to, da je Pavlinović ipak primio kandidaturu? Najvjerojatnije mi se čini, da je kandidaturu primio, pošto se je sporazumio s Klaićem i Bulatom, i na jednodušni poziv svojih mnogobrojnih prijatelja. Da se sporazumio s Klaićem i Bulatom, razabire se iz toga, što ga Bulat iscrpno izvješćuje o »splitskom pitanju« i o »Narodu«, o kojemu veli: »Narod nije **moj** organ, on je organ **občine** — a moje djelovanje u tom sastoji u obće što u razgovoru dadem savjeta uredniku, kad se meni obrati. Obstojao je odbor, od trojice, da vrši nad listom svoj nadzor, a taj je bio sastavljen od mene, Tacconia i Borčića.«[80] Bulat piše iza toga iz Splita Pavlinoviću, da mu javi svoje mišljenje, prije negoli se donese konačna odluka o kandidaturama i ličnostima. »Ali prije nego — piše Bulat — kandidatura bude javno proglašena želio bi znat i Tvoje mnenje, premda po onomu što je rekao Andrijašević Politeu mislim da ćeš biti podpuno zadovoljan.«[81] Što se tiče Pavlinovićeva držanja prema Bulatu, Klaiću i »splitskom pitanju« dr. V. Perišić odaje priznanje svom »starom prijatelju« ovim riječima: »Ti moj stari prijatelju, dao si i najbolji izgled, kada si se odlučio pisati Bulatu, i kada si zaboravio sve uvrede samo neka narod nepati.«[82] Pavlinovićevo držanje u ovoj prigodi odobravaju konačno **jednoglasno** njegovi izbornici, kao što se vidi iz Biankinijeva pisma, upućena na njega: »Po daljim viestima — piše mu Biankini — iz Sinja, Imotske, Vrgorca, Metkovića i t. d. Vaš izbor ima slediti jednoglasno.«[83] Konačno ga Jure Biankini sokoli: »Uz to se — nepredajte i sliedite pisati na obranu Hrvatske.«[84]

Kako je Pavlinović svoje članke i rasprave pisao ne za jedan dan, nego da **ostanu** za nove generacije kao primjer, njegovi članci imaju trajnu književnu vrijednost. U njima — kao i u govorima — ističu se sva Pavlinovićeva rijetka svoj-

[70] U pismu od 27. VI. 1884. (rk.).

[71] Pavlinovićev izraz ». . . ali Ti mi nosiš kondicije Presidiuma . . .« ima ogromno značenje za historiju čitavog dalm. preporoda, a napose narodne stranke, jer po tom jasno vidimo, da jedinom Pavlinoviću pripadaju »kondicije Presidiuma«, koje on i brani. Tim bi imala otpasti i sva ona mišljenja, koja su pripisivala »kondicije Presidiuma« drugom (Klaiću, Vojnoviću i dr.), a koja su mišljenja zastupali i neki naši učenjaci.

[72] Na naledici Klaićeva pisma od 27. VI. 1884. (rk.).

[73] Ib.

[74] Ib. — Poznato je, da je Pavlinović imao u dra Klaića neograničeno povjerenje, da ga je poštovao i ljubio, da mu je otvoreno povjeravao najkrupnije uloge u stranci i u javnom životu Dalmacije, da ga je u šali često nazivao »ministar spoljašnih poslova«, ali saznajemo i to, kao da je dr. Klaić to povjerenje htio izrabiti i oduzeti Pavlinoviću vodeći položaj u stranci (predsjedništvo).

[75] Na poledici Klaićeva pisma od 27. VI. 1884. (rk.).

[76] Ib.

[77] Ib.

[78] U pismu na Uskrs 1885. (rk.).

[79] U pismu na Veliki Petak, 1885. (rk.).

[80] U pismu od 28. IV. 1885. (rk.).

[81] U pismu od 6. V. 1885. (rk.).

[82] U pismu od 2. IV. 1885. (rk.).

[83] U pismu od 20. V. 1885. (rk.).

[84] U pismu od 2. II. 1885. (rk.).

stva kao pisca: misaonost, širina pogleda, književna, kulturna i politička određenost, preciznost nazora, lapidarnost, snaga i jedrina izražaja, bogatstvo i plastičnost slika; no uza sve to: rijetka živahnost i zanos, koje su često obavijene nevidljivim i dragocjenim plaštem majestoznosti. Bit je njegovih članaka hrvatska historija i hrvatsko državno pravo; svrha: u vjernom i plastičnom prikazivanju javnoga života kod kuće i u vanjskom svijetu, a s namjerom, da odgoji u svakom čitaocu čitava narodnjaka i sebi nasljednika! Štampa mu je bila najpouzdaniji instrument za bezuvjetno i striktno provođenje i populariziranje ideja, dok je pritom on — u još većoj mjeri negoli njegov politički prijatelj u Hrvatskoj Mišķatović — zdušno vršio »onaj zadatak, koji se ima smatrati eminentnim zadatkom žurnalistike.«[85]

Kod Pavlinovića upravo se klasično vidi, kako nije često tačan Schopenhauerov poznati sud o moći žurnalistike, da ona nema moći nad sudom, nego samo nad pažnjom publike.«[86] Odlikovan tako svim rijetkim publicističko-novinarskim svojstvima, koji se ne mogu često sresti u toj mjeri ni kod prvih političkih ljudi velikih kulturnih i civiliziranih naroda, nije nikakovo čudo, da je nazvan ocem i **»pretečom jugoslovenskog žurnalizma u modernom smislu riječi«,**[87] i što je kao takav vršio nevjerojatan utjecaj na narodnu stranku i na pobjedu narodne misli u Dalmaciji.

[85] M. Polić, Parlamentarna povjest, sv. II., p. 268.

[86] »Die Journalistik hat nicht, wie sie wähnt, Macht über das Urteil, sondern bloss über die Aufmerksamkeit des Publikums.« (Isp. Ed. Engel., Was bleibt? Die Weltgeschichte, Leipzig, 1928., p. 25.).

[87] Novosti, g. 1931., br. 25., p. 9.

III. DIO

POLITIČKI RAD

POGLAVLJE SEDMO

PAVLINOVIĆEV POLITIČKI RAD OD G. 1848.—1870.

Hrvatski je sabor u svakoj zgodi tražio sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom u jedno državno-pravno tijelo. Tako je tražio god. 1802., 1825., 1830., 1843., 1845., 1847. i 1848., ali sve uzalud, jer bečka vlada nije htjela nikada pristati na takove saborske prijedloge.[1] Da tim postupcima ne navuče na sebe mržnju Hrvata, smatrala se donekle moralno obavezanom, da izađe u susret nekim narodnim željama. Zato ukine cenzuru i proglasi slobodu štampe te imenuje bana **Josipa Jelačića gubernatorom** Dalmacije. Istodobno hrvatski sabor uputi na Dalmatince proglas, u kojemu se izražava želja, da bi se oni, kao sastavni dio trojedne kraljevine, što prije složili i ujedinili sa svojom prekovelebitskom braćom. Dalmatinci su se odmah odazvali, i to u prvom redu: grof Medo i Niko Pucić, Antun i Ivan Kaznačić, Božidar i Jerosim Petranović, Šime Ljubić, Antun Kazali, Matija Ban, Stjepan Ivičević, Ante Kuzmanić i drugi. No, uza sve to, god. 1848. donijela je Dalmaciji veliku razočaranja, jer je imenovanje bana Jelačića za gubernatora Dalmacije značilo puku političku formalnost. Kad je ban Jelačić god. 1850. pohodio Dalmaciju, dočekao ga je narod s velikim oduševljenjem i manifestacijama, ali je tom narodnom veselju brzo bio kraj. Posebnim patentom od 31. prosinca 1851. bečka je vlada proglasila u čitavoj državi apsolutizam, suspendiravši ustav od 4. ožujka 1849. Time je bio prekinut svaki politički rad oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom.

Za vrijeme desetogodišnjeg Bachova apsolutizma (od 23. XII. g. 1851. — 20. X. g. 1860.) nitko se u Hrvatskoj i Slavoniji ne bavi intenzivnije politikom; nju je zamijenila književnost, umjetnost i nauka, ukoliko su predstavnici toga sustava dopustili da se ove razvijaju. »Pod teškim pritiskom apsolutizma — piše dr. R. Horvat — nije se u politici moglo ništa raditi za narodnost. Zato se hrvatski rodoljubi posvećuju nauci.«[2] Analogan je slučaj u Dalmaciji, bar što se tiče nekoliko starih rodoljuba, koji se nijesu bili posve otuđili svom narodu, kao što su svi oni, koji su svršili tal. pučke i srednje škole u Dalmaciji, a visoke u Italiji. Oni su se posve

[1] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 89.

[2] Novije doba hrvatske povijesti, p. 169.

povukli s političkog polja, da se dadu i oni na književni, kulturni i naučni rad.

Premda je aposlutizam prekinuo svaki politički rad u Hrvatskoj, ipak je tu moglo biti nešto života, jer je ilirski pokret i revolucionarni duh god. 1848. bio zahvatio sve narodne slojeve bez razlike i podigao u njima visoko načelo narodnosti i narodne slobode. U Dalmaciji nije bilo tako. Seljaci su bili vrlo siromašni, neuki, poniženi od pokvarenog činovništva i gospode. Između seljaka i gospodina nije bilo nikakove duševne veze, te je onaj bio objekat u rukama ovoga. To su bila dva posve oprečna svijeta: jedan malobrojan, ali moćan, privilegovan, zaštićen od bečke i zadarske vlade kao i svih vlasti, drugi mnogobrojan, ali slab, bespravan, progonjen od vlada i njezinih birokratskih eksponenata. Ta su gospoda gledala u tom bijednom seljaku, smiješnog vlaha (morlacco), zadnjeg roba (schiavo), zapušetnog zvekana (fig. montone) i sve drugo, samo ne čovjeka, dostojna člana društva i države. Svugdje se govorilo talijanskim jezikom, dok je hrvatski govorio zaplašeni seljak, i to onaj, koji nije razumio talijanski. »Seljak — piše Biankini — koji nije znao italijanski govoriti, smatrao se od gradske gospode kao glup i nekulturan. Objesna austrijska birokracija izrugivala se je i njegovom jeziku, kojemu nije bilo pristupa u c. k. uredima kao ni kineskome.«[3]

Narodne mase u Dalmaciji nije pokrenuo »sa mrtve točke« ni ilirizam ni apsolutizam, ali se u tom međuvremenu, (g. 1848.—1860.) ipak događalo u Dalmaciji nešto tako važna, što će na te mase čudnovato djelovati, osvijestiti ih književno, kulturno i politički; što će ih konačno preporoditi. Što bi to bilo? Još god. 1848. nekolicina mladih zanešenjaka (Botić, Nodilo, Vežić, Perišić, K. Ljubić, Puljas, Glavinić i dr.) okupila se u splitskom sjemeništu oko svog starijeg druga **Mhovila Pavlinovića,** koji je te svoje drugove pozvao, da ih organizira za nešto veliko, ali još posve nedređeno. U tom poslu živo ga je pomogao Luka Botić, kasniji pjesnik »Bijedne Mare«. Tu je Pavlinović (prije završetka gimnazijskih nauka) okupio svoje drugove, svrstao ih u bojne redove i tako iz njih stvorio prve neposredne vjesnike narodnoga preporoda u Dalmaciji. Svojoj pukovniji dao je ime »Ne boj se«. Ta je pukovnija »imala ući u narod, poučavati i osvješćivati ga za oživotvorenje velikih načela slobode i jugoslavenskog ujedinjenja.«[4] **To treba naglasiti, jer je to presudno kad se povede riječ o genezi narodnoga preporoda i narodne misli u Dalmaciji.** Interesantno je i to, da je Pavlinović formirao svoju pukovniju u čuvenom splitskom sjemeništu, u kojem su nekada učili **Hugo Foscolo, Nikola Tommaseo** i mnogi drugi umnici.

[3] Almanah Jadranske Straže, g. 1927., p. 48.

[4] Ib., p. 49.

Pavlinović je razvio još veću djelatnost u zadarskoj bogosloviji, u koju je došao g. 1850., da nastavi nauke. Tu nalazi stare drugove »od zakletve«, i mnoge druge, s kojima se upoznaje i sprijatelji; napose tijesno se sprijatelji s mladim Natkom Nodilom, te ga zadobije za svoje kulturne i političke ciljeve. Obnavlja svoju četu, kojoj se sa velikim zanosom pridružuje omladina samostanskih redova, osobito franjevaca, koji su vršili pastirsku službu po zagorskim župama Dalmacije. U toj omladini narod dobiva prve »domorodce« i vođe, koji su iz njega proizašli i koji su za njega bili voljni žrtvovati sve, a i same živote. Toj duhovnoj omladini počela se pridruživati i svjetovna, koja je tek završila ili je još učila na talijanskim universama. Na žalost, ta je omladina bila mahom otuđena, jer je sve škole učila na talijanskom jeziku, dok hrvatskih škola nije tada u Dalmaciji ni bilo.

Veliki talijanski pokret za oslobođenje i ujedinjenje Italije, a napose veliki vjesnici i borci u tom pokretu: Leopardi, Cavour, Mazzini, Garibaldi i slavni Šibenićanin Tommaseo, djelovali su upravo spasonosno na tu omladinu. Oni su joj pokazali klasičan primjer, kako se treba boriti za nezavisnost i slobodu svoga naroda; kako treba žrtvovati sve, pa i sam život, ako ustreba. Najviše se svakako dojmio dalmatinske inteligencije veliki učenjak i rodoljub Nikola Tommaseo, »postavši joj u neku ruku idealom naučenjaka i rodoljuba.«[5] Sada je trebalo onu omladinu, koja je pristala uz Pavlinovića i drugove, poučiti u jeziku, koji je bila zaboravila, upoznati je s narodnim životom, potrebama i željama prije nego uđe u prvu izbornu borbu, koju će ona doskora voditi. No, iz ovoga još nipošto ne slijedi, da je sva omladina pristala uz Pavlinovića i njegove drugove, štaviše, veći broj svjetovne inteligencije i omladine, koja je vjerovala u »ujedinjenje svih onih, kojima bješe materinski jezik onaj Danteove »Divine Comedije« i Leopardijevih pjesama,[6] ostala je i dalje na autonomnom stajalištu, koje je bilo protivno sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. »Kad se sjetimo — piše dr. Šišić — svega, što smo već kazali, prirodno je, da je u taj mah većina dalmatinske inteligencije, imajući u svojoj službi i gradske niže slojeve, bila angažovana protiv ideje sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom.«[7]

Poslije poraza kod Solferina i mira u Zürichu između Italije i Francuske i gubitka Lombardije, pozvao je car Franjo Josip I. t. zv. »pojačano državno vijeće« (verstőrkter Reichsrath), koje je zasjedalo u Beču od 31. V. — 27. XI. 1860. To je vijeće pojačano sa 38 članova iz čitave države, koje je imenovao sam vladar. Iz Hrvatske bio je pozvan barun Ambroz Vranicani, iz Slavonije biskup Strossmayer, a iz Dal-

[5] Ljetopis Jugosl. akad., br. 33., p. 98.

[6] Id.

[7] Ib., p. 99.

macije knez Frano Borelli. Državno vijeće sastavi i prihvati osnovice za uvođenje federalizma u državi, a u raspravi o razvitku historičko-političkih individualnosti pojedinih narodnosti u državi biskup Strossmayer naglasi, kako se nada, da će se Dalmacija opet sjediniti s Hrvatskom, kao što je to negda bilo. Strossmayerovu se prijedlogu pridruži i zastupnik Hrvatske barun Vranicani. Sutradan (26. septembra) zastupnik Dalmacije knez Borelli izjavi, da sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom **još nije vrijeme,** jer da nijesu još uređeni odnosi između Hrvatske i Ugarske. Štaviše, on odriče Hrvatskoj pravo na Dalmaciju; zato treba da ostane autonomna[8] krunovina carstva austrijskoga.[9] Dr. Đ. Werk piše o Borelli-jevu stavu u pitanju sjedinjenja: »Borelli nije dao svoj glas protiv ujedinjenja sa Hrvatskom, jer se je bajagi priznavao Talijanom. On ga je dao kao Slaven, iz načela političkoǧ oportuniteta, u ime kojega deo dalmatinske inteligencije nije onda hteo da se provede ujedinjenje, jer ga je »za sada« smatrao preuranjenim.«[10] Protiv Borellijeva stajališta ustade odmah biskup Strossmyer i stade dokazivati, da je Dalmacija oduvijek bila sastavni dio trojedne kriljevine i da su se uvijek hrvatski i slavonski banovi nazivali »Bani Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« (Bani Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae). »Ovim čuvenim govorom svojim — piše dr. Šišić — udario je biskup Strossmayer temelje hrvatskoj narodnoj stranci u Dalmaciji, a conte se Borelli drži začetnikom »autonomaške« talijanske stranke.«[11]

Što se tiče udaranja temelja hrvatskoj narodnoj stranci kao i začetka »autonomaške« stranke, moram naglasiti, da ja imam drugo mišljenje. U govoru kneza Frane Borellija treba gledati začetak autonomne misli, ali nipošto začetak »autonomne stranke«, jer je ta stranka nastala šest godina kasnije (g. 1866.) nego je Borelli izrekao svoj govor u bečkom državnom vijeću. Da je to tako, dosta je uzeti u ruke list »Il Dalmata«, koji je počeo izlaziti 10. ožujka 1886. u Zadru. U svom prvom broju »Il Dalmata« donosi programatički članak, u kojem se između ostalog veli i ovo: »Onome, koji bi nas zapitao, kakovoj stranci pripadamo, odgovorili bismo odlučno: stranci dalmatinskoj u punom smislu riječi, zapravo stranci savršeno autonomnoj . . .«[12] Iz toga članka jasno se dalje vidi, da ta autonomna stranka nije priznavala talijansku narodnost nego slavensku. »Slaveni ne samo po narodnosti (stirpe) — nastavlja se u članku — nego po srcu i po osjećaju (sentimento), prvi smo da proglasimo srodstvo koje nas zakonito veže uz druge naše sunarodnjake. Ovi broje više od šezdeset milijuna i, premda se ne zovu Dalmatinci, ipak svi su naša braća, svi sinovi zajedničke velike majke.«[13] To autonomističko stajalište podupirala je bečka vlada premda je sa čisto narodnoga stajališta bilo besmisleno i štetno. »Beč prestrašen — piše dr. Werk — od zahteva dalmatinskih Hrvata i Srba za sjedinjenjem, poslužio se je dalmatinskim autonomašima u svrhe svoga gesla: »divide et impera«.[14]

Da je biskup Strossmayer svojim govorom, što ga je držao u bečkom državnom vijeću g. 1860. »udario temelje hrvatskoj narodnoj stranci u Dalmaciji«, čini mi se nevjerojatno, jer je poznato, da je Pavlinović već g. 1848. okupio svoje drugove i udario smjernice narodnoj politici u Dalmaciji. Da je taj Pavlinovićev pokret bio zazoran bečkoj vladi, vidi se iz toga, što je izdala naređenje, da se »ti slavonski panslaviste, ponajpače u biskupskoj službi, potegnu pod zakletvu . . .«[15] Izvan svake je sumnje, da je Strossmayerov govor utjecao na Pavlinovića, Klaića, Pucića, Vojnovića i dr., da pospiješe sa osnivanjem stranke, koju su iste godine (1861.) i osnovali. Toj se je stranci odmah postavio na čelo vođa čete »Ne boj se« iz god. 1848. Mihovil Pavlinović i dr. Miho Klaić, te je u svoj politički program uvela kao glavnu točku ujedinjenje sa Hrvatskom.[16]

Pavlinovićev intuitivni duh predviđao je, da će ishod narodnoga preporoda u Dalmaciji biti oličen velikim i teškim borbama za narodna prava i svetinje, te nije časio časa, već se temeljito pripravljao za svoje kulturne i političke ciljeve. Bez obzira na strahovita progonstva, velike zapreke i spletke, koje je inaugurirao dalmatinski namjesnik barun Mamula protiv njega i njegovih odličnih prijatelja (dra Klaića, Nodila, Vojnovića, Pulića, Danila i dr.), on sokoli narod, budi mu ustavnu svijest, održava zborove, na kojima izriče historičke govore, koji su i prvi jači znak, da se zametne politička borba, kakovu rijetko spominje historija našega naroda. Njegov blagotvorni politički rad dolazi do jakog izražaja još prije »oktobarske diplome« od 20. oktobra 1860. Tako ustaje vrlo energično protiv govora kneza Borel-

[8] Dr. Horvat stavlja ovu bilješku: »Svojim govorom u »pojačanom državnom vijeću« knez Frane Borelli udario je temelje t. zv. autonomnoj stranci, kojoj pripadaju svi dalmatinski Talijani i neki Hrvati«.

[9] R. Horvat, Najnovija doba hrv. povijesti, p. 175.

[10] Jadranska straža, g. 1933., p. 59.

[11] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 99.

[12] »A chi ci domandasse a quele dei partiti apparteniamo risponderemmo reciso: Al partito dalmato in tuto il senso della parola, cioè al partito pretamente autonomo . . .« (Il Dalmata, g. 1866., br. 1.).

[13] »Slavi non solo di stirpe, ma si anche di cuore e di sentimenti, siamo i primi a proclamore la legittima consanguineità dei vincoli che ci legano agli altri nostri connazionali. Questi connazionali escendono a più che sessanta milioni e, sebbene non si nominano Dalmati, sono pur tutti fratelli nostri, tutti figli della gran madre comune«. (L. c.).

[14] Jadranska straža, g. 1933. p. 85.

[15] Pjesme Luke Botića, p. XVII.

[16] Isp. Jadranska Straža, g. 1933., p. 85.

lija izrečenog u bečkom državnom vijeću: »Neka ne bude žao — piše Pavlinović — čestitome grofu, da mi na **hiljade Hrvata iz Dalmacije** podižemo jednodušni glas **protiv njegovom glasu, proti njegovoj izrečenoj besjedi i njegovom poznanju,** te svjedočimo našem caru i kralju, čitavome svijetu i našoj miloj braći u Hrvatskoj i Slavoniji, da mi jednodušno želimo sjedinjenje, da mu je već odavno prispjelo vrijeme.«[17]

Saborski izbori u Dalmaciji g. 1861. obavili su se pod najvećim terorom i protuzakonjima sa strane vlasti. Pavlinović je kandidarao na osnovi svoga programa u Vrgorcu, »al mu se krupni i mogući takmaci nametnuše na izboru u Vrgorcu, a ljuta protimba političke vlasti, kod koje je još za krimskoga rata Pavlinović bio ubilježen kao »panslavist«. No poštenje, znanje, odlučnost, žarka besjeda i na izbornom polju nadvladaše.«[18] Dok Kosta Vojnović tako opisuje razloge njegove pobjede na tim izborima, Biankini opisuje teror ovako: »Prvi sabor, izraz brutalne sile, a ne slobodne volje naroda, bio je na sramotu i propast Dalmacije.«[19] Kakav je bio teror i postupak pri prvim saborskim izborima, najbolje se vidi iz pisma dra Božidara Petranovića vladici Đokanoviću: »Dugo bi bilo kad bi Vam hotio opisati sve spletke i nepoštene postupke protivnikah naših da većinu dobiju u Saboru. Na ruku idjaše im i burokracija, kao što će Vas o tome naši deputati obširno izviestiti.«[20] Po mišljenju Petranovića narodna bi stranka iznijela u tim izborima većinu, da su se izbori održali zakonito. »A vjerujte — piše Petranović — da nebijaše burokratskih intrigah naša strana doista bi održala pobjedu. Naši ako na saboru i ostaše u manjini, ali ipak predstavljaju većinu pučanstva dalmatinskoga.«[21]

Pavlinovićev program odlikovao se preciznošću, te je doskora zbog toga postao popularan u čitavoj Dalmaciji i Hrvatskoj. Bit njegova programa bila je u tom, da pitanje sjedinjenja mora biti ishodnom točkom čitave narodno-političke djelatnosti u Dalmaciji. Iza programa uslijedila je i njegova vrlo živa politička djelatnost.

Kako je Dalmacija trebala odaslati zastupnike za bansku konferenciju, to se čitav narod u njoj podijeli u »aneksioniste« (pristaše aneksije) i »autonomaše« (pristaše autonomije). Naravno, da je zaštitnik autonomaša bio i sam dalmatinski namjesnik general barun Lazar Mamula, koji je sam i preko svog činovništva nagovarao Dalmatince, da ne idu u Zagreb, već neka čekaju, dok ih službeno ne pozovu. Dok

[17] Obzor, g. 1860., br. 30.

[18] Vijenac, g. 1875., p. 439.

[19] Almanah Jadranske Straže, g. 1927., p. 50.

[20] U pismu od 23. IV. 1861. (rk.).

[21] Ib.

su tako Dalmatinci čekali služeni poziv, banska konferencija bila je već (15. siječnja 1861.) završena. Namjesnik barun Mamula ne samo da je bio neprijatelj sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, nego je i javno u Splitu širio vijesti, da je jedina svrha imenovanju poslanika za bansku konferenciju, da umiri hrvatske nezadovoljnike. No, uza sve to, narodno-aneksionistička stranka rasla je svakog dana, dok je protivna sve više padala, kako se to jasno razabira iz jednog Preradovićeva pisma prijatelju Ignjatu Brliću: »Bio sam — piše on — i s Mamulom. On je sasvim pro domo sua, psuje i grdi naš sabor i uviđja jedino blago za Dalmaciju pod sadašnjom upravom. Mladež dalmatinska neslaže se s njime, što mogu reći po razgovoru sa jednim mladim Zadraninom, s kojim se sastadoh slučajno u Beču. On veli, da je mladi naraštaj jako oduševljen za sjedinjenje s nama, i da se protivna stranka umanjava na očigled.«[22] Dok je hrvatski sabor (15. travnja 1861.) stvarao u Zagrebu zaključke o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, dotle je protunarodna većina u dalmatinskom saboru (18. travnja 1861.), sporazumjevši se prethodno potajno s vladom, odbila kraljevski poziv i nije poslala svoje odaslanike na bansku konferenciju.

Kao što su bili u Hrvatskoj biskup Strossmayer, Rački, Mažuranić, Mrazović i drugi narodnjaci najprije **Slaveni** i federaliste, tako su u Dalmaciji bili Pavlinović, Pucić, Klaić, Nodilo, Vojnović, Danilo i drugi. Slavenstvo su jedni i drugi narodnjaci razumijevali kao skup slavenskih naroda, različitih narodnosti; zato im pojam »slavenstvo« nije bio u opreci s pojmom hrvatstva kao što ih ni pojam federalizma nije nikada odvraćao od borbe za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Hrvatski pokret u svojoj biti **isto je ono** što i dalmatinski, kojem su tada bili na čelu Pavlinović, Klaić, Pucić, Vojnović, Nodilo, Monti, Pulić K. Ljubić, Danilo i drugi, štaviše, taj je pokret bitni dio sveopćega slavenskoga pokreta u monarhiji. Što je naš pokret u Dalmaciji zadobio veliku važnost u Slavenskom svijetu, ima se pripisati velikom patriotizmu, neumornom radu i političkoj spremi nosilaca i branilaca preporodne misli u Dalmaciji, koji »dičko stoje uz bok — piše dr. Šišić — hrvatskih, pa uz bok Bleiweissa, Riegera, Palackoga i Smolke.«[23]

Kako je sjedinjene s Hrvatskom bila bitna točka u Pavlinovićevu programu, kao i programu čitave narodno-aneksionističke stranke, a osujećenje toga sjedinjenja važna točka u programu autonomaške stranke, posve je prirodno, da su nastale velike borbe i polemike u saboru i javnosti u obranu dvaju posve oprečnih političkih nazora. **Protiv sjedinjenja** ustrajno se bore autonomaški prvaci Tommaseo, Duplančić, Celio Cega, Bajamonti i dr., dok za **sjedinjenje** Pavlinović,

[22] Građa Jugosl. akad., knj. 1., p. 185.

[23] Isp. Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33., p. 104.

K. Vojnović, Ivan Danilo, Šime Ljubić, Vinko Milić, Ignjat Bakotić i o. Matas. I prvi i drugi pišu talijanskim jezikom (osim Pavlinovića i o. Matasa), da ih uzmognu bolje razumjeti oni, kojima su te brošure i namijenjene. U »Pozor« pišu za sjedinjenje knezovi Medo i Niko Pucić, Pavlinović, K. Ljubić i Vladislav Vežić.

Od mnogih tiskanih publikacija sa strane autonomaša najznatnija je svakako ona velikoga talijanskog filozofa Dalmatinca Nikole Tommasea pod naslovom **»Ai Dalmati«** (Trst, 1861.), dok je sa strane aneksionista najčuvenija ona dra. K. Vojnovića **»Un voto per l'unione ovvero gl'interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungheria«** (Split, 1861.). Tommaseova knjižica bavi se doduše sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom, ali na takav način, da se u njoj Tommaseo ne izražava zapravo ni za ni protiv sjedinjenja. Dr. J. Nagy, pišući o Tommaseovu stajalištu u pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, veli: »Tommaseo je uvijek govorio iskreno, po svom potpunom uvjerenju. Govorio je doista više u korist protivnika ideje sjedinjenja nego njezinih pristaša. Ali nipošto nije želio da bude strančar, a ni da se ljudi razbacuju njegovim imenom ili njegovim riječima.«[24] Tommaseu je glavno, da njegova uža domovina, Dalmacija, ne bude igračka u tuđim rukama. »Njoj — piše Tommaseo — dugujem prvi odgoj, najmoćniji od sviju, odgoj srca, koji čini, da sam ono malo što jesam; a što ne znadoh više i bolje, sva je krivnja moja, a ne moje rodne zemlje.«[25] On gleda veliku misiju Dalmacije u preporođenom Istoku, koju joj je namijenio Promisao Božji. »Ima zemalja — piše Tommaseo — određenih po svom položaju, to jest od Boga, da postanu posrednicima između naroda i naroda; a Dalmacija je takova.«[26]

Kao što su Tommaseo i Pavlinović htjeli svestrano pretresti pitanje sjedinjenja, njegova uređenja i uvjeta, tako i K. Vojnović u svom značajnom spisu nastoji da zađe u samu bit sjedinjenja. On brani sjedinjenje na osnovi historičkoga prava i u federativnom smislu kao i Pavlinović. Taj je Vojnovićev spis odlično uspio, te su ga vrlo dobro primili i vođe: Pavlinović i Klaić, drugi prvaci i sam narod. Prof. dr. Šišić pišuć nekrolog o K. Vojnoviću, dotiče se toga njegova spisa riječima: »Taj spis napisan klasičnom talijanštinom, postade **pogramatičnim** po čitav narodni hrvatski pokret u Dalmaciji, doživi čast polemike s Nikolom Tommaseom i sve do dana današnjega cituju ga u dalmatinskom saboru i u političkim polemikama kao sintezu cijeloga pitanja o ujedinjenju.«[27] Dr. J. Nagy dovodeći pak u sklad s jedne strane rad dalmatinskih preporoditelja Pavlinovića i Klaića, s druge strane Tommasea i Vojnovića u pitanju sjedinjenja, dolazi do vrlo interesantne konstatacije. »Politički rad — piše dr. Nagy — dalmatinskih preporoditelja, u prvom redu Klaića i Pavlinovića, ne udaljuje se u svojoj suštini od Tommaseo-Vojnovićeva smjera, a na taj način ni od jedinoga ispravnog puta, koji je imao dovesti do ispunjenja barem najglavnijih narodnih zahtjeva.«[28]

Kao što su se pristaše sjedinjenja borili i polemizirali u brošurama, isto su to njihovi drugovi — kako spomenuh radili u »Pozoru«. Tako Vladislav Vežić piše o sjedinjenju: »Ako se radi o pravome sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom ili Hrvatske s Dalmacijom, što po mom mišljenju — piše on — jedno isto znači, a ne o kakvoj privatnoj slieparii, to je onda svakome pametnome čovjeku lahko pogoditi put, kojim se Dalmacija sa Hrvatskom a tim i sa Ugarskom krunom najlakše sjediniti može.«[29] I(vićevi)ć piše: »Jamčimo, da će Hrvatska, Slavonija i Dalmacija biti kao **tri prstena na jednoj ruci; a ne tri prstena salivena u jedan prsten, i nataknuta na jedan prst.**«[30] Pavlinović piše o potrebi sjedinjenja: »A ja ću im samo reći — veli on —: da sabor ištu vatreno oni, koji su protivni sjedinjenju i da je hrvatski narod po Dalmaciji očitovao javnije nego bi na saboru mogao svoju želju za sjedinjenje.«[31]

Iz svih tih rasprava vidi se, da je najglavnija točka narodnoga programa u Dalmaciji bilo **sjedinjenje;** zatim **ponarođenje školstva i uprave.** »Sjedinjenje sa Hrvatskom — piše Dinko Politeo — pohrvaćenje škola i ureda — to su bile dvije stožerne tačke programa hrvatske narodne stranke, kojoj je Pavlinović odmah na početku bio jedan od prvaka.«[32]

Odmah u početku svoga političkoga djelovanja Pavlinović je bio posve uvjeren, da Dalmacija pripada Hrvatskoj, jer je nekoć Dalmacija bila srčika hrvatske države. U žilama toga naroda teče krv Draškovića, Frankopana, Kružića, Šubića i Kačića, dok su gradovi Split, Klis, Bihač, Nin i Biograd i danas očiti spomenici hrvatske veličine i slave. »Nisu to, kneže, — piše Pavlinović — stećki okrnuti, nisu to puste razvaline, jer ako prodješ kroz Dalmaciju mirom do Neretve, svaki zagorac i primorac i tebi će ponosno kazati: **jesam Hrvat — mi ljudi Hrvati.**«[33] U saboru odmah udara smjelo,

[24] Sveslavenski zbornik, p. 321.

[25] Chè a esso io devo la prima edicazione, la più potente di tutte, l'educazione del cuore, quella che mi fa essere: il poco ch'io sono; e se più e meglio non seppi, è tutta mia, non della mia terra natale, la colpa.«

[26] C'è de paesi dal sito loro, cioè da Dio, destinati a farsi mediatori tra popolo e popolo; e la Dalmazia è di tali«. (Ib. p. 23.).

[27] Ljetopis Jugosl. akad., sv. 24., p. 80.

[28] Hrvatska Revija, g. 1930., p. 79.

[29] Pozor, g. 1861., br. 3.

[30] Pozor, g. 1861., br. 6.

[31] Pozor, g. 1861., br. 45.

[32] Izabrani čl., dio I. sv., p. 181.

[33] Različiti spisi, p. 104.

konsekventno i proračunano na autonomašku saborsku većinu, i to **hrvatskim jezikom,** a saboru u prigodi adrese predlaže, da se zatraži sjedinjenje s Hrvatskom. Naravno, da je prijedlog manjine propao, ali nije propala misao o sjedinjenju, koja je bila osnovna u programu stranke i u čitavom pokretu. Istinitost te tvrdnje utvrđuju Pavlinovićevi mnogobrojni spisi za koje o. A. Cikojević značajno primjećuje: »Zar jedne strane nema od njega napisane, nema političkog govora izrečena, gdje on ne traži sjedinjenje kao jedini spas Dalmacije.«[34] O tom sjedinjenju Pavlinović poput Tommasea i K. Vojnovića ne misli olako, štaviše, on daje prednost uredbi, po kojoj bi se sjedinjenje izvelo. »Nego, priznati je da — piše on — ob uvjetima, kako to sdruženje da se izvede, može biti, dapače valja da bude ozbiljna i iskrena razgovora.«[35] Što on pak očekuje za Dalmaciju od sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom, vidi se iz njegovih riječi: »Ali s prve možemo znati i očitovati, ono što Dalmacija nebi smjela od svoga pregoriti; a to je sve one koristi, bilo duševne bilo stvarne, što u današnjoj upravi uživa.«[36] O uvjetima sjedinjenja Pavlinović također ne misli olako: »Braća smo, — veli on — recimo svi braća smo i dogovarajmo se ko braća: pa ćem naći najbolje i najkorisnije po Dalmaciju uvjete sdruženja s Hrvatskom; naći ćemo pravu samoupravu, pod vrhovnim načelom jednoga naroda i jedne države.«[37]

Jedno od najglavnijih, najprečih i najsvetijih prava Pavlinović je smatrao pravo narodnoga jezika, »da prodre u javni život, da se narodu njime sudi, i da se omladina krozanj uči i odgaja.«[38] U propagiranju narodnoga jezika bio je upravo neumoran; ni prijatelju ni neprijatelju nije dao mira, dok nije počeo govoriti hrvatski. »U saboru — piše dr. K. Vojnović — i u klubu po kućah i po kavanah, po gostionah i po dvorana, sa **Lapenovci** i sa **Bojamontovci,** sa činovnici i sa odvjetnici, po moru i po kopnu, s mladimi i sa starijimi prodire Don Mijo hrvaštinom, hoćeš li ne ćeš li, i svatko **mora** da s njime govori hrvatski pa bio on i Puljiz.«[39] Ta Pavlinovićeva neprestana borba s talijanštinom znatno je ubrzala pobjedu hrvatske narodne misli i riječi u Dalmaciji (g. 1870.). Ne samo to, i svi učeniji svjetovnjaci, »koji se s onu stranu Velebita posvetiše radu narodnomu, a u kulturi bijahu potalijančeni, njemu imaju dosta zahvaliti za svoj narodni preporod.«[40] U čitavom svom političkom i parlamentarnom

[34] Nova Revija, g. 1931., p. 12.

[35] Različiti spisi, p. 351.

[36] Id.

[37] O. c., p. 253.

[38] Ib., p. 218.

[39] Vijenac, g. 1875., p. 440.

[40] Id. — Tu Kosta Vojnović u prvom redu misli na sebe i Natka Nodila.

radu on je progovorio jedini put talijanski u dalmatinskom saboru g. 1867., kad je ustao da pobije izbor **Lapenne** — i to »ne s razlozima prava, koje je prepustio pravnicima, nego s razlozima shodnosti.«[41] Kao što je sam govorio uvijek hrvatski tako je tražio i od svojih zastupnika da govore. »Neka — piše on — narodni naši zastupnici prvi se otresu one nesretne navade, one glupe predsude, od koje se misli u nas, da rieč inostrana znak je uljudnosti; neka uz ponos svojih branitelja, u puku se uzbudi ponos vlastite narodnosti.«[42] To Pavlinović nije nipošto tražio od svojih zastupnika zato, što bi bio kakav demagog ili intransigentan čovjek, već zato, što je u tom vidio dužnost i najkorisniji posao zastupnika u ondašnjim prilikama, »da se umješaju kroz našu lacmaniju, da uposjedju prava svoga jezika, da tim pravednije k sebi pritegnu, a okornijim da oči izbiju sjajnim izgledom, i neoborivom istinom.«[43]

Pavlinović je svojim političkim radom brzo privukao široke narodne slojeve i počeo sve to više vrijediti u javnom životu Dalmacije. Tako je u prvim izborima za dalm. sabor god. 1861. bio izabran narodnim zastupnikom i tu je čast obnašao sve do smrti (g. 1887.). Izuzetno god. 1864. nije mogao kandidirati, jer je uvijek biran za zastupnika na carevinsko vijeće u Beču, izuzev god. 1870., kad je svoj mandat ustupio dru Klaiću. »Kao trajni vođa — piše o. Cikojević — razvija zamjeran rad na svim područjima narodnoga života, osvješćujući, pridižući narod i boreći se za narodna prava.«[44] Njegov golemi politički rad i vrlo živa djelatnost u narodu nije mogla izbjeći namjesniku barunu Mamuli i njegovoj desnoj ruci, dvorskom savjetniku Rosneru, koji je po uputama dra Lapenne izdavao takove odluke, koje su vrlo često išle za tim, da unište i ponize sve ono, što je disalo narodnim duhom.

Da se vlada osveti narodnjacima i da spriječi evoluciju narodnog pokreta i misli u Dalmaciji, počela je progoniti istaknute rodoljube po Dalmaciji. God. 1863. riješi službe gimnaz. profesora dra Klaića i prof. Ivana Danila, a ravnatelja gimnazije dra Jurja Pulića premjesti u tirolski grad Trento. Pretur Agazzi optužuje Vragolova i drugove zbog veleizdaje, da im se osveti radi njihova odličnog držanja u prvim saborskim izborima. Ti rodoljubi čame u tamnici, muče ih na sve načine, dok Vragolov ne pokuša da se riješi tih muka i ponizivanja samoubistvom, ali ne uspije; njegov drug Gavranić poludi, a Baule pobjegne i umre u tuđini. Nakon tolikih muka oslobodi ih viši sud svake krivice, jer se njihovo veleizdajstvo nije moglo dokazati.

U drugom saborskom zasjedanju (12. siječnja 1863.) go-

[41] Izabrani čl., dio I., p. 182—183.

[42] Različiti spisi, p. 221.

[43] Id.

[44] Nova Revija, g. 1831., p. 6.

vori se talijanskim jezikom, jer ni sami narodnjaci nijesu poznavali toliko narodni jezik, da bi na njemu mogli govoriti. Jedino hrvatski govori Pavlinović, koji traži, da se zakonske osnove i prijedlozi vlade kao i zemaljskog odbora iznose pred sabor u dva jezika: hrvatski i talijanski. Kad je u trećoj saborskoj sjednici dr. Pulić predložio, da »narodni jezik slovinski bude pristojno i shodno izjednačen talijanskomu u školi i na sudu«, Pavlinović je predložio iza njega, da »bude priznata potpuna ravnopravnost jezika slovinskog s talijanskim u saboru i u pokrajinskom odboru.« Sabor je Pulićev prijedlog uputio odboru, a Pavlinovićev (nešto ispravljen) primio. Da je došlo do usvojenja Pavlinovićeva prijedloga sa strane sabora, ima se pripisati razdoru autonomaške stranke, koji je izbio u prigodi rasprave o tom prijedlogu između Bajamontija i Lapenne, jer »Bajamonti nije bio sporazuman s reakcionarnim pravcem, u koji je autonomaše doveo njihov vođ dr. Lapenna.«[45]

Iza tog razdora u autonomaškoj stranci, nastali su **strahoviti i sistematski progoni.** U martu g. 1863. vodila se u Beču **velika rasprava** protiv urednika dra. Imbra Tkalca, koji je u svom časopisu »Ost und West« pretiskao nekoliko članaka iz zagrebačkog »P o z o r a«, galičkog »S l o v a«, praškog »Hlasa« i zadarskoga »Narodnoga Lista«, u kojima je državni tužilac vidio **veleizdaju.** Među inkriminiranim člancima bio je i Pavlinovićev članak »O narodnosti«, koji je dr. Tkalac pretiskao pod šifrom »M. P.«. O samom tom procesu Natko Nodilo obavještava iz Zadra Pavlinovića i šalje mu akte na ogled. »Šaljem Ti — piše Nodilo — sve akte procesa, da bi ti mogao suditi o stvari.«[46] Dr. Tkalac bio je osuđen na osam mjeseci teške tamnice i 1000 forinta gubitka kaucije. Interesantno je, da se šifra »M. P.«, kojom se je potpisivao Pavlinović i grof Orsat (Medo) Pucić prepisivala u početku Puciću »poznatom emigrantu i panslavističkom agitatoru«,[47] dok se sam Pavlinović nije priznao autorom.

Kako su sada ustali mnogi saborski govornici protiv vlade, radi različitih protuzakonja, a napose zbog otpusta dra M. Klaića i prof. I. Danila, vlada raspusti dalmatinski sabor 7. travnja 1864. Istoga dana sklope narodnjaci **sporazum** s Bajamontijevim liberalnim autonomašima. Zapisnik o tom sporazumu potpisao je u ime narodne stranke Pavlinović, Pulić, Klaić, Ljubiša i K. Vojnović, a u ime liberalno-autonomaške stranke Bajamonti, Giovannizio i Radman. Tek iza tog sporazuma počela je vlada progoniti ne smo narodnjake, nego i liberalne autonomaše. Tako je sam dr. Bajamonti bio (6. lipnja 1864.) razriješen službe gradskog načelnika, koju je vršio od 9. siječnja 1860., tako uspješno, »da je Split od neuredjenoga sela pretvorio u liep grad.«[48]

Državno odvjetništvo podiže tužbu protiv Nodila zbog nekih članaka, koji su izašli u »Il Nazionalu«, i Nodilo bude konačno osuđen na 50 forinta globe. Paralelno čitav državni aparat udara na narodnjake, ali, što je naročito žalosno, arhimadrita Kovačević i svi katolički biskupi šalju župnicima okružnice, u kojima im strogo zabranjuju, da agitiraju za ljude protivne vladi. Makarski načelnik, Milicich, javno se grozi: »Tko bude govorio u prilog Pavlinoviću, bit će odmah sapet u verige i odveden u tamnicu.« Naredne godine (1864.) državni odvjetnik podiže optužnicu protiv Pavlinovića i Nodila zbog poznatog članka »O narodnosti«, koji je bio još g. 1862., tiskan, ali do rasprave nije došlo, jer je prizivni sud donio rješenje, da se svaki dalji postupak obustavi zbog zastare. O tom rješenju Klaić izvješćuje Pavlinovića iz Zadra: »Osuda — piše on — našega višega suda biti će ti se dopala, brez sumnje. I upravo nije mogla bit bolja ni dičnija za Narodni List: Vusio je sastavio«.[49]

U Zadru su na dnevnom redu **policajske premetačine** u stanovima narodnih prvaka Klaića, Nodila, Danila i Paštrovića. Onoga dana, kad su kninski osuđenici (1865.) bili dovedeni iz Knina i Drniša u Zadar,[50] priredište na namjesništvu banket, na kojem je dr. Luigi Lapenna nazdravljao u zdravlje sretno utamničenih narodnih prvaka. I... dok su ti veliki i idealni muževi strepili za svoju i narodnu slobodu, na namjesništvu su se slavile orgije i sastavljale krive listine!... Da bude ironija veća, cinik Lapenna upućuje iz Zadra Pavlinoviću poziv i pismo, da bi lično učestvovao na proslavi pedesetgodišnjice namjesnika baruna Mamule. U tom pismu Lapenna između ostalog kaže: »Tumač osjećaja mojih cijenjenih kolega državnih službenika u ovoj pokrajini, a veoma sretan, da stojim bliže mužu, kojeg mi toliko častimo i ljubimo, usuđujem se da preuzmem inicijativu u ovoj dobroćudnoj zgodi, predlažući da se proslavi s takim gestom, da trajno pominje naš osjećaj i naše priznanje«.[51] Pavlinović odbija Lapennin poziv i ne dolazi na tu proslavu,

[45] R. Horvat, Hrvatski preporod u Dalmaciji, p. 32.

[46] »Ti mando tutti gli atti del processo perchè tu possa giudicare della cosa.« (U pismu od 15. IX. 1863. — rk.).

[47] Isp. Ljetopis Jugosl. akad., sv. 33. p. 116.

[48] Horvat, Hrvatski preporod..., p. 37.

[49] U pismu od 13. I. 1864. (rk.).

[50] Oružnici su u Kninu ubili 2 izbornika, pa je sreski poglavar dao poapsiti Ivana Fumiša, A. Katića, bivšeg zastupnika P. Sablića i njegova sina. U Drnišu su uapsili Mihu Novaka i Matu Grubišića.

[51] »Interprete dei sentimenti de' miei onorevoli colleghi nel servizio dello Stato in questa Provincia, ed il più fortunato per starmi più da presso all'uomo da noi tanto venerato ed amato, oso prendere la iniziativa in questa avventurosa congiuntura, proponendo di seguarla con un atto che permanentemente ricordi il nostro affetto e la nostra riconoscenza.« (U pismu od 6. V. 1865. — rk.).

da i na taj način vidno protestira protiv strahovitog političkog terora, koji je zahvatio čitavu Dalmaciju.

Lapenna je prezirao sve ono, što je narodnim duhom bilo zadojeno i ono što je s tim duhom bilo u kakvoj vezi. Tako je on neobično mrzio i dalmatinske franjevce, koji su mu preko Pavlinovića mrsili račune, a podržavali su svoju gimnaziju u Sinju. Zato on izradi u Beču, da je financijalni odbor »carevinskoga vijeća« predložio, da se iz budžeta briše stavka, koja je doznačivala državnu potporu sinjskoj gimnaziji. Kad se o tom u carevinskom vijeću raspravljalo (3. travnja 1865.), ustao je sam kancelar Schmerling i izjavio, da u Dalmaciji ima takovih ljudi, koji traže centar gravitacije van granica austrijske države. Kad ga je opozicija zapitala, odakle mu te informacije, Schmerling je odgovorio, da se on pozivlje na izvještaje dalmatinskoga namjesništva.[52]

Drugo zasjedanje dalmatinskoga sabora započelo je 23. studenoga 1865. Prije toga zasjedanja Pavlinoviću su omogućili ulazak u sabornicu, pošto se je dr. Vjekoslav Moretti zahvalio na svom mandatu za vanjske općine splitskoga kotara. Na tom izboru Pavlinović je bio izabran velikom većinom glasova (od svih 96 glasova dobio 72). Na prvoj saborskoj sjednici (3. veljače 1866.) narodnjaci su uputili na vladu interpelaciju o jednakopravnosti hrvatskog i talijanskog jezika u dalmatinskim školama. Kako tu interpelaciju nije htio potpisati Bajamonti i njegovi liberali, premda bi to, prema sporazumu od 7. travnja 1864. između narodnjaka i njih bilo moralo uslijediti, ustade Pavlinović u istoj saborskoj sjednici za rasprave o adresi i iznese u svom »sjajnom« govoru sve strahote »od Vragolova procesa do Lapennove strahovlade«. Po tom Pavlinović izazvan odgovara Bajamontiju i osuđuje njegov postupak. »Neka znade č. Bajamonti — veli — da nitko ne zaslužuje manje vjere od onoga koji propovijeda mir, a kasnije se slaže s onima, što se hrane neslogom; neka znade da izjavljivati se narodnjakom, a stajati napetom puškom proti svemu što narodnjaštvom miriše, preporučivati drugima parlamentarnu umjerenost a sam napadati, navlaš poticati politička pitanja, koja nas dijele a u isto doba govoriti o slozi, uvađati retoriku u isključivo polje aritmetike — vinije ni umjereno ni iskreno ni ozbiljno.«[53] Tu se je odmah vidjelo, da je bio lažan program »Il Dalmate«, koji je uređivao Enrico Matkovich i da je taj list pokrenut samo zato, da opet složi liberalne i vladine autonomaše.

Na početku srpnja 1865. bili su dovršeni saborski izbori u Hrvatskoj. U tim izborima bila su izabrana i dva Dalmatinca, i to Klaić (u Ribniku) i Pavlinović (u Đakovu). Do Pavlinovićeva izbora došlo je na ovaj način: Davna je bila želja Strossmayera, Račkoga, Mrazovića i ostalih hrvatskih

[52] Horvat, Hrvatski preporod ..., p. 39—40.

[53] Jubilarni broj Narodnoga Lista, p. 100.

rodoljuba, da bi u hrvatski sabor ušlo nekoliko dalmatinskih prvaka, u prvom redu Pavlinović i Klaić. Kanonik Frane Šagovac, đakovački zastupnik na hrvatskom saboru, zamolio je pismeno Pavlinovića još 13. prosinca 1864., da bi od njega primio zastupstvo na hrvatskom saboru. Pavlinović zaokupljen književnim, kulturnim, političkim i stranačkim poslovima nije mogao prihvatiti ponudu zastupnika Šagovca nego tek u idućoj godini (1865.), kako se to vidi iz drugog Šagovčeva pisma. U tom pismu Šagovac mu zahvaljuje, što je prihvatio njegovu ponudu i što je prihvatio — mjesto njega — zastupstvo na hrvatskom saboru. »Budi Vam — piše Šagovac — iskreno rečeno, da će to veoma obradovati sve kolike prave rodoljube hrvatske. Nije drugo ni očekivati bilo nego, da će se dobro svršiti, od kolike je važnosti, da u sadašnjoj konstelaciji političkoj na saboru hrvatskom učestvujte.«[54] Dr. Klaić čestita mu na izboru u Đakovu i javlja mu, da će s njim zajedno otputovati put »bijeloga Zagreba«. Tako — nastavlja Klaić — moj položaj biti će hiljadu puta lakši, i moj izbor moći će biti od kakve koristi našoj stvari.«[55] Dalje mu Klaić napominje, kako bi dobro bilo, da bi obojica napose izdali program o svojem držanju u hrvatskom saboru, premda ga prijatelji savjetuju, da izda zajedno program. »Zajednica mi se — piše Klaić — ne dopada, nego, ako se ima program učiniti, svak napose. U poslu saveza s Ugarskom, trebalo bi samo izjavit želju pomirenja i neciepanja Hrvatske od krune s. Stjepana.«[56] Natko Nodilo izvješćuje iz Zadra Pavlinovića: »Klaić ne misli ići u Hrvatsku, prije nego s prošlom administracijom nijesu uredjeni računi u dalmatinskom saboru.«[57]

Pavlinović je bio đakovački zastupnik na hrvatskom saboru od god. 1865.—1867. Kao takav govorio je dva puta u hrvatskom saboru: prvi put u prigodi rasprave o saborskoj adresi od 10. veljače 1866., a drugi put u prigodi rasprave o izvještaju odbora na kr. reskript od 27. veljače 1866. Još preciznije: Pavlinović je govorio u saborskoj sjednici od 3. veljače 1866., i to oba puta kod rasprave o alineji 7. i 8. saborske adrese. Obje ove alineje raspravljale su o cjelokupnosti trojedne kraljevine, za koju su Pavlinović i Klaić u Dalmaciji najviše radili. U svom govoru (kod alineje 8.) on ističe živu želju dalmatinskih rodoljuba, da im bude hrv. sabor u Zagrebu zajednički, jer »nijedan drugi narod — veli Pavlinović — ne može da nam što dičnijega očima predstavi. Ovdje, na saboru hrvatskom, svećenici obiju naših crkava, vladike s

[54] U pismu (bez datuma) g. 1865. (rk.).

[55] U pismu od 13. VII. 1865. (rk.).

[56] Ib.

[57] »Il Klaić non pensa di andare in Croazia, prima che coll'amministrazione passata non siano saldati i conti nella dieta dalmata.« (U pismu od 22. VIII. 1865. — rk.).

biskupi, velikaši s dostojanstvenici, učenjaci s odličnici, vitezovi s rodoljubi, sastaju se na polju ustavne slobode, da se gospodskoga sbora nasbore i da svoga naroda sudbu riešavaju,«[58] Ističući on u svom govoru kao **prvo i glavno pitanje cjelokupnosti trojedne kraljevine,** naglašuje, »kako nam je životno ovo pitanje, toli glede državnoga našega prava na cjelokupnost, koliko glede lakšega obezbjedjenja istoga državnoga prava po samostalnosti.«[59] Iznoseći Pavlinović dalje u svom govoru gaženje narodne slobode u Dalmaciji, sudske istrage, policajske progone kao posljedice veljačkog patenta, apelira na saborsku braću, da ne zaborave Dalmatince, koji su se za vrijeme čitave narodne borbe pouzdali u njihovu »bratsku rieč«. »Hrvati — završava on svoj govor — kad biste za dlaku popustili i u pitanju cjelokupnosti trojedne kraljevine! Neka kruna, neka prijatelji i neprijatelji naši znadu, da ćemo neumorno svi skupa raditi, dok nam se ne povrati cjelokupnost hrvatske kraljevine!«[60]

Izbor Pavlinovića i Klaića u hrvatski sabor bio je odlično primljen u javnosti. Tako o tom izboru »Narodne Novine« pišu: »Čestiti naši domorodci izabraše naime još čestitije domoljube dalmatinske, odličnoga **dra Mihu Klaića** i na glasu popa, prevriednoga **Mihovila Pavlinovića.**«[61] Dalje se u istom članku kaže: »Koliko nam je to s ovu stranu Velebita razigralo domorodne grudi i naputilo jih liepima nadam liepše budućnosti, toliko su se tomu poradovala i prekovelebitska bratja naša, koja se niesu dala zamamiti od lukavoga tudjina, već su se svagda svom snagom otimala tuđemu, narodu štetnome uplivu.«[62] Kolikogod je bilo oduševljenje narodno u Dalmaciji i Hrvatskoj radi Pavlinovićeva i Klaićeva izbora, ipak je Pavlinović negdje u početku prosinca god. 1866. predao preko dra Račkog svoju ostavku na đakovačkom zastupništvu, ali je Rački ne htjede predložiti saborskom predsjedniku dru. Šuhaju. On je predao ostavku, jer je bio u dalmatinskom saboru neobično potreban. »U koliko biste nam — piše Rački — bili ovdje mio i drag, u toliko vidimo vas rado u Zadru, gdje ste sada neophodno potrebit.«[63] O Pavlinovićevoj ostavci Rački piše: »Dogovorivši se dakle s predsjednikom Šuhajem, neću sada saboru predložiti ni ostavke vaše ni molbe za dopust. Vi ostanite do kraja u Zadru, a prama okolnostim uputit ćete se ovamo poslije bo-

[58] Ib., p. 256.

[59] Ib., p. 259.

[60] Narodne Novine, g. 1865., br. 164.

[61] Id.

[62] U pismu od 11. XII. 1866. (rk.).

[63] Ib. Ostavka Pavlinovićeva silno je djelovala na Račkog i Strossmayera, premda su dobro znali, zašto se je on odlučio da preda ostavku na svom mandatu.

žića.«[64] Dalje mu Rački u tom pismu piše o adresi, koja bi imala »sutra doći na stol kuće«; zatim izražava nadu, da će Pavlinović i ostali dalmatinski narodnjaci biti s adresom zadovoljni. »Pa se — veli Rački — nadam, da ćete i Vi i svi federaliste biti zadovoljni s našom adresom, koju bi valjalo cijelu prevesti u »Nazionalu« radi talijanskoga občinstva.«[65] Strossmayer odobrava poznati stav Pavlinovića na hrvatskom saboru u pitanju sjedinjenja, te ga poziva na sabor: »Treba — piše on — da dodjete. Čim su ozbiljnija vremena tijem trieba da smo sporazumniji.«[66] Što se tiče Pavlinovićeva polaska u Zagreb, dr. Klaić piše, premda nezna, kakvi su mu (Pavl.) posli kod kuće: »Dobro bi bilo — piše Klaić — vazda da onamo budeš, ali od velike koristi nećeš biti i šteta bi bilo da važne domaće posle izostaviš. Ja predvidjam — nastavja on — da narodna stranka sa samostalnom odbit će zaključak stvoren u Pešti na predlog Deakov, ako ništa glede Rijeke.«[67]

Burna godina 1867. u kojoj je stvoren dualizam, puna presudnih političkih događaja (među kojima i raspust pokrajinskih sabora), bila je upravo nesretna za sve Slavene. Kako je bio raspušten i dalmatinski sabor u siječnju (god. 1867.), došlo je do novih saborskih izbora, kod kojih su obje autonomaške grupe istupile jedinstveno protiv narodne stranke. Izbori su bili upravo strašni, puni progona i bezakonja kao što su bili i prošli; zato nije ni čudo da su autonomaši dobili 26, a narodnjaci 15 mandata. Rezultat je izbora morao biti posve drugi: »Da nijesu — piše dr. R. Horvat — autonomaši počinili spomenute već nezakonitosti kod izbora u vanjskim općinama triju izbornih kotara (Split-Šibenik-Zadar), dobili bi narodnjaci jošte 6 mandata, te bi činili većinu izabranih narodnih zastupnika u saboru dalmatinskom.«[68] Kako su sada autonomaši morali poslati u Beč na carevinsko vijeće **pet delegata,** to su dobro pazili, da ne bi poslali nijednog Hrvata, a kako su imali u saboru apsolutnu većinu, nije im bilo teško izabrati ove svoje delegate: Bajamontija, dra. Lapennu, Micheli Vitturija i dva srba: Stefana Ljubišu i vladiku Kneževića.

Kad se (25. veljače 1867.) u saboru raspravljalo o mandatu dra Lapenne, narodnjaci su tražili, da se njegov mandat poništi, jer da Lapenna nije imao pasivno pravo glasa, pa je zato biran nezakonito. Među ostalim govornicima govorio je i **Pavlinović,** koji je vrlo žestoko napao Lapennu na **talijanskom** jeziku u jednom od svojih najboljih političkih govora. Dojam tog govora bio je toliko jak, da je čitava Dal-

[64] Ib.

[65] Ib.

[66] U pismu od 9. IV. 1867. (rk.).

[67] U pismu od 17. IV. 1867. (rk.).

[68] Hrvatski preporod u Dalmaciji, p. 49.

macija bila za dugo vremena pod neposrednim dojmom toga govora. Naravno, da je autonomaška saborska većina ovjerila izbor Lapenne, ali je narod i dalje bio pod dojmom Pavlinovićeve optužbe. Ta se većina osvećuje Pavlinoviću i već u narednoj sjednici (28. veljače) poništava njegov izbor na osnovi tri komična »razloga«. Sam Ljubiša vrlo oštro napada to bezakonje i završava svoj govor s ovim riječima: »Ako ste nakanili to, sve nas otjerajte, jer mi nećemo ni u ovaj sabor ni drugdje donijeti druga načela i čuvstva već samo slavenska, pa i kad bi vam za rukom pošlo sviju nas ukloniti, znajte, da za nama stoji velika hrpa naroda, a pred nama omladina, u kojim redovima nećete ugušiti čuvstvo narodno, ma koja sredstva upotrebili.«[69]

Isključenje velikoga narodnog borca iz sabora izazvalo je pravi revolt u čitavoj Hrvatskoj kao i u svim slavenskim zemljama. U čast Pavlinovića bila je priređena večera u zadarskoj Čitaonici (1. ožujka), kojoj su prisustvovali svi narodni zastupnici i veliki broj uglednih građana. U Splitu dočekala ga je na povratku ogromna masa svijeta i priredila mu velike manifestacije. U toj zgodi »Il Nazionale« prima iz Splita ovu brzojavku: »Nikad Split ne vidje sličnog izljeva rodoljublja.« Njegovi zastupnički drugovi uputiše mu u listovima »Il Nazionale« i »Narodni List« ovu izjavu: »Izvanredni događaj Tvojega isključenja iz sabora bio je već osudjen od svakoga ljubimca slobode i zakona. Udaljen od pokrajinskog zastupstva Ti se ne udaljuješ ni od naroda, komu si plemeniti sin, ni od Tvojih prijatelja, kojima ostaješ ponos i dika. Mjesto, koje si izgubio u saboru, hranit ćeš ga u srcu sviju, koji ljube i poštuju svoj narod, osviešćen, ako i čijim, neumornim Tvojim radom. U Zadru 1. ožujka 1867.«[70]

Pavlinović prima mnoštvo pouzdanica od općina, čitaonica, rodoljuba, omladine i sl. Tako mu slavenska akademska omladina iz Beča šalje adresu sa 170 potpisa Hrvata, Srba, Slovenaca, Čeha, Poljaka i Rusina. Među tim potpisima na adresi nalaze se i imena mnogih ljudi, koji su se kasnije vrlo isticali u slavenskim parlamentarnim krugovima Austro-Ugarske monarhije. U toj adresi veli omladina među ostalim i ovo: »Premda znadete, da u toj borbi sami ne stojite, već da ste na ždrielu hrabri junak, a s vami da stoji cieli narod s ove i s one strane Velebita, to si pak uzimamo slobodu, naše Vam priznanje izjaviti, da znadete, da će Vaše ideje i u budućoj generaciji dalje živieti, kao što ćete Vi u serdcu i uspomeni našoj biti, ne samo našoj, već i potomakah naših.«[71] U naknadnim izborima (21. listopada 1867.) bude ponovo Pavlinović izabran u izbornom kotaru Makarska-Vrgorac-Metković sa silnim oduševljenjem birača i veseljem

[69] Jubilarni broj N. L., p. 101.

[70] Id.

[71] Narodne Novine, g. 1867. br. 77.

cijele narodne Dalmacije i Hrvatske. Na dan izbora njegovi vjerni birači šalju mu ovu pouzdanicu: »Mihovile naša diko, sliedi kako si počeo Bog je s Tobom, narod je s Tobom. Naše srce uz Tvoje srce, naš glas uz Tvoj glas, do groba i do vieka, tvrda Ti vjera! Ti si naš čovjek, Ti si Hrvat čovjek; mi Tebe vidimo, mi Tebe poznajemo. Tebe ni smrt od nas rastaviti neće . . .«[72] Pavlinović svima odgovara u svojoj zahvali: »Kad bi za me na svietu bio cilj momu radu, uzkliknuo bi(h) da sam ga postigao; netom sam doživio, što je za čovjeka najplemenitije kod ljudih: priznanje i ljubav svoga naroda.«[73]

Autonomaši su nastojali da unište svoje političke protivnike svim mogućim i nemogućim sredstvima. Služili su se vrlo često i ličnim napadajima; tako je u Splitu bio napadnut Vid Morpurgo, a u Zadru dr. Lovre Matić, urednik »Nazionala«. Iste godine vodila se u Splitu rasprava protiv **27 podgorskih mučenika** optuženih »radi nasilja sredstvom odpora oružjem službenim ljudima«. Kako je čitava optužba išla zatim da se uplete i sam Pavlinović, obećavali su utamničenima i na sve načine mučenim podgorskim optuženicima, da će biti smjesta pušteni na slobodu, ako samo izjave, da ih je nagovarao Pavlinović. Oni su mjesece i mjesece čamili, gladovali i umirali, ali nijesu htjeli izdati svoga slavnog vođu, dok ih konačno splitski sud ne proglasi posve nevinim, blagodareći odličnoj obrani dra. Koste Vojnovića, intimnog prijatelja Pavlinovića.[74] Kako su autonomaši progonili sve, što je bilo narodno, vidi se iz pisma dra. Lovre Montija Pavlinoviću. »Sa mnom — piše dr. Monti — putuju dva momka iz Šibenika, koje stražari vode u nevolju. Može biti da u onoj istoj sobi gdje sam ja 88 dana prebivao, da će se i njima nemili konak spraviti.«[75] Zašto te momke vode stražari? »Okrivljeni su — piše dalje Monti — da noću jednu **demonstraciju** hotili učiniti protiva Austriji za Rusju.«[76]

Poslije pada namjesnika baruna Filipovića t. j. poslije imenovanja generala Wagnera namjesnikom Dalmacije, počeo se opažati puno življi politički život. Progoni su ponovno započeli, jer su se autonomaši pobojali naglog napredovanja narodne stranke. Tako je razdražena gomila napala u Splitu (21. kolovoza 1868.) narodne poslanike Pavlinovića, Kostu i brata mu Đuru Vojnovića, Deškovića i Didolića. Zastupnik Dešković, koji je bio sa dvoje nejake djece zlostavljan, trgnuo je samokres, da zaštiti sebe i svoje drugove od daljeg napadaja. Kad se sutradan sastao sabor, Pavlinović

[72] Jubilarni br. N. L., p. 101.

[73] Narodne Novine, g. 1867. br. 105.

[74] Iza oslobođenja podgorskih mučenika razvilo se još intimnije prijateljstvo između Pavlinovića i K. Vojnovića, koje se nije pomutilo sve do smrti obojice dalmatinskih prvaka.

[75] U pismu od 2. VII. 1867. (rk.).

[76] Ib

sa nekoliko zastupnika ode namjesniku Wagneru, da traži doličnu zadovoljštinu. Namjesnik Wagner obećao je zadovoljštinu i poslao u Split savj. Zanchija, da »provede izvide«, ali sve je to ostalo bez ikakova konkretnog rezultata, jer su istragu vodili sami autonomaši. U prvoj saborskoj sjednici došlo je na red ovjerovljenje naknadnih izbora, pak su autonomaši htjeli poništiti izbor Pavlinovića i Deškovića, osobito Pavlinovića, koji je za njih bio strašna »bête noire«. No taj put ne bijahu dobre sreće, te su kod glasanja ostali u manjini, jer neki autonomaški zastupnici ne dođoše u sabor. Taj neuspjeh teško se dojmio Lapenne, koji je sa drugovima živo podupirao centralističku politiku, koju je dosljedno provodila Hasnerova vlada preko ministra policije Giske, pa je zato dugo pripremao i pripremio drugi teški udarac narodnoj stranci. Kako nije mogao naškoditi posve neovisnom Pavlinoviću, isposlovao je u Beču za dra. Mihu Klaića premještenje iz Zadra u Kopar. Ali je dr. Klaić volio izložiti nevolji sebe i svoju obitelj negoli u najodlučnijim časovima napustiti narodnu borbu. Zato upućuje namjesniku Wagneru pismo, koje ovako završava: »S tom se odredbom — piše Klaić — doista htjelo ošinuti moje političko mišljenje; hotjela se možda u meni pedipsati krivda, što sam ostao vjeran svomu istočju, svomu narodu. Ja nisam voljan pokoriti se toj odredbi, pa zato ne primam ni odredjena mi mjesta.«[77]

Na trećoj saborskoj sjednici (13. listopada 1869.) bila je vrlo burna rasprava o naknadnom izboru u vanjskim općinama, gdje je velikim protuzakonjima i terorom bio izabran autonomaš Marasović, koji je odmah po izboru položio mandat, jer je slutio, što ga čeka u saboru. Zastupnik Vranković iznosi prijedlog, da sabor ukori vladu radi protuzakonja i terora u šebinskim izborima, ali autonomaška većina zabacuje Vrankovićev prijedlog. Na osmoj saborskoj sjednici (18. listopada) ustaje Pavlinović, najviša sablast i strah za autonomaše, te predaje saboru **210 peticija,** u kojima **četiri hiljade** potpisanih dalmatinskih narodnjaka traže, da vlada u Dalmaciji provede 19. član temeljnoga zakona o općim pravima građana. Do rasprave o tim peticijama nije nikada ni došlo, jer su autonomaši instinktivno osjećali, da im se ruše kule i da već dolazi čas, kad će morati prepustiti vlast u ruke narodne većine. »I tako je — piše dr. Horvat — posljednja autonomaška većina sramotno pobjegla iz sabora, koji je 28. listopada odgođen na neizvjesno vrijeme.«[78]

Ta politička borba, koja se u Dalmaciji vodila u saboru, narodu i štampi s najvećom žestinom, donijela je konačno **prvu narodnu pobjedu god. 1870.** Ta je godina valjda najznamenitija u političkoj historiji Dalmacije. Narod je izabrao **četvrtog srpnja prvi put** na izborima iza decenija oštre borbe

[77] Hrvatski preporod u Dalmaciji, p. 57.

[78] Ib., p. 59.

većinu od 25 zastupnika u sabor. Veselje narodne Dalmacije bilo je i veselje čitave narodne Hrvatske. Josip Miškatović u toj zgodi piše: »Izborna pobjeda narodne stranke u Dalmaciji najznamenitiji je i najradosniji događaj u narodnom nastojanju poslije god. 1848. Na sve strane slegla se — nastavlja Miškatović — tama preko Hrvatske, Bosne, Srbije i nekadašnje Vojvodine. Kroz tu tamu pomalja se iz Dalmacije svijetla zvijezda, dajući nam svoju svijetlost i radosnu nadu ljepše budućnosti.«[79] Neposredno iza pobjede narodne misli u Dalmaciji došlo je do **imenovanja generala baruna Rodića** namjesnikom Dalmacije (22. kolovoza 1870.) i tajnim dvorskim savjetnikom. Imenovanje baruna Rodića primljeno je u narodu vrlo povoljno. Pavlinović pozdravlja imenovanje Rodića ovim riječima: »Mi tomu ljubimcu junačke sreće želimo, da ga ona prati i kroz političke dvorane i da mu ne svehne slava u kojem kutu birokratičkih spletaka, da mu junačku desnicu ne spute paukovi sa naprašenih polica, koji će mu uz sablju militi, dok ih se god junački ne otrese.«[80] Kao što je narod razveselilo imenovanje baruna Rodića, toliko ga je ogorčilo istodobno imenovanje Alesinija njegovim doglavnikom, jer je taj isti Alesini bio glavni savjetnik i desna ruka dra. Lepenne.

Kad se je sastao novi sabor, narodna je većina pokrenula pitanje: treba li birati delegate u Reichsrath? Pošto se je izglasala saborska adresa, izabraše ove odaslanike za carevinsko vijeće: I. Danila, S. Ljubišu, Đ. Vojnovića, P. Budmanija i dra. J. Antoniettija.[81] Prije negoli su se zastupnici rastali, imali su intimnu, drugarsku večeru, s koje su pozdravili biskupa Strossmayera, koji im je brzojavno odgovorio: »Na prijateljskom pozdravu preliepa hvala. Bog blagoslovio naše težnje smjerajuće na korist i napredak našega naroda. Braći u Dalmaciji! Strossmayer.«[82]

Poslije pobjede na izborima, narodna stranka naglašava sve to više potrebu sjedinjenja. Pavlinović razvija veliku djelatnost u prilog sjedinjenja, a nije ni čudo, kad se zna, da je za njega, već od osnutka narodne stranke, to pitanje bilo najvažnije. On se za to pitanje s drugovima živo zauzimao u prigodi poznate adrese u zadarskom saboru god. 1861., kad je ondašnja saborska većina odbila njegov prijedlog.

[79] Jubilarni br. Narod. Lista, p. 104.

[80] Različiti spisi, p. 266.

[81] Ovdje ću napomenuti, da su neki ugledni narodnjaci pokušali djelovati na dra. Klaića i Pavlinovića, da ne šalju delegate u Beč. Tako dr. Matija Mrazović piše iz Zagreba Klaiću: »Zato bi bio grieh politički proti narodu, kad bi dalmatinski sabor opet pošiljao zastupnike u Beč, u slučaju naime, da bude narodna stranka u većini. Priznavajući hrvatsko državno pravo, ne možete vi toga učiniti a da ga ne oskvrnete.« (U pismu od 22. V. 1870. — rk.).

[82] Jubil. br. Narod. Lista, p. 104.

O tom sam Pavlinović piše: »Nego odbijajući se od nemila do nedraga, narod je naš već razumio da nema brata što ne rodi majka, da je teško navavijek svomu bez svojega; pa se narod okupio listom pod zastavom svoje cjelokupnosti i svoje samostalnosti.«[83] U svom glasovitom govoru, koji je održao god. 1870. na slavi imotske Čitaonice, Pavlinović oduševljeno tumači narodu bezuvjetnu potrebu, da se jednom ujedini cjelokupni hrvatski narod. »Tada će rod moj — veli on — gledati, jeda li na svijetu Hrvata; pa će poletiti pod slavni hrvatski barjak, i od milinja suze roneć i hrvatski barjak celivajuć, ovako će ga radovati: hrvatski barjače, ti koji si slobodno vijo po jadranskom moru, dok se silni Mletci danjak davali; ti koji si Ljudevita Posavca na pobjedu vodio; ti koji Kolomanu: natrag! na Dravi naviestio; ti koji si svojom sjenom tatarske lešine na Grobničkom prekrio; ti koji si Muhamedu pod Sigetom urok bio, i polumjesec na vieke sjenom prekrio; zastavo, koja si Jelačiću banu u junačkoj desnici vijala, ti si moja!«[84] Na sam dan tih znamenitih izbora (4. srpnja 1870.) Pavlinović drži svojim izbornicima imotskog kotara znameniti politički govor, u kojem se vrlo oštro izražava o neprijateljima narodne misli i sjedinjenja, te im »javno pred narodom« odgovara. Obraćajući se on u govorničkom zanosu svojim izbornicima, veli: »Drži, narode, zastavu, kako se do koje nadješ, kako na koju u sviet pogodiš; gdje je od same prirode, prirodu zapomagaj; a gdje je od imena države i zemlje, državu brani, zemlju grli, u kojoj počivaju kosti otaca tvojih, narode potlačeni!«[85] Imajući pred očima jednako sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom nastavlja: »Tko da nam Dalmaciju osiromašenu obogati? Tko da nam preuredi rasklimanu upravu? da nam udahne javna života? Cislaitanija zar, koja je sama osiromašena, sama raztočena, sama grozom popanuta? Aja, bezkućniku i inokosniku, blagostanja nije; ka' što nije uprave bez rodoljubne ruke, ni života javna bez narodno-državna života. Dalmaciji — nastavlja Pavlinović — nije boljka bez sjedinjenja; Dalmacija od Hrvatske odciepljena, to vam je grana odčenuta? grana bez panja zazelenuti neće.«[86]

Pavlinović se borio za sjedinjenje prije g. 1861. i poslije do g. 1870. i poslije do 1880. i poslije do 1887. t. j. do svoje smrti. To je on činio iz dubokog osvjedočenja kao sin naroda, koji ima svoju slavnu prošlost i svoja nikada neotuđena prava. Svaki njegov govor, rasprava, članak, razgovor i sl. odišu iskrenom željom za sjedinjenjem svih hrvatskih zemalja, a na osnovi historičkoga državnog prava. Kad Pavlinović piše ili govori o tom historičkom državnom pravu, sjedinjenju, narodnosti, slavenstvu, jugoslavenstvu i hrvatstvu, i o ostalim političkim pitanjima — odlikuje se upravo nevjerojatnom **pronicavošću u budućnost,** koja se katkada ispoljava u vrlo smionim političkim tvrdnjama, koje su evo danas pred našim očima postale **fakat, stvarnost, zakon.** Danas, iza toliko decenija, nama se čini nevjerojatno, da je on mogao tako precizno predvidjeti mnoge krupne političke događaje, koji su temeljito izmijenili lice Evrope, a tako isto i političke prilike na jugu. Ta Pavlinovićeva upravo providencijalna vidovitost i bogodanost u političkim zbivanjima **dala mu je i daje pečat trajne opstojnosti u onoj državi i u onom narodu, za koji je živio, radio i — umro.**

[83] Različiti spisi, p. 267.

[84] Pjesme i besjede, p. 289.

[85] Ib., p. 317.

[86] Ib., p. 333.

POGLAVLJE OSMO

PAVLINOVIČEV POLITIČKI RAD OD G. 1870.—1880.

Drugo je zasjedanje dalmatinskoga sabora započelo 14. rujna 1871. Prije samog zasjedanja obavljeni su naknadni izbori za ispražnjena mjesta. Prema rezultatu tih naknadnih izbora imali su narodnjaci 29, a autonomaši 12 mandata. Premda su narodnjaci prema tome imali znatnu većinu u saboru, ipak nijesu mogli dobiti tri četvrtine sviju zastupnika za izbornu reformu, koju su oni saboru predložili.

God. 1870. na 17. rujna otvoreno je u Beču carevinsko vijeće prijestolnom besjedom. Zastupnici su se u parlamentu grupirali u tri kluba: njemački poljački i centrum. Dalmatinski saborski odaslanici stupili su odmah u treći klub, t. j. »Klub desnoga centruma«, što je blo posve prirodno, jer je stao na autonomnom stanovištu i zagovarao sporazum među narodima monarhije.

Kako je austrijska vlada bila protivna svakoj nagodbi s Česima, češki sabor odluči, da ne pošalje svoje delegate u carevinsko vijeće. Kako su pak pod konac god. 1871. Andrassy i Beust intrigama kod dvora (izrabili su u svoje svrhe i Rakovačku bunu srušili Hobenwartovu vladu u času, kad je spremala nacrt reskripta na praški sabor, to centralističkoj vladi Auersperg-Lasser nije preostalo drugo nego da izmisli t. zv. »izbore za nevolju«. Po tom bi zakonu vlada mogla odrediti izravne izbore u slučaju, da se delegat pokrajinskog sabora zahvali na svom mandatu. Kako su pak Česi i Poljaci bili odlučno protiv te osnove, koja očito izigrava osnovno pravo pokrajinskih sabora, Auersperg je vidio jedini spas u tome, da pridobije za svoju politiku dalmatinske saborske odaslanike. Zato im je stao obećavati svakojake koncesije, kao jadransku prugu i slično.

Premda je pravac narodne stranke i njezinih narodnih predstavnika bio preciziran u saborskim adresama od god. 1870. i 1871., oni su konačno ipak glasali za taj zakon. Glasanje petorice dalmatinskih delegata u Beču izazvalo je u čitavoj Dalmaciji, a naročito u Dubrovniku, čitavo zaprepa-

šćenje. Grof Rafo Pucić i dr. Pero Čingrija radi toga istupiše iz kluba narodne stranke, dok »Narodni List« nastoji da stranku spasi od rasula te iznosi izjavu, koja bečke delegate osuđuje, ali ih još ostavlja u zastupničkom klubu i stranci, jer »kad je — piše Pavlinović — vojska napolju nije dopušteno otkrivati njezinih klanaca.«[1] Strossmayer u pismu na Pavlinovića osuđuje postupak dalmatinskih delegata u Beču ovako: »Ponašanje dalmatinskih poslanika na carevinskom vieću niti dokučiti niti odobriti mogu.«[2]

Oportunistički pravac, kojim je god. 1872. krenula dalmatinska delegacija u Beču i koji je u stranku unio prva nezadovoljstva, urodio je godinu dana poslije toga (1873.) — pri glasanju zakona za **izravne izbore** pravom senzacijom, prelomom i raskolom u narodnoj stranci. Već 24. siječnja upozorava Rieger dra Klaića, da će po njegovu mišljenju dalmatinski delegati glasati za zakon »kojemu je svrha da pogazi slavenski elemenat u Austriji, da mu za budućnost otme svaki politički upliv . . .« Pod neposrednim dojmom Riegerova pisma sastaje se saborski klub narodne stranke u Zadru (11. veljače), koji na toj sjednici **jednoglasno** donosi ovu odluku: 1. da su dalmatinski poslanici dužni glasovati protiv izravnih izbora; 2. u slučaju da Poljaci zbog toga zakona izađu iz Reichsratha, moraju izaći i oni s izjavom, da carev. vijeće ne smatraju nadležnim da glasuje za takovu promjenu ustava. Taj zaključak dostavljen je poslanicima u Beču 28. veljača, na koji su oni brzojavno odgovorili, da nije ništa prejudicirano. Kad je (6. ožujka) grof Glocholski izjavio u ime Poljaka, da tu zakonsku osnovu smatraju povredom ustava i saborsokg prava, izađoše Poljaci sa goričkim zastupnikom Cerneom demonstrativno iz Reichsratha. Dalmatinski poslanici ostadoše u dvorani i glasaše za osnovu, koja je bila izglasana sa 120 proti 2 glasa (tršćanski zastupnik Morpurgo i južnotirolski grof Bossi). Zbog takvog postupka dalmatinskih poslanika, zavladalo je veliko ogorčenje u čitavoj Dalmaciji. Uzalud pisac brošure »Izbori za nevolju i dalmatinski zastupnici« Ivan Danilo uvjerava Pavlinovića i dra. Klaića, da su morali s vladom glasovati. Poslanički klub saborske većine, kao i ostali rodoljubi, osjećali su sramotu, koja im je javno nanesena pred čitavim slavenskim svijetom. Zato već sutradan klub pošalje petorici (Stj. Ljubiši, Đ. Vojnoviću, I. Danilu, dr. J. Antoniettiju, vit. J. Fontani) u Beč ovu brzojavku: »Jutros vi ste glasovali za **izbornu preinaku,** koja vrijedja temeljno pravo pokrajinskih sabora i nasrće na slobodu narodnu austrijskih Slovjena; i vi ste to učinili usprkos odriešitim izjavama, koje nisu mogle ostavit vas ni u najmanjoj dvojbi o pravom mnenju zemlje o toli zamašitom pitanju. Mi zastupnici većine sabora dalmatinskoga,

[1] Jubilarni br. Narodnog Lista, p. 104—105.

[2] U pismu od 22. III. 1872. (rk.).

na obranu svoga dostojanstva i na ime narodnoga poštenja, na ime našega državnoga prava, na ime zajedničkih probitaka sa ostalim Slovjenim austrijskim, prosvjedujemo proti glasu koji vi dadoste, te vas same pozivljemo za nj usve i posve odgovornike.«[3] Prosvjed protiv »bečke petorice« potpisaše ovi zastupnici: dr. Miho Klaić, dr. Eduard Tacconi, Ivan Vranković, Kazimir Ljubić, dr. Josip Paštrović i Mihovil Pavlinović, a ovima su se narednih dana pridružili još ovih devet zastupnika: Rafo Arneri, dr. Ante Bersa, dr. Pero Čingrija, Krsto Kulišić, dr. Lovro Monti, Rafo knez Pucić, Ante Šupuk, dr. Ante Tripalo i dr. Kosta Vojnović. Kako je te delegate osudilo narodno predstavništvo, tako ih je osudio i narod (općine, čitaonice, društva i t. d.).

Pavlinović ih oštro napada u svom članku »Šest ožujka 1873.« u »Narodnom Listu«. »U narodno se poštenje — piše Pavlinović — ne trguje: nema ciene da kupuje narodnoga poštenja.«[4] S obzirom na njihovo glasanje on piše: »Dan 6. ožujka bilježi u Dalmaciji postanak raskolništva u narodnom taboru. Taj dan bilježi odmetnike . . . Bečka petorica već ne pripada narodnoj stranci. Kaže, da će narodu koristiti. Ako joj se uz cienu glasa, kako se pohvali i lani i ove godine, željeznica, pokrajinska vlast, narodni jezik preko zubi, tad ćemo znati, da je prodala izmorena prvorodjenstvo svoje za pladanj leće.«[5] O željeznici, koju im je između ostalog Austrija obećala Pavlinović piše: »Prva motika što u dalmatinsku zemlju udari, da krči trag željeznici, odjeknuti će nam u srcu ko udarac mrtvačke motike nad mrtvim glasom naše umorene majke. Prvi parostrojni žvižd preko Dinare i preko Biliaća probiti će nam dušu, ko prvi zvek dražbene trublje kad pozivlje tudjina na jagmu puste naše otčevine.«[6] Grof Niko Pucić piše Pavlinoviću o »bečkoj petorici« ovo: »Oni petorica, koji tako slobodno po njemu (programu narodne stranke) kasaše zabradiše, ter podigoše na se buku i viku do neba. Vidjeću što će ovi njihovi nasljednici. Hoće li se bolje podnijeti ali će nam dat »una seconda edizione«.[7] Dr. Matija Mrazović piše Pavlinoviću o vladanju dalmatinskih zastupnika u Beču ovo: »A vidio sam u Beču pet Dalmatinaca, svakoga za se. Svaki poseb ruča, svaki poseb objeduje, svaki za se večera, svaki ima svoje putove. Jedino sastajalište, to je Reichsrath.«[8] Strossmayer piše dru. Kosti Vojnoviću o postupku Dalmatinaca u izbornoj reformi ovo: »Ja sam se preko Beča vratio. nemogu Vam kazati koliko sam razžalošćen bio sbog ponašanja Dalmatinaca u izbornoj re-

[3] Jubilar br. N. Lista, p. 105.

[4] Različiti spisi, p. 47.

[5] Ib., p. 49.

[6] Ib., p. 49—50.

[7] U pismu od 17. IX. (?) 1873. (rk.).

[8] U pismu od 27. II. 1873. (rk.).

formi.«[9] Zatim Strossmayer piše, da je razgovarao sa Danilom, Đ. Vojnovićem (Kostinim bratom) i drom. Antoniettijem, pak da je iz razgovora s njima razabrao »da naginju na neprijateljsku«. »Vaši ljudi u Beču — piše dalje Strossmayer — nemaju nikake stalne političke misli.«[10]

Mjesto da »bečka petorica« povuku iz toga potrebite političke konsekvencije i polože svoje mandate, kada je vidjela, da je osuđuju svi zastupnici dalmatinskoga sabora kao i izbornici, ona naprotiv odlučuje, da će osnovati posebnu stranku i stranačko glasilo »Zemljak«.[11] Odsada se pod pojmom »zemljaštvo« razumijevalo napuštanje narodnih ideala za materijalne interese.[12] Zemljacima je bečka vlada išla u svemu na ruku, a dobivali su izdašnu pomoć i od namjesnika baruna Rodića. Autonomaši su se uvelike radovali, jer su se nadali, da će zbog velike polemike, koja se razvila između »Narodnoga Lista« i »Zemljaka« oslabiti narodna stranka, a njezini najbolji članovi da će se odreći političkoga života. Akciju »zemljakovića«[13] i njihova organa »Zemljaka« Pavlinović susreće ovim značajnim riječima: »Dosta, zemljakovići, družinice draga, družinice slatka! Mi smo vas razumili. Vi ste vladini, to je dosta.«[14] Pošto je Pavlinović ustvrdio, da su oni vladini, upućuje na njih vrlo značajne riječi: »Ostanite na temelju vladinih čina i osnova, mi ćemo zaboraviti osobe vaše, zaboravit ćemo nedjela nekih ter nekih vas, mi ćemo raspravljati o pravcima, razvijati osnove; mi ćemo vas kao stare sudrugove žaliti, ali ćemo vas kao vladine radišne poslovače možda koje i poštovati.«[15]

Istodobno s razdorom u narodnoj stranci u Dalmaciji pojavio se i razdor narodne stranke u Hrvatskoj i Slavoniji ulaskom »unionista« u stranku. Do konačnog je razdora došlo u prigodi saborskih rasprava o reviziji nagodbe i kad je kraljevski odbor odbio opravdane zahtjeve hrvatskoga kraljevskog odbora. Zato biskup Strossmayer s mnogim zastupnicima i rodoljubima istupa iz stare narodne stranke, jer ona postaje, sve to više, vladinom strankom. To se nije ispočetka toliko opažalo, jer je ban Ivan Mažuranić nastojao da podigne školstvo, upravu i sudstvo na temelju nagodbe s Ugarskom od god. 1868.[16]

[9] U pismu od 10. III. 1873. (rk.).

[10] Ib.

[11] Po tom glasilu narod ih je nazvao »zemljaci«, dok se sama stranka službeno nazivala narodno-sredinjačka stranka.

[12] R. Horvat, Preporod . . ., p. 73.

[13] O borbi narodnjaka i zemljaka, koji su odmah počeli paktirati i sa vladom i sa autonomašima, postoji cijela literatura, a i u Pavlinovićevoj korespondenciji vide se sve nianse i karakteristike te borbe, koja se razvila već g. 1873. i dalje.

[14] Različiti spisi, p. 96.

[15] Ib., p. 96—97.

[16] Horvat, Hrvatski preporod . . ., p. 73—74.

Kako su se u Dalmaciji približavali izbori po izbornom redu, što ga je carevinsko vijeće primilo 6. ožujka 1873., tako su i zemljakovići sve više stali udarati sa svojim saveznicima na narodne prvake Pavlinovića i dra Klaića. Na njihove udarce odudara snažno Pavlinović iz Makarske **dvanaestog listopada:** »Udri, — veli on — tko si obrazan i slobodan čovjek, prsimice na mene; pa će narod suditi, nek se vidi: tko drži do pravice, do istine i do boljka cieloga naroda; tko do rovarstva, do ništavila i do svoje krcine.«[17] Na tim listopadskim izborima ispoljile su se upravo fatalne posljedice razdora: autonomaši dobiše **većinu** (Lapenna, Bonda, Begna, Bajamonti i Keller), narodnjaci manjinu (Pavlinović, Klaić i Monti) zemljaci jednog (Ljubiša).

Dr. Kosta Vojnović imao je posve pravo, što nije potcjenjivao akciju zemljaka i svih njihovih saveznika. »Ja bi rad bio piše on Pavlinoviću — da se prvo izbora pokuša preustroj stranke, koja je u rasuću, jer nevalja zaboraviti da osim petorice ima žalibože i onih koji nijesu se pridružili prosvjedu, a nezadovoljštine svake vrste i svugdje ima izobilja.«[18] U tom pismu Vojnović odbija kandidaturu i navodi razloge, zbog kojih ne prima. »U novim izborima — piše dalje Vojnović — izleće se svakojakih pilića, Rodićevih, autonomaških, liberalnih narodnih, tako da niti će se moć osvietliti lice domovini svojoj niti crpiti u takom šarovitom zastupstvu ikakovih koristi za svoju zemlju.«[19] Izlažući dr. Kosta sve ono, što stoji na putu njegovoj kandidaturi, moli Pavlinovića, da se i on odreče svoje kandidature u prilog dra. Đure Pulića, jer je on »jedini čovjek« — po mišljenju Vojnovića — koji bi mogao zauzeti odlično mjesto u sadašnjim okolnostima, bio bi Pulić, koji medju ostalijem mogo bi se iztaknuti i svojom riječitošću u nijemačkom jeziku.«[20] Vojnović nije samo predviđao velike štete, koje će svakako nastati iz razdora u narodnoj stranci, već je on pokušao tražiti blagovremeno i lijek. Tako on piše iz Splita Pavlinoviću, što je u tom pravcu učinio: »Znaj — piše on — da sam Puliću i Biskupu (Strossmayeru) pisao ne bili odvrnuli popa Iva (Danila) od zlosretne osnove novog lista (»Zemljaka«).«[21] Zato, a i s drugih razloga Vojnović odbija i drugi put kandidaturu, koju mu je Pavlinović ponudio, pa veli: »Kad sam zastupnik, ja moram svoje dužnosti vršiti, i biti na mojemu mjestu, jer napokon, ako ne mogu, niko me ne siluje da se puštam izabrati, i da budem zastupnik na Reichsrathu: ali

[17] Različiti spisi, p. 355.

[18] U pismu od 20. V. 1873. (rk.).

[19] Ib.

[20] Ib. — Ovo zauzimanje dra. Vojnovića za dra. Đuru Pulića nije osamljeno, ono se u nekoliko mahova pojavljuje kroz Pavlinovićevu korespondenciju.

[21] U pismu na Bijelu Subotu 1873. (rk.).

moram da budem odvjetnik i starješina od kuće, i da obavim moje dužnosti, stališne i obiteljne.«[22]

Kako je bilo odgođeno carevinsko vijeće, sastao se dalmatinski sabor na kratko zasjedanje (6. prosinca) u prigodi kojom je saborska manjina (Alesani, Bajamonti, Begna, Gligo, Lapenna, Mery, Milković, Mladineo, Pipereta i Radman) na nedostojan način dala do znanja predsjedniku sabora, da polaže svoje mandate. Po sebi se razumije, da je sabor i bez njih radio sve do 20. prosinca, kada je treće saborsko zasjedanje bilo zaključeno.

U toj zgodi vratiše se dubrovački zastupnici u **obnovljeni narodni klub** (19. prosinca 1873.), poučeni gorkim iskustvom u prigodi prvih izravnih izbora za carevinsko vijeće. **Novi klub** bio je konstituiran na temelju programa bivšeg narodnog kluba, uz dogovorene uvjete, da okuplja sve članove nanovo, kako bi što uspješnije pripravili narod za listopadske izbore, na kojim su se pokazale prve kobne posljedice destruktivnog rada »bečke petorice«. Kako je pak bilo prije osnutka novog kluba, lijepo se vidi iz Klaićeva pisma Pavlinoviću: »Čitao sam — piše on — govor Vojnovića. Da je bio kraći i oprezniji, dosta bi bolje bilo. Vidim, da svak iz petnih žila radi, kako da ovu našu jadnu narodnu stranku sruši i eto neka vam bude! Znak koliko smo zreli za samoupravu i slobodu.«[23] K. Vojnović piše Pavlinoviću, da se u budućim izborima ne može i ne smije »izbjegavati vjerozakonskim pitanjima« i da treba u »Narodnom Listu« preporučiti samo onoga kandidata, »koji se javno prima saborskih adresa,«[24] Izuzetak bit će samo stariji kandidati, za koje je pismena potvrda, koju će zatražiti uredništvo »Narodnog Lista«, posve suvišna, da nitko u njih i njihov rad ne sumnja, »ipak da se drugi ne tuže i da bude jednostavno ponašanje prema svakom, obraća se uredništvo i na njih.«[25] O samom načinu, kako će se uredništvo obratiti na kandidate, Vojnović piše: »Uredništvo — veli on — »Narodnoga Lista« u svoje vrijeme obratiće se pojedinome kandidatu, i kazaće da vjeran svom barjaku on će podupirati onoga koji stoji za načela obijuh adresa (a može se i nadostaviti, »i koji se pokazao protivan glasovanju petorice«.).«[26]

Na izvanrednoj sjednici carev. vijeća (10. prosinca 1873.) verifikacioni odbor predlaže, da se poništi mandat dra. Klaića, zbog tobožnjih bezakonja i nepravilnosti. Pavlinović odmah ustaje i u svom značajnom govoru pobija temeljito razloge odbora; a za vrijeme njegova govora federalisti mu frenetično pljeskahu i klicahu »živio!«. Na koncu toga govora

[22] U pismu u oči Petrovdana 1873. (rk.).
[23] U pismu od 20. VIII. 1873. (rk.).
[24] U pismu u oči Petrovdana 1873. (rk.).
[25] Ib.
[26] Ib. — odnosno, Rešetarov zbornik, p. 202.

Pavlinović dobacuje većini: »Vi kažete: ne ćemo ga! birači će vam odgovoriti: eto vam ga!«[27] Većina ipak poništava Klaićev mandat. Pavlinovićeve riječi, koje je dobacio parlamentarnoj većini, naskoro su se obistinile, jer je dr. Klaić bio ponovo izabran u naknadnim izborima (10. ožujka 1874.) većinom glasova u zadarsko-benkovačkom kotaru. Zbog toga Pavlinovićeva istupa u obranu Klaićeva mandata, Klaić mu zahvaljuje ovim riječima: »Hvala ti što si rieč uzeo, ako i uzalud. Čudo mi je — nastavlja on — da tko drugi od desnice nije prozborio, jer ono sramotno izvješće Kübeckovo moralo je svakoga zgaditi.«[28] Zatim Klaić upoznaje Pavlinovića s brzojavom, koji je uputio Reichbaueru na francuskom jeziku i glasi: »Ovaj čas primio sam poštom dnevni red današnje sjednice. Na dnevnom redu je izvještaj ver. od(bora) o mom izboru. Nemoguće mi je da dodjem tamo da lično branim zakonitost moga izbora. Protiv tog pomanjkanja najprostijeg obzira (»toute convenance«) prosvjedujem pred kućom, jer me se moglo zvati brzojavno.«[29]

Vlada je zemljake potpuno izigrala, te su konačno morali i sami uvidjeti, da je Auersperg ostao uglavnom kod obećanja, koja im je širokogrudno i obilno nudio onda, kad ih je nužno trebao. Zato su najednom počeli pisati opreznije i umjerenije protiv svojih nekadašnjih drugova, kojima vrijeme i događaji dadoše posve pravo. Štaviše, oni su se ponovo počeli orijentirati prema narodnoj stranci. Kad su pak razočarani Lapenna i dr. Keller, svijesni da im je zauvijek izmakla vlast iz ruku, prihvatili ponuđeno im mjesto člana međunarodnog sudišta u Aleksandriji, položili mandate i otputovali u Egipat, bili su raspisani naknadni izbori u njihovim kotarima. U tim izborima bili su izabrani dr. Antonietti i barun Fluck, i to prvi protiv Piperetija u kotaru veleposjednika, a drugi protiv Albertija u splitsko-hvarskom kotaru. U tim izborima narodnjaci podupriješe kandidaturu zemljaka Antoniettija, jer je prethodno bilo došlo do zbliženja, ali uz uvjet, da »Zemljak« prestane izlaziti. Na žalost, kad je »Zemljak« prestao ... ostale su posljedice i to: razdor između različitih struja, oportunizam u stranci prama vladi, koji je katkada i politička načela zabacivo u pozadinu. Upravo u to vrijeme Pavlinović — kako slijedi iz prvoga i drugog dijela ove knjige — razvija nevjerojatnu djelatnost u književnosti, na kulturnom i političkom polju.

Kad je Franjo Josip (g. 1875.) prvi put pohodio Dalmaciju, pozdravio ga je Pavlinović na hrvatskom jeziku. U Dubrovniku kralja je pozdravio narodni zastupnik knez Rafo Pucić također na hrvatskom jeziku. Pucić je pozdravio kralja u ime 59 načelnika, kao načelnik Dubrovnika. Zato se auto-

[27] J. br. Narod. Lista, p. 105.
[28] U pismu od 12. XII. 1873. (rk.).
[29] Ib. — Brzojav je u pismu Klaićevu pisan hrvatskim jezikom.

nomaši razljutiše, te priredište velike demonstracije kad su načelnici doplovili ladom iz Visa u Dubrovnik. Čim se je otvorilo šesto zasjedanje dalmatinskoga sabora, već u prvoj sjednici, ustaje Pavlinović i Klaić, te vrlo oštro napadoše splitsku općinu zbog uvrede, koju je ona nanijela načelnicima pri povratku iz Visa. U istoj sjednici kritikuje Pavlinović nadzornika Zaricha, koji se protivio, da se u škole uvede hrvatski jezik kao nastavni i koji je živo nastojao, da se potalijanče gimnazije u Dubrovniku, Splitu, Kotoru i Šibeniku. On predlaže saboru zaključak, da se taj gospodin bezuvjetno odstrani »kao nesposoban i narodu neprijateljan«.[30]

U srpnju (g. 1875.) bukne najednom ustanak u Hercegovini, a kasnije i u Bosni. Vijest o ustanku djelovala je kao melem na tešku političku atmosferu u Dalmaciji, a napose na odnose između Hrvata i Srba u narodnoj stranci i odnose između konservativnijih i liberalnijih elemenata u stranci. Svi ti heterogeni elementi, koliko u stranci, toliko izvan nje, istupili su složno kao nikada prije, spremni da zaborave sve dosadašnje nesuglasice, pa tako složni osnivaju **glavni odbor** za pomaganje hercegovačkih ustaša i njihove sirotinje. Taj se odbor sastajao i neprestano vijećao u Zadru u redakciji »Narodnoga Lista«, koja je bila kao ustaški »generalni štab«.[31]

Pavlinović je vrlo živo radio u prilog ustaša. Tako su razgovarali često on i dr. Klaić sa različitim stranim političarima i diplomatima, koji su za vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka prolazili preko Zadra. Tako je često dolazio u Zadar ruski konzul Jonin, koji možda ima najviše zasluga, što se je Rusija odlučila da intervenira. Jonin je obično razgovarao s Klaićem, jer je on stalno živio u Zadru, a zna se pouzdano i to, da je jednom imao poduži razgovor s Pavlinovićem u Makarskoj.

Kao što je Pavlinović bio pristaša okupacije, tako su bili gotovo svi drugi narodnjaci; svi su oni željeli: **neka se raja oslobodi turskoga jarma**.[32] Posve je prirodno, da se kasnije pojavilo pitanje: kome će se Bosna i Hercegovina anektirati? Klaić je bio odlučno protiv svake okupacije Bosne i Hercegovine sa strane Austrije, dok je Pavlinović želio, da se okupacija striktno izvrši na temelju **hrvatskoga državnoga prava,** koje je bilo glavna tačka u programu narodne stranke. Među pristašama okupacije bila su dva različita nazora: »jedni su cijenili mudrije, da Austrija oslobodi našu braću i da proširi staro hrvatsko zemljište, drugi su cijenili ljepše,

[30] Horvat, Hrvatski preporod, p. 76.

[31] O bosansko-hercegovačkom ustanku pisao sam potanje u raspravi »Mihovil Pavlinović i njegovo značenje«; isp. Hrvatska Smotra, g. 1933. br. 5—10, p. 362—366.

[32] Potanje u mojoj knjizi **Studije eseji prikazi,** p. 88-89.

da se raja sama oslobodi pomoću Crnogoraca i Srbije«.[33] **Prvo** su **stanovište** zastupali (bar kasnije) gotovo svi istaknutiji dalmatinski narodnjaci (Pavlinović, Klaić, Vojnović, Vranković, Nodilo, Biankini, Politeo i drugi), dok je **drugo stanovište** zastupala nekolicina dalmatinskih Srba, koji su se još smatrali srpske narodnosti i koji su već spočetka gledali u okupaciji proširenje Dušanova carstva. Osim tih, koji su zastupali jedno od dvaju iznijetih stajališta, bilo je nekoliko i takovih, koji su kolebali između oba stajališta ili bi se približavali čas više čas manje prvom ili drugom stajalštu. Po sebi se razumije, da su spomenuta dva stajališta bila glavna, a ostala sporednija i rjeđa.

Pavlinović, kojem nije bilo do raspirivanja političkih strasti nego do slobode potlačena čovjeka i brata, počeo je braniti prvo stajalište »prema postulatima hrvatskoga naroda u Dalmaciji i programu.«[34] S Pavlinovićem se je odmah ispočetka slagao i glavni urednik »Narodnoga Lista« Biankini. Svim je tada »bilo u krvi: — piše Dinko Politeo — program stranke, po kojem je Bosna sastavni dio nekadašnje hrvatske države.«[35] U početku postojala je uistinu razlika između Pavlinovićeva i Klaićeva shvaćanja u tom, kome će pripasti Bosna i kako se ona iza aneksije ima urediti. Pavlinović je u duhu programa i svojih »hrvatskih nazora« (kojima je bila svrha, da dokažu hrvatstvo Bosne i njezinu pripadnost zemljama nekadanje hrvatske države po historičkom državnom pravu) tražio, da se Bosna i Hercegovina imaju bezuvjetno pripojiti trojednoj kraljevini, dok je Klaić želio, da se za Herceg-Bosnu nađe mogućnost, kako da se sama uzmogne razvijati, ili drugim riječima, da joj se poda **autonomija**. Konačno se i Klaić priklonio Pavlinovićevu stajalištu, koje je rezultiralo koliko iz samog programa stranke, toliko iz novih nadošlih prilika u odnosima između dalmatinskih Hrvata i Srba. »Narodni List« te dalmatinske Srbe, koji su se za vrijeme ustanka upustili u raspre, osuđuje ovim riječima: »Žalimo, što Srbi nisu činom ukazali svoje pravo, da braću oslobode, već su se u same raspre upustili.«[36] Politički stav Pavlinovića i njegovih prijatelja Klaića, Vojnovića, Nodila, Montija, Vrankovića, Biankinija, K. Ljubića, D. Politea i drugih upoznajemo iz riječi samoga Politea. »Kad se radilo o kojem bilo sporu, — piše on — mi smo uvijek stajali na strani Srbije i Crne Gore proti mađarskoj i njemačkoj politici sa našega hrvatskoga stanovišta; ali je Biankini opet uvijek brižno pazio, da se suzbije svaka nelegalna težnja jedne ili druge na štetu hrvatskoga prava.«[37] Svoje stajalište na oku-

[33] Narodni List, g. 1876., br. 28.

[34] Jubil. br. N. L., p. 36.

[35] Id.

[36] Narodni List, g. 1876. br. 28.

[37] J. br. N. L., p. 36.

paciju Bosne i Hercegovine sam Pavlinović definira više puta, a sve te definicije nužno proizlaze iz njegova općega političkog nazora o historičkom državnom pravu. »Mi hoćemo — piše on — cjelokupnu kraljevinu. Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, ta današnja trojedna kraljevina u rukama je našeg vladara. Njegova je dužnost te pokrajine hrvatske sjediniti; naše je pravo to od njega tražiti. Naše je pravo osloboditi tursku Hrvatsku, tursku Dalmaciju i Bosnu, kako god mogli budemo. Naše je pravo pitati od istoga našega kralja Istru na oba mora. Stara slovenska Marka, Celjska županija, Medjumurje, sve je to hrvatska jedinstvena otčevina.«[38]

Da je namjesnik barun Rodić zagovarao posredno preko »dalmatinskog prvaka« Mihovila Pavlinovića aneksiju Bosne i Hercegovine za Austriju, isto je tako vrlo netačno, kao što je netačna i tvrdnja, da je Pavlinović bio poznati »vođ pravaša u Dalmaciji«.[39] Pavlinović je htio nešto drugo negoli što hoće g. V. Čubrilović. »Mi hoćemo -- piše Pavlinović -- Hrvatsku narodno-državno cjelokupnu i jednu.«[40] Koliko je Pavlinović »povjerljivi čovek« Rodićev, najbolje nam dokazuju žestoke saborske borbe, koje je Pavlinović predvodio protiv Wagnera, Rodića i Jovanovića kao i energično njegovo traženje od Klaića i ostalih drugova, da se prekine svaki politički rad s vladom u Zadru i Beču, čim bi se malo izrazitije pokazala protivnicom narodnih interesa. O toj »povjerljivosti« ne dokazuju nam ništa saborski izvještaji kao ni ostali njegov kulturni i politički rad; sve nam to svjedoči samo to, da je Pavlinović prosuđivao rad baruna Rodića sa stajališta narodnih interesa. Da nijesu tako djelovali na Pavlinovića neki prijatelji — kako će se kasnije vidjeti — on bi još prije srušio baruna Rodića, premda je Rodić bio, izvan svake sumnje, jedan od najboljih i najčestitijih namjesnika u Dalmaciji. Mene bi vrlo interesiralo, kad bi Vaso Čubrilović, ili bilo tko, iznio autentičan nacrt Pavlinovićev proti aneksije Bosne i Hercegovine Srbiji, u kojem se navodno izražava želja, da bi je austrijski car uzeo »pod svoja krila«. Sve dok ne vidim i ne opipam taj »nacrt«, živjet ću i dalje u uvjerenju, da je to kakova mistifikacija ili djelo nekoga posve drugog, koji sa Mihovilom Pavlinovićem nema a ma upravo ništa zajedničko. Pavlinovićeva se politika u aneksionističkim pitanjima temeljila na tvrdom osvjedočenju, koje je proizlazilo iz bitne programatske točke: **hrvatskoga državnoga prava.**[41] Njegovo se osvjedočenje temeljilo još na ova četiri vrlo važna momenta: **geografskom, etnografskom, historičkom i državopravnom.** Na osnovi tih istih momenata tražili

[38] Hrvatski razgovori, p. 273.

[39] V. Čubrilović, Bosanski ustanak 1875.—1878., p. 215.

[40] Hrvatski razgovori, p. 273.

[41] Dr. J. Nagy napisao je vrlo instruktivnu raspravu pod naslovom »Historijsko pravo u pokretima žezdesetih godina« (v. Sveslavenski Zbornik, p. 303.—328.).

su i kasnije političari i učenjaci kao i prije pripojenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. To su oni učinili opet iz osvjedočenja, a nipošto da bi te zemlje uzeo bilo tko, pa i sam austrijski car »pod svoja krila«. Tako je narodni zastupnik dr. Ferdo pl. Šišić god. 1908. izrekao u pitanju aneksije Bosne i Hercegovine ove riječi: »Govorim kao Hrvat, a to znači toliko, koliko da u današnjim prilikama tražim **sjedinjenje** Herceg-Bosne s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom u jedno državno-pravno tijelo.«[42]

Dr. Klaić piše Pavlinoviću o zapremi Bosne među ostalim: »Zaprema Bosne postala je ozbiljnim poslom. Ali i tute: **svako zlo za bolje.** Odpor turski razpršio je liepe sanjke magjarske i turkofilske. Zaprema obratila se je u oslobodjenje, kad nije ni moguće pomisliti bilo, bez da turska sila bude slomljena.«[43] Prelazeći Klaić u svom pismu Pavlinoviću na vanjsku politiku, koju bi imali podupirati dalmatinski zastupnici u Beču, veli: »Svakako približavamo se raskrstju ili u savezu sa Rusijom slavensku politiku voditi, **ili u ponor!**«[44] Barun Metel Ožegović u svom pismu iz Hitzinga nastoji da djeluje na Pavlinovića, da bi ublažio borbu protiv namjesnika baruna Rodića. »Rodić se ozbiljno muči — piše barun Ožegović — kod ministarstva prosvjete za slaviziranje gymnazija i realkih dalmatinskih, kako mi je to jučer potanje pripoviedao, zaslužuje dakle svako priznanje, te sam ja toga mnenja, da ga treba štediti, jer će inače i kod vlade izgubiti onu važnost, koja se njegovoj osobi daje u mnenju, da iza njega stoji narod u Dalmaciji, što vas molim, da mudro uvažite.«[45]

Na početku god. 1876. prestao je izlaziti »Il Nazionale«, koji je punih četrnaest godina odlično vršio svoj zadatak, da odgaja u Dalmaciji narod u narodnom duhu. Odsada je izlazio samo »Narodni List«, koji je znatno povećao svoj oblik. Među svojim prvim člancima »Narodni List« iznese tužbu dra. Mihe Klaića, u kojoj optužuje Stefana Ljubišu i dra. Bajamontija, da su kao zastupnici na carev. vijeću god. 1874. izvukli materijalnu korist pri zakupu gradnje dalmatinske željeznice.[46] Osim toga, okupacija Bosne i Hercegovine kao i različiti nazori na okupaciona i aneksionistička pitanja ra-

[42] Herceg-Bosna prigodom aneksije, p. 5.

[43] U pismu od 17. IX. 1878. (rk.).

[44] Ib.

[45] Fakat da sam barun Metel Ožegović, uvaženi i moćni Pavlinovićev prijatelj, nastoji, da Pavlinović ublaži borbu proti baruna Rodića, najrječitije pobija infamnu tvrdnju g. Vase Čubrilovića o tom, da je jedan Mihovil Pavlinović bio »povjerljivi čovek« baruna Rodića. Kad ne bi ni to bilo dosta, u stanju sam navesti još mnogo dokaza, da su ti »povjerljivi« bili u posve drugom političkom taboru... (Pismo od 1. II. 1880. — rk.).

[46] Horvat, Hrvatski preporod..., p. 80.

zarali su postepeno korektne odnose između Hrvata i Srba u Dalmaciji. Ti su se odnosi poremetili već god. 1874., kada je novosadska »Zastava« počela otvoreno pisati »u prilog pokreta srpskog u Dalmaciji«, te oštro napadati glasila narodne stranke »Obzor« i »Narodni List«. Naravno, da joj ta glasila narodne stranke ne ostadoše dužna.

Neraspoloženje protiv Ljubiše raslo je i zato, što je sebe zakulisnim radom progurao u **delegacije,** premda je na sjednici narodnoga kluba bilo zaključeno, da se za to izabere Klaić. To je ozlojedilo, štaviše i mnoge dalmatinske Srbe, pa su mu neki izrazili pismeno **nepovjerenje,** dok su drugi izjavljivali, da ga više ne će birati. Doduše, on je i opet biran, »ali kano da je — piše Pavlinović — to neka rodbina isprosila od uplivnih Crnogoraca s potporom Rodićeva kumstva.«[47] Čini se, da je sam Ljubiša bio svijestan, što je s tim učinio, kad osjeća potrebu, da u pismu, koje je uputio ministru Lasseru preko bečke »Presse«,[48] opravda svoj postupak: »Mi nismo — piše Ljubiša — mogli odabrati u odaslanstva Klaića, koji pripada državnopravnoj oporbi, tim više, kad njegovo glasilo, »Narodni List«, napada danomice ministre Auersperga i Andrasy-ja i na vašu preuzvišenost radi istočne politike.«[49] Na to žalosno Ljubišino pismo Pavlinović odgovara otvorenim pismom u »Narodnom Listu« između ostalog i ovo: »Ljubiši je bilo od potrebe, da se g. 1876. u Beču konstatira, da je on obeščastio pa uništio nezavisnu narodnu stranku u Dalmaciji; da mimo njega nema drugog faktora u toj glupoj poniženoj zemlji; da je on jedini pozvan na novi skok, prema kojem, predsjedništvo zemaljskog sabora, viteštvo, bilježništvo, napojnice 34642.85, trice su i manjgurice.«[50]

Pod dojmom tih glasova sazvan je bio sabor 13. ožujka 1876., koji je otvorio Stefan Ljubiša, po kralju imenovani predsjednik. Prva je već sjednica (13. ožujka) bila vrlo živa, jer je u njoj — odmah iza Ljubiše, ustao dr. Lovre Monti, u ime svih zastupnika narodne stranke pročitao ovu izjavu: »Gosp. predsjednik vit. Stefan Ljubiša bio je skoro javno osvadjen, da je u poslu zakupa dalm. željeznice, u vrijeme kad bijaše zastupnikom kod car. vieća, primio svotu novca ničim privriedjena, povriedom zastupničkoga dostojanstva i pod sumnjom, da to bijaše kao neka nagrada za njegovo zastupničko djelovanje. Od te osvade on se nije opravdao. To je već dosta meni i mojim prijateljima, da se osvjedočimo

[47] Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji, p.
[48] Die Neue Freue Presse, 1876, br. 79.
[49] Narodni List, god. 1876. br. 21. (Prevod iz Presse).
[50] Id.

i ne obaziruć se na druga djela[51] njegovog javnog života, što bi se osuditi dalo, da dostojanstvo ovog sabora i naše zastupničko i obzir što nam je dužnost imati prama moralnim interesima naše zemlje, prama našim biračima i prama samoj kruni, nedopuštaju nam da dalje pod predsjedanjem g. Ljubiše saborišemo, ni da zemaljske poslove obavljamo. Radi čega mi se — završava dr. Monti — iz ove sabornice uklanjamo, spremni u nju stupiti i naše zastupničke dužnosti vršiti, čim nas g. podpredsjednik ili drugi predsjednik krunom odredjen pozove.«[52] Iza te izjave dra. Montija svi su narodni zastupnici ostavili sabornicu s poklicima: »Dolje nedostojni!« Još istoga dana (13. ožujka 1876.) izjaviše dr. Klaić, Vrankovič i Ivellio, da neće služiti u zemaljskom saboru, dok mu je predsjednik Stefan Ljubiša. Na sve to vlada je odgovorila (20. ožujka 1876.) raspustom dalmatinskoga sabora. Ljubiša otputuje u Beč imenovavši zamejnikom Kazimira Ljubića, koji je na to pismeno izjavio, da ne želi biti zamjenikom Ljubiše. Kako je vlada i poslije toga oklijevala da imenuje novoga saborskog predsjednika, čitavo saborsko časništvo izjavi pismeno namjesniku barunu Rodiću, da se odriče svojih časti.

Austrijska je vlada ostavila Dalmaciju bez sabora i odbora sve do studenog 1876. god., kada su se obavili novi izbori za dalmatinski sabor. U tim izborima iznesoše narodnjaci veliku pobjedu **(dvadeset i devet** narodnjaka, **jedanaest** autonomaša i **jedan** bivši »zemljak«). Da su se izbori tako otegli, kriv je namjesnik Rodić, koji je oklijevao sa raspisom izbora. »Rodić oklieva — piše dr. Klaić Pavlinoviću — sa raspisivanjem izbora, premda ima **carta bianca** od Ministarstva.«[53]

Novi dalmatinski sabor bi otvoren 15. siječnja 1877. Za saborskog predsjednika kralj imenova na prijedlog vlade Đuru Vojnovića, a za podpredsjednika N. Trigarija. U prigodi rasprave o verifikaciji narodnjaci predložiše, da se poništi izbor Stefana Ljubiše i dra. Radmana, jer su nepravilno izabrani. Protiv prijedloga narodnjaka govorio je dr. Bajamonti i Ljubiša, koji na jednom stade dokazivati, da Dalmacija, a napose Dubrovnik i Boka Kotorska nemaju prava pripadati Ugarskoj, dosljedno hrvatskoj kruni. »Time je Ljubiša — piše

[51] Tu dr. Monti misli u prvom redu na ovu netaktičnost Ljubišinu: Između onih 40 delegata, što ih je car. vijeće biralo za austrijsku delegaciju, koja će s ugarskom delegacijom raspravljati o zajedničkim poslovima cijele monarhije, morao se birati i delegat između dalmatinskih zastupnika. Ovi se dogovoriše, da će Dalmaciju zastupati u delegaciji dr. Klaić. Ali je Ljubiša — kako prije spomenuh — zakulisnim radom progurao sebe u delegaciju. (Isp. Horvat, Hrvatski preporod u Dalmaciji, p. 80.—91.).
[52] J. br. N. L., p. 106., Narodni List, g. 1876. br. 22.
[53] U pismu od 20. IX. 1876. (rk.).

dr. R. Horvat — oporekao sav svoj dosadašnji rad, jer se počevši od god. 1861. protiv autonomaša borio za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.«[54] Saborska većina poništi izbor Ljubiše i dra. Radmana. Po tom saborski odbor predloži adresu na kralja, u kojoj se — dosljedno traženju iz god. 1870. i 1871. — traži od kralja, da pozove predstavnike trojedne kraljevine, da međusobno prouče uvjete i način sjedinjenja. No, prije nego je imala započeti rasprava o adresi, vlada iznenada odgodi sabor. Za vrijeme toga zasjedanja bio je nanovo utvrđen **program narodne stranke** iz god. 1875., kojega je bio potpisao Pavlinović sa **trinaest** drugova, dok su ga osamnaestog siječnja 1877. potpisali još i ovi zastupnici: Bačić, Tripalo, Didolić, K. Ljubić, Matić, Borelli, Rendić, Simić, Đ. Vojnović, Raimondo, Cambi, Bulat, Ivčević, Vujatović, Rafo Pucić, Machiedo, Mrkica, Masovčić i Duboković.

Već god. 1877. neki listovi nastoje da razdvoje Srbe i Hrvate u Dalmaciji i da tako rascijepe narodnu stranku, ali im ne uspijeva. Uza sve to, očito se vide smjernice buduće politike dalmatinskih Srba i njihova savezništva s autonomaškom strankom. »U odlučnom prosvjedovanju protiv sjedinjenja.« U tom rovarenju isticahu se listovi »Glas Crnogoraca« i novosadska »Zastava«, štaviše, prvi je već bio ishitrio na papiru »treću grupu zastupnika u dalmatinskom saboru«; dok je »Zastava« otvorila paljbu, kada Srbija i Crna Gora ne mogahu da s ustašama sruše tursko gospodstvo u Bosni i Hercegovini i kada »uz glas — piše Pavlinović **Cara Aleksandra i kneza Gorčakova,** diže se glas na Savi: »Neka hrvatski kralj zauzme Bosnu, da se jednom varvara oslobodi«.[55] U toj raspri isticahu se s jedne strane »Obzor« i »Narodni List«, s druge strane »Cittadino«, »Movimento«, »Zastava«, dok je dubrovački »Slovinac« nastojao vršiti pomirljivu ulogu, ali na takav način, te nije nimalo zadovoljavao ni »Narodni List« ni »Obzor«. Te su čudnovate i žalosne raspre, koje su često u svoj centar povlačile Pavlinovićevu ličnost, trajale sve do konca god. 1878., kad je u Beču iznenada umro Stefan Mitrov Ljubiša, »taj nosilac srpske narodne misli u Dalmaciji«, kako su ga u prigodi smrti nazivali listovi »Srbska Zora« i »Zastava«. Ljubišinom smrću ne samo da nijesu prestale te raspre, nego su se oštrile, dok ne nađoše svoj epilog u **konačnom otcjepljenju, koje se jasno očitovalo 7. srpnja 1879. u prigodi glasanja i tajnog saveza s autonomašima u benkovačkom kotaru.**

Prije nego prijeđem na žalosne izbore od 7. srpnja, osvrnut ću se na jednu značajnu proslavu, t. j. na **sedamdesetogodišnjicu narodnoga slovenskoga velikana dra. Janeza Bleiweissa.** Na toj proslavi, koja je stvarno bila neke vrste manifestacija bratstva i sloge Slovenaca i Hrvata, izrekao

[54] Hrvatski preporod u Dalmaciji, p. 82.

[55] Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji, p. 34.

je zastupnik i urednik »Narodnoga Lista« Biankini ove riječi: »Mi nećemo biti Talijani, mi nećemo biti Nijemci, mi hoćemo ostati braća. Sklopimo u to ime bratstvo i radimo od današnjega dana složno u navedenom smislu.«[56] O tom svom putu u Ljubljanu obavještava Biankini Pavlinovića: »Nisam se — veli — mogao oglušiti, pošto sam već kroz ovu godinu 4 puta odbio poziv na prijašnje sjednice (Slavije), što se je neugodno dojmilo onamošnjih rodoljuba.«[57] Taj Biankinijev govor bude inkriminiran sa strane državnog odvjetništva u Ljubljani, ali je kasnije državno odvjetništvo odustalo od progona protiv njega.

Austrijska se vlada konačno odluči u srpnju 1879. da provede izbore za car. vijeće. Za vrijeme tih izbora dođe do potpunog razdora u narodnoj stranci, kad se začulo, da su bukovački Srbi u benkovačkom kotaru glasali za autonomaša dra. Gustava Ivanića, a protiv dra. Mihe Klaića. Dr. Ivanić dao je ovima pismenu izjavu, da će im braniti jezik, poštovati narodnost i »odbijati svaki pokušaj, koji bi se učinio za sjedinjenje dalmatinske kraljevine sa kraljevinama Hrvatske i Slavonije«, a naprotiv »nastojati, da Dalmacija, Bosna i Hercegovina u jedno tijelo sjedinjene, ostanu pridržane zemljama Cislajtanije«.[58] Rezultat toga saveza bio je taj, da je na izborima od desetorice narodnjaka, bio srušen jedini dr. Klaić. Izabrani narodnjaci bili su: Pavlinović, dr. Monti, R. knez Pucić, dr. G. Bulat, dr. D. Rendić, Đ. Vojnović, A. Šupuk i M. knez Borelli.

Taj **čudnovati postupak** ogorčio je narodnu Dalmaciju, što je kod izbora pao njihov drugi vođa.[59] Tako Biankini brzojavlja Pavlinoviću o tom događaju iz Zadra, a u pismu mu javlja: »O njima (dva Pavlinovićeva brzojava) nisam ništa Klaiću rekao, jer je bio strašno uzbunjen radi crnih glasova iz Bukovice i Obrovca.«[60] Kako je taj događaj djelovao na Mihovila Pavlinovića, vidi se po tom, što se odlučio odreći svog mandata u korist svoga ličnog i političkog prijatelja Klaića, da mu tako pribavi zadovoljštinu. Pavlinovića su pri stvaranju odluke rukovodila ova tri razloga: 1. slabo zdravlje, koje mu se bilo nešto pogoršalo; 2. čista nesebičnost i uvjerenje, da je dr. Klaić u Beču neophodno potrebit; 3. zauzimanje mnogih političkih ličnosti, koji su se bojali za Pa-

[56] Jubil. br. N. L., p. 106.

[57] U pismu od 3. IX. 1879. (rk.).

[58] J. br. N. L., p. 106.

[59] Ovdje ponovno naglasujem, da dr. Klaić nije bio vođa u nar. stranci, već Mihovil Pavlinović, ali je zato imao ogromni kredit i punomoći, koje su mu Pavlinović i drugi prvaci davali, pošto su ga uvelike cijenili i poštivali. Pavlinović ga je uvijek isticao u stranci i smatrao ga adekvatnim sebi, premda je sam zadržao do smrti »presidium stranke«. On ga je — kako vidjesmo nazivao »ministar spoljašnjih poslova«.

[60] U pismu od 9. VII. 1879. (rk.).

vlinovićev život, ako onako bolestan i slab ode u Beč. Tako mu piše veliki njegov prijatelj barun Metel Ožegović: »Nu neću, da svojim jadikovanjem još više boli zadajem Vašemu, bez toga već radi javnog stanja, pod kojim stienjem, dosta razcviljenom srdcu. Sad bi imao dapače uzroka ponešto se radovati, i uslied Vašega izbora za carevinsko vieće ne toliko Vam koliko milom nam narodu čestitati, koji u Vas gleda punim pravom sjajni uzor slavnog rodoljuba, kad se ne bi plašio, da će napori skopčani sa ovom zadaćom opet nahuditi Vašemu dragocienomu, al toli poremećenomu zdravlju, koje kako pišete žali Bože! još sveudilj nije sasvim učvršćeno.«[61] Zatim barun Ožegović nastavlja: »Ako dakle imate razloga ugibati se ovomu, za Vas u gradu Beču toli opasnomu, zvanju, — tad bi Vam, makar da žalosnim čuvstvom, kao iskreni priatelj savietovao, da se toga odriečete Klaiću za volju, ako li ima nade, da će naš vriedni priatelj biti izabran na miesto Vaše koje doduše nitko tako zaslužno kako Vi neće moći zauzimati.«[62] Svoja izlaganja u toj stvari barun Ožegović završava: »Medjutim to je stvar, o kojoj imate Vi sami odlučiti, jer znadete najbolje razsuditi, što može narodu biti na uhar.«[63] Biankini obavješćuje Pavlinovića, da se Klaić interesira, je li mu on (Pavlinović) odgovorio što glede odreke. »Kazao sam mu — nastavlja Biankini — Vašu posjetnicu, na kojoj javljate da ćete čim prije. Nešto je (Klaić) ko zlovoljan radi ovog pitanja, ili se barem meni tako prividja.«[64]

Konačno se Pavlinović — dosljedan svojoj odluci — odrekao svoga mandata, te je (18. rujna 1879.) došlo do naknadnog izbora u vanjskim općinama izbornog kotara, što ga čini: Sinj — Imotski — Vrgorac — Makarska — Metković. Tako, u toj neosvojivoj kuli Pavlinovića, izabraše dra. Klaića jednoglasno, jer se autonomaši i ne usudiše da mu postave protukandidata. Taj Pavlinovićev gest probudio je u čitavoj Dalmaciji udivljenje, premda se vrlo dobro znalo i osjećalo, što znači za narod političko povlačenje toga njegova ljubimca i idola. Dr. Klaić piše Pavlinoviću po njegovoj odreci među ostalim i ovo: »... Hvala ti na tvojoj odluci, koja je tebi na diku dosta više nego meni. Hvala ti i na povjerenju. Ti znadeš kako ja mislim, i znadeš da ono gdje ne sudaramo spada više pred **forum intimum**, nego pred javnost. Budi bez brige: mojim načelim neću se iznevjeriti«.[65] Grof Hohenwarth, glava stranke prava, jedan od najuglednijih i najumnijih državnika Austrije, upravlja u prigodi Pavlinovićeve odreke »Narodnom Listu« pismo, koje je vrlo značajno ne samo za muževe, o kojima govori, nego i za

[61] U pismu od 12. VII. 1879. (rk.).

[62] Ib.

[63] Ib.

[64] U pismu od 17. VIII. 1879. (rk.).

[65] U pismu od 19. VIII. 1879. (rk.).

narod u Dalmaciji, koji je takove muževe dao i iznio na političku površinu. Pismo grofa Hohenwartha glasi: »Iz novina razabirem, da je naš kolega Pavlinović položio svoj mandat za carev. vijeće. Mnogo žalim gubitak jednoga tako odličnog člana našega kluba i ne sumnjam, da će se također i ostali kolege složiti sa mnom«.[66] Dalje Hohenwarth piše: »Vaše gospodstvo biti će u relaciji sa Pavlinovićem, i učiniti ćete mi veliku uslugu, ako mu izručite ove naše osjećaje. Nadamo se bar, da će mandat, koji je imao On, biti poklonjen sada Vama, i da tako, dok moramo plakati sa jednim okom, možemo se smijati drugim. S ovom nadom ostajem Vašem gospodstvu najodaniji Hohenwarth«.[67] »Narodni List«, pišući o naknadnom izboru dra. Klaića u izbornom kotaru Sinj — Imotski — Makarska, između ostalog veli: »Pavlinović, koji se odriče zastupstva da ustupi mjesto Klaiću, to je tako krasan prizor, pred kojim rodoljubno srce ne može a da ne ostane ganuto. Stranka, koja ima takih prvaka, mora doista da je politički zrela, mora da je pojmovi vode, mora da je zadahnuta stegom, koju samo znade uliti tvrda osvjedočenja, mora doista da se bori za visoka načela, i za načela samo, a ne za osobnosti, jal privatne koristi — ko što zemlja, koja rađa takih sinova može pouzdano gledati u svoju budućnost«.[68]

Na čelu bečke vlade bio je grof Taaffe, koji je sa čitavom svojom vladom bio sklon austrijskim Slavenima. Zato je dr. Klaić nastojao da od svih slavenskih zastupnika u car. vijeću sastavi jedinstveni »Slavenski klub«, koji bi brojčano bio najveći u parlamentu. Kako su Česi odbili da udu u taj klub, to su dalmatinski zastupnici (osim dra. Ivanića), stupili u Hohenwarth-ov klub, koji je tražio federalističko uređenje u monarhiji i podupirao vladu grofa Taaffea. Ulazeći Klaić s drugovima u Hohenwarth-ov klub, dade političku izjavu, kako on i njegovi drugovi ulaskom u taj klub ne prejudiciraju svomu državnopravnom stanovištu.[69] Prvi praktičko-politički uspjeh hrvatskih zastupnika u Beču, koji su podupirali Taaffeovu vladu, bila je carska odluka (g.

[66] »Da fogli pubblici vedo aver il nostro collega Pavlinović deposto il suo mandato pel consiglio dell'impero. Mi rincresce molto la perdita d'un si distinto membro de nostro club e non dubito che anche gli altri colleghi converranno meco nel medesimo sentimento«. (Narodni List, g. 1879. 27 VIII. i J. br. N. 1.).

[67] »V. S. sarà non dubito, in relazioni con Pavlinović e mi farebbe cosa gratissima, se volesse esprimergli questi nostri sentimenti. Speriamo almeno che il mandato da lui avuto, sarà adesso conferito a Lei, e che così, mentre dobbiamo piangere con un' occhio, possiamo ridere coll'altro. Con questa speranza di V. S. Devotissimo Hohenwarth« (Id.)

[68] Narodni list g. 1879. br. 74.

[69] Horvat, Hrvatski preporod ... p. 85.

1880.), kojom se na jesen g. 1880. ima uvesti hrvatski nastavni jezik u splitsku gimnaziju i realku.

Kako je Pavlinović ustupio mandat za car. vijeće Klaiću, a dalmatinski se sabor nije sazivao preko tri godine (do 3. lipnja 1880.) to je on počeo uređivati za tisak svoje mnogobrojne spise. Osim toga, na poticaj prijatelja, a pod utjecajem najnovijih političkih događa u Dalmaciji, odlučio je staviti svoje oštro pero u službu političke istine, te kritički prikazati političke događaje u Hrvatskoj i Dalmaciji kao i glavne aktere te politike. Savremene političke prilike u Hrvatskoj prikazao je Pavlinović u svojoj umnoj i jezgrovito napisanoj knjižici »Hrvatski Razmišljaji« (Zadar, 1884.); dok je prilike u Dalmaciji, genezu i razvoj hrvatske i srpske misli u Dalmaciji prikazao u svojoj knjizi »Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od god. 1884. do 1882.« (Zadar, 1882.).

Odmah po sporazumu između bukovačkih Srba i autonomaša piše mu Biankini, da se lati pera i da iznese političku istinu na javu. »Ovo srbsko pitanje — piše Biankini — nitko nemože temeljitije od Vas raspravljati. Nemojte ga dakle zapustiti. Valja sada osobito bistriti pojmove, čim više, jer je obća napetost s obijuh strana«.[70] Kad je Pavlinović obavijestio dra. Klaića da namjerava kritički iznijeti misao hrvatsku i misao srpsku u Dalmaciji, Klaić mu posve odobrava i daje prijateljske upute. »U opće mi se dopada — piše mu Klaić — tvoja misao, razviti kako se misao hrvatska i srbska razvila u Dalmaciji«.[71] Dalje ga Klaić savjetuje, da iznosi tačno fakta, »tako da povoda ne bude izpravcim; gledaj zadržat se objektivan, tako da nitko ne može ti predbacitit mržnje proti Srbiji i srbstvu; osobito pako kad pri koncu budeš, dokaži i pogibelj podizanja srbskoga pitanja u Dalmaciji, i plitkost više nego pakost u združenju Srba sa autonomašima«.[72]

Pavlinović u tome svom političko-naučnom radu polazi sa stajališta, da je hrvatski i srpski narod istovjetan po krvi i jeziku, kako je pisao još god. 1860. — »da su Srbi i Hrvati dva rodjena blizanca, istina je — piše on — povjesnička, koju danas ni od ruga, predsuda i neznanje ne mogu da taje«.[73] Od tog stajališta Pavlinović nije nikada odstupio, pa ni onda, kad su političke i stranačke strasti prevršile svaku mjeru. Kako su Srbi i Hrvati jedan narod, stoga imena Srb i Hrvat i nijesu dva različita imena po narodnosti nego samo po državi, »jer država zove se — piše on — jedna Srbija a druga Hrvatska, pa tko se nalazi u državi srpskoj, taj je Srbin, a tko u Hrvatskoj taj je Hrvat. Mi smo svi Slovinci ili Jugoslaveni, ali po državi je naše bliže ime«.[74] To Pavlinović

[70] U pismu od 16 VII. 1879. (rk.).
[71] U pismu od 5 IX. 1882. (rk.).
[72] Ib.
[73] Različiti spisi, p. 139—140.
[74] Nova Revija, g. 1931., p. 19.

precizira ovako: »Naravno kad se kaže Hrvat i Srb, to se po sebi razumi, da je Hrvat oni koji živi u Hrvatskoj državi, Srb onaj koji živi u srbskoj. Ta dva imena Hrvat i Srb valja svakako uzeti kao dva narodno državna imena«.[75] Što pak Pavlinoviću vrijedi za istokrvnu braću Hrvate i Srbe, to nipošto ne vrijedi sa drugim narodnostima. Oni ostaju, premda imaju naše državljanstvo, Nijemci, Madari i sl., dok se ne izrode jezikom, sviješću i običajima u Slavene, jer je u njima krv njemačka, madarska i sl. Kod Hrvata i Srba razlika je samo u državi, pa kad promijene jednu, postaju i imenom državljani druge. »Tu nit mu treba — piše Pavlinović — povlastica nit ograda. Kad Hrvati iz Turske primiše Uskoke, primiše ih u svoje; i ti u Hrvatskoj nadjoše braće po vjeri i po jeziku. Vjera grčko-istočna od starine je slobodna u Hrvatskoj: jezik hrvatski jednak je jeziku srbskom«.[76] Miješanje vjere i narodnosti Pavlinović smatra velikom nesrećom za narod i narodnost, jer ono potkapa cjelokupnost narodnu. Taj postupak za njega nije ništa drugo nego vraćanje u pogansko doba, »u kojih i narodni bogovi bijahu nasljedna pleme(n)ština«.[77]

Za sve sporove, kao i za konačno razdvajanje istoprvne braće u Dalmaciji, Pavlinović baca svu odgovornost na bečku vladu, koja ide za tim da pobrka temelje državnom hrvatstvu i da se izgovara za vršenje zakona o narodnosti. »Ime hrvatskoga jezika — piše on — u Dalmaciji ne miriše cislajtanskoj vladi; ko što joj ne miriši naša težnja na sdruženje s Hrvatskom. Vladini poslovači po uredih i po kasarnah napinju se na sve načine, da bi izčupali u srdcu, u odielu, u zemlji, a da mu uciepe **novoskovano ime naroda dalmatinskoga«.**[78] Pavlinović nije bio nikada protiv Srba; on je bio sve prije nego srbofob; on je bio protiv austrijske vlade i njezinih pomagača na štetu narodnih interesa u Dalmaciji. On vjeruje u misiju hrvatstva prama istoku kao i misiju srpstva na Balkanu. »Srbija mora — piše Pavlinović — da pobiedi turstvo u sebe i oko sebe«; zatim proročanski nastavlja o budućoj misiji Srbije — »Srbija će biti ognjište neugasimo onomu pokretu, koji neće sustati dokle cilja nepostigne; pokretu, kojemu boj sa Turcima nit je najpogibeljniji, niti napokonji«.[79]

[75] Pučki spisi, p. 480.
[76] O. c., p. 480.
[77] L. c.
[78] Pučki spisi, p. 488—489.
[79] Pjesme i besjede, p. 269.

POGLAVLJE DEVETO

PAVLINOVIĆEV POLITIČKI RAD OD GOD. 1880—1887.

Još prije samoborskog zasjedanja (3. lipnja 1880.) istupili su iz narodne stranke sva četiti srpska narodna zastupnika te osnovaše **poseban klub.** Od toga časa »Narodni List«

ostaje i dalje organ narodne stranke, dok dr. Sava Bjelanović počinje u Zadru izdavati »Srpski List«, koji postaje glasilo t. zv. **srpskog pokreta na Primorju.** U tom novom organu izlazi program, u kojem se narodu priopćuje postanak i ciljevi toga novog pokreta na Primorju. Taj program prenosi novosadska »Zastava«[1] uz vrlo karakteristične napomene. Autonomaši su kliktali od veselja, kad je »Srpski List« počeo voditi oštru polemiku s »Narodnim Listom«. Pavlinović je odmah poslao u Zadar nekoliko članaka kao odgovor na napadaje »Srpskoga Lista«, na čemu mu Biankini zahvaljuje. »Nego sam — piše Biankini — u neprilici radi **entrefileta** na »Srpski List«. Mi smo izjavili, da ćemo ga barem zasad **ignorirati.** Kako ex-abrupto sada izaći onim entrefiletom? Valjalo bi barem prije da stvar razjasnite i opravdate. Inače, i ovdje, i, u koliko čujem u pokrajini, bilo bi javno mnienje za **ignoriranje«.**[2] Zatim Biankini piše Pavlinoviću, da je obavijestio dra. Klaića, da mu (Pavlinoviću) o toj stvari piše i da se međusobno sporazumiju, kakvo će stajalište uopće zauzeti prema novom organu i njegovu uredniku, ako nađu za shodno da se prepirka goni. Dr. Klaić u svom pismu Pavlinoviću veli, da se odlučno opro da Đunio uvrsti njegove članke u »Narodni List«. Zatim Klaić piše: »Ponipošto mi se ne moramo upustiti u polemiku sa ovim stvorom (Bjelanovićem). To bi po nas ponizno bilo. A ne cienim da on to želi, nego protivno je istina. Najviše ih peče da ih mi ignoriramo. Još da je kakvo konkretno pitanje po sriedi!«[3] O tome novom srpskom pokretu na Primorju Klaić iznosi dalje ovo svoje mišljenje: »Vjeruj mi — veli — da u svem ovome tako zvanu pokretu srpskom na Primorju nema drugo nego vjerske mržnje i glupe taštine«.[4]

Iza tolikoga saborskoga nereda, bio je konačno (3. lipnja 1880.) otvoren sabor. Čim su se zastupnici u Zadru okupili, počela je živa akcija sa strane zastupnika narodne stranke, da dođe još prije početka sabora, do pomirenja sa Srbima. Tu je akciju predvodio dr. Lovre Monti i Miho Klaić, a ne može se kazati da nije i kod ostalih zastupnika bilo dostatno razumijevanja i volje za uspostavu starih odnosa između zavađenih dojučerašnjih pristaša i zastupnika narodne stranke. Do izmirenja ipak nije došlo niti je moglo doći, jer su Srbi izjavili, da ne mogu nikako pristati na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. To je dalo povoda dru. L. Montiju, da se zahvalio na mandatu, jer je bio izabran u kotaru Knin — Drniš — Vrlika na istom programu na kojem su bili izabrani zastupnici Vujatović i Kulišić, koji su pripadali novoosnovanom klubu srpske stranke.

[1] Zastava, g. 1879., br. 175.

[2] U pismu od 22 II. 1880. (rk.).

[3] U pismu od 2 III. 1880. (rk.).

[4] Ib.

God. 1880. i 1881. bilo je **splitsko pitanje** centralno pitanje oko kojega su se vodile duge i vrlo žestoke saborske borbe i diskusije. U to vrijeme vodio je splitske Hrvate dr. Gajo Bulat, jer je dr. Kosto Vojnović bio napustio Split još god. 1874. i stalno se preselio u Zagreb. Dr. Bulat u sporazumu s Pavlinovićem i Klaićem upro je sve sile, da dobije splitsku općinu za narodnu stvar. To tada nije bilo lako, jer je općinu vodio dr. Bajamonti, koji je bio u Splitu vrlo obljubljen, a imao je oko sebe osim autonomaša i splitske pučane, koji su ga nazivali ocem. Bulatovu saborsku akciju protiv Bajamontija podupirala je čitava narodna stranka u Dalmaciji s Pavlinovićem i Klaićem na čelu, a Bajamontijevu autonomaši, splitski seljaci i »novi saveznici«.

Kako je najednom dr. Bajamonti upao u velike neprilike, kad je krahiralo dioničarsko društvo »Associazione Dalmatica«, koje je on utemeljio za gradnju javnih radova, to je dr. Gajo Bulat imao prigode da iznese na vidjelo sve Bajamontijeve financijalne transakcije, i to kao pravni zastupnik biskupa Strossmayera, koji je kod osnutka toga društva kupio dionica u vrijednosti od 40.000 forinti. Istodobno Bulat iznese u javnost i to, da je Bajamonti kao načelnik oštetio općinu za velike svote u prigodi obnove rimskoga vodovoda. Bajamonti je sam postao poduzetnik tih radova, za koje se utrošilo preko 400.000 forinti, a da zato nije imao odobrenja od gradskog zastupstva.

Za vrijeme tih borba dolazilo je često u Splitu do uličnih tučnjava između Bajamontijevih pristaša iz društva »Società del tiro al bersaglio« i hrvatskog društva »Slavjanski Napredak«. Tako su »bršaljeri« jednog dana (17. kolovoza 1880.) napali hrvatske vojnike, koji su prolazili ulicom, a namjesnik barun Rodić odgovorio je raspustom gradskog zastupstva i suspenzijom dra. Bajamontija s načelničke stolice u studenom g. 1880. Ni u Zadru nije bilo bolje. Tamo su politički i stranački odnosi bili toliko napeti, da su narodni poslanici bili često napadani od zadarskih rulja, koje su neprestano demonstrirale zadarskim ulicama. Kad je vlada sazvala dalm. sabor na treće zasjedanje (pošto su se obavili naknadni izbori u vanjskim općinama Drniš — Knin — Vrlika mjesto dra L. Montija), autonomaši su s galerije ometali oštre napadaje dra. G. Bulata, Pavlinovića i Klaića na dra. Bajamontija i njegovo političko djelovnje. Kako su odnosi bili zategnuti, vidi se po tom, da je u prigodi toga zasjedanja autonomaški zastupnik iz Staroga grada dr. Botteri povikao prama galeriji »Fischiate«! (Zviždite). Time je Botteri htio omesti govor Bulata, u kojem je iznosio Bajamontijeva protuzakonja i gaženja autonomnih sloboda. Naravno, da su i narodnjaci na to dostojno reagirali. Dr. Pero Čingrija predlaže saboru, da se zadarska publika odstrani sa saborskih sjednica (osim novinara i gradske uprave). Dr. Masovčić iza toga predlaže, da se zemaljski odbor obrati kralju,

da za dojduće sjednice sabor bude pozvan u kojem drugom dalmatinskom gradu. Sabor je oba prijedloga prihvatio, ali je već 10. rujna bio zatvoren. Dr. Kosto Vojnović o tim zadarskim nemirima piše Pavlinoviću: »Zadarski škandali ožalostili me: ali oportebat ut revelentur corda«.[5]

Kad je namjesto umirovljenog namjesnika baruna Rodića došao za namjesnika (g. 1881.) general Stjepan barun Jovanović, političke su se borbe u Dalmaciji znatno zaoštrile. Prije nego je Jovanović i prispio u Zadar, počele su kolati vijesti, da će on energično sprovoditi **sistem germanizacije** s pomoću njemačkih činovnika, koje je bečka vlada sve to više slala u Dalmaciju. Zato ga je i »Narodni List« odmah počeo napadati. Pavlinović i Klaić ustaju u tom času vrlo smiono, s elanom, koji se dotada nije poznavao u političkom životu Dalmacije. Namjesnik Jovanović osjeća se vrlo jak, jer se stara narodna stranka rascijepila, a Srbi se posve odijelili od Hrvata. Žestoka polemika između »Narodnoga Lista« i »Srpskoga Lista« vodila se kroz čitavu godinu (1882.). Nju su uglavnom vodili Pavlinović i Bjelanović, i to: prvi u ime narodne stranke, a drugi u ime novoosnovane srpske stranke u Primorju. Ta je međusobna borba dala povoda dru. Lovri Montiju, da se odrekao mandata na carev. vijeću, što on opravdava u brošuri »Zašto sam istupio iz sabora i carevinskoga vijeća?« (Beč. 1882.). Postupak dra. Montija daje opet povoda Pavlinoviću, da u »Narodnom Listu« napiše par članaka pod naslovom »Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji«, koje je Pavlinović tiskao i u posebnoj knjižici (Zadar, 1882.). Pavlinoviću je odgovorio Sava Bjelanović u »Srpskom Listu« nizom članaka pod naslovom »Don Mijo na braniku«. Iza Montijeve odreke i povlačenja iz javnoga života Dalmacije, provedeni su (12. listopada 1882.) naknadni izbori u vanjskim općinama Šibenik — Skradin — Drniš — Knin — Vrlika, u kojima je bio izabran kandidat narodne stranke M. Nakić.

Za vrijeme dvadesetmjesečnoga raspusta gradskog zastupstva u Splitu, Bulat je živo agitirao i pripravljao narod za odlučne općinske izbore, koji bi imali zauvijek istrgnuti splitsku općinu iz autonomaških ruku. I zbilja, na prvim izborima, koji su se obavili u mjesecu srpnju g. 1882. lista narodne stranke iznese pobjedu, koja je razveselila narodnu Dalmaciju. ... Dok iz čitave Hrvatske čestitaju dru. Bulatu i ostalim prvacima na velikoj pobjedi, dr. Bajamonti, očajan radi neuspjeha, daje u listu »Il Dalmata« izjavu, da se odriče vodstva autonomaške stranke kao i zastupstva na dalmatinskom saboru, te da se povlači u privatan život. Autonomaši, očajni radi toga poraza, pokušavaju atentat najprije na dra. Bulata, a onda na baruna Conrada, splitskog poglavara, koji je u prvom izborništvu moralno podupirao dra. Bulata. No,

[5] U pismu od 21 IX. 1881. (rk.).

sve im to nije pomoglo, jer je već **devetog studenoga 1882.** svečano uvedena u Splitu prva hrvatska gradska uprava, koja je bila izabrana 28. listopada. Prvim splitskim narodnim načelnikom postade dr. Dujam Rendić, a njegovim prisjednicima: dr. Gajo Bulat, dr. Eduard Tacconi, Ivan Matošić, Mate Protić, Petar Katalinić i dr. Pavao Kamber.[6]

Dr. Bajamonti i njegovi pristaše nijesu mogli mirovati, već su tražili mogućnosti, da te izbore poniše. Kako su oni na tom radili, vidi se iz Bulatova pisma Pavlinoviću: »Svakako — piše dr. Bulat — valja da ja imam pred očima **da splitsko pitanje nije još konačno riješeno,** pošto nije još izašla odluka upravnog sudišta. Ovo je pitanje najglavnije — za cielu stranku; za ovo smo toliko trudili i žrtvovali, da meni ne bi bilo moguće učiniti korake, koji bi mogli pokvariti što smo do sada dobili«.[7] U tom istom pismu dr. Bulat izjavljuje pred izbore Pavlinoviću: »Ja sam gotov boriti se u svako doba za načelna pitanja, i prama dušmanim, i prama vladi — ali o tomu još se ne radi, i mislim da je bolje sada ozbiljno i hladnokrvno pripraviti novu pobjedu za izbore, da ne izgubimo ono zemljište, koje smo dobili«.[8]

Jovanović je nastavio svojim germanizatorskim sistemom, te je već u travnju g. 1882. imenovao za savjetnika namjesništva Nijemca Latoura, koji nije znao ni riječi hrvatski. God. 1883. bude iznenada umirovljen dvorski savjetnik dr. Josip Antonietti, odličan član narodne stranke i lični Pavlinovićev prijatelj, a naslijedi ga Nijemac Alfons Pavić von Pfanenthal. Zatim je umirovljen i školski savjetnik prof. Ivan Danilo, jedan od prvih boraca i prvaka u prvom deceniju (g. 1860—1870.) narodnoga preporoda u Dalmaciji. Nakon Danilova umirovljenja bude imenovan povjerenikom neki Fekete de Belafava, a tajnikom kod samog namjesništva u Zadru princ Fridrich Hohenlohe.

Takvu je politiku namjesnika Jovanovića osuđivao čitav narod u Dalmaciji. Pavlinović, Klaić, Vranković, Biankini, Politeo i drugi počinju oštro pisati u »Narodnom Listu« proti toj protinarodnoj politici generala Jovanovića. Radi tih napadaja Jovanović se počeo osvećivati »Narodnom Listu«, te ga počeo dnevno plijeniti. Prof. Dinka Politea premjesti u

[6] Iza banketa, koji se je održao u počast novoga načelnika, dogodili su se veliki izgredi, koje su izazvali autonomaški vođe. Bilo je mnogo ranjenih, među njima općinski vijećnik dr. Karaman, kojega su tukli bokserom, kamenjem i teško ga izranili nožem na plećima. Prva sjednica novoga općinskoga zastupstva bila je 26. studenog 1882; na koju nije došla autonomaška manjina. (Isp. Horvat, Hrvatski preporod u Dalmaciji, p. 90—91.).

[7] U pismu od 16 III. 1883. (rk.).

[8] Ib. — U tom pismu dr. Bulat odgovara Pavlinoviću, koji je od njega tražio, da narodni Split otvoreno demonstrira protiv namjesnika baruna Jovanovića.

istarski grad Kopar, jer je u noveli »Zorica i Natko« aludirao na nesnošljive političke prilike u Dalmaciji, koje je Jovanović stvorio svojim političkim držanjem. Politeo ne htjede poći u Kopar, već se zahvali na državnoj službi te ode definitivno u novinare. Jovanović je, štaviše, zabranio, sve one vanjske novine, koje su osuđivale njegovu politiku.

Kako su se u travnju g. 1883. imali provesti saborski izbori, to Jovanović stvori odluku, da uništi narodnjake u ovim izborima, pa se zato sporazumio s autonomašima. Poduzeo je sve moguće, da spriječi izbor narodnjaka Pavlinovića, Klaića, Biankinija, K. Ljubića i dr., ali nije uspio. Narodna stranka — uza sva Jovanovićeva nasilja — iznese sjajnu pobjedu i dobi **dvadeset i tri zastupnika**, Srbi **devet**, autonomaši **osam** i **jedan** Jovanovićev kandidat, makarski biskup Pavlović. O samim tim izborima Biankini piše Pavlinoviću: »Viesti o izborim u obće iz zemlje, sasvim su dosada povoljne. Poglavaru u Imotskoj brzojavljeno je odavle usljed tužba odborovih, da miruje i nedaje ruku ortačarim. U Boki sva je prilika da će izpast Đunio i P. Kamenarović. Grjehota da u Kninu nemamo čovjeka: tu bi stalno bila sada naša pobjeda, kad je ona obćina razpuštena«.[9]

Izborne su borbe bile vrlo žestoke, jer su autonomaši, potpomognuti od vladinih ljudi, bili podigli glavu. Čudnovato, da je Jovanović istupio protiv narodne stranke u tim izborima, premda je pred izbore bio pozvan u Beč, ad audiendum verbum. Dr. Klaić piše o tom Pavlinoviću iz Zadra: »Evo ti po prilici njemu (Jovanoviću) podanih instrukcija: — u izborima vlada ima izdržati dobrohotnu neutralnost prama našoj stranki, a gdje uztreba (osobito u gradovim) i krepko ju podupirati, onako kako je učinila pri spljetskim obćinskim izborima. Zvaničnih kandidatura nema biti, i administrativni činovnici biti će savjetovani da se ne prikažuju kandidati«.[10] Dalje Klaić izvješćuje Pavlinovića, da su »za čas« zaustavili u Beču svaki napadaj na Jovanovića, dok vide, kako će se ponijeti u saborskim izborima i hoće li se držati dobivenih instrukcija u Beču. Klaić dalje predviđa Jovanovićevu osvetu, radi toga, što su ga pozvali u Beč, da dobije instrukcije u smislu prijedloga, koji su podnijeli on i Pavlinović Taaffeovoj vladi. »On je kivan — piše Klaić — na poziv u Beč, kog smatra poniženjem; i ako uzmogne osvetit će nam se. Zato pazimo i budimo vigilantes«.[11]

Jovanović se je narodnjacima osvetio tim, što je u popisu izabranih zastupnika narodne stranke, koji je poslao ministarstvu, netačno naveo, da je Đuro Vojnović član narodne stranke. Na taj način bio je Đuro Vojnović — kao član saborse manjine — imenovan za saborskog pretsjednika,

[9] U pismu od 18 V. 1883. (rk.).

[10] U pismu od 15 V. 1883. (rk.).

[11] Ib.

protiv čega je saborska većina odmah kod otvorenja sabora oštro prosvjedovala. Radi Jovanovićeva postupka hrvatski zastupnici odbiše njegov poziv, kad ih je na dan izbora pozvao na objed.

Čim se je sabor otvorio, ustaje Pavlinović i drži vrlo oštar govor protiv izbora biskupa Pavlovića[12] u Makarskoj, koji je bio protuzakonito izabran. Mandat biskupa Pavlovića bio je poništen kao i mandat dra. Smrkinića, koji je protuzakonito bio izabran u gradu Korčuli. Za vrijeme toga saborskog zasjedanja dogovore se Pavlinović i Klaić, da će povesti oštru borbu protiv Jovanovićeva ponijemčivanja kao i protiv imenovanja njemačkih činovnika i energično tražiti, da se Dalmaciji, kao i drugim austrijskim zemljama, dade građansko lice za namjesnika. Pavlinović počinje svoje saborske napadaje na baruna Jovanovića 2. srpnja: »Barun Jovanović u potpunom sjaju moći svoje leti — veli Pavlinović — prije saborskih izbora po Dalmaciji, pa banu i u Imotsku krajinu. Gradi crkve, razmiče manastire, krči ceste, daruje željeznice, ali sklapa i izborne nagodbe i nagodbene riešitbe, i šaputa tajne naputke za izbore. Nek se Pavlinović ne bira — to je befel: Pavlinović nesmije u sabor«.[13] Zatim Pavlinović nastavlja: »U Imotskom ima ljudi kojima Pavlinović nije ništa skrivio, koji bi pače bili voljni glasovati za njega, ali je zloduh, zapovjed je da se ne bira, a oni neće proti zapoviedi. Tih je jedna hiljadica. Nu novim duhom oživit će i te mrtve kosti, i dići će se na otpor!«[14] U sjednici 10. srpnja 1883. dr. Klaić predlaže, da sabor izrazi bečkoj vladi želju, da se Dalmaciji dade građansko lice za namjesnika, kako to imaju sve druge austrijske pokrajine, i neka se upravna vlast odijeli od vojničke vlasti. Premda su taj Klaićev prijedlog potpisali 22 narodna zastupnika, ipak ga je predsjednik Đuro Vojnović »a limine« odbio, jer da ne spada tobože u saborski djelokrug. Taj postupak predsjednika Đure Vojnovića osudiše narodni zastupnici na taj način, što su izašli iz sabora. Jovanović predloži bečkoj vladi, da raspusti sabor, ali je to ministar predsjednik grof Taaffe odbio, jer su tada dalmatinski zastupnici u Beču pripadali vladinoj većini.[15]

U saborskoj sjednici 21. srpnja 1883. iznosi Pavlinović prijedlog potpisan od svih hrvatskih i srpskih zastupnika, da se hrvatski jezik uvede u sve urede Dalmacije, ali je sabor neposredno prije glasanja bio zatvoren. Zastupnici se

[12] Pavlinovića nije nimalo pri tom smetalo, da je biskup Pavlović kao makarski biskup, bio i njegov poglavar; ali je on gledao na to pitanje kao i na druga pitanja samo sa stanovišta narodnih, a ne ličnih interesa.

[13] Narodni List, g. 1883., br. 50.

[14] Id.

[15] Horvat, Hrvatski preporod . . . , p. 93.

raziđoše prije nego su dospjeli da odobre zapisnik prošle saborske sjednice. Radi toga zavladalo je u čitavoj Dalmaciji veliko ogorčenje na namjesnika baruna Jovanovića. Tako o. Š. Milinović piše Pavlinoviću: »Čudne li sudbine naše! Jovanović oslonjen možda na ministarska upućenja čudno li ti ga sa nami postupa. Ja smatram njega izrazom i tumačem bečke nam neprijateljske vlade, koja je svakako proti Slavjanom u obće a Hrvatom napose naperena«.[16] Klub narodne stranke prosvjeduje brzojavno kod predsjednika grofa Taaffea. Dr. Klaić putuje u Beč, da lično protestira kod Taaffea i da mu preda spomenicu potpisanu od svih hrvatskih i srpskih dalm. zastupnika na carev. vijeću. O tom Klaić izvješćuje Pavlinovića pismeno iz Zadra. »Mi smo — piše on — sastavili spomenicu na Taaffea, koju smo sva šestorica prisutna u Beču potpisali, a Rafo (Pucić) je brzojavno pristao. Spomenica nije drugo nego moja **promemorija** sa dodatkom novih gravamina, a zaključak jest taj: da sadašnje stanje prestane i da se povrate sporazumlje i pouzdanje koje su medju narodom i vladom postojale, kad je Jovanović nastupio vladanje; inače mi nećemo dalje podupirati vladu«.[17] Kako je upravo od dalmatinskih poslanika ovisila u Reichsrathu vladina većina, nije nikakovo čudo, da je Taaffe odlučio da odmah pozove u Beč namjesnika Jovanovića, ali je na želju samoga Klaića od tog odustao. »Svakako — piše dr. Klaić — dali smo mu vremena do sastanka Reichsratha po Blagdanim to jest do 22. siečnja. Onda ćemo odlučit«.[18] Strossmayer u toj zgodi piše Pavlinoviću: »Naše je stanje ko i kod Vas upravo nesnosno, a ni otkud prave nade, da bi skorim na bolje stvar krenuti mogla«.[19]

Pavlinović se borio oprezno, ali energično ne samo protiv namjesnika Jovanovića nego i protiv ostalih protivnika narodne stranke i njezine politike. Tako je na istoj sjednici (2. srpnja), kad je otpočeo političku borbu protiv Jovanovića, odgovorio zastupniku Bakotiću, koji ga je često nazivao »glavom stranke«, da on to nije, nego da je to »misao hrvatska«, a onda je nastavio vrlo čedno i značajno: »Ta misao — veli on — obstoji od kad obstoji narod. Misao je naša, misao cjelokupnosti, samostalnosti i slobode naše domovine ... Naša je zastava naša misao, a mi smo svi jedino radnici, koji vojujemo pod tom zastavom«.[20] U svoju obranu da bi on bio u stranci i narodu nekakav »fanatik« i »jezuita«, Pavlinović odgovara Bakotiću: » Nego vi bježite, jer tako hoće ona potajna ruka, koja iz presidiuma braću od braće odcjepljuje. Dodjite amo na temelju samostalnosti i slobode.

[16] U pismu od 1 XI. 1883. (rk.).

[17] U pismu od 18. XII. 1883. (rk.).

[18] Ib.

[19] U pismu od 31. XII. 1883. (rk.).

[20] Narodni List, g. 1883., br. 50.

Na ovom temelju slobodno odstranimo veleposjednike, koji su u nas fikcija; odstranimo razne kurije, koje su laž, pa ćete vidjeti tko je taj fanatik Pavlinović, taj jezuita. Ja imam religiju, ali je držim u svojoj duši i za se. Nek se iznese samo jedna rieč, sami jedan fakt, koji bi dokazao kakav moj fanatizam u javnom životu, ali fraze ne vriede«.[21] Pod konac svoga govora Pavlinović izgovara i ove vrlo smione i značajne riječi, koje nam karakteriziraju njegovo gledanje na Beč i bečku vladu: »Ovdje nas narod šalje, a ja bih htio da u Beč nijedan neidje; da sa Bečom nemamo zajedničkog posla osim onoga svietle krune«.[22]

Kao što je Pavlinović odgovorio Bakotiću, tako je u saborskoj sjednici 7. srpnja odgovrio dru. Božidaru Petranoviću na pitanje: tko je izazvao razdor među jednokrvnom braćom u Dalmaciji? Kad je pak Sava Bjelanović ustao i stao vrlo čudnovato potvarati Pavlinovića u saboru, da je podmićen za svoje »Razgovore«, da je primio pomoć zagovarajući, glede Bosne, politiku, koju je Andrassy nazvao klinom, a Tisza aždajom Slavenstva, da je slaba uprava »Narodnoga Lista« i da se ne polažu računi, Pavlinović energično i temeljito odbija od sebe te insinuacije i »crne potvore«. Što se Bosne tiče Pavlinović otvoreno izjavljuje, da je poznavajući narodnu istoriju došao do tvrdog osvjedočenja, »da Bosna može naći spasa i procvasti samo s Hrvatskom u zajednici; kao što ni Dalmaciji nema pravoga napretka ni državnoga ni narodnoga, ni ekonomičkoga, bez zajednice s Bosnom«.[23] Što se grofa Tisze tiče, Pavlinović tvrdi, da ga uopće ne poznaje, a s grofom Andrassyem nije nikada ni govorio.[24]

Iza toga nastale su prepirke o jeziku i njegovom službenom nazivu između Bjelanovića, Zore i Pavlinovića, koji s obzirom na službeni naziv jezika veli: »Naziv srbsko-hrvatski to je sa filologičkog gledišta hibridni naziv. Jer, ili su dva jezika, ili jedan. Ako su dva, tad i dva imena; ako jedan, tad što je hrvatsko to je i srbsko. Godine 1866. — a ne godine 1861. — u hrvatskom saboru bio je usvojen naziv hrvatski ili ti srbski, na koji je pristao i Ivan Mažuranić, koji za stalno može se usporediti sa bilo kojim odličnikom, koje je spomenuo gosp. Zore«. [25] Na zamjerku prof. Luke Zore, da se bavi pravopisom iz razloga političkih, Pavlinović mu odgovara: »A bavit se pravopisom s uzroka političkog, nije

[21] Id.

[22] Id.

[23] Narodni list, g. 1883. br. 52.

[24] Što se potanje ne upuštam u ovu prepirku izmedu Bjelanovića i Pavlinovića to je zato, što bi morao iznijeti vrlo oštre izraze oklevetanog Pavlinovića, a onda bih prouzrokovao — izvan svake sumnje — velike neugodnosti. Nu, mislim da je dostatno i ovo, što ovde iznašam.

[25] Narodni list, g. 1883., br. 59.

toliko kukavno po Hrvate, kad je to nedavno učinio i sam veliki državnik Bismark. Hrvati dakle nisu u lošem društvu«.[26] Pavlinoviću nije bilo ni na kraj pameti, da gubi dragocjeno vrijeme u filologičkim raspravama, već da kao političar i politički ideolog što više prinese pri stvaranju zakona. Zato on jednom, u želji da prestanu te jezične raspre u saboru i veli: »Mi kao političko zastupstvo sklapamo zakone za taj politički narod, a ne bavimo se pravilim pravopisnim i desertacijami filologičkim«.[27] Prepirke su se i dalje nastavile pri raspri o molbi Marka Cara za mjesto pisara u kancelariji zemaljskoga odbora i pri Pavlinovićevu prijedlogu, da se hrvatski jezik uvede u sve urede Dalmacije; ali je sabor i u toj zgodi bio iznenada zatvoren. Opravdavajući Pavlinović taj prijedlog, postavlja u svom značajnom govoru i ovo pitanje: »Što mi hoćemo ovim prijedlogom?« Zatim odgovara: »Da narod dodje do svoga prava, ne samo u saboru nego u svom odboru, da sabor i odbor budu imali onaj oblik, koji ih po pravu i pravici idje. Bogu božje, a narodu narodno. Talijanskom jeziku čast; mi znamo što smo dužni tom jeziku i mi ćemo ga ljubiti, ali mi hoćemo svoje!«[28]

Kako je namjesnik Jovanović i poslije datog mu roka (22. siječnja 1884.) ostao posve isti, počeo je Pavlinović tražiti od Klaića, da povuče potrebite konsekvencije i napusti svojim kolegama vladinu većinu u carevinskom vijeću. Dr. Klaić piše mu iz Zadra u toj zgodi: »Mi ćemo nastojati da ishodimo odstranjenje današnjega nesnošljivoga položaja pomoću većine carev. vijeća. Ako to ne bude moguće, onda ćemo većinu ostavit. Mi nemamo — nastavlja on — da spašavamo poštenje, jer ga u ničem oskrvnuli nijesmo«.[29] Zatim Klaić ponovno predade Taaffeu memorandum, u kojem se ističe, da će dalmatinski zastupnici u Beču istupili iz Hohenwartova kluba i prijeći u opoziciju, ako pokrajinska vlada u Zadru ne prestane jednom s progonima i ne bude uvažavala opravdane narodne zahtjeve. Taaffe pokušava umiriti Klaića, da će se vladina politika u Dalmaciji promijeniti, te udesi u Beču sastanak između baruna Jovanovića i dalmatinskih prvaka narodne stranke. Oni su odmah dali Jovanoviću ultimatum, da prihvati njihove zahtjeve, ili da istupaju iz parlamentarne desnice i stupaju u opoziciju. Jovanović je morao kapitulirati pred odlučnim stavom narodnih prvaka i promijeniti pravac svoje dotadašnje politike u Dalmaciji. Uza sve to, bilo je iza toga produženo njemačko uredovanje u uredima — tajno i planski.

[26] Id.
[27] Id.
[28] Narodni list, g. 1883. br. 56.
[29] U pismu od 17. I. 1884. (rk.).

Prije polaska u Beč Jovanović se bio naoružao svim mogućim i nemogućim dokazima, da paralizira akciju dra. Klaića i drugih prvaka u Beču. Tako je sastavio ogromni izvještaj i priložio mu »hrpu brojeva« »Narodnoga Lista«, »Naroda« i »Katoličke Dalmacije« nastojeći ministarstvu dokazati, da na njega nijedan drugi list ne napada, već »Narodni List«. Taj list — prama Jovanovićevu izvještaju — nije glasilo narodne stranke nego nekolicine fanatičkih svećenika i 5—6 političkih intriganata. Biankini, koji je doznao za taj izvještaj iz »pouzdana izvora« obećava Pavlinoviću, da će ga nastojati dobaviti u prijepisu i staviti mu ga na dispoziciju, da se njime posluži pri saborskim napadajima na Jovanovića. »Valjda će mi — piše Biankini — poć za rukom dobaviti prepis ovog izvješća (Jovanovićeva) i darovat ću Vam ga, da ga jednom pročitate u saboru, kao onaj Verzeichniss, ako se spominjete ovog ljeta«.[30]

Kad se nanovo sastao dalmatinski sabor (16. lipnja 1884.) i obavili se prethodno naknadni izbori, narodna stranka se poveća na 25 od 41 zastupnika. To je vrlo važno, jer je sada ona mogla **bez ičije pomoći stvarati potrebite zaključke, kojima se više ni barun Jovanović neće moći protiviti.** Zato je narodna većina odmah zaključila, da se konačno hrvatski jezik uvede u državne urede. Pavlinović ustaje u saboru i ponavlja svoj prijedlog, iznesen u saboru prošle godine, da sabor (na osnovi § 19. zemaljskoga pravilnika) predloži bečkoj vladi: neka se uvede **narodni hrvatski jezik** kao uredovni i vanuredovni službeni jezik u sve državne urede u Dalmaciji — osim vojničkih. **Pavlinovićev prijedlog bio je konačno prihvaćen. Tako se za narod ostvarilo jedno prirodno pravo iza nekoliko decenija borbe, koje treba da uživa svaki kulturni narod.**

Namjesnik Jovanović više nije progonio narodnjake, u prigodi saborskih izbora, premda su neki očekivali, da će on na koji bilo način nastaviti svoju staru politiku. Tako Kazimir Ljubić, koji je u naknadnim izborima bio izabran u Makarskoj mjesto biskupa Pavlovića, piše Pavlinoviću: »Dogovorite se, kako ćete, ali se bojim himbe Jovanovićeve: on će obećati da će preporučiti strogo vršenje zakona, ali opozvati neće prve naputke, pa onda će činovnici po onomu«.[31] Nikola Šimić upravo ne vjeruje, kad je čuo od dra. Bulata, da namjesnik Jovanović neće više proganjati Hrvate u Dalmaciji i da će vladati posve drugčije nego je vladao prije g. 1884. »Rek bi — piše Šimić — Pavlinoviću — u koliko mi Bulat kaže, da će se odsele Jovanović bolje vladati i da će nam prijatniji biti. Je li to moguće, i je li baš tako? Javite mi«.[32] Jovanović ne samo da nije više progonio narodnjake,

[30] U pismu od 8. II. 1884. (rk.).
[31] U pismu na Veliki Petak 1884. (rk.).
[32] U pismu od 17. V. 1884. (rk.).

nego ih je pomagao g. 1884. i 1885., da otmu neke općine iz autonomaških ruku. Šta više, on je želio, da bi hrvatska narodna stranka osvojila i samu zadarsku općinu, te se bio i dogovorio sa hrvatskim prvacima, kako bi to u budućim općinskim izborima izveli. Međutim naglo umre od kapi 8. prosinca 1885. i tako se ne ispuni živa želja narodnjaka o pohrvaćenju Zadra.[33]

Zbog trzavica, koje su u hrvatskoj narodnoj stranci prouzrokovali Pavlinovićevi odlični članci, u kojima je kritikovao rad zastupnika u Beču; zbog čudnovatoga postupka dr. Klaića i Bulata u prigodi osnutka lista »Narod« kao i međusobnih borba između splitskih prvaka: dra. Rendića i Gaje Bulata (t. zv. »splitsko pitanje«), te konačno zbog slaboga zdravlja, Pavlinović je bio odlučio da više ne kandidira i da se posve povuče iz političkog života. On je svoju odluku već bio saopćio prijatelju barunu Metelu Ožegoviću, ali se kasnije nakon sporazuma sa Klaićem i Bulatom, odazvao jednodušnom pozivu svojih prijatelja i izbornika — kao što potanje iznesoh u VI. poglavlju ove knjige.

Kad su se u lipnju g. 1885. objavili novi izbori za carev. vijeće, najednom se pojavi iza toliko godina izbivanja u Egiptu dr. Luigi Lapenna, koji je pred same izbore dohrlio iz Beča u Zadar, da okupi autonomaške redove i da ih povede u izbornu borbu. U listu »Il Dalmata« objelodani niz članaka pod naslovom »La situazione in Dalmazia«. Na te njegove članke kao i njegovu političku djelatnost odgovara »Narodni List« ovako: »I ovog puta na čelu narodnih protivnika vidimo po plakatim zadarskim visoko položenu, ali zlokobnu osobu, koja je odavna ostavila crnu uspomenu kod našeg naroda«.[34] U tim izborima pobjediše kandidati narodne stranke u svih devet izbornih kotara. Uz kneza Manfreda Borellija, koji je u kuriji veleposjednika pobijedio Lapennu sa sedamnaest glasova većine, izabrani su ovi zastupnici: Rafo knez Pucić, Mihovil Pavlinović, dr. Miho Klaić, dr. Gajo Bulat, Đuro knez Vojnović, Ante Šupuk, dr. Augustin Masovčić i prof. Lovro Borčić.

Kao što prije, tako i pri sadašnjem otvoru parlamenta dalmatinski zastupnici stupiše u Hohenwartov klub, koji je sačinjavao »središte« parlamentarne desnice. U toj zgodi oni izjaviše, da ulaze u Hohenwartov klub »uz pridržanje svoga državopravnog stanovišta« i u nadi, da će klub podupirati njihove opravdane želje kao i zaključke dalmatinskoga sabora.

Pred same izbore Pavlinović je uputio svojim biračima proglas, koji je poslao u Zadar Biankiniju, da ga tiska u »Narodnom Listu«. U tom poglasu kritizira on rad zastupnika u Beču, koji da su premalo uradili i izradili za narod, zatim

[33] Horvat, Hrvatski preporod ..., p. 97.

[34] J. br. N. l., p. 107.

oštro napada namjesnika baruna Jovanovića, koji je izmjenio svoju politiku u prilog narodne stranke samo zato, da bi je jednog dana posve podjarmio. Taj Pavlinovićev proglas, premda je obuhvaćao nazore čitave strane, naišao je u klubu na jednodušni otpor zbog svoje oštrine i otvorenosti. Zato su svi ostali faktori u stranci na sve načine nastojali, da on ne tiska svoj proglas na narod. Tako Kazimir Ljubić, Pavlinovićev najpovjerljiviji čovjek, piše mu: »Nazori tu izraženi, to su nazori sve stranke, i za tim svak teži; i stari zastupnici u Beču, za onim su težili, a uvjeren sam da će sada jače težiti«.[35] Dalje Ljubić nastavlja, kako Pavlinović u svom proglasu traži navještaj rata, t. j. odlazak u opoziciju, ako vlada ne izađe u susret onim zahtjevima, koje on u svojem proglasu traži od parlamentarne većine u Beču. Zapravo Pavlinović (poučen starim iskustvom) nije bio oduševljen uspjesima svojih zastupnika, koji su kao članovi Hohenwartova kluba podupirali Taaffeovu vladu, pa ih je zato u proglasu i korio. Ljubić ga moli da zapriječi »javni rat s drugovim, koji bi odmah odgovorili, da se brane; razdor u stranci, sutradan po pobjedi zadobivenoj slogom; skandal u zemlji, kojim bi se znali okoristiti dušmani. Ti valja — nastavlja Ljubić — da ukloniš taj skandal, koji bi teško škodio općoj stvari za koju radimo«.[36] Ljubić mu na koncu pisma veli: »Budi uvjeren, da bez proglasa ti možeš većeg dobra učiniti; tebi je zadaća, da u Beču radiš okolo drugova nek izvadjaju što više onoga, što je u tom proglasu, ali bez triske i skandala«.[37] Jure Biankini piše mu, da ga je klub uoblastio, da ga lijepo zamoli, »da u korist obće narodne stvari odgodi iznašanje onih misli, s kojim, osim u onom dielu koji se odnosi na rad zastupnika, svi se slažu i spravni su podupirat ih do prigode«.[38] Zatim Biankini obavješćuje Pavlinovića, kako se Klaić na njega ljutio, kad je po njegovu (Pavl.) nalogu priopćio sadržaj Pavlinovićeva pisma središnjem odboru narodne stranke. Konačno i on moli Pavlinovića da odustane od tiskanja proglasa. »Ali svakako — piše Biankini — predvidjam veliko zlo, ako i ovog puta Vaša velikodušnost neizravna stvar«.[39]

Pavlinović ostaje odlučno kod svoje odluke, Biankiniju ne odgovori ni na jedno njegovo pismo, nego mu poručuje po Nikoli Šimiću, da izvoli u »Narodnom Listu« tiskati njegov proglas na birače ili da ga pošalje »Katoličkoj Dalmaciji«. Međutim Biankini ne učini ni jedno ni drugo, nego Pavlinovićev proglas pošalje njemu u Podgoru, a u pismu ga poče zaklinjati, da odustane od svoje namisli. »Na Vas

[35] U pismu od 19. VI. 1885. (rk.).

[36] Ib.

[37] Ib.

[38] U pismu od 21 VI. 1885. (rk.).

[39] U pismu od 5 VII. 1885. (rk.).

je sada — piše Biankini — da odlučite, hoćete li slogu il razdor u narodnoj stranci«.[40] Dalje mu daje do znanja, da on neće uljesti u nebratsku i ubitačnu borbu, te se zato odriče uredništva »Narodnoga Lista« i zastupništva vrgorsko-metkovsko-makarskog kotara. »Vi ćete lako dokučiti — nastavlja Biankini — da pošten čovjek u mom položaju, nemože inače postupati«.[41] Iza toga Biankini piše, da će se i mnogi zastupnici odreći svoje časti, ako se prvaci narodne stranke u Dalmaciji počnu čupati. Dođe li do međusobnih borba, Biankini predviđa konačnu pobjedu Pavlinovića, koja bi narod skupo stala, pa vapije prama njemu: »Promislite se dobro, i razvidite svaku. Ako što još vriedi kod Vas rieč 14 godišnjeg **vriednog sluge,** čujte savjet **ludog djeteta.** Nedajte se na meku! Utvrdite prije meterize, pa bude li baš sudjeno, onda dielite megdan«.[42] Dr. Kosta Vojnović također nastoji da odvrati svoga prijatelja, da ne tiska onaj svoj proglas (govor) i moli ga da ga žrtvuje »obćoj slozi, koju trebujemo kao hljeb«.[43] U drugom pismu K. Vojnović saopćiva Pavlinoviću, da mu je dr. Klaić pisao, da se ne treba bojati, da će se poremetiti sloga u narodnoj stranci. Zato apeluje nanovo na Pavlinovića: »Pregori tvoj govor — piše mu Vojnović — za ljubav slogi i tako tvoji izbornici jur znadu što misliš, te si se napram njima odužio, a i obće mnenje znade kako ti misliš o današnjoj situaciji.«[44]

Uza sve prijateljske intervencije iz Dalmacije i Hrvatske (Strossmayer, Mrazović, K. Vojnović), Pavlinović bi bio ostao dosljedan svojoj odluci, neka se njegov govor biračima tiska, da se nije dr. Klaić na pritisak najmoćnijih faktora u stranci i izvan nje, osjetio ponukanim, da izjavi da je spreman urediti odnose u tiskari i uredništvu »Narodnoga Lista«. U toj zgodi dr. Klaić još ispovijeda ovo: »Ja sam posebnu izjavu jur podpisao kojom izpoviedam da je tiskara vlasništvo dioničara, i tu ne treba nikakova daljeg providjenja«.[45] Osim toga, da umiri uvriježenog Pavlinovića, koji je i za njega morao biti bar onaj, »koji već 25 godina radi za narodnu stvar i koji je toliko učinio za N(arodni) L(ist), da bi bez njega bio dva puta uginuo«[46], dr. Klaić daje ovu izjavu: »U ostalom znaj da ja ne namjeravam zapoviedati nikome, da je moja namjera sada kao vazda i u buduće raditi na korist narodne stvari u dogovoru sa tobom i svim

[40] U pismu od 6 VIII. 1885. (rk.).

[41] Ib.

[42] Ib.

[43] U pismu od 21 VII. 1885. (rk.).

[44] U pismo od 22 VIII. 1885. (rk.).

[45] U pismu od 12 X. 1885. (rk.).

[46] »... che da 25 anni lavora per la causa nazionale e tanto ha fatto per il N. L. che senza lui sarebbe due volte perito«. (Dr. K. Vojnović — dru Gaji Bulatu u pismo od 26 IX. 1885. — rk.).

članovima narodne stranke, i tražiti da je unapredim ljubavi i slogom. Meni nigda — nastavlja Klaić — neće ni na kraj pameti doći prietiti sa secesiom ni medjusobnim napadanjem, a kamo li, a kamo li što slično izvesti«.[47] Kako su konačno regulirani odnosi u upravi i uredništvu »Narodnoga Lista«, te je precizirano njegovo vlasništvo; isto su tako regulirani međusobni odnosi između Pavlinovića i Klaića, što je bilo od predsudnog značaja za slogu i jedinstvo narodne stranke i njezinih predstavnika u Zadru i Beču.

Iza smrti namjesnika baruna Jovanovića bi imenovan novim namjesnikom general barun Ludvig Cornaro, podrijeklom Talijan. Cornaro se pokazao kao vrlo čestit, pravedan i dalekovidan čovjek, te je zato vrlo brzo stekao opće narodno poštovanje i simpatije. Iza četiri mjeseca vladanja barun Cornoro umre od upale pluća, a naslijedi ga general Blažeković, čovjek dobar i blag, ali i bez naročite energije. Kad je namjesnik Blažeković uvidio, da ne može progurati prijedloge, osobito one o ponarođenju ureda, odstupi časno sa položaja (g. 1890.), a Dalmacija dobije generala Davida za namjesnika.

Kako su na namjesničkoj stolici u Dalmaciji iza smrti baruna Jovanovića, koji je sam između g. 1884. i 1885. inaugurirao narodnu politiku, mahom dobri ljudi, mogli su Pavlinović, Klaić i drugovi razviti u Zadru i Beču potpunu političku djelatnost. I zbilja, svijesni svoje važnosti u Hohenwartowu klubu, a poduprti od parlamentarne desnice, koju su podržavali u Reichsratu, uprli su sve sile, da isposluju što više koristi za narod u Dalmaciji. Pavlinović neda zastupničkim drugovima mira, sam ih okuplja oko sebe, sam daje inicijativu, sam oblijeće Hohenwarta, Taaffea i druge uvažene državnike i ličnosti, da ih zadobije ili zainteresira za svoje i svoga kluba političke ciljeve. Njegov čuveni govor o Scharschmidovu prijedlogu izazvao je pravo udivljenje u Hrvatskoj, a napose u Dalmaciji. »Rodoljubni govor u Schaschmidovu predlogu — piše mu zastupnik Tomo Didolić — izazvao (je) svačije povladjivanje. Evala Vam! Živili! Nego dalmatinski Hrvati tvrdo su osvjedočeni, da će se Vaša rieč čuti, kad bude i proti narodnom ustanku. Ono je baš ubitačno — nastavlja Didolić — po naše okolnosti, jer zemlja neharna a oskudica radnika«.[48]

Premda je Pavlinović već odavna pobolijevao na plućima, ipak je sve svoje sile — i u bolesti — stavio u službu hrvatskoga naroda, koji je on neizmjerno volio i postojano vjerovao u njegovu veliku i svijetlu misiju u budućnosti. No i podgorski Prometej bijaše samo čovjek. »... Onaj jedri i gromoviti čovječji organizam, koji je snažno odlievao tolikim fizičkim i duševnim bolima, počeo je — piše Fr. Ivanišević

[47] U pismu od 12 X. 1885. (rk.).

[48] U pismu od 27 III. 1886. (rk.).

— na jedan mah ginuti, vehnuti, ljuta mu boljetica u prsima, plućima, podgrizala duševne sokove«.[49] Da bi se spasio dragocjeni život toga velikog hrvatskog političkog borca i ideologa, pokušalo se sve moguće; pribjegavalo se koliko medicinskoj znanosti, toliko narodnom vjerovanju u moć ljekovitog bilja, ali sve uzalud, jer je na žalost sve bilo prekasno. Pavlinović je stoičkim mirom proživljavao sve pojave, posljedice i muke svoje teške i nesmiljene bolesti, dok je interes za njegovo zdravlje bio upravo ogroman. Tako mu zastupnički drug dr. Masovčić piše iz Sinja: »Čuli smo ovdje, da se dobro oporavljate«.[50] U toj veseloj pretpostavci Masovčić pita bolesnog vođu, hoće li ovog rujna, ako ih ne snađe kolera, u Beč. Nažalost, iskrena želja dra. Masovčića ostala je isprazna, jer je Pavlinović morao pratiti političku borbu svojih drugova u Zadru, Zagrebu i Beču u bolesničkoj postelji, s koje se nije nikada više digao ...

Pobratim dr. Kosto Vojnović, piše iz Zagreba svom bolesnom pobratimu: »Bog te sliedio krieposti i duševno i tjelesno, dok budemo zapjevali skupa aleluja pred Spasiteljem i Bogom našim«.[51] U drugom pismu piše mu dr. Kosto: »Jako nas je zabrinula viest tvoje bolesti, koju sam dobio sinoć po tvome listu. Izlieći je korenito, i čuvaj se što bolje možeš, jer kako vidiš i zemlja i nebo postali su u najljepši zeman oruđa kazne božje«.[52] Kap. N. Duboković veseli se, jer su novine donijele vijest, da je Pavlinovićeva bolest krenula na bolje. »Radošću sam — piše Duboković — čitao u novinama da Vaše zdravlje zahvaleć Bogu ide na bolje, ali svakako bih žudio, da mi Vi to potvrdite sredstvom jedne dopisnice«.[53] Biankini, ne imajući dugo vijesti od svoga teško bolesnog vođe i učitelja, piše mu iz Zadra među ostalim ovo: »Od dana na dan nadam se Vašem pismu, da Vam je odlučno krenulo na bolje, ali zaludu. Prošlo 8 i 16 dana, a obećane i željene Vaše viesti nema«.[54] Pavlinović, iako teško bolestan, nemoćnom rukom piše i tješi svoje prijatelje Dubokovića, Didolića, Biankinija, dra. Klaića, dra. K. Vojnovića i dr. »Radošću sam — piše Duboković — po Vašem pismu doznao da ste se zahvaleć Bogu oporavili. Povratio Vam dobri Bog prvašnje zdravlje, i dopustio tako da Vašim radom mogli budete još mnogo godinah koristiti i biti na diku narodu i prijateljim, između kojih, uzdam se, da ćete i mene ubrojiti«.[55] Na pismo, koje je u ime Pavlinovića napisao njegov tajnik o. fra Gabro Puratić Biankiniju u Zadar, on odgovara

[49] Mihovio Pavlinović, p. 9.
[50] U pismu od 5 V. 1886. (rk.).
[51] U pismu u oči sv. Dujma 1886. (rk.).
[52] U pismu od 14 V. 1886. (rk.).
[53] U pismo od 4 VII. 1886. (rk.).
[54] U pismu od 17 VII. 1886. (rk.).
[55] U pismu od 18 VII. 1886. (rk.).

iz Zadra Pavlinoviću: Primio sam Vaše pismo, pisano od prijatelja Puratića. Drago mi je da Vaše zdravlje, ako i po malo, ide na bolje, a još više da Vi sami to osjećate. Ljekare valja slušati, ali malo im vjerovati«.[56] Dr. Dinko Vitezić u velikoj brizi za zdravlje svoga bolesnog prijatelja piše mu iz Krka među ostalim: »Što se ovoga (zdravlja) tiče začudio sam se čitajući da si se u tako lošem stanju iz Beča kući vratio. Moguće da je bio uzrok tomu i to, što na onako dalekom putu nisi nigdje odpočinuo nego ravno do doma proputovao. A Bog zna, kako ti je bilo putem vrieme«.[57] Dr. Klaić, kojega je Biankini obavijestio o Pavlinovićevu zdravlju, piše svom teško bolesnom drugu i prijatelju: »Najprije, drago mi je u velike da si bolje zdravljem i nadam se, da ćeš se brzo sasvim oporavati«.[58]

Pavlinović, premda teško bolestan, iscrpen i porušen od duge i teške bolesti, upućuje vlastoručno pismo u Zadar dru. Klaiću s tim, da ga iscrpno obavijesti o političkom radu u Zadru i Beču, a napose pak o izdanju naredbe o jeziku. Dr. Klaić mu odgovara: »Po jednome dopisu, koji je tu stigao na zem. Odbor, na odgovor požurnici upravljenoj grofu Taaffeu rekbi da se približa(va) izdanje naredbe o jeziku. Ja sam — nastavlja dr. Klaić — pisao o onome smislu[59] Hohenwartu, pak idemo da vidimo«.[60] Zatim ga Klaić izvješćuje, da se car. vijeće otvara na Miholjdan, da će on pitati osamdnevni dopust, a da Pavlinović pita dopust od četiri sedmice. Međutim »ja sam — nastavlja Klaić — jur pisao da ti nemožeš doći poradi zdravlja«.[61] Kao što je Pavlinović tražio od dra. Klaića, da ga obavijesti o političkom položaju, tako je tražio u tri pisma i od Biankinija, koji mu odgovara iz Zadra na sva tri pisma jednim sažetim pismom, da bolesnika ne bi odviše uznemirio. U tom vrlo značajnom pismu za političku savjest i djelatnost Pavlinovića Biankini referira o tri stvari; a) o kandidaturi Mišetića za predsjednika zemaljskoga Odbora; njegovim vrlinama i manama u prigodi te kandidature; b) o iznajmljenju sobe za bolesnoga Pavlinovića u zadarskom manastiru ili na Hvaru, te prednostima Hvara pred Zadrom u bolneološkom pogledu; c) o »sgodopisu«, koga je Pavlinović »drhćućom, iznemoglom rukom i velikim naporom napisao«[62], u »Narodnom Listu« u prigodi 25 godišnjice njegova izlaženja. »Drago mi je — piše Biankini — da ga Vi pišete, jer sam uvjeren da bolje i istinitije, drugi ne

[56] U pismu od 30 VIII. 1886. (rk.).
[57] U pismu od 26 VIII. 1886 (rk.).
[58] U pismu od 2 IX. 1886. (rk.).
[59] Tu dr. Klaić misli na »smisao«, kojeg mu je Pavlinović odredio u svom pismu.
[60] U pismu od 20 IX. 1886. (rk.).
[61] Ib.
[62] Isp. Nova Revija, g. 1929., p. 66.

bi znao ni mogao«.[63] U istom pismu Biankini pita Pavlinovića: »Što Vam se — veli — čini da se tom prigodom ima još uraditi? Neki bi želili da se pretiska 1. broj »Nazionala«! To mi je pisao i dr. Kosto iz Zagreba«.[64]

Čine se i zadnji napori, da se Pavlinović održi na životu. Veliki biskup Rudigier uvjerava biskupa Strossmayera, a ovaj preko tajnika Cepelića bolesnoga Pavlinovića, da bi ga moglo izliječiti »zečje proso«[65], koje je mnogima povratilo život. To se »zečje proso« traži, odgaja i nalazi; bolesnik ga uzima strogo po napucima, ali nije ništa pomoglo: bolest se pogoršala. Dr. Kosto Vojnović u svom pismu moli Pavlinovića, da ga bilo kako često obavješćuje o svom zdravlju. »Zato te molim — piše dr. Vojnović — da po mogućnosti ti a, kad ne bi ti mogao, Puratić od kad(a) do kada me obavijestite o zdravlju. Svi su se moji razveselili nakon tvoga pisma, navlastilo moja Mare, a svi ćemo moliti dragoga Boga, da te uzdrži čila i zdrava za puno ljeta, eda bismo preživili sretnije dane za našu nesretnu domovinu«.[66] U istom pismu dr. Kosto Vojnović preporučuje mu nekakav »recept« koji u pismu prilaže. »Čitajući jučer — piše Vojnović — »Losservatore Romano« naišao sam na recept, kojega ti ovdje prilažem. Pošto ga mnoštvo talijanskih liečnika preporučuje, a jezgra mu je **katran,** o kojem je poznato da je dobar liek za prsi, — ja bi ti reko da ga naručiš u Rim don Ivanu Crnčiću«.[67]

Sam Pavlinović piše o svom zdravlju o. Stjepanu Zlatoviću s kojim ga je vezao poveći historičko-naučni posao: »Stanje moga zdravlja tako je, da ne mogu misliti o nikakovoj radnji.[68] Nit ja vidim da bi se to lako prominilo. U nike mire ko da mi nije gore, ali open u druge bolest glavna se drži«.[69] Osjećajući instiktivno Pavlinović, da mu se približavaju zadnji dani života, vraća o. Zlatoviću rukopis s izjavom, da mu je nemoguće suradivati u tako pohvalnom poslu, kako je »od srca bio odlučio«.

Odsutnost prvog borca u dalmatinskom saboru sve se više osjećala. Ante Biankini[70] preporučuje Pavlinoviću, da se ne uznemiruje i trpa poslom, da se racionalno hrani, da žive higijenično, šeta po svježem zraku i malo govori... »Ja sam često — piše A. Biankini — mislio na Vas, žaleći da ne mogu pronać kakvo sredstvo, koje da Vam produži život barem još 50 godina; jer ćemo mi početi cienit i upoznat tekar Vašu vriednost, kad Vam zamjenika budemo utaman tražili«.[71] Nikola Šimić piše bolesniku: »Veoma mi je žao,

[63] U pismu od 28 X. 1886. (rk.).

[64] L. c. — Međutim ovde treba bez ikakova krzmanja ponovno naglasiti, da je Biankini — bilo svijesno ili nesvijesno — učinio Pavlinoviću veliku i neoprostivu nepravdu, jer nije tiskao Pavlinovićev »sgodopis«, koji bi danas imao upravo golemo značenje, kada bi se povela riječ o osnutku narodne stranke i »Narodnoga Lista«. Onda ni Jubil. br. N. lista ne bi izgledao onako prazan i maćuhinski prema tvorcu i narodne stranke i »N. L.« Biankini je, čini se, mislio, da će Pavlinović prije umrijeti nego izide »J. br. N. L.«... i da tako neće ogorčiti posljednje dane Pavlinovićeva života.

[65] O tom »zečjem prosu« i načinu, kako se ima upotrebiti postoji čitava prepiska izmedu Pavlinovićevih prijatelja.

[66] U pismu od 14 XI. 1886. (rk.).

[67] Ib.

[68] Ovde se radi o radnji **o. Stjepana Zlatovića,** koji se marljivo bavio istraživanjem hrvatskih starina i historijom naših krajeva. Zlatović je mnoge svoje historičke rasprave objelodanio u izdanjima Jugosl. akademije u Zagrebu i Starohrvatskoj Prosvjeti u Kninu. Zlatović je konačno izdao svoje djelo (na kojem je imao suradivati Pavlinović) pod naslovom **»Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji« (Zagreb, 1888.).** Po sporazumu izmedu o. Zlatovića i Pavlinovića imao je i Pavlinović suradivati na tom djelu. Kako su se franjevci počeli tajno buniti, što Zlatović nije našao za taj posao fratra mjesto popa, to je Pavlinović odlučio da Zlatoviću vrati rukopis, to više, što je stanje njegova zdravlja bilo takovo, da nije mogao »misliti o nikakvoj radnji«. Da se Pavlinović izjavljivao »da treba čitavu povijest preurediti i da će se on prihvatiti toga posla« — uglavnom je istina. Da bi pak jedan Mihovil Pavlinović postavio »uvjet da povijest izađe i s njegovim potpisom« (isp. Nova Revija, g. 1931., p. 37.) to je savršeno netačno, kao što to dokazuje samo originalno pismo o. Stjepana Zlatovića (od 10. V. 1886. — rk.), koje se upravo s ovim njegovim djelom i bavi. Ja ću se s tim, vjerojatno, još posebno zabaviti. Sad ću samo toliko kazati, koliko je dovoljno, da se tvrdnja o traženju Pavlinovića, da supotpiše Zlatovićevo djelo kao **apsurdna** utvrdi i kao takova za uvijek odbaci. Upravo pismo o. Zlatovića očito dokazuje velikodušnost i samoprijegor Pavlinovića, ali i savršen nehaj onih, koje je o. Zlatović upravo preklinjao, da mu pomognu, jer su mu najbliža braća. »...i potla — piše među ostalim Zlatović — nego sam svakoga molio da se primi posla ili barem prigleda radnju i **svaki do jedan** mi odgovori **da me ne mogu ničim pomoći,** ma niti pročitati moju radnju«. O. Zlatović veli, štaviše, da se je radilo o »zavidnicim«. (U pismu od 10. V. 1886. — rk.).

[69] U pismu od 19. IX. 1886. (v. Nova Revija, g. 1931., p. 38.).

[70] Ante Biankini, mlađi brat Jure Biankinija, Pavlinovićevo kumče; svršavao je tada medicinske nauke u Beču. Iza svršenih nauka pošao je u Ameriku, gđe je prije svjetskoga rata i za vrijeme rata bio lični liječnik i prijatelj predsjednika **Wilsona,** te je i on znatno doprinio da je Amerika stupila u rat na strani entente.

[71] U pismu od 12 XII. 1886. (rk.).

što niste ama banuli ovog saborskoga zasjedanja, pa neznam ni u kojem ste zdravlju«.[72] Dr. Klaić piše iz Zadra teško bolesnom Mihovilu, da mu je »u velike« žao da je slab i bolestan, pak da ne može prisustvovati saborskim sjednicama. »I ne meni samo — piše Klaić — nego svim to je žao bilo, jer nekako čudnovato nam se čini Sabor bez tebe, a i prigode je bilo da tvoj glas zaori. Svakako svi se uhvamo da ćeš se brzo oporaviti, a da ćemo te opet krepka i zdrava vidjeti u našem kolu. U toliko svi ti preporučujemo, da se čuvaš«.[73] Dr. Kosto Vojnović piše mu iz Zagreba: »Svih ovih dana prateći razprave našeg dalm. sabora mislim na tebe, te me se bolno dojmilo, kad sam čitao one rieči Klaićeve, koje sjećaju na prvu tvoju hrvatsku rieč progovorenu u saboru, a da tebe nije bilo. Nego dragi Bog će te opet zdrava povratiti u krilo vjernih pobornika domovine, koji u današnje prevrtljivo i kukavno vrieme sbilja davaju riedki primjer 25 godišnje ustrajnosti«.[74]

Dinko Politeo piše iz Splita Pavlinoviću te mu čestita Novu godinu i izražava u toj zgodi svoje želje na ovaj način: »Dobri Bog, koji je kroz vjekove toliko bdio nad našom Hrvatskom, na dugo Vas zdrava poživio. Hrvatska Vas misao — nastavlja on — u Dalmaciji neobhodno trebuje; ona misao, koja i ako nemože htjet neslogu sa braćom Srbim, nemože opet slogi bit žrtvom«.[76] Iz pisma biskupa Strossmayera jasno se vidi, da se Pavlinović još uvijek na početku god. 1887. zanima za političko stanje i rad u Hrvatskoj i Dalmaciji. »Bog Vas blagoslovio ko što Vi to plemenitom dušom Vašom plemenitim nastojanjem Vašim zaslužujete«.[77] Pavlinović bolestan, skršen fizički, iznemogao, izjavljuje prijatelju Strossmayeru, da će izvršiti dužnost prema Bogu i narodu do zadnjega časa ovoga života. Zato mu Strossmayer i veli u istom pismu: »U tom se slažemo, brate Mijo, pak činimo, što možemo, a ostalo pripuščajmo Bogu, koji će nas, ja se za cielo nadam, u svoju horu osloboditi, i na novu borbu, koja manje više u svakom položaju do groba traje okriepiti«.[77] Predviđajući Strossmayer dalje u svom pismu vrlo značajne događaje, upozorava svog »pobratima« da budu na nje pripravni. »Gledajmo — piše mu Strossmayer — da nas nezabuše nepripravne, a Bog bi dao, da nadošlo pokoljenje bude vriednije, radenije, mudrije i blagoslova božjega dostojnije od nas!«[78] Dr. Mihovil Cepelić žali neizmjerno bolest Pavlinovićevu, koja se očito zapaža u Zadru i Beču.

[72] U pismu od 19 XII. 1886. (rk.).
[73] U pismu od 22 XII. 1886. (rk.).
[74] U pismu od 24 XII. 1886. (rk.).
[75] U pismu od 1 I. 1887. (rk.).
[76] U pismu od 7 I. 1887. (rk.).
[77] Ib.
[78] Ib.

»Osjetila se je duboko — piše Cepelić — Vaša neprisutnost u dalmatinskom a još više u bečkom saboru. U dalmatinskom saboru razmahivao se je Bajamonti, ali su loše bile doskočice Bulatove i Klaićeve; trebao je tamo junački naš Mijo, da se sa onim Talijanom igra, kao mačka s mišem. U Beču bi pogotovo jugoslavenski zastupnici bili odrešitiji i natjerali na skok Taaffea; a onako Dunajevski, — Poljak protislavenski govori i radi«.[79] Zatim mu Cepelić piše, kako je on popravio svoje zdravlje blagodareći borovičnom zrnju, koje je on uzimao duže vremena. Dobro bi — po njegovu mišljenju bilo — da i Pavlinović uzme ta zrna i to na način, koji mu on propisuje«.[80] »Uzimajte od toga svako jutro na tašte polovicu osrednje čaše. Da si jako — nastavlja dr. Cepelić — žuladac s tim nepokvarite, priložite borovačkom zrnju koji listak pelina«.[81] Konačno mu Cepelić javlja, da biskup Strossmayer kani na proljeće u Dalmaciju i da će ga u toj zgodi posjetiti u Podgori. »U Makarsku će bez dvojbe doći; ta kako ne bi vidio rodni kraj jednog Pavlinovića, jednog Kačića i Despota«.[82] Strossmayer piše svom »pobratimu«: »Bog Vas blagoslovio i povratio Vam čim prije povoljno zdravlje, da uzmognete nastaviti Vaš rad na korist i spas naroda našega«.[83] Biankini čestita Mihovilu Uskrs, a istodobno izražava mu želju da što prije ozdravi, »da Vas — veli on — budemo mogli još za mnogo godina štovati i častiti. To je danas najživlja moja želja i svih Vaših štovatelja, i zato se vruće Bogu molimo«.[84] Dr. Natko Nodilo piše svom negdašnjem prijatelju, dobročinitelju i učitelju **vrlo značajno pismo.**[85] No, krivo bi mislio onaj, koji bi vjerovao, da je Pavlinovićeva teška bolest za visoko kulturnog, odgojenog i civilizovanog Nodila bila samo profana »zgodovina«. »Meni je bilo, vjeruj — piše Natko Nodilo — mučno pri duši, istom dočuti, još prije dugog vremena, da si iznenada ljuto obolio

[79] U pismu od 17 III. 1887. (rk.).
[80] »... da stuče 60 zrna i da skuha u po litra starog bijelog vina, čemu može prihoditi malo vode. Kada se to dobro ukuha, treba procijediti kroz čistu krpu u staklenku, koju treba dobro zatvoriti.« (Ib. - rk.).
[81] Ib.
[82] Ib. — Nažalost nije došlo do tog Strossmajerova posjeta, jer je Pavlinović već prije umro i nedočekavši svog velikog prijatelja i »brata« pod svojim starim krovom.
[83] U pismu od 24. III. 1887. (rk.).
[84] U pismu od 7 IV. 1887. (rk.).
[85] To pismo još jednom potvrđuje ono, što sam tvrdio na drugom mjestu ove knjige, da Pavlinović i Nodilo nijesu nikada pokidali međusobne veze, da su njihova mimoilaženja principijelna i rezultat raznih nazora na politička pitanja i svijet, a nipošto lična. Mojim prvim dokazima kao i ovim vlastoručnim pismom Nodilovim, po sebi padaju sva ona mišljenja u posljednje vrijeme kao da bi se Pavlinović i Nodilo razišli iz ličnih motiva, a Pavlinovićevom krivicom.

u Beču. A još mi je mučnije sada, gdje opet čujem, da ti se zdravlje ponešto sporo oporavlja, i da ti treba, eda bi se zlu oklonio i njege i pažnje svagda budne«.[86] Dalje Nodilo ispovijeda svom na smrt bolesnom, prijatelju i dobročinitelju, da su oba pošli svojim putem, ali da su negda zajedno išli jednim putem. »Ti i ja — piše Nodilo — odavna zakrenuli, svaki svojim putem. Mi smo sada rastavljeni čitavim dugim odjelitim razvićem svojih osjećaja o vjeri i svojih misli o pravoj težnji i sreći narodnoj. Ali ja eto nikako ne mogu zaboraviti, da prije odvojenja gnijezdo jedno nas odgoji; ono gnijezdo, gdje meni bijaše kao stroga, ali podatljiva mati, prerana ozbiljnost, koja nad tobom, mladićem od pregnuća i velikodušja, lebdijaše. Ja se — nastavlja Nodilo — u mnogome osjećam tebi zahvalan svaki put, gdje se pameću vraćam na lijepe godine prvog cvata i prvog ushita duše«.[87] Nodilo završava svoje pismo ovim riječima: »Tu moju živu uspomenu neka tebi tumači pismo ovo nenadno. Uz uskrsnuće Krista Boga, u kojega tvrdo vjeruješ, došlo i tebi uskrsnuće cjelovitog zdravlja!«[88]

Izrazi prijateljskih osjećaja i velika priznanja neprestano su dokazili u kršnu i zelenu Podgoru — sve do 18. svibnja 1887... —

Taj rijetki, ozbiljan i plodonosni rad, ta neprestana borba za više političke i etičke principe, te zdušna obrana tih principa; ta neizmjerna ljubav za narod i njegovu slobodu, oborili su konačno toga velikog čovjeka i zauvijek ga vezali uz krevet. Borac i apostol hrvatske narodne misli u Dalmaciji teško je disao i kroz otvoreni prozor gledao nekuda daleko, daleko preko mora. Na upalim očima gasila se i posljednja iskra njegova života. Do njega stajala je razbacana i zatvorena pošta iz Splita, Zadra, Zagreba, Đakova i Beča, ali nije više mogao smoći snage »podgorski lav«, da se sagne i da je dohvati rukom. Klonuo je **hrvatski narodni Prometej,** a duga, srebrna i kovrčasta kosa pokrivala je izmučeno, koštunjavo i blijedo lice... Tako su prolazili zadnji časovi života Mihovila Pavlinovića, dok su njegovi vjerni drugovi i prijatelji, okrijepljeni njegovim velikim duhom, dizali snažno riječ — u Zadru, Zagrebu, Beču i Pešti — za onaj ponosni, ali potlačeni hrvatski narod, koji je veliki hrvatski narodnjak Pavlinović iz dna duše i srca ljubio.

Uoči osamnaestog svibnja 1887. izjutra duvao je sjevernjak od Crvenog — Kuka[89], lišće oleandera, lovora i maslina

[86] U pismu uoči Velikoga Petka, 1887. (rk.).

[87] Ib.

[88] Ib.

[89] Crveni — Kuk ogromni kamen iznad Pavlinovića kuća, na kojem je Mihovil Pavlinović često sjedio u društvu i sam i na kojem je spjevao poznatu budilicu »Ustaj!« (Ustaj vilo, ustaj dušo, — Da pjevamo rodu svom: — Ustaj rode, ustaj dive — Cika zora, danu tvom...).

šuštalo je povrh podgorskih kuća kao da nagovještа nečiji dolazak. U čitavom susjedstvu vladala je neka otajstvena žurba. Najednom se iznad »Miholjca«[90] pokaže kočija, koja je svom brzinom jurila prema Crvenom — Kuku. U njoj je uspravno sjedio jedan gospodin, visok, stasit i otmjen. Bio je to Jure Biankini, koji je iz Zadra pohitao, da zateče živa svoga velikog učitelja i vođu. Čim je kočija stala, izišao je Biankini i pojurio uskim puteljkom, koji vodi od ceste do Mihovilove kuće; nije se okretao ni desno ni lijevo, kao da je ukočen. Kad se približio samoj kući, časak se zamisli, zastade, a zatim tiho uđe u kuću i kroz uski tamni hodnik u bolesnikovu sobu... U sobi je bila grobna tišina, koju je katkada prekidao isprekidani i suhi kašalj bolesnika ili jecaj starice — majke, koja je nepomično, oborene glave sjedila u kutu sobe... Pavlinović je bio okrenut glavom prema zidu, dok je Biankini počeo drhtavim glasom dozivati: »Mihovile, Mihovile, Mihovile!...« Ali je bolesnik i dalje mirno ležao.

Najednom se prene, kao iza sna, počne se lagano okretati i podizati, ali ne mogaše: izdavale snage, izdavale izmučene, drhtave i ispaćene ruke... Kad su ga posjeli na krevet, pogleda najprije oko sebe onim velikim, upalim, ispijenim očima, a onda majku i Biankinija; namršti duge obrve, zatrese posljednji put — ko ranjeni Jupiter — s kovrčastom, dugom, srebrnom kosom i zavapi hrapavim glasom: »Jure, Jure! Ne izdaji stranke i naše ideje za koje smo se časno borili, ostani im vjeran i bori se za nje hrabro i pošteno do groba! Izvrtat će ljudi naše ideje!«[91] Biankini se kune na čast i red, dok bolesniku sjaju suze u očima.

Jure Biankini kleca; Mihovil Pavlinović ga blagosilja, a zatim potpuno skršen pada, okreće glavu i tiho umire — taj silni biokovski hrid, taj veliki narodni čovjek...

[90] Miholjac je park, u kom je Pavlinović radio i u kom je počivao, a koji se po njemu i zove.

[91] Pisac je slušao od svog oca i drugih, koji su slušali posljednji razgovor između Pavlinovića i Biankinija, kako je taj razgovor tekao.

POGLAVLJE DESETO

ZAKLJUČAK

Mihovil Pavlinović umro je u rodnom mjestu Podgori u naponu snage 18. svibnja 1887. u 56 godini života. Premda njegova rana smrt nije iznenadila hrvatski narod, jer se odavna znalo, da je teško bolestan, ipak je ona vrlo teško odjeknula u srcima svih onih, koji su kroz tri decenija pratili njegov plodni književni, kulturni i politički rad.

Iza njegove smrti počela se opažati prava veličina toga narodnog borca, premda je svojim dosljednim i značajnim

radom stekao i mnogo onih, koji su htjeli, svijesno ili nesvijesno, umanjiti njegovo značenje. Bilo je i takovih, koji su stvarali čudnovate teze i hipoteze o javnom radu Pavlinovićevu, koji su pobrkali odnose između njega i njegovih prijatelja i saradnika, koji su ga prikazivali u posve drugom svijetlu. Sve se to činilo ili iz časovitih političkih i stranačkih obzira ili iz dovoljnog nepoznavanja preporodnih događaja uopće, a u Dalmaciji napose. Na taj način, bio je taj veliki čovjek u zadnje doba postao žrtvom različitih pogleda na svijet i tendencija, koje nužno proizlaze iz raznovrsnosti tih pogleda. Pavlinovićevo se historičko značenje htjelo umanjiti dijelom na račun njegovih prijatelja i saradnika, koje je on stvarao ili pomagao stvoriti, dijelom u korist njegovih političkih protivnika. Tako je on malo pomalo prestajao biti ono, što je uistinu bio, dok su drugi počinjali bivati ono, što nikada nijesu bili niti su zasluživali to biti. Iz neistinitih sudova **deducirani** su i neistiniti zaključci tako, da se moralo dogoditi, da Pavlinovićevo historičko značenje opadne i više nego to vremenski, tiskarski i drugi postulati traže.

Napoleon, pišući predgovor biografiji Julia Cezara, posve tačno veli, da historička istina **mora biti** svakome sveta kao i sam vjerozakon. Pod vodstvom toga načela, nikada ne bismo mogli doći do onih čudnovatih tvrdnja, koje su izišle iz pera nekih renomiranih učenjaka, publicista, književnika, a da i ne govorim o profanim piscima momenta i konjukture. Svi oni, pišući o Pavlinovićevu javnom radu, razumije se, nijesu svijesno krivo o njemu sudili, ali je bilo i takovih, koji su proračunano udarali na to veliko narodno ime i na njegove branitelje. Štaviše- danas ima takovih, kojima veličina toga imena smeta pri izvođenju njihovih opskurnih ciljeva kao i ciljeva onih jadnika, kojima neki od njih slijepo služe!

Mihovilu Pavlinoviću ne treba reklame iza smrti, kao što mu je nije trebalo ni za života, jer je on svojim dugogodišnjim radom, svojim čeličnim značajem i nesebičnošću zaslužio u narodnoj književnoj, kulturnoj i političkoj historiji vidno mjesto, koje će on zauzimati, dok bude i hrvatskog naroda, za koji je živio, radio i umro. Intimnom prijatelju Strossmayera, baruna Metela Ožegovića, Račkoga, Pucića, Pulića, Klaića, Vojnovića, Nodila, Bulata i drugih ne treba nikakova precjenjivanja, da osjetimo veličinu i snagu njegova velikoga i snažnog duha. Zato ću iznijeti još samo nekoliko podataka, koji prije uglavnom ne nađoše mjesta, da nam Pavlinovićeva ličnost iskrsne još reljefnije i da još jednom vidimo, kako su ga poštovale i cijenile prve ondašnje ličnosti.

Barun Metel Ožegović, silno zabrinut za zdravlje svoga »krasnoga don Mihe«, nastojao ga je sklonuti (to više, što je odavna pobolijevao) da se primi najprije makarskoga kanonikata, da bi tako uzmogao otvoriti sebi put do episkopata. Na koji način ima to Pavlinović učiniti, Ožegović objašnjava u svom pismu: »Izvolite — piše on — vašem Biskupu izraziti vašu volju, on će bez dvojbe rado uslišati, i Baron Rodić kao namjesnik poduprieti, ja pako iz petnih silah nastojati, da se ova doduše ne vaša nego naroda — želja ispuni, jer će vam se tad kod prve sgode, otvoriti put do Episkopata, — kojeg da postignete ne leži toliko u vašem koliko u cielog naroda interesu što morate i sami nehotice priznati, kako bi se tim stvar narodu u Dalmatii mogla na bolje okrenuti. Temu se vi — nastavlja Metel Ožegović — ne smiete opirati, jer bi učinili krivicu ne samo sebi nego i cielome našemu narodu, što vam ipak nije slobodno«.[1] Pavlinović je odlučno odbio ponudu prijatelja Ožegovića, premda bi mu ona bila konačno riješila loše ekonomsko stanje, te je nastavio vršiti svoj uzvišeni poziv, svoju dužnost, da propovijeda hrvatskom narodu istinu i pravdu. Biskup Strossmayer vrlo često odaje Pavlinoviću priznanje, koje očituje u različitim prigodama i na različite načine. Čas pozivlje veliki biskup Pavlinovića u Đakovo, Rim, Beč, da se vide, porazgovore i dogovore u različitim kulturnim i političkim pitanjima; čas ga pita za mišljenje (koje je Strossmayer uvijek znao dostojno uvažiti) i savjet; čas ga sam upućuje, savjetuje i pomaže u njegovoj političkoj borbi. Iz svih Strossmayerovih pisama pisanih Pavlinoviću izbija velika prijateljska i bratska ljubav, pažnja i poštivanje, koliko prama njegovoj ličnosti, toliko prama njegovu javnom radu. Pred njim Strossmayer nema tajna; on mu se često ispovijeda, kao »svom rodjenom bratu«, a često ga nazivlje takovim imenima, kojim ne nazivlje ni samog prijatelja Račkog. Tako ga nazivlje: »najmilijim prijateljem«, »pobratimom«, »bratom u Isusu«, »pravom Božjom blagodati« i sl. Kad spominje njegov književni rad, uvijek se vrlo pohvalno izražava o njemu i o njegovom »zlatnom peru«. Oduševljen Pavlinovićevim radom Strossmayer veselo kliče: »Moj prijatelju, Vaš je rad vrlo spasonosan za narod. Vi ste nužniji narodu nego ja«.[2]

O Pavlinoviću i njegovu radu — kako se iz ove radnje jasno vidi — govore s naročitim poštovanjem i pažnjom prva imena šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća u čitavoj Hrvatskoj. Iz toga se može zaključiti od kakove je Pavlinović važnosti bio u javnom životu Dalmacije i Hrvatske. Sam Vatroslav Jagić htio je — kako se vidi iz pisma Biankinijeva — napisati njegovu biografiju. »Kad me je ovaj (Jagić) — piše Biankini — pitao jesu li točni podatci, naravno da sam rekao da jesu, i da sam ih većim dielom prigodom od Vas izcrpao«.[3] Dr. A. Cikojević,

[1] U pismu od 28. VI. 1880. (rk.)
[2] U pismu od 8. I. 1874. (rk.).
[3] U pismu od 2. IV. 1875. (rk.).

pišući o Pavlinovićevu životu i radu, veli: »U svom životu Pavlinović je bio silna moć i snaga. U Grčkoj u velikim pitanjima ljudi su gledali na Delfijsko proročište očekujući oraculum sreće i nesreće. I Dalmacija je imala svoje Delfe i svoj oraculum. To je Podgora i u njoj don Miho«.[4] Uspoređujući dr. Cikojević Stjepana Radića i Mihovila Pavlinovića, dolazi do zaključka, da su oba hrvatska narodna velikana osvajali narod na dva posve različita načina: prvi vanjskom riječju, drugi unutarnjom snagom. »Stoga je — piše dr. Cikojević — njegova (Radićeva) vojska većinom bila neuka, koja se zadovoljava vanjštinom bezozbiljne realnosti. Radić je u političkom životu neka zlosretna pojava narodnog vrača, koji vrača prama željama onoga komu vrača. Radi toga on nije osvojio dušu nego fantaziju, koja porađa duševnu opojnost — fanatizam«.[5] Za Pavlinovića dr. Cikojević veli: »Poznavao je ljudsku dušu u tančine, znao je krenuti u najfiniju tačku osjećaja, ali on nije bio demagog, nije bio vrač, koji je vračao što je komu drago. On je samo istinu i pravdu pripovijedao«.[6] Upravo zato — završava ovaj Pavlinovićev biograf — : Kod njegovih (Pavlinovićevih) sljedbenika nema fanatizma ni usijanih glava, nego uvjerenja, koje počiva na prosvjetljenju duha. Stoga Pavlinović biva narodni junak oko koga se duše spliću za cijeloga života i poslije smrti«.[7] Dr. Kosto Vojnović u vrlo značajnom nekrologu tvrdi za Pavlinovića, da je bio »originalna izvanredna ličnost«. »U njemu se — piše K. Vojnović — vidjelo koji veliki upliv u javnom životu može zapremiti čovjek ekonomski skromno obskrbljen, u posve skromnom vanjskom položaju, — samom moćju svoga postojanja čistoga značaja i života, moćju rieči, uma i srdca, žarom vjere i otačbine zapaljena«.[8] O njegovom autoritetu Vojnović piše: »Moralni auktoritet njegov bio je navlastito do 70 godine, neodoljiv i obćenit u Dalmaciji, te se osnivao u dubokome uvjerenju, da nitko nezna i ne hoće dobra narodu bolje od njega«.[9] Vojnović dalje piše, kako su se susrele »tri velike duše«, da podignu narodnu svijest u Dubrovniku, Dalmaciji i Banovini različitim sredstvima. »Dubrovnik je — piše dr. Vojnović — dao Pulića, Dalmacija Pavlinovića, Banovina Strossmayera: tri kršćanske, tri čelične željezne volje, tri velika uma, tri desna prijatelja«.[10] O njihovu blagotvornom radu Vojnović piše: »Sveti plamen vjere, sveta ljubav otačbine, učinili su, da im bude obilatan i blagoslovljen rad, koji se osjeća pokraj svih naših nesgoda i

[4] Nova Revija, g. 1931., p. 26—27.
[5] Ib., p. 27.
[6] Id.
[7] Id.
[8] Obzor, g. 1887., br. 115.
[9] Id.
[10] Id.

nevolja od Jadranskoga mora do Drave«.[11] Sam Natko Nodilo — kako već vidjesmo — cijenio je uvelike Pavlinovića čitavoga života, premda su se kasnije znatno razilazili u svojim nazorima na svijet, društvo, državu i ljude. »... A osim toga — piše Dinko Politeo — Nodilo je vedro i objektivno priznavao i cienio značaj, bistrinu i zasluge Pavlinovića«.[12] Nodilo priznaje, i poslije nego se s Pavlinovićem rastao, njegove velike zasluge i dobročinstva, koja mu je Pavlinović učinio u njegovu privatnome i javnom životu. Kerubin Šegvić, pišući o Starčeviću i Pavlinoviću prikazuje Pavlinovićevu moć u narodnoj stranci ovim riječima: »Tko se je odijelio od don Mihe, taj je bio politički mrtav. Njegov auktoritet i njegova popularnost je njih (druge političare u n. stranci) držala na površini, a nisu oni njega. Bilo je pokušanja — veli Šegvić — da se riješe njegove neugodne kritike, koju je vršio dosta oštro, ali uzalud. Don Miho je svojim ugledom održavao jedinstvo stranke, pokrivao je mnoge nedostavke, ispravljao nekorektnosti, ali čim je on umro, došlo je do cijepanja u redovima stranke kasnije do previranja i fuzija«.[13]

Koliko je narod volio i cijenio Pavlinovića, vidjelo se u zgodi veličanstvenog sprovoda, koji se obavio 20. svibnja 1887. u Podgori na groblju sv. Tekle. Sve što je Hrvatska imala najelitnije u duhovnom smislu, našlo se taj dan tijelom i duhom u Podgori, da otprati Pavlinovića na vječni počinak. Neprestano su stizale pismene tužaljke i naricaljke sa sviju strana »od Zagreba do Zadra i Sarajeva, od slovenske Ljubljane do bugarske Sofije, od Beča do Cetinja; sućutne novinske vijesti iz svih slavenskih plemena, koje su isticale velike zasluge pokojnika, sve je to bio okvir, iz kojeg je odskakao veličanstven lik Mihovila Pavlinovića, sve je to — nastavlja Fr. Ivanišević — u velikoj narodnoj žalosti davalo narodu hrvatskom i velike utjehe, kakova je junaka majka Hrvatska porodila te njegovim slavnim imenom koliko poskače u velikom svijetu naša malena Hrvatska«.[14] Mnogi govornici nad otvorenom rakom isticahu pokojnikove vrline. Tako je Biankini između ostalih njegovih vrlina istakao, »osobito čeličnu značajnost i nesebično rodoljublje velikog probuditelja hrvatske svijesti u Dalmaciji i pozvao prisutni narod, da tvrdo odluči sliedit mu svietle stope«.[15] Konačno uz naricanje i plač prisutnog naroda te

[11] Id.
[12] Izabrani čl. Predgovor, p. CCL XXIV.
[13] Hrvatska Revija, g. 1931., p. 590.
[14] Mihovio Pavlinović..., p. 10.
[15] Obzor, g. 1887., br. 118.

uz zadnje zvuke F. S. Vilharove »Tužaljke«.[16] (»Nad zvijezde plivaj, dušo mila, — Gdje svanuo ti vječni dan!«).

Kad su se 24. studenoga 1887. sakupili dalmatinski zastupnici u 12 sati prije podne u sabornici, ustaje predsjednik sabora Đuro Vojnović i odaje počast Pavlinovićevoj uspomeni ovim riječima: »Ove godine nemila smrt ugrabi Visokom Saboru odličnoga člana, koji od postanka pripadaše uviek zemaljskom zastupstvu. Osamnaestog maja umrie u Podgori zastupnik don Mihovio kanonik Pavlinović. Vatren rodoljub, uzoran svećenik, pokojnik bijaše od prve mladosti posvetio rad i život milom svom narodu. »Sve za vjeru i hrvatstvo!«, bijaše njegovo geslo, komu je on vjeran ostao do posliednjeg trenutka svog radišnog života. Stvoren za borbu, nije se zadovoljavao sa održanjem pobjedama, nego je neprestano poticao sumišljenike na nova preduzeća. Prijatelji i protivnici priznavahu nepokolebivu njegovu postojanost.«[17] Kao što se Pavlinovićeva smrt duboko dojmila njegovih zastupničkih drugova u Zadru, tako se dojmila i njegovih drugova u carevinskom vijeću. Predsjednik carevinskoga vijeća Smolka (20. svibnja 1887.) javlja zastupnicima smrt zastupnika Pavlinovića i među ostalim u toj zgodi reče: »Ono čim se Pavlinović najviše odlikovao, jest njegov značaj, njegova vjerna postojana ljubav prama narodu i domovini, radi čega je stekao osobito poštovanje svakoga, koji ga je poznavao«.[18]

Groblje sv. Tekle u Podgori postalo je narodnom svetinjom, jer u njemu počivaju kosti Mihovila Pavlinovića. Nad sivim morskim grebenima, okružena visokim tamnim cimpresima, podiže se njegova grobnica i nad njom čedni spomenik, djelo Ivana Rendića, koji je narod podigao, da ne bude neopažena.[19] Na spomeniku je ovaj natpis: »Uzoru narodnoga preporoda — Uskrisitelju hrvatske misli — Zborom, tvorom, perom — Mihovilu Pavlinoviću — zastupniku na zemaljskom saboru i u carevinskom vijeću — svešteniku božjem ugodniku — uzornom župniku u svojoj Podgori — haran narod svome neprežalnomu sinu — da pod sjenom križa počiva u miru.« God. 1910 akad. društvo »Pavlinović«, postavilo mu je u počast na rodnoj kući spomen-ploču s ovim natpisom: »U ovoj se kući rodio dne 28. siječnja 1831. D. Miho Pavlinović, apoštol hrvatske misli u Dalmaciji«.

[16] Tu je tužaljku spjevao i uglazbio Vilhar u prigodi Pavlinovićeve smrti, a pjevalo je pjevačko društvo »Zvonimir« pod kompozitorovim ravnanjem dne 20. svibnja 1887. u 2 sata poslije podne nad otvorenim grobom Mihovila Pavlinovića. (Isp. Vijenac, g. 1887., br. 25.).

[17] Brzojavna izvješća dalm. sabora, g. 1887., p. 298.

[18] Fr. Ivanišević, Mihovio Pavlinović, p. 10.

[19] Spomenik Mihovila Pavlinovića vrlo je čedan i nije ni izdaleka onakav, kakav bi trebao biti. Zato s pravom njegov biograf Fr. Ivanišević veli: »Hrvatski narod još se nije dostojno odužio Pavlinoviću, nije mu još podigao spomenik dostojan njegove slave i zasluge, a obraza svoga«. (Isp. Mihovio Pavlinović, p. 10.).

Dr. Laza Tomanović u svojoj raspravi »Fra Andrija Kačić prema srpstvu i hrvatstvu« neopravdano napada na dra. Fr. Račkoga dra. Armina Pavića i Mihovila Pavlinovića. Po mišljenju dra. Tomanovića Rački i Pavić nastoje, »da izbrišu djegod mogu u prošlosti ime srpsko, da prošlosti srpskoj dadu drugi vid«.[20] Tomanović temelji svoje tvrdnje na tome, što je navodno Rački »pokušao da liši« Kosovo tragične slave, a Pavić apsolutne svojine kosovskih pjesama. Zatim Tomanović prelazi na Pavlinovićeve i Starčevićeve sljedbenike, pa veli: »Kada ovi hrvacki akademici (Rački i Pavić), koji važe kao najbolji hrvacki naučenjaci i pri tome kao **najumereniji** Hrvati, ovakve pokušaje prave na štetu srpstva, bilo bi izlišno napominjati »junačka« djela Pavlinovićevijeh i Starčevićevijeh šljedbenika, koje se našao prinudjen učeni **Majkov** opomenuti, da ne traže istoričke istine po knjigama hrvackijeh pisaca, nego da je sami crpe sa bistrijeh izvora nauke«.[21]

Ja ću o tom na ovome mjestu kazati samo toliko, da je čudnovato, što je Prof. **Majkov** strpao sljedbenike Pavlinovićeve i Starčevićeve u istu torbu. Apolon Majkov mogao je u svoja dva pisma[22] davati — što točne što netočne — lekcije akademskoj omladini, a nipošto dru. Fr. Račkom, dru Arminu Paviću i Mihovilu Pavlinoviću, koji nijesu, što je i prirodno, nikada mogli doći do zaključka učenoga Majkova, niti njegove »istoričke istine«, koja se temelji i na ovakovim apsurdnim tvrdnjama: »Hrvata se broji 800.000 — a Srba 5,000.000.«[23] Cilj je učenoga Apolona Majkova ovdje promašio, kao što su uostalom promašili, koji su Pavlinovića htjeli vidjeti onakovim, kakav **nije bio** ili iz nepoznavanja »istoričke istine« ili iz različitih drugih tendencija, koje nijesu često izraz savjesti i uvjerenja nego različitih računa. Učeni pisac »Istorije srpskoga naroda« i ja sam je mogao iz Pavlinovićevih djela uvidjeti, da on nije bio neprijatelj ni Srba ni ostalih slavenskih naroda, nego upravo posve obrnuto. Tako Pavlinović ne samo da predviđa i odobrava našu zajednicu, već je on njezin uvjeren prijatelj i propagator, kako se to može iz njegovih djela i ove knjige vidjeti. To

[20] Stražilovo, g. 1866., p. 598.

[21] Id. — To je Pavlinović uvijek rigorozno činio i prije savjeta Apolona Majkova.

[22] Sv. Marković, Srbija na istoku, p. 35—58.

[23] Ib., p. 40.

su jasno uvidjeli i pjesnici. Tako Stjepan Buzolić u svojoj poznatoj pjesmi »18. svibnja 1887« pjeva:

Ta, tvom je srcu priraslo
Svako nam srodno pleme
Ter kom je stran i oduran
Srodnog plemena goj,
Nit ga tvoj duh nadahnuo,
Niti je svomu svoj![24]

Da je dr. Tomanović bolje proučio kulturni i politički rad Mihovila Pavlinovića, bio bi uvidio, da je on temeljito proučavao narodne pjesme uopće, a Vuka Karadžića napose i da je kupovao, preporučivao i slao Vukove narodne pjesme i Kačićeve »Razgovore« svojim saradnicima (Nodilu, K. Vojnoviću, K. Ljubiću, Biankiniju i drugima), da upoznaju narodni jezik i duh. Tomanović bi morao znati, da se Pavlinović konsekventno kroz tri decenija borio za sjedinjenje, da je putovao s pobratimom Jovanom Sundečićem, da upozna sve jugoslovenske zemlje; da je slao svoje drugove u Bosnu i Srbiju, da upoznaju narod, običaje i život, da se tako uzmognu što bolje pripremiti za borbu, koju će naš narod izdržati s Turcima, Nijemcima, Talijanima i Mađarima.

Pavlinovića su neki dovodili u tijesnu vezu sa drom. Eugenom Kvaternikom i Starčevićem.[25] Međutim, dok je on imao izvjesne veze s drom. Kvaternikom (koje je podržavao sve do pod kraj g. 1870.) iz čisto informativnih razloga, te iz ličnih simpatija, koje su proizlazile iz zajedničkih vjerskih nazora i iz postojane ljubati prama narodu, dotle između njega i Starčevića nijesu postojale nikakove direktne veze. Dapače, Pavlinović je u svojim »Hrvatskim Razmišljajima« dosta oštro napadao na Starčevića i njegovu politiku.

Pavlinović je bio pravi apostol hrvatske narodne misli u Dalmaciji. On je neposredni preteča narodnoga preporoda, njegov glavni politički začetnik, koji ga je jasno predosjećao i propovijedao u svojim rodoljubnim pjesmama »Iskre« još prije ustavne ere u monarhiji. God. 1860. i 1861. njegov rad dobiva samo novi oblik uvjetovan ustavnim i parlamentarnim životom u Austro-Ugarskoj monarhiji. Taj je život **nužno** doveo do utemeljenja i organizacije narodno-aneksionističke stranke u Dalmaciji (g. 1861.). Utemeljitelji, organizatori i doživotne vođe narod. stranke bijahu Pavlinović i Klaić, koji se odlikovahu svojim sposobnostima, značajem i velikom ljubavlju prama svom narodu. Oba ostadoše čitavoga života vjerni narodu, stranci i programu. Naročito Pavlinović, za vrijeme čitavoga svoga političkoga života, savršeno dosljedno brani program stranke i politički pravac, koji iz tog

[24] Obzor, g. 1887., br. 125.

[25] Isp. Napredak, hrvatski narodni kalendar, g. 1934., p. 79—84.

programa proizlazi. Ta njegova politička dosljednost, značajnost, savjesnost u radu i željezna volja, koja ga je vodila do pobjede i koja je utjecala na njegove saradnike, da ga prate do pobjede, bila je također uzrokom, da su mnogi, koji ga pobliže nijesu poznavali, držali, da je demagog i apsolutista. Naprotiv, on je bio čovjek, koji svoj autoritet nije htio nikada upotrebiti na štetu svojih saradnika i prijatelja, dok je prema narodnim neprijateljima bio oštar i neumoljiv; ali uza sve to otvoren i pravedan.

Pavlinović nije bio samo idol u narodnoj Dalmaciji, nego je bio vrlo cijenjen u Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, Istri i Primorju, kao što se jasno vidi već iz ove knjige. Njegova djela, u kojima se vide njegove književne, kulturne i napose političke koncepcije, odaju uistinu velikog čovjeka, a zatim književnika, publicistu, kulturnog pionira i političara. Djela, koja je iza sebe ostavio, nijesu nipošto svojina same Dalmacije, nego čitavoga hrvatskog naroda, kao što ni Pavlinović nije samo radio za dobro naroda u Dalmaciji, nego za dobro čitavog naroda.

Po svojim nazorima na svijet, po svojim kulturnim i političkim koncepcijama, nije bio uskogrudni, skučeni provincijalni političar, nego ideolog, vođa, organizator, prosvjetitelj i apostol velikoga ranga. Kao što je bio dalmatinski političar, tako je bio političar čitavoga naroda. Štaviše, njega su visoko cijenili i prvi austrijski i slavenski političari i državnici (Hohenwarth, Taaffe, Smolka, Rieger, Palacki, Grocholski i dr.), premda je često ustajao protiv njihove (Hohenwarth, Taaffe, Smolka) državne politike. Ako pak savjesno proučimo njegova mnogobrojna djela, golemu prepisku između njega i njegovih političkih prijatelja i saradnika iz svih južnoslavenskih zemalja, a napose prvih ideologa hrvatske narodne misli između g. 1860—1887., uvjerit ćemo se, da je Mihovil Pavlinović stvarno bio **prva i najmarkantnija ličnost u narodnom preporodu Dalmacije.** Zatim ćemo se uvjeriti, da su Pavlinovića s pravom smatrali u Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, Istri i Primorju **vrlo moćnom i uglednom političkom ličnošću,** s kojom su prvi muževi tih zemalja stajali u prijateljskim odnosima. Ja ću u prilog svoje tvrdnje navesti samo nekoliko tih velikana: Barun Metel Ožegović, Strossmayer, Rački, Mrazović, Miškatović, Voršak, Brlić, Šulek, Daničić, Fr. K. Kuhač, fra Grgo Martić, Dobrila, D. Vitezić, I. Kostrenčić i dr. **Izvorna pisma**[26] **ovih i drugih**

[26] Ova sam izvorna i nepublicirana pisma (rk.) izdašno upotrebljavao u ovoj knjizi, prvo radi njihova velikog značenja, drugo da očituje dokažem, da je Pavlinović uistinu bio vrlo značajna ličnost u hrvatskom javnom životu uopće, a u Dalmaciji napose. Tim sam, nažalost, istodobno dokazao, da je tačnija o Pavlinoviću ona legenda, koju narod o njemu pozna, nego li najnovije »legende«, koje je o njemu izgradila nauka do njegove stogodišnjice rođenja.

muževa izvan Dalmacije, kao i pisma: grofa Mede, Nike i Rafe Pucića, Klaića, Vojnovića, Danila, Antonietti-ja, Vrankovića, Monti-ja, Petranovića, Ljubiše, Nodila, Bulata, Ante i Jure Biankinija, K. Ljubića, Prodana, D. Politea, Didolića, Deškovića, o. Š. Milinovića, Stj. Zlatovića, I. Markovića, i mnogih drugih — najbolji su dokaz, da je Mihovil Pavlinović bio jedna od četvorice — petorice prvih ličnosti u javnom životu hrvatskoga naroda između g. 1860—1887.

Tko je od te četvorice-petorice narodnih velikana bio najznačajniji za hrvatski narod u ono doba, kad se vodila žestoka borba za njegove svetinje: narodnost, jezik, sjedinjenje i t. d., pokazat će konačno vrijeme, koje je najbolji i najobjektivniji sudija pri prosuđivanju i određivanju ljudskih vrednota u historiji čovječanstva uopće, a jednoga naroda napose. Zadrži li **ono** i dalje ovaj mali skup prvih naših odabranika na površini, ono će prije ili kasnije po neminovnom zakonu, koji ravna i vlada sudbinom ljudskoga roda, izvršiti i među njima **pravednu selekciju,** iza koje slabost ljudska ne će nikada više doći do izražaja.

BIOGRAFIJA

Biografija Mihovila Pavlinovića nije u ovoj knjizi bila sustavno data, niti je bila predmetom posebnog istraživanja. Iz nje sam uzimao značajnije momente, koji su bili potrebni, da se može bolje razumeti njegov književni, kulturni i politički rad. Ovdje ću zbog potpunosti iznijeti i druge momente. Kako su uglavnom te biografske podatke već iznijeli mnogi Pavlinovićevi biografi, mi ćemo ih još jednom iznijeti ukoliko su netačni i popraviti.

Mihovil Pavlinović rodio se 28. siječnja 1833. u Podgori, selu makarskoga primorja, od imućne posjedničke obitelji. Pučku je školu svršio u Makarskoj, srednju u splitskom sjemeništu, a bogosloviju u Zadru. God. 1854. bio je zaređen za svećenika i postao župnikom u Drašnicama blizu Podgore, ali iza nekoliko mjeseci (g. 1855.) bude premješten u rodno mjesto Podgoru, gdje je služio sve do g. 1870. kad je prešao u Zadar, da se potpuno dade na književni, kulturni i politički rad. Već god. 1849. on je na čelu čete nadobudnih narodnih boraca, koju je osnovao i organizirao u Splitu pod imenom »Ne boj se!« uz geslo: »Bog i narod«. God. 1858. putovao je u Trst, Beč i Italiju. Svoje putovanje majstorski opisuje u svojoj knjizi »Različiti spisi« (p. 406—427). Za vrijeme absolutizma nije mogao politički djelovati, ali su ga ipak za krimskoga rata proglasili panslavistom i ljuto proganjali.

Prožet ljepotama narodnoga jezika, koji je temeljito izučio i poznavao, oduševljen slavnom hrvatskom prošlošću, počeo je djelovati u čisto narodnom duhu još prije ustavne ere, a za prvih saborskih izbora (g. 1860) vidimo ga na izbornom poprištu. U tu političku borbu ulazi sa ove dvije tačke svoga programa: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom; pohrvaćenje škola i ureda u Dalmaciji. Tada ga je Vrgorac poslao u dalmatinski sabor, a kasnije je bio biran za saborskoga zastupnika, sve do svoje smrti (g. 1887).[1] U saboru je progovorio **prvi** hrvatskim jezikom uz ogromnu buku autonomaških zastupnika i njihovih pristaša na galerijama. Prvi politički članak napisao je u »Obzoru« g. 1860. Kad se proglasio ustav, Pavlinović je obletio čitavu Dalmaciju od Neretve do zadarskih Kotara, da narod podigne, pouči i pripravi za borbu — da vrši apostolat hrvatske narodne misli.

Kad su se g. 1861. dalmatinski rodoljubi vraćali iz Bečagdje su bili pod vodstvom grofa Nike Pucića predvedeni pred kralja, da ga zamole, neka pristane na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, te se na povratku navratili u Zagreb i korporativno pojavili na galeriji hrvatskoga sabora, bijaše im na prijedlog biskupa Strossmayera i R. Zlatarovića jednoglasnim zaključkom sabora dano počasno mjesto blizu predsjedništva u samoj sabornici. U toj zgodi prvi od dalmatinskih Hrvata (iza toliko vjekova rastanka) pozdravi Pavlinović u hrvatskom saboru (22. svibnja) hrvatsku braću, razlažući im, kako su hrvatski zastupnici u Dalmaciji samo zato u manjini, što je izborni zakon nepravedan i što birokracija radi protiv naroda, a čitav naš narod čezne za sjedinjenjem.

God. 1864. otide Pavlinović na putovanje sa svojim pobratimom i poznatim pjesnikom Jovanom Sundečićem, koji je radi »Krvave Košulje« izgubio službu. Oni krenuše preko Trsta u Ljubljanu, Zagreb, Đakovo, gdje ostadoše osam dana u gostima kod biskupa Strossmayera, pa u Novi Sad, Beograd, gdje su obojica, u narodnoj nošnji, bili primljeni u svečanu audienciju kod kneza Mihajla. God. 1865. bude Pavlinović izabran u Đakovu za zastupnika u hrvatskom saboru u Zagrebu u kojima bijahu još izabrani: dr. M. Klaić, dr. Vicko Milić i grof Niko Pucić. U hrvat. saboru Pavlinović izreče (3. veljače 1866.) znameniti govor o hrvatskom pravu i hrvatskom ustavu s obzirom na Dalmaciju. God. 1867. proputovao je sa drom. Vickom Milićem (koji je u Hrvatskoj ukratko stekao čast i blagostanje) čitavu Hrvatsku.

Pavlinović je u saboru i van sabora govorio uvijek hrvatski, a i druge je silio da s njim govore hrvatski. U jednoj jedinoj zgodi govorio je u saboru talijanski, i to protiv izboru Lapenne, u kom je gledao najvećega narodnog neprijatelja, ali mu je autonomaška saborska većina oduzela riječ, a sutradan poništila njegov izbor. Iz čitave Hrvatske primio je on u toj zgodi mnogobrojne čestitke, dok je njegov govor

[1] Nekoliko mjeseci g. 1864. nije zastupao narod u saboru, jer je bio u istražnom zatvoru.

bio tiskan i širio se od ruke do ruke. U prvim naknadnim izborima njegov ga je kotar oduševljeno izabrao za saborskoga zastupnika. Od toga vremena postaje on sve to više narodnim ljubimcem; njegova popularnost i autoritet u narodu postaju sve to veći!

God. 1868. govorio je u zadarskom saboru protiv školskog zakona, po kojem bi se nadzor nad učionicama imao oduzeti crkvi, a prepustiti državi. To je važno zato, da se uzmognu bolje shvatiti kulturni sukobi između Pavlinovića i nekolicine drugova svjetovnjaka u narodnoj stranci. Ti su sukobi bili principijelni, a ne osobni i proizlazili su iz različitih nazora na važna kulturna pitanja. Oni su se često javljali, sad jače sad slabije, i nijesu se nikada ni mogli posve izgladiti. Samo Pavlinovićev ugled i neosporno vodstvo u narodnoj stranci i narodnim poslovima mogli su da održe disciplinu i cjelokupnost narodne stranke. Za njegove kulturne nazore vrlo su značajni njegovi članci (g. 1869—1870.), koje je izdao pod naslovom »Viesti i menja pred vatikanski sabor« kao i njegova duga i oštra polemika u »Obzoru« sa V. Milićem i drugima. Interesantan je i vrlo značajan utjecaj, koji je Pavlinović (uz dra. N. Voršaka) vršio na biskupa Strossmayera g. 1870. Za vrijeme vatikanskoga koncila, na kojem je ovaj izrekao svoje čuvene govore. Mišljenje, da se Strossmayer htio odvratiti od Rima i osnovati narodnu crkvu, od čega ga je »Pavlinović na koljenima klečeći i moleći i zaklinjući odvratio«[2], treba odbaciti kao neosnovano i neumjesno. Pavlinović, **kako sam to u ovoj knjizi prvi put iznio i dokazao,** podupirao je Strossmayera u vezi s drom. N. Voršakom i bečkim nuncijem, te ga je konačno Pavlinović iz Beča uvjerio o bezuvjetnoj potrebi, da posjeti papu Pija IX., što je Strossmayer i učinio, čim je primio pismo svog »najmilijeg prijatelja«. Pijo IX. primio je Strossmayera kao »rođenog brata« i time nestalo je zategnutosti u njihovim odnosima, a prema tome i potrebe osnutka narodne crkve i Pavlinovićeva »klečanja«.

Pavlinović nije nikada propustio zgode, da ne ustane na obranu: hrvatskoga državnoga prava, hrvatskoga jezika, slobode izbora, zbora, tiska i vjere. Na obranu narodnih prava ustajao je čitavim knjigama, brošurama, raspravama, dijalozima, predavanjima, satirama, proglasima; osobito svojim klasičnim govorima i člancima. Mnogo je sarađivao u »Narodnom Listu« od njegova početka, kad je bio prilog »Nazionala«, te nije imao mira, dok nije isčezao, a »Narodni List« postao centralnim glasilom stranke. God. 1870. ostavlja Podgoru i dolazi u Zadar, gdje ostaje dvije godine i, kao duša »Narodnoga Lista«, podiže, učvršćuje i spašava list od ekonomske propasti.

Pavlinović je bio zastupnikom u carevinskom vijeću od

[2] Hrvatsko Kolo, g. 1931., p. 34.

god. 1873. — g. 1879., kada se odreče svoga mandata, da ustupi dru. Mihi Klaiću, koji je na izborima propao, jer su Srbi iz Kistanja i Obrovca glasovali za talijanaša dra. Ivanića. Time je on htio podati vidnu zadovoljštinu dru. Klaiću, prvom svom saradniku i prijatelju. U carevinskom vijeću Pavlinović je govorio gotovo uvijek hrvatski, braneći nepokolebljivo hrvatsko stajalište, pak su ga zbog njegovih izvanrednih govorničkih odlika radije slušali negoli mnoge njemačke govornike. God. 1873. u prigodi rasprave o međuvjerskim zakonima Pavlinović izreče dubok i značajan govor, te ga je Strossmayer u znak priznanja imenovao predsjednikom duhovnog stola u Đakovu, dok je već prije bio imenovan kanonikom sv. Jeronima. God. 1874. pratio je biskupa Strossmayera po Slavoniji, a impresije s tog putovanja objelodanio je u »Glasniku đakovačke biskupije«. Iz Slavonije otputovao je preko Bosne u Dalmaciju. God. 1875. opet je pratio biskupa po Slavoniji; zatim je sam krenuo iz Đakova do Broda, obišao gradišku krajinu, Novu Gradišku, Novsku, Sisak, odakle je išao na Primorje. To je putovanje opisao u »Iskri« (g. 1885—1887), a iz »Iskre« je pretiskano iza njegove smrti (g. 1888.) u poznatoj knjizi »Puti«.

God. 1885. nagovaraše Pavlinovića mnogobrojni prijatelji, da se ponovo primi kandidature, te bi izabran u carevinsko vijeće. O Svima Svetima vrati se iz Beča u Podgoru, da provede zimu kod kuće, a već u siječnju g. 1886. ode natrag u Beč. U Beču počeo je najednom teže pobolijevati, pa se je morao opet vratiti u Podgoru, da dalje teško boluje i umre u svojoj rodnoj kući 18. svibnja 1887.

Dr. Kosto Vojnović ovako ga karakterizira: »Mihovio Pavlinović čovjek je čelična značaja, iskren, otvoren, riedak prijatelj a tvrd mlat protivnikom, ugladjen i surov, idealan i realan u činu, kao njegov Biokov obično ozbiljan i kršan, a kadšto ravan i šaljiv kao pravi primorac. Svojom izvanrednom govorničkom vještinom, dubokom vjerom i živim primjerom silno zna djelovati, a kadar je na izbornom polju i u saborskom klubu tako vješto osnovati i hitro izvesti shvaćeni plan, kao što napisati knjigu i izpjevati pjesmu«.[3]

Pavlinović je proučio hrvatski jezik najviše iz usta samoga naroda, pa je u tu svrhu proputovao: Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu. Osim toga vrlo je dobro poznavao latinski, francuski, talijanski i njemački jezik, kojima se služio više praktički, jer je književnosti tih jezika proučavao uvijek na izvoru. Na svojim putovanjima sakupio je mnoštvo narodnih riječi, izraza i narodnih pjesama. U književnosti odlikovao se kao odličan stilist. Njegov je stil jezgrovit, jedar i plastičan, a podsjeća nas na stil Tacita. Po svom književnom radu on se ističe kao književnik, pjesnik i govornik. Iza sebe Pavlinović je

[3] Vijenac, g. 1875., p. 441.

ostavio ova glavnija tiskana djela: »Pjesme i besjede«, »Različiti spisi«, »Hrvatski razgovori«, »Hrvatski razmišljaji«, »O vjeri i politici«, »Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji od god. 1848. do god. 1882.«, »Poslanice«, »Kotari i župnikovanje«, »Ognjišar«, »Puti« prerađenu Smilesovu knjigu po talijanskom Strafforellijevu prijevodu »Chi si aiuta, Iddio l' ainta« — pod naslovom »Radišu Bog pomaže«.

Opširniju biografiju Pavlinovića napisao je dr. Kosto Vojnović u »Vijencu« (g. 1875.) i u »Obzoru« (1887.) u prigodi njegove smrti, zatim Dinko Politeo u »Kalendaru« Matice Dalmatinske (1898.) i u »Danici« svetojerolimskog društva (1898.). Manje biografije napisaše don. Fr. Ivanišević u svojoj knjižici »Mihovio Pavlinović . . .«; dr. Marijan Stojković u »Hrvatskom Kolu« (1931.) i »Ljetopisu« Jugosl. akad. (sv. 46.); J. Biankini u jubilarnom broju Narodnoga lista. Konačno su izašle njegove biografije u mnogim listovima u prigodi njegove smrti, tako u »Narodnom Listu«, »Obzoru«, »Narodnim Novinama« i t. d.

Vrela i literatura

1. PAVLINOVIĆEVA DJELA

Pavlinović, Mihovil:

Ognjišar. Zadar, 1865.
Na tristoljetnoj slavi Nikole Šubića Zrinskoga hrv. bana i junaka. Besjeda . . . Zadar, 1866.
Kotari i župnikovanje. Zadar, 1867.
Besjeda na postanku ješke narodne čitaonice. Zadar, 1868.
Besjede na slavi imotske čitaonice. Zadar, 1870.
Discorso tenuto ai propri-eletori nell' occasione dell' elezioni generali del 1870. Traduzione dell' originale slavo di G. L. B. Zara, 1870.
Radišu Bog pomaže. Zadar, 1871.
Pjesme i besjede god. 1860.—72. Zadar, 1873.
Besjeda, koju izusti pred svojim biračim u Makarskoj 22. listopada 1873. M. Pavlinović. Zadar, s. a.
Različiti spisi. Zadar, 1875.
Pučki spisi. Zadar, 1876.
Razgovori. Zadar, 1876.
Hrvatski razgovori. 4. izd. Zadar, 1877.
Razgovor o slavenstvu, jugoslavenstvu, srbo-hrvatstvu. Zadar, 1876.
Narodna pjesmarica. Zadar, 1879.
Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od god. 1848. do 1882. Zadar, 1882.

Besjeda na sedamstogodišnjicu sv. Franje Asiškoga u Sinju dne 4. listopada 1882. Zagreb, 1882.
Hrvatski razmišljaji. Zadar, 1884.
O vjeri i politici. Zadar, 1885.
Na 200-godišnjici oslobođenja Slavonije govorio u crkvi đakovačkoj god. 1885. Zagreb, 1885.
Puti god. 1867.—75. Zadar, 1888.

2. RUKOPISNA I TISKANA PISMA[1]

Antonietti, Josip 8. travnja 1866.
Biankini, Ante 12. prosinca 1886.
Biankini, Jure 27. srpnja 1870.; 2. travnja 1875.; 3. rujna 1876., 9. srpnja, 16. srpnja i 17. kolovoza 1879.; 22. veljače 1880.; 21. prosinca 1881.; 18. svibnja 1883.; 18. veljače, 29. veljače, 10. travnja i 18. travnja 1884.; 2. veljače, 20. svibnja, 21. lipnja, 5. srpnja i 6. srpnja 1885. (jedno iz iste godine datirano na Veliki Petak.); 17. srpnja 1886.; 7. travnja 1887.
Bulat, Gajo 16. ožujka 1883.; 18. svibnja 1884.; 28. travnja i 6. svibnja 1885.
Bulić, Frane 12. prosinca 1878.; 13. siječnja 1884.; 9. svibnja i 19. svibnja 1933. (piscu ove monografije).
Cepelić, Mihovil 24. kolovoza 1882.; 17. ožujka 1887.
Didolić, Tomo 27. ožujka 1886.
Duboković, Niko 4. srpnja 1886.; 17. srpnja 1886.
Hohenwarth graf, Karl (Klaiću) 22. kolovoza 1879. (publicirano).
Ivičević, Mate 23. listopada 1873.
Klaić, Miho 14. listopada i 28. listopada 1863.; 13. siječnja 1864.; 3. srpnja 1865.; 17. travnja 1867.; 24. srpnja i 25. kolovoza 1871.; 20. kolovoza, 9. rujna, 17. rujna, 1. studenog i 12. prosinca 1873.; 20. rujna 1876.; 11. lipnja, 19. kolovoza i 26. kolovoza 1879.; 3. ožujka 1880.; 5. rujna 1882.; 15. svibnja i 18. prosinca 1883.; 17. siječnja, 26. lipnja i 27. lipnja 1884.; 12. listopada 1885.; 2. rujna, 20. rujna i 22. prosinca 1886.
Kostrenčić, Ivan 29. svibnja 1875.; 3. ožujka 1880.; 10. ožujka, 6. lipnja i 21. listopada 1885.
Kvaternik, Eugen 10. rujna 1868.; 22. lipnja 1869.; 27. lipnja 1870.
Kuhač, Frane Š. 29. lipnja 1879.
Lapenna, Luigi 6. svibnja 1865.
Ljubić, Kažimir 2. travnja 1884., (jedno iz iste godine datirano na Veliki Petak); (jedno iz g. 1885. datirano na Uskrs), 19. lipnja 1885.
Masovčić, Augustin 5. svibnja 1886.
Milinović, Šimun 1. studenog 1883.
Monti, Lovre 2. srpnja 1867.; 23. lipnja 1870.
Mrazović, Matija 20. lipnja 1870; 27. veljače 1873.

Nodilo, Natko 9. kolovoza, 21. kolovoza, 27. prosinca 1853.; 16. ožujka i 29. travnja 1854; 15. rujna i 24. listopada 1863.; 2. siječnja, 21. srpnja i 22. kolovoza 1865.; 5. svibnja i 10. srpnja 1866; 5. svibnja, 25. kolovoza i 25. prosinca 1868.; (jedno iz g. 1887. datirano je u oči Velikog Petka) **1887.**

Ožegović barun, Metel 12. srpnja 1879.; 1. veljače i 28. lipnja 1880.

Pavlinović, Mihovil 30. ožujka 1863. (Strossmayeru); 13. siječnja 1864. (Klaiću); 15. siječnja 1875. (Strossmayeru); 18. ožujka 1876 (Kostrenčiću — publicirano); 27. lipnja 1884.; 29. rujna 1885. (Klaiću); 19. rujna 1886. (o. Zlatoviću — publicirano).

Perišić, V. 29. travnja 1885.

Petranović, Božidar (vladici Đokanoviću) 23. travnja 1861.

Politeo, Dinko 1. siječnja 1887.

Prodan, Ivo 3. travnja 1880.; 20. ožujka 1882.

Pucić knez, Niko 17. rujna (?) 1872.

Pulić, Đuro 22. rujna 1873.

Puratić, Gabro 3. lipnja 1873.; 30. kolovoza 1886.

Rački, Franjo 11. prosinca 1866.; 2. rujna 1867.

Rendić, Dujam 21. siječnja 1884.

Strossmayer, J. J. 9. svibnja 1867.; 19. veljače, 7. ožujka, 30. ožujka i 25. prosinca 1868.; 1. svibnja i 22. ožujka 1872.; 10. ožujka 1873. (K. Vojnoviću); 22. ožujka 1873.; 2. siječnja, 8. siječnja i 24. rujna 1874.; 6. siječnja i 23. siječnja 1875.; 4. siječnja 1876.; 5. prosinca 1878.; 24. ožujka 1879 (?); 13. veljače 1882.; 20. lipnja i 31. prosinca 1883.; 17. veljače 1884.; 7. siječnja i 24. ožujka 1887.

Sundečić, Jovan 18. (30.) kolovoza i 18. listopada 1866.

Šagovac, Franjo 1865. (bez oznake dana i mjeseca).

Šimić, Nikola 14. veljače i 14. prosinca 1883.; 17. svibnja 1884.; 6. kolovoza 1885.; 19. prosinca 1886.; 2. travnja 1887.

Šulek, Bogoslav 12. prosinca 1875.

Vežić, Nikola 18. siječnja 1874.

Vitezić, Dinko 26. kolovoza 1886.

Vojnović knez, Kosta 20. siječnja i 22. prosinca 1870.; 20. svibnja, 28. lipnja, (jedno datirano na Bijelu Subotu, drugo u oči Petrovdana 1873.); 29. prosinca 1879.; 21. rujna i 23. prosinca 1881.; 21. srpnja i 22. kolovoza 1885.; 14. svibnja, (jedno u oči Sv. Dujma 1886.), 14.rujna, 26. rujna (Vojnović — G. Bulatu), 24. prosinca 1886.

Voršak, Nikola 23. siječnja 1875. (?); 28. veljače 1876.; 31. svibnja 1878.

Zlatović, Stjepan 10. svibnja 1886.

[1] Sva su ta pisma (uz nekoliko iznimaka) rukopisi, koje sam ja evo **prvi put** upotrebio u ovoj **monografiji.** Golema većina pisama pisana je samom **Mihovilu Pavlinoviću,** dok je manji dio pisan drugim ličnostima tog doba ili je sam Pavlinović pisao kojoj uglednoj ličnosti, što se jasno vidi iz samog popisa.

3. PERIODIČNA LITERATURA

a) Publikacije:

Almanah Jadranske straže za god. 1928-9. Izd. Jadranska straža, glavni odbor. Beograd, 1927.

Archiv für slavische Philologie, sv. XXIV. Hrsg. von V. Jagić. Berlin, 1902.

Brzopisna izvješća XIII. zasjedanja pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. Zadar, 1897.

Građa za povjest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knj. I. Uredio Milivoj Šrepel. Zagreb, 1897.

Hrvatsko Kolo. Naučno književni i umjetnički zbornik. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb, 1910., knj. VI., 1931., knj. XII.

Iz dubrovačke prošlosti. Zbornik u čast M. Rešetara. Dubrovnik, 1931.

Jadranski Kalendar. Kalendar jugoslavenskih emigranata julijske krajine. Zagreb, 1935.

Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, god. 1910., sv. 24., god. 1919., sv. 33., god. 1934., sv. 46.

Narodni Kalendar Matice Dalmatinske za g. 1865. Zadar, 1866., za g. 1866. Zadar, 1867.

Narodni List (jubilarni broj prigodom 50-godišnjice izlaženja). Zadar, 1912.

Slavenski Zbornik spomenica o tisućgodišnjici hrvatskoga kraljevstva. Izdala zajednica slavenskih društava u Zagrebu. Zagreb, 1930.

b) Časopisi:

Glas Matice Hrvatske, god. III. (1908.). Izdala »Matica Hrvatska«. Ured. Ante Radić. Zagreb.

Glas Matice Dalmatinske, god. II.—III. (1903.—1904.). Izdala Matica Dalmatinska. Zadar.

Hrvatska Revija. Mjesečnik Matice Hrvatske. Ured. Branimir Livadić. Zagreb, 1928.

Hrvatska Smotra, za književnost, umjetnost i društveni život. Izd. Kerubin Šegvić. Zagreb, 1933.

Iskra. List za književnost i umjetnost. Ured. Nikola Šimić. Zadar, 1886., 1887.

Jadranska Straža. Službeno ilustrovano glasilo »Jadranske Straže«. Direktor i odgovorni urednik Silvije Alfirević. Split, 1929., 1933.

Misao. Književno-politički časopis. Uređuju V. Živojinović i S. Pandurović. Beograd, 1930.

Nastavni Vjesnik. Časopis za srednje škole. Glavni ured. T. Matić i glavni pomoćnici O. Kučera i G. Manojlović. U Zagrebu, 1903.

Nova Revija. Vjeri i nauci. Ured. O. Petar Grabić. Dubrovnik, 1929., 1931.
Orlić Crnogorski godišnjak stari i novi. Ured. J. Sundečić. Cetinje, 1866.
Slovinac. List za knjigu, umjetnost i obrtnost. Odg. ured., vlas. i izd. Luko Zore. Dubrovnik, 1879., 1884.
Stražilovo. List za zabavu. pouku i književnost. Ured. Jovan Grčić i Milan Savić. Novi Sad, 1866.
Vijenac, zabavi i pouci. Ured. Đuro Deželić, Zagreb, 1873., 1875., 1887., 1924.

c) Novine (domaće):

Hrvatska Straža. Katolički dnevnik. Odgov. ured. Ivo Bogdan. Zagreb, 1934.
Il Nazionale (Narodni List). Ured. Natko Nodilo. Zadar, 1865.
Jutarnji List. Odg. ured. Viktor Prosenik. Zagreb, 1934.
Katolička Dalmacija. Ivo Prodan, vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik. Zadar.
Narod. Dinko Politeo izd. i odgov. ured. Split.
Narodne Novine. Red. Ljudevit Gaj. Zagreb, 1865., 1867.
Narodni List (Il Nazionale). Urednik Natko Nodilo. Zadar, 1864., 1876., 1879. i 1883.
Novo Doba. Ured. Vinko Kisić. Split, 1934.
Novosti. Ured. Mirko Dečak. Zagreb, 1931.
Obzor. Vlas., izd. i odgov. urednik M. Maravić. Zagreb, 1860., 1861., 1877., 1887. i 1927.
Politika. Dir. Slobodan Ribnikar. Ured. Jovan Tanović. Beograd, 1935.
Pučki List. Odgov. urednik Marko Pilić. Split, 1894.
Zastava. Organ srpske narodne radikalne stranke. Ured. J. Paču. Novi Sad, 1879.
Zemljak.

d) Novine (strane):

Neue Freie Presse. Wien, 1876.
L' osservatore Romano. Roma, 1886.
Movimento della navigazione dei porti erariali Austriaci e speciale in Trieste. Trieste.

4. KNJIGE:

Bauer, Wilhelm: Einführung in das Studium der Geschichte. 2. Aufl. Tübingen, 1928.
Bernheim, Ernst: Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. 5. i 6. Aufl. Leipzig, 1908.
Biankini, Jure: »Narodni List« i hercegovačko-bosanski ustanak. Split, 1925.
Biese, Alfred: Deutsche Literaturgeschichte, Bd. I—II. 9. Aufl. München, 1917.
Bogdanović, David: Pregled književnosti hrvatske i srpske. Zagreb, 1914. (1918.).

Botić, Luka: Pjesme. S uvodom Mihovila Pavlinovića i Franje Markovića. Zagreb, 1885.
Car, Marko: Sava Bjelanović — jedan pogled na pisca. — Izdala mala bibliotka Matice Srpske, knj. II. Dubrovnik, 1911.
Cipiko, Janko: Pjesma narodna. Pavlinović propast i pravica. Split, 1867.
Čubrilović, Vasa: Bosanski ustanak 1875—1878. Posebno izdanje srpske kralj. akad. Beograd, 1930.
Đalski, K. Š.: Ljubav laitnanta Milića i druge pripovijetke. Zagreb, 1925.
Engel, Eduard: Kurzgefasste deutsche Literaturgeschichte von den Anfangen bis in Gegenwart. Ein Volksbuch. 37. Aufl. Leipzig, 1930.
Engel, Eduard: Was bleibt? Die Weltliteratur. Leipzig, 1928.
Grlović, Milan: Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća. Zagreb, 1898—1900.
Horvat, Rudolf: Hrvatski preporod u Dalmaciji. Izvanredno izdanje. Jeronimske knjižnice. Zagreb, 1935.
Novija Doba hrvatske povjesti. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb, 1906.
Ivanišević, Frane: Mihovio Pavlinović prigodom 30 godišnjice njegove smrti (1887.—1917.). Split, 1917.
Ivić, Aleksa: Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima. Izdanje srpske kraljevske akademije. Knj. II. 1790—1897. Beograd, 1931.
Karlić, Petar: Matica Dalmatinska. Dio I.—III. Zadar, 1913.
Majkov, Apolon: Istorija srpskoga naroda. S ruskoga preveo Đ. Daničić. Izd. II.
Dva pisma o Bosni. Novi Sad, 1878.
Marković, Svetozar: Srbija na istoku. Novi Sad, 1872.
Monti, Lovre: Zašto sam istupio iz sabora i carevinskoga vijeća? Svojim prijateljima . . . Beč, 1882.
Nodilo, Natko: Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724—774). Zagreb, 1879.
Novak, Viktor: Antologija jugoslavenske misli i narodnog jedinstva (1390—1930). Beograd, 1930.
Parčić, Dragutin: Rječnik slov.-talij. II. izd. Zadar, 1874.
Pavić-Cepelić, M.: Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850—1900. Zagreb, 1900—1904.
Pavlinović, Marin: Iz korespondencije dubrovačkih političara s. M. Pavlinovićem. (Pos. otis. iz Rešetorova Zbornika). Dubrovnik, 1931.
Studije, eseji, prikazi. Zagreb, 1930.
Polić, Martin: 1860.—1880. Parlamentarna povjest kraljevina Hrvatske Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i družtvenoga života. Dio II. Zagreb, 1899.

Politeo, Dinko: Izabrani članci. Sv. 1—3. D. Tuzla, s. a.
Richtarić, Matija: Razmišljaji i istina. Zadar, 1884.
Smiles, S.—Strafforelo, G.: Chi si aiuta Dio i aiuta ovvero storia degli uomini che dal nulla seppero innalzarsi ai più alti gradi in tutti i rami della umana attività. III. edizione. Milano, 1867.
Spiletak, Andrija: Strossmayer i pape. Na temelju originalnih spisa iz arhiva biskupske kancelarije u Đakovu. Đakovo, 1925.
Segvić, Cherubin: Kratka povijest hrvatske (srpske) književnosti od prvih početka do god. 1900. Zagreb, 1911.
Šišić, Ferdo: Herceg-Bosna prigodom aneksije. Geografsko-etnografsko-historička i državnopravna razmatranja. Zagreb, 1908.
Ideje biskupa Strossmayera. Preštampano iz »Putnika«. Beograd, 1928.
Korespondencija Rački—Strossmayer, knj. I.—III. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1929.-30.
Scherer, Wilhelm: Geschichte der deutschen Literatur. 14. Aufl. 2. Abdr. Berlin, 1921.
Šurmin, Đuro: Povjest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb, 1914 (1918).
Tommaseo, Nicolo: Ai Dalmati. Trieste, 1861.
Ujević, Mate: Hrvatska književnost, — pregled hrvatskih pisaca i knjiga. Zagreb, 1932.
Vogt—Koch: Geschichte der deutschen Literatur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Bd. I—II. 3. Aufl. Leipzig u. Wien, 1910.
Vojnović, Ivo: Akordi. Zagreb, (1917.).
Vojnović, Constantino: Un voto per l' unione ovvero gl' interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all' Ungheria. Spalato, 1861.
Wenzelides, Arsen: Književne studije. Sarajevo, 1818.
Zagorski, Vladimir: François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828—1894). Paris, 1909.